

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Pszichológia Doktori Iskola
Személyiség- és egészségpszichológiai Doktori Program

A családi rituálék szerepe a családi identitás-konstrukcióban
Doktori (Ph.D.) értekezés

Elblinger Csaba

Témavezetők:
Dr. Péley Bernadette
Dr. Bernáth László

Pécs
2013

Köszönetnyilvánítás

Mindenekelőtt köszönettel tartozom Kézdi Balázs professzornak, aki írásaival komoly inspirációt adott a doktori téma kiválasztásához, és aki témavezetőként segített az ötlettől a cselekvésig tartó igen rögzös úton végighaladni. Szívem mélyén reménykedem, hogy a doktori dolgozatban leírtak, s főként a közölt kutatási eredmények számára is érdekesek, és szívének kedvesek lennének.

Szeretném megköszönni a PTE Pszichológia Doktori Iskola vezetőjének és oktatóinak a kutatáshoz nyújtott szakmai támogatását, bátorítását.

Külön köszönettel tartozom Dr. Péley Bernadettnek és Dr. Bernáth Lászlónak, hogy elfogadták a témavezetői felkérést, és azt, hogy mindvégig számíthattam biztatásukra, türelmükre. Konkrét javaslataikkal, felvetéseikkel úgy mutattak irányt a szakmai dilemmák és nehézségek kezelésében, hogy mindvégig egyszerre érezhettem a doktori munka felelősségét és szabadságát.

Nem utolsó sorban köszönetet szeretnék mondani mindazoknak a kutatásban résztvevő munkatársaimnak, főiskolai hallgatóknak, és szülőknek, akik segítsége és részvétele nélkül a doktori disszertáció vizsgálati anyaga sohasem születhetett volna meg.

Tartalomjegyzék

I.	Bevezetés	5
II.	A családi identitás természete	7
II.1.	Identitás és család a „Nagy Szétbomlás” tükrében.....	7
II.2.	Mi a család identitás?.....	11
II.3.	A családi identitás tartalmi jellegzetességei.....	13
II.3.1.	A családi identitás tartalmi jellegzetességei az identitás általános szerveződési elveinek tükrében.....	13
II.3.2.	A családi identitás-komponensek tematikus csomópontjai.....	25
II.4.	A családi identitás, mint ko-konstrukciós folyamat.....	36
II.4.1.	Családi valóság-felépítés, mint szociális konstrukciók interperszonális folyamata.....	37
II.4.2.	Ko-orientációs stratégiák a közös valóság felépítésében.....	39
II.5.	Identitás-moderátorok és kommunikációs formák Epp és Price családi identitás modelljében.....	40
II.5.1.	Családi identitáskötegek.....	41
II.5.2.	A családi identitás-gyakorlat szabályozó faktorai.....	41
II.5.3.	Kommunikációs formák az identitás-gyakorlatban.....	53
III.	A ritualizáció szerepe a családi identitás-konstrukcióban	62
III.1.	A rítus, mint a szimbolikus kommunikáció egy formája.....	62
III.2.	A családi rituálé fogalmi meghatározása.....	78
III.3.	A családi rituálék típusai.....	79
III.4.	A családi ritualizáció értékelése.....	86
III.5.	A családi rituálék funkciói.....	90
III.5.1.	A családi rituálék stabilizáló szerepe.....	90
III.5.2.	A családi rituálék szerepe a szocializációban.....	99
III.5.3.	A családi rituálék identitásképző funkciója.....	101
IV.	A családi rituálék, a családi identifikáció és a rituálék identitáskonstrukcióban játszott szerepének vizsgálata	116
IV.1.	A vizsgálat jellege és a vizsgálat célja.....	116
IV.2.	A vizsgált célcsoport, és mintavételi eljárás.....	116
IV.3.	Alkalmazott vizsgáló eszközök.....	119
IV.4.	Vizsgálati eredmények.....	124

IV.4.1.	A családi ritualizáció helye a családi életben.....	124
IV.4.1.1.	A családi ritualizáció jellemzői a vizsgált mintában.....	125
IV.4.1.2.	Családi ritualizáció a szociológiai jellemzők vonatkozásában.....	129
IV.4.1.3.	A családi rituálék kapcsolata a családműködés átfogóbb jellemzőivel.....	135
IV.4.2.	A családdal való azonosulás vizsgálata.....	142
IV.4.2.1.	A családi azonosulás jellemzői a vizsgált mintában.....	142
IV.4.2.2.	Családi azonosulás és a családi kapcsolatok minősége.....	147
IV.4.3.	A családi rituálék szerepe a családi identitáskonstrukcióban.....	157
IV.4.3.1.	A családi rituálék és családi azonosulás kapcsolata a teljes minta vonatkozásában.....	158
IV.4.3.2.	A jelentés és ceremonialitás szerepe a családi identifikációban.....	161
IV.4.3.3.	A családi rituálé-alkalmak szerepe a családi identifikációban.....	162
IV.4.4.	A családi kapcsolati minták és a családdal való azonosulás útvonalmodellje.....	170
V.	Összegzés	184
VI.	Irodalomjegyzék	188
VII.	Mellékletek	201

I. Bevezetés

Dolgozatomban a családi ritualizáció és a családi azonosságtudat kölcsönviszonyának elméleti kérdéseivel és empirikus vizsgálati eredményeivel foglalkozom.

A téma iránti érdeklődés hátterét illetően elsősorban azt az inspiráló szakmai közeget, azt a szellemiséget kell megemlítenem, mely pályakezdő szakemberként a múlt század 80-as éveinek végén, a 90-es évek elején Pécssett körülvett és befogadott. A Mentálhigiénés Intézet családterápiás szemlélete, intenzív és elkötelezett családterápiás tevékenysége, Székely Ilona kapcsolati etikai alapokon nyugvó szakmai hozzáállása, valamint Kézdi Balázs professzor és a köré szerveződő szakmai kör gondolkodásmódja megalapozta, a saját családterápiás gyakorlatom során megélt tapasztalatok pedig megerősítették az összetartozás-tudat és a közösségi rítusok lélektani szerepe iránti érdeklődésemet. A doktori témaválasztáshoz meghatározó élményeként kell megemlítenem Péley Bernadette a beavatási rítusok fejlődéslélektani szerepéről írt munkáját, Kézdi Balázs ünnep és identitás témakörében megjelent írásait és Koltai Mária transzgenerációs hatásokról írt tanulmányait.

Természetesen a fenti személyes inspirációk mellett fontos kiindulópontként szolgált a ritualizáció témakörének társadalomtudományi jelentősége is. A ritualizáció és kollektív identitás-konstrukció társadalmi jelentőségét, a két jelenségkör egymással való szoros kapcsolatát számos antropológiai, szociológiai kutatás alátámasztja, megerősíti. A ritualizált csoportviselkedés és a valahovatarozás ill. odatartozási szükséglet tulajdonképpen kulturális univerzálénak tekinthető társaslélektani jelenség és így érthető módon újra és újra feléled a tudományos érdeklődés e jelenségkör iránt.

Ha a téma családközpontú megközelítése felől közelítünk a témaválasztás indítékaihoz, akkor legfontosabb érvként a családi identitás mibenléte és a családi rituálék iránti tudományos érdeklődés ellentmondásos helyzetét kell megemlítenem. Egyrészt a családi élet pszichológiai aspektusaival foglalkozó elméletek, valamint a meghatározó családterápiás irányzatok egyaránt fontos témaként kezelik mindkét jelenségkört. A közösen kialakított szimbolikus jelentőségű, jellegzetes mintázatot követő és ismétlődő családi események identitáskonstrukcióban játszott szerepét a szakirodalom evidenciaként kezeli. Másrészt a családi élet e jelenségkörében számos kérdés még tisztázatlan, feltáratlan. A családi rituálék családi életben játszott szerepének pszichológiai megközelítésekre épülő empirikus vizsgálata tekintetében elmondható, hogy kiterjedt kutatási anyagra támaszkodhatunk, de alig áll rendelkezésre hazai mintában gyűjtött empirikus anyag ill. publikált kutatási beszámoló. A családi rituálék szerepének hazai tudományos kutatásában Kissné Viszket Mónika (1999, 2006a, 2006b, 2007) játszott úttörő szerepet. A családi rituálék egyik nemzetközileg elfogadott vizsgáló eljárás-

rásának – a Family Ritual Questionnaire - adaptálásával, a rituálék családi életciklusváltásokkal való kapcsolatának elemzésével és a rituálék protektív szerepének empirikus alapokon nyugvó igazolásával a családi élet egy fontos kutatási területét alapozta meg. Vizsgálatai megfelelő kiinduló pontot nyújtanak a jelenségkör részletesebb feltárásához, további aspektusok elemzéséhez.

Tehát a dolgozatban tárgyalásra kerülő jelenségkör egyrészt még számos izgalmas és fontos kérdést rejt magában, másrészt rendelkezésre állnak olyan nemzetközileg elfogadott vizsgáló eljárások, melyek lehetőséget teremtenek a családi ritualizáció és a családi identifikációs folyamatok empirikus vizsgálatára is.

E motivációk és szakmai szempontok talaján a dolgozat alapvető célkitűzése a családi rituálék és a családi azonosulás jelenségvilágának és a két jelenségkör kapcsolatának elméleti és empirikus vizsgálata. A dolgozat felépítése ennek megfelelően három nagy tartalmi kör mentén szerveződik. Elsőként a családi identitás-konstrukció alapvető kérdéseit tekintjük át. A fejezet foglalkozik a családi identitás fogalmi meghatározásának kérdésével, és a közös tudat szerveződési jellemzőivel, az identitás-gyakorlatot befolyásoló tényezőkkel és azokkal az alapvető kommunikációs formákkal, melyek megalapozzák, kifejezik, megerősítik, vagy újraserkeztik a szubjektív családképet.

A következő fejezetben részletesen tárgyalom a ritualizáció mögöttes struktúráit, a rituálék társadalmi életben és a családi életben betöltött helyét és szerepét. Kitüntetett szerepet kap e fejezetben a családi rituálé identitáskonstrukcióiban játszott szerepének elméleti megvitatása, és az ezirányú kutatások áttekintése.

Végül az elméleti háttér felvázolása után a doktori munka keretében elvégzett vizsgálat részletes leírása következik, ahol is bemutatásra kerülnek a vizsgálati módszerek, a vizsgálat körülményei és eredményei. A vizsgálati elemzések és az eredmények bemutatása, értelmezése három fő terület köré szerveződik. Legelsőként a családi ritualizáció válaszmintázatait tekintjük át, majd a családi ritualizációt a családműködés átfogóbb dimenzióival (kohézió, flexibilitás, stb.) való kapcsolatába helyezve elemzem. A vizsgálati rész következő szakaszában a családi azonosulás mért jellemzőivel kapcsolatos eredményeket tárgyalom. Végül a vizsgálati anyag központi elemeként mutatom be a ritualizáció és családdal való azonosulás mért jellemzői között talált összefüggéseket. A kutatási elemzések utolsó lépésenként pedig egy olyan útvonal modell bemutatására kerül sor, mely a családi ritualizáció és identitáskonstrukció direkthatás modelljét hivatott alátámasztani.

II. A családi identitás természete

II.1. Identitás és család a „Nagy Szétbomlás” tükrében

Az *identitás* fogalma a tudományos életben az *én* és az *én-rendszerrel* kapcsolatos kérdések vizsgálata kapcsán jelent meg, és elválaszthatatlan az *én*-fogalomtól és a kultúrától. A fogalom bevezetése és széleskörű elterjesztése a XX. század 50-es, 60-as éveiben Erik Erikson nevéhez fűződik. Az identitás-fogalmát a következőképpen határozza meg: „Az identitás a személyes azonosság és folyamatosság szubjektív érzésének a megléte, amely egy közös világkép azonosságában és folyamatosságában való hittel párosul...” (Erikson, 1991, 402. o.). Tehát az identitás tulajdonképpen az *én-rendszer* egy sajátos aspektusát jelöli. Erikson elmélete pszichoszociális hangsúlyú, és mint azt írásaiban is hangsúlyozza, a pszichoanalitikus elmülethez képest túl közeli kapcsolatban van a „szociális felszínnel”. Buda Béla szociálpszichológiai, interakcionista alapállású meghatározása szerint az identitás „dinamikusan szervezett és folyamatosan szerveződő attitűd-és értékrendszer, amely a személyiséget meghatározó szociokulturális hatások vállalt, ill. felismert, átélt szerkezeteit fejezi ki és képviseli” (Buda, 1994, 105. o.). Az identitás az *én-szerveződés* ill. *én-működés* legfejlettebb formájaként is felfogható, ahol a kognitív működés a személyiség múltját, értékeit, motivációit, céljait egészbe szervezi (integrálja és szintetizálja), hogy ennek révén magatartását az *én-azonosság* szubjektív élményével, a másokkal való viszonyban szabályozni tudja (Buda, 1994).

Erikson identitás-konceptiójával több tudomány terület számára új értelmezési keretet nyújtott kora jellemző szociológiai és pszichológiai jelenségeinek vizsgálatához ill. magyarázatához. A 70-es, 80-as évektől a családi folyamatok és a családi kapcsolatok tudományos vizsgálatában és egyes családterápiás megközelítésekben is fontos szerepet kapott az identitás-fogalom. A *családi identitás* kifejezés a családpszichológiában, a családokkal folyó klinikai munkában és a családkutatásokban egyaránt gyakran használt kifejezéssé vált. Egyrésről a személyes identitás családi beágyazottságával, másrésről a hovatartozás és összetartozástudat kollektív aspektusával kapcsolatban tett szert alapvető jelentőségre. A *családi identitás* a különböző tanulmányokban olyan szerveződésként jelenik meg, mely szoros hatáskapcsolatban áll olyan jelenségekkel, mint a családi rituálék (Bossard, Boll, 1950, Wolin, Bennett, 1984, Bennett, et al., 1988, Bennett, Wolin, 1990, Kiser, et al., 2005, Kissné Viszket, 2006a, 2006b, 2007, Braithwaite, et al., 1998, Braithwaite, Baxter, 2006), vagy a családtagok narratív gyakorlata (Jorgenson, Bochner, 2004, Koenig-Kellas, 2005, Fiese, et al., 2006), a gyermek *én-fejlődése*, szocializációja, pszichés jól-léte (Fiese, 1992, Fiese, 1997, Compañ, et al., 2002, Eaker, Walters, 2002, Eisenberg, et al., 2004, Fivush, et al., 2005), a felnőttek családon belüli

én-fejlődési folyamatai, kapcsolati jellemzői (Fiese, Tomcho, 2001, Reitzes, Mutran, 2006, Crespo et al., 2008), vagy éppen tárgyak, kulturális javak, szimbólumok használatára vonatkozó fogyasztási döntések, és fogyasztási gyakorlatok családi mechanizmusai (Price, Epp, 2005, Epp, Price, 2008).

Bár családtagságunk - „*én egy Wágner vagyok*” - vagy családunk bizonyos jellemzőinek - „*mi, Wágnerek ilyenek vagyunk*” - élményszerű tapasztalata gyakran magától értetődő számunkra, azonban tudományos szempontból a *családi mi-tudat* mibenlétének és sajátosságainak rendszerezett meghatározása hasonló, ha nem komolyabb problémákba ütközik, mint az *én* és az *identitás* fogalmi meghatározása. Ez a probléma jól nyomon követhető abban is, hogy a családi élet különböző lélektani, kapcsolati aspektusaival foglalkozó tanulmányok legtöbbször elsősorban valamivel való kapcsolatában utalnak a családi identitásra, anélkül, hogy annak természete elemzés tárgya lenne. Másrésztől gyakran nem tisztázott, hogy a családi identitást csoportjelenségként vagy az egyén belső világának, személyes identitásának sajátos jelentőséggel bíró és jól körülhatárolható aspektusaként vagy a kettő kombinációjaként kezeljük.

Mivel az identitás és annak létrejöttének két dimenziójáról van szó, a család kollektív identitásának léte és az én-identitás látszólag paradox kapcsolatban van egymással. Ha az individuuum felől vizsgáljuk a kérdést, akkor a kiindulópont az *én* és *én-fejlődés*. Mint Assman írja „az *én* kintről befelé növekszik, a saját csoport interakciós és kommunikációs mintáiban való részvétele és önelképzelésében való részesedése által épül fel az egyénben” (Assmann, 1999, 129. o.). Tulajdonképpen ez az a folyamat, amelynek feltárásával Erikson megpróbálta az én szociogén voltát egy új fejlődési modellbe és az identitás-fogalom koncepciójába integrálni. Az individuális fejlődés nézőpontjából történő megközelítés tehát a családi identitás fogalmát egy olyan jelentésmezőben helyezi el, mely elsősorban a családi kapcsolati élmények egyéni leképeződéseit és ezek fejlődéstörténetét foglalhatja magába. Maga Erikson is azt a folyamatot érti az identitás-képzés/képződés fogalma alatt, amelynek során az individuuum belső világában a gyermekkori szignifikáns személyekkel, családtagokkal lezajlott korai infantilis részazonosulások átdolgozása és az újonnan felvett identitás-elemek integrálása lezajlik.

Ha a család, mint csoport mi-tudata felől közelítünk, akkor viszont azt mondhatjuk, hogy a családi összetartozás tudat csak annyiban létezik, amennyiben az azt alkotó egyének saját elméjükben hordozzák a családi meghatározottság és odatartozás képzetét és ezt a tudást különböző kommunikációs formákon keresztül egymással megosztják, megerősítik és fenntartják. Tehát a kollektív identitás részben az individuális tudat ügye, részben, pedig a család-

tagok közös „egyezményeinek” és közös gyakorlatának ügye. Nem kizárólag az egyénen belül, s nem kizárólag azon kívül szerveződik, hanem a kettő határfelületén, a kapcsolatokban.

A családi identitás mibenlétének evidenciája talán azért is kevésbé erőteljes, mert sem fizikailag, sem biológiailag, sem lélektanilag nem egyértelmű entitás. Assmann (1999) érvelése szerint, míg az egyén esetében evidenciaként tételezzük a redukálhatatlan sajátosságát, és fizikai valóságosságát, vele szemben a kollektív identitás erősen vagy teljes mértékben metaforikus, mivel hiányzik belőle a másvalamire való visszavezethetlenség mozzanata. A családi identitás fogalma és az abba foglalt lehetséges tartalom egy határhelyzeti pozícióban van, valahol az egyén, a nem család-rendszerű társadalmi csoportok, és a kulturális közösségek értelmében használt kollektív identitás konstrukciója között. A családi azonosságtudatnak ez a sajátos pozíciója legalább két fontos alapfeltevéssel és annak modernkori változásaival függ össze. Az egyik ilyen fontos kulturális alapfeltevés az a néhány száz éves múltra visszatekintő distinktív nézőpontú kollektív képzet, miszerint a családot a „vérségi”, biológiai kapcsolat és ennek nyomán kialakuló számos genetikai értelemben örökölt közös vonás olyan alapvető módon definiálja, mely megkülönbözteti minden más alapon szerveződő csoport-hovatartozástól. A család társadalmi kategorizációját és a családtagok szubjektív családképét jelentősen meghatározó másik kulturális alapfeltevés a biológiai szülőknek, testvéreknek az egyedfejlődés korai szakaszában betöltött elsődleges szerepére vonatkozó képzetek rendszere. Az egyedfejlődésben betöltött specifikus pszichoszociális funkció olyan karakterjegyként él a társadalmi tudatban, mely a család-csoportokat megkülönbözteti minden más csoporttól, és ennek kapcsán beszélünk elsődleges és ún. másodlagos szocializációs terekről. E két meghatározó jegyre alapozódó családképben a család hatóerejét olyan átütőnek véljük, mely a téri és időbeli távolságnak is képes ellenállni és olyan csoportnak tekintjük, melyben, más csoportokhoz képest sajátos kényszerítő erők munkálkodnak. Ez a család szemlélet tükröződik a strukturális jegyek mentén, a későbbiekben pedig a pszichoszociális funkciók specifikumai mentén történő család-meghatározásokban (Koerner, Fitzpatrick, 2002, 2004). Carter és McGoldrick (l. Goldenberg, Goldenberg, 2008) a csoportból való kilépés/kizárás példáján érzékelteti a család-csoportban működő sajátosan erős köteléket. Egy vállalat elbocsáthatja dolgozóját, ha elégedetlen teljesítményével, és egy alkalmazott bármikor felmondhat, ha nem ért egyet a cég értékrendjével. Ugyanilyen kitalást vagy kilépést csak ritkán engednek meg a család kimondatlan szabályai és a családtagsági kötődésekre vonatkozó kulturális ideák.

A fentebb említett két kulturális alapfeltevést a 20. század második felétől elinduló „Nagy Szétbomlás” (Fukuyama, 2000) általános társadalmi/kulturális miliője, a felerősödő családbomlási tendenciák, az ezzel párhuzamosan megjelenő alternatív együttélési formák, a

„sorozatos családszerű társulások” és a „sorozatos monogámia” kulturális ideája (Seltzer, 1994) együttesen fellazították. A jelentős társadalmi, kulturális változások nyomán a készen kapott identitás-kategóriák, kialakult standardok, rögzített szerepek, világos csoport-határok és jól körvonalazott csoport-tudat korszaka lezárult. A jelenség kulturális, társadalmi háttéréként kell figyelembe vennünk azt is, hogy az emberi társulások történeti változásai a csoporttagok közötti, szinte „egy az egyben” azonosulás lehetőségét hordozó csoportorganizmustól a megapopulációk szimbolikus közösségekbe, társulásokba való szerveződése felé mozognak (Csányi, 1999). Baumeister (2003) szerint jelenleg az értékek és választások olyan mértékű pluralizmusát éljük, melynek eredményeképp az identitások kialakítása főként egyéni választásokon alapul az értékek általánosan elfogadott készlete és azok bármiféle világos hierarchia nélkül. Ennek egyik következménye, hogy a családi identitás kialakítása is egyre inkább a potenciálisan szóba jöhető családtagok szubjektív családképének, és a családtagok nyílt és/vagy burkolt egyezményeinek függvénye. E változások értelemszerűen mélyreható változásokat indítottak el a szubjektív családkép szerveződésének implicit elveit illetően is.

A „ki kinek a kicsodája” egzisztenciális kérdése azonban komoly kihívást jelent a szakemberek számára is, mivel a *családi mi-tudat* természetéről kialakult tudományos konstrukcióink is a jelentések szétszóródásának csapdájába kerülhetnek. Így hasonló problémával kell megküzdenünk, mint általában véve az én-elméletek terén, mellyel kapcsolatban Leary és Tangney (l. Hankiss, 2005) „konceptuális ingoványról” beszél. A családtagsági viszonyok „képlékeny” válása nyomon követhető a jogi, szociológiai vagy pszichológiai családdefiníciók ellentmondásaiban, vagy a nyelvhasználatban megjelenő „kulturális lemaradás” jelenségében. Eia Asen (1997) angol családterapeuta könyvének bevezető fejezetében így definiálja a család fogalmát: „Ebben a könyvben családnak tekintünk minden olyan csoportot, amelynek tagjai testben és lélekben összetartoznak. Ilyenformán a család közeli barátai és a családtagok partnerei is beletartozhatnak” (Asen, 1997, 9. o.). Hasonló álláspontot képvisel Goldenberg és Goldenberg (2008) is. Véleményük szerint ma már nem életszerű „tipikus” családról beszélni. A család-definíció tekintetében, pedig a következőket írják könyvük bevezetőjében: „általánosságban, egy mindenre kiterjedő, 21. századi család-definíciónak meg kell haladnia a hagyományos szemléletet, hogy olyan személyekre is kiterjeszhető legyen, akik hivatalos szentesítés vagy vérségi kapcsolat nélkül szeretnének rokoni kapcsolatban együtt élni” (Goldenberg, Goldenberg, 2008, 2. o.). Ez a családszemlélet megfelel a családi kapcsolatok és a család-meghatározások tranzakcionális-modelljének (Koerner, Fitzpatrick, 2002). Egy ilyen definíció kulturális nyitottsága mellett azonban számos gyakorlati és elméleti problémát is hordoz. Bár az együttélési formák átrendeződése a posztindusztrialista társadalmak-

ban szociológiai tény, ugyanakkor felvethető e meghatározások eligazító erejének kétségessége mondjuk a családjogban, gyermekvédelmi törvénykezésben, a szociálpolitikában, vagy akár a klinikai munka jogi, szakmai etikai kérdéseiben.

A *családi identitás* természetének megértését nem csak a fenti változások és tendenciák nehezítik, hanem az is, hogy a családi mi-tudat jelenségvilága több nézőpontból is megközelíthető. Vizsgálhatjuk azt, hogy milyen elemekből épül fel, ezek az összetevők milyen szerkezetbe rendeződnek, és milyen módon állnak kapcsolatban egymással. A családi identitás tranzakcionális jellegéből fakadóan fontos területet ölel fel annak megértése is, hogy milyen kommunikációs formák segítségével formálódik, konstruálódik és őrződik meg a családi összetartozás-tudat. A kapcsolatok és pszichikus jelenségek folyamat jellege, historikus volta, pedig felveti azokat a kérdéseket, melyek annak megértésére irányulnak, hogy milyen folyamatok, körülmények befolyásolják a családi identitás fejlődését, változásait, szakadásait, esetleg a mi-tudat elvesztését. A családi identitás egyes aspektusainak feltárásával évtizedek óta foglalkoznak kutatók és klinikusok egyaránt, azonban érdekes módon a jelenség rendszerezett megközelítésére nem fordítottak különösebb figyelmet. Ezt a hiátust látszik kipótolni Epp és Price (2008) családi identitás-koncepciója. A szerzők a téma szakirodalmának áttekintésével és felhasználásával kísérelték meg a családi identitás számtalan összetevőjét egy strukturált modellbe rendezni. Mint azt a későbbiekben látni fogjuk, Epp és Price (2008) modellje nemcsak alapvető kiindulási pontokat biztosít a jelenségkör tematikus tárgyalásához, hanem a családi rituálék jelenségköre is jól elhelyezhetővé válik a családi azonosság-tudat tágabb összefüggésrendszerében. Ezért a dolgozat további részében számos ponton építeni fogok e szerzőpáros családi identitás-konstrukcióval kapcsolatban kialakított koncepciójára.

II.2. Mi a család identitás?

Bennett és mtsai (1988) napjaink szakirodalmában is elfogadott klasszikus meghatározása szerint a családi identitás nem más, mint „a család szubjektív érzékelése saját időbeni folytonosságáról, a jelenlegi helyzetükről és karakterükről. A családi identitás minőségek és attribútumok gestaltja, mely a családot egyedivé teszi, és megkülönbözteti más családoktól” (Bennett, et al. 1988, 212. o.). A családi identitás - hasonlóan az erikson-i ego-identitás fogalmához - szubjektív és reflexív. A szerzők szerint a családi identitás inkább csoportlélektani jelenség, melynek alapja a család közös hiedelemrendszere. Ezek a szerepekről, kapcsolatokról, értékekről és az életről kialakított meggyőződések szabályozzák az interakciókat is (Bennett, et al. 1988).

Tehát a családi azonosság-tudaton azt a szubjektivizált család-képet értjük, amelyet az adott család önmagáról „fest” és amellyel a tagok azonosulnak. Az „*elképzelt család*” identitásban játszott szerepére Laing (l. Jorgensen, Bochner, 2004) az elsők között hívta fel a figyelmet. Eszerint az egyén sokkal inkább egy családképnek van tudatában, mint a családnak.

A családi mi-tudat szerveződésének funkcionális jelentőségét illetően Kantor és Lehr (l. Wolin, Bennett, 1984) a közös célok és az események, dolgok értelmezését, a jelentésadási folyamatok szerepét hangsúlyozza. Egy másfajta megközelítésben a családi identitás-gyakorlatnak két alapvető funkciója emelhető ki. Egyrészt a családi identitás-gyakorlat a csoport-tudat létrehozását és optimalizálását szolgálja. Ez az ún. megalapozó és folytonosság fenntartó reprezentációk és tranzakciók rekurzív folyamatai révén valósul meg. A másik funkciója az, hogy az identitás viselkedés-szabályozó hatása révén lehetővé teszi a családtagok számára az egymással, és más emberekkel, csoportokkal való érintkezés adaptívabb formáit úgy, hogy az én-azonosság és a másokkal való összetartozás szubjektív élménye, a személyes integritás és társas integráltság élménye megtartott maradjon. Tehát a családi identitás a kollektív reprezentációk, és a viselkedésszabályozás terén egy olyan szerveződési szintet képvisel, ahol az észlelt környezeti követelményeknek, a csoporttagok egyéni szükségleteinek és a csoport-fennmaradás feltétel-rendszerének összeegyeztetése is zajlik.

A családi identitás mibenlétének tárgyalása, feltárása két alapvető perspektívából közelíthető meg: a családi identitás, mint *speciális jelentéseket hordozó reprezentációk együttese* (1), vagy a családi identitás, mint *folyamatok együttese* (2). A családi mi-tudat tartalmi aspektusa a csoporttagságra és a családra, mint csoportra vonatkozó képzetek osztályaira (pl. identitás-komponensek, minőségek), valamint a képzetek strukturális jellemzőire irányítja figyelmünket (pl. jelentések hierarchikus szerveződése). A családi mi-tudat, mint folyamat a családi identitás-praxisra, viselkedés-szabályozó csoportfolyamatokra irányítja a figyelmet. Az identitás-gyakorlat a közös jelentés-képzés (tagok közötti jelentés átvétel és jelentésgenerálás) és családi forgatókönyvekbe szerveződő szerepképzetek, cselekvési tervek aktivizálásának, megvalósításának elveit, és módozatait foglalja magába.

A következő alfejezetekben e két megközelítés mentén tárgyalom a családi identitás igen komplex és sokféle értelmezési lehetőséget felvető jelenségét. Először a családi identitás tartalmi szerveződésének kérdéskörét tekintem át, majd az azt követő fejezetben a család kollektív önmeghatározási és önkifejezési gyakorlatának különféle aspektusaival foglalkozom.

II.3. A családi identitás tartalmi jellegzetességei

A családi identitás tartalmi elemeinek, strukturális jellemzőinek áttekintéséhez részben az identitáselméletek alapfeltevéseivel, részben konkrétan a családi valóságkonstrukcióval foglalkozó megközelítések idevonatkozó megállapításaiból építkezhetünk. A családi identitás tartalmi szerveződésének felvázolásához egy olyan szerkesztési elvet követek, melyben az elemzés kiindulópontjait az identitás-tartalmak általános szerveződési elvei adják úgy, hogy a szervezőelvekhez rendelhetjük hozzá a család-specifikus tartalmakat.

II.3.1. A családi identitás tartalmi jellegzetességei az identitás általános szerveződési elveinek tükrében

(1) A családi identitás tartalmi összetevőinek szerveződése terén is alapvető kiindulási pontként kezelhetők az identitásszerveződést szabályozó olyan szükségletek, motivációk, mint a *kontinuitás-érzés*, a *valahová-tartozás versus megkülönböztethezőség* és az *önbecsülés* fenntarthatósága (Pataki, 2000, 2004, Erős, 2001, Böszörményi, Krasner, 2001, Byng-Hall, 2006, Cigoli, Scabini, 2006, Goldenberg, Goldenberg, 2008).

(2) *A családi identitás-tartalmak két létmódja*

E szükségletek talaján kialakuló családi tapasztalatokat - az identitáselméletek általánosan elfogadott alapfeltevéseinek megfelelően - szemantikus emlékezetünk *elbeszélő alakzatok (1)* és *kategorialis fogalmi általánosítások (2)* szintjén rögzíti (Pataki, 2000, 2001, 2004). A családra vonatkozó kogníciók természetesen nem hideg tudások, hanem affektusok, motivációk kapcsolódnak hozzájuk és feltehetően egy körkörös hatáskapcsolatban állnak egymással (Pataki, 2004). Mancuso és Sarbin szerint „tudni és elbeszélni meghitt módon összekapcsolódó emberi akciók...A tudás azonban sokkal inkább magánjellegű akció, mint az elbeszélés” (Pataki, 2000, 333. o.). A kategorialis szerveződés szintjén a meghatározó jellemzők (származás, etnikum, generációs hovatartozás, családi státusz, családtípus, stb.) a „kik vagyunk mi?” kérdésre válaszolnak, az attributív (minősítő) jellegű besorolások a „milyenek vagyunk mi?” kérdésre adnak válaszokat a családtagok számára. Tehát a kategorialis önértékelés tárgyiasít és címkéz (Stern, 2004). A narratív önértékelés viszont egy olyan szerveződési formát képvisel, melyben - a nyelv belső logikája által kijelölt határok között - a belső állapotok, szándékok, okok, célok, személyes perspektívák is képviseletet kapnak. Tehát egy olyan önértékelési és önmegjelenítési módot képvisel, mely a családtagok számára lehetőséget nyújt az átélt élmény és a hozzá tartozó jelentés összekapcsolására és társas megosztására (Pataki, 2000, Gergen, Gergen, 2001, Stern, 2002, Jorgensen, Bochner, 2004).

(3) *A családi identitás-tartalmak, mint jelentések hierarchikus alakzatai*

Pataki (2001) szerint egybehangzónak tekinthető az a felfogás, hogy az identitás sajátos, *hierarchikus elv* szerint szerveződő, értékelő-affektív tartalmakkal és motivációkkal átszőtt kognitív struktúra. Ennek megfelelően a családi mi-tudat egyes komponensei történetiségük, szubjektív jelentőségük, érvényességi körük, tartósságuk, morális és hedonikus minőségük, stb. tekintetében is hierarchikus hálózatokba szerveződnek. A családi identitás-tartalmak szerveződésének ilyen felfogása implicit vagy explicit módon számos, kifejezetten a családi valóságkonstrukcióval foglalkozó szerző – például Bateson, Ford és Herrick, Reiss, Bennett és mtsai, Procter, Boscolo és mtsai, Penn, Seltzer, Byng-Hall, Koerner és Fitzpatrick, Epp és Price, (és mások) koncepciójában is megjelenik.

A hierarchikus szerveződés jelenségkörét két szempontból is megközelíthetjük. Egyrészt a családi jelentések társas jelentések tágabb rendszerében elfoglalt pozíciója felől, másrészt egy adott identitás-tartalom szubjektív fontosságának perspektívájából.

A családi valóságkonstrukció jelentésképzési és jelentéstulajdonítási folyamatainak elveit illetően általános az az elképzelés, hogy a család közös hiedelmei, és értelmezései beágyazódnak a rokonsági, helyi közösségi szinteken át egy tágabb kulturális hiedelemrendszerbe (Wolin, Bennett, 1984, Bennett et al. 1988, Seltzer, 1994, Stern, 2002, 2004, Campbell et al., 2004, Byng-Hall, 2006, Goldenberg, Goldenberg, 2008, Epp, Price, 2008). Ezek a hiedelmek elvontak és gyakran jóval a konkrét viselkedések mögött működnek. A hozzáférés a kapcsolati tudatosság viszonylagos fejlettségét igényli, vagy olyan helyzetekben válik könnyebbé, amikor erős kontextuális hívójelek provokálják ki a családtagokból azt, hogy viselkedéseik mögött meghúzódó irányelveikkel, meggyőződéseikkel és feltételezéseikkel kapcsolatba lépjenek. A szituációs jelentés függ attól, hogy mikor, hol milyen viszonyok között történik az adott interakció, de nem fog mást jelenteni, mint az egy szinttel feljebb lévő jelentésszint által kijelölt lehetséges jelentések. Tehát a társas jelentések hierarchikusan szerveződnek, úgy, hogy a specifikusabb szinteknek a fölöttük álló szélesebb körben elfogadott jelentések adják a keretet (Campbell et al., 2004). Byng-Hall (2006) a következő hierarchikus struktúrát javasolja a családi jelentések tekintetében:

Kulturális mitológia

Családi mítoszok és legendák

Családi szkript

Epizód vagy szcenárió

Kommunikációs aktus

(Byng-Hall, 2006, 59.o.)

Látható, hogy a jelentések hierarchiájában mindig azok a hitek, feltevések vannak feljebb, melyek az adott kultúrában szélesebb bázisúak, tehát több ember által és/vagy régebb óta elfogadott, mint az alatta lévő jelentés-szint.

A családi hiedelemrendszer keretként szolgáló kulturális reprezentációk Sperber (2001) meghatározása szerint leíróak vagy normatívak és két hiedelem osztályba csoportosíthatóak: *intuitív hiedelmek* és *reflektív hiedelmek*. A két hiedelemosztály alapvetően abban különbözik egymástól, hogy eltérő módon nyernek racionális megalapozást. Az intuitív hiedelmek alapvetően veleszületett, egyetemes perceptuális és következtetési folyamatok termékei, alapjaiban kultúra függetlenek és épp ezek a mechanizmusok adják e hiedelmek racionalitását (pl. fizikai tárgyak mozgása, test-környezet kölcsönhatások, állatok, fajtársak viselkedésére vonatkozó hiedelmek). A reflektív hiedelmek nagy kulturális változékonyságot mutatnak, a hiedelmet elfogadók számára is csak részben értettek, más kultúrák felől pedig kifejezetten irracionálisnak tűnhetnek. Ezek racionalitását a hiedelem forrásának (szülő, tanár, pap, filozófus, stb.) hitelessége, tekintélye, megbízhatósága biztosítja, és ilyen értelemben nem irracionálisak (Sperber, 2001). Egyes kulturális hiedelmek egy adott történelmi korszakban központi hiedelmekké válhatnak, és így a családi élet fontos vonatkoztatási pontjaiként is szolgálnak. Például az a kulturális idea, hogy minden ember egyenlőnek született, nagy relevanciával bír a modern társadalmakban, és számos olyan társadalmi, társas implikációt hordoz, melyek egészen a családtagok között zajló aktuális interakciók szintjéig értelmezési keretet adnak. Például meghatározza, hogy a családtagok mit fognak igazságtalannak vagy méltányosnak érezni, mit fognak a családon belüli hatalommal való visszaélésnek minősíteni. Más kulturális hiedelmek szűkebb érvényességi körrel rendelkeznek, esetleg meghatározzák, hogy egy adott személyes jellemző milyen minősítést kaphat. Például az elhízás lehet a gyenge jellem jele, de más kultúrában vagy egy adott szubkultúrában lehet a jómód és a magas státusz jele is. Ez pedig értelmezési keretként szolgál az egyes családok számára arra, hogy ők hogyan viszonyuljanak például a fizikai megjelenés, egészség, étkezés és túlsúlyosság kérdéseire.

Koerner és Fitzpatrick (2002) a családi valóság ko-konstrukciós folyamatairól írt tanulmányukban szintén a családi kapcsolatokról kialakított képzetek hierarchikus szerveződése mellett érvelnek. Eszerint a kapcsolatokról kialakított tudások több szinten szerveződnek. A *családi kapcsolatok sémái* a kapcsolati sémák általános elméletének (Koerner, Fitzpatrick, 2002) megfelelően a különféle kapcsolati típusokra vonatkozó sémák egyik osztályát képviselik, más olyan típusok mellett, mint például a barátok, munkatársak, stb. kapcsolati sémái. A *családi kapcsolatokról kialakított általános sémák* egy olyan köztes szintet képviselnek, mely a családtagokhoz fűződő *speciális, egyedi kapcsolati sémák* (pl. apa - fia kapcsolati sémája) és

az emberi kapcsolatok általánosított képzeteit tartalmazó sémák között helyezkednek el. A sémák hierarchikus szerveződésűek és dinamikus kapcsolatban állnak egymással. A modell szerint két családtag közötti interakcióban először az adott családtaggal való kapcsolat sémái (*speciális kapcsolati sémák*) aktivizálódnak. Ha az interakciós események nem értelmezhetőek az adott séma keretein belül, akkor egy szinttel feljebb lévő kapcsolati tudás nyújt orientációt (pl. *szülő-gyerek általános kapcsolati sémák, mint a családi kapcsolatok általános sémáinak része*). Egy specifikusabb séma mindig beágyazódik a fölötte lévő szinteken szerveződő sémák implicit előírásaiba. Byng-Hall (2006) szerint az alacsonyabb szinten lévő értelmezések nehezebben változtatják meg a fölöttes szinteket, másrészt az egyes szinteknek összeegyeztethetőnek kell lenniük, ahhoz, hogy fennmaradjanak és ahhoz, hogy megfelelő útmutatást adjanak a kultúra tagjai számára a dolgok értelme, a dolgok helyes vagy helytelen volta felől.

Az identitás-tartalmak hierarchikus szerveződésének másik megközelítése az adott tartalom szubjektív fontosságának strukturáló szerepét hangsúlyozza. Eszerint megkülönböztethetünk *központi és periférikus* identitás-tartalmakat (Markus, Nurius, 2003, Sedikides, 1995, Pataki, 2004). Sedikides (1995) szerint a központi és periférikus identitás-kategóriákat aszerint különböztethetjük meg, hogy milyen mértékben szolgál az önleírás alapjául ill. milyen érzelmi, motivációs valenciával bír az adott személy ill. csoport számára az adott tartalom. A „kiemelkedő identitások” (Stryker, I. Markus, Nurius, 2003, Bagger, et al., 2008) általában a család önképének tartósabb alakzatait képviselik. Egy központi tartalom jelentősége nagyobb fokú a csoport önleírásában és részben a tagok családi szerepidentitásaiban, mint más identitás-tartalmak. Ezért a központi tartalmak számos implikációt hordoznak a viselkedésszervezés, valamint más, kevésbé fontos, a hierarchiában lejjebb lévő identitás-tartalom tekintetében. Feltehetően a család kollektív önmeghatározásának krízisét valamely központi identitás-kategória fenyegetettsége váltja ki, míg a periférikus aspektusok ártértékelése, újraszervezése vagy elhagyása nem indukál családi krízist. McAdams (2001) identitás-krízisről kialakított elképzelése is összhangban áll ezzel a megközelítéssel. A szerző szerint a mély identitásválság mindig ideológiai, értéktelített meggyőződések fenyegetettségéből bontakoznak ki. Ezek a képzetek pedig vagy maguk a központi tartalmak, vagy szoros kapcsolatban állnak a kiemelkedő identitásokkal.

A családi valóság felépítésére és az identitás alaphiedelmeit adó képzetek kialakítására vonatkozó korai koncepciókban is megjelenik mind a jelentések hierarchikus szerveződésére vonatkozó elv, mind a központi-periférikus elrendeződés feltételezése. Ford és Herrick (I. Bennett, et al. 1988, I. Kissné V., 2007) szerint a családi szabályok irányelveket képviselnek

arra vonatkozólag, hogy a családtagok hogyan kapcsolódjanak egymáshoz és külvilághoz. A „nagyobb” szabályok tükrözik a család világnézetét, és a család átfogó céljaira, ideáljaira vonatkoznak. E „*nagyszabályok*” vagy „*alapszabályok*” (Hermann, Berlin, 1995) adják a hivatkozási keretet a „*kisebb szabályokhoz*”, melyek segítik a mindennapi viselkedés szabályozását. Handel (l. Bennett, et al. 1988, l. Kissné V., 2007) a „*családi téma*” fogalmával írja le az érzések, indítékok, fantáziák és konvencionális megegyezések mintázatait, melyek a család valóságfelfogását szervezik, és útmutatást adnak a „kik vagyunk mi” elgondolására.

Penn (2001) - Bateson fogalmát átvéve - a *premissza* fogalmával írja le azokat a hiedelmeket, melyek a kapcsolatrendszer kontextuálisan meghatározott eszméit jelentik, és a családi interakciók kiindulópontjaként szolgálnak. Bár a premissza a családtagok viselkedését vezérlő belső logikát adja, Penn szerint ezek a formulák gyakran kívül esnek a családtagok tudatos elképzeléseinek szféráján. Bateson (l. Boscolo, et al., 2000) a premisszákra épülő viselkedést a család habituális reagálásaként jellemezte, melyeknél a mögöttes jelentés az elhárítás miatt elfojtódott. A habituális reakciómódok részét képezik a család önképének, anélkül, hogy azok mozgató rugói reflektáltak lennének. Boscolo és munkatársai (2000) a premissza vagy mítosz fogalmát szinonimaként használják. Példaként hozzák az újraraházasodottak egyik gyakori premisszáját: „a második házasság tökéletes kell, hogy legyen”. Ez a rejtett partnerkapcsolati elvárás a „*jobbá válás*” egyetemes kulturális ideájába ágyazódva, szervező elve és értékelő szempontja lesz a családi életnek. Ez mitizálja a család és a pár múltját is, például úgy, hogy a család előző életét rosszabbnak ítélik meg, mint a mostanit.

A családkoncepciók egyik alapvető hivatkozási pontja Reiss (l. Wolin, Bennett, 1984, Bennett et al., 1988) *családi paradigma* fogalma, mely egyben a közös identitás-konstrukció másik klasszikus terminusát képviseli. Reiss szerint minden család megalkotja a saját paradigmáját, azaz olyan alapelveket konstruál, amivel értelmezi a világot, és ami koordinálja a családtagok cselekvéseit. Egyfajta hallgatólágos világkép, mely az élet-problémák kezeléséhez nyújt alapelveket. Ezek jellemezhetőek egy-egy egyszerű, de kifejező erejű nyelvi formulával, egyszerűen megfogalmazhatóak, és épp ezért meggyőző erővel rendelkeznek. A kifejező erejű alapelvhez társulnak a szabályok és problémakezelő technikák, kommunikációs minták, melyek összhangban állnak a mintául szolgáló alapelvvel. A családi paradigmák funkciója többek között az emberi kapcsolatok és az együttélés problémáinak viszonylag gyors és hatékony kezelése. Veszélye épp a túlegyszerűsítés és túláltalánosítás.

A családi paradigma további sajátossága, hogy addig marad fenn, amíg azt a családtagok közösen elfogadják. Tehát bizonyos fokig függetlenedhet az életszerűségtől és a hatékonyságtól. A családi paradigmához való ragaszkodás tehát alkalmasint valamely generáció-

ban a családkultúra és így maga a család széthullásához is vezethet, amennyiben a környezeti feltételek jelentősen megváltoztak a paradigma „születési körülményeihez” képest.

A harmadik jelentős fogalom, mellyel a család önképének központi kategóriáit próbálják megragadni, a *családi mítosz* fogalma (Seltzer, 1994, Boscolo, és mtsai, 2000, Hardy, Koltai, 2005, Byng-Hall, 2006). Sperber (2001) szerint a mítosz olyan kulturális reprezentáció, mely tényleges eseményeket hivatott leképezni, és szájhagyomány útján terjed. A mítosz racionalitását az átviteli struktúra (megjegyezhetőség és társas relevancia) és az önismétlő tekintélystruktúra együttesen biztosítja.

Byng-Hall a következő definíciót adja a családi mítoszok fogalmának meghatározására: „A családi mitológia a család önmagáról kialakított közös képzetekből áll, és azokból a legendákból, amelyek ezeket a képzeteket megjelenítik. Ezek segítenek megadni a családi identitás érzését” (Byng-Hall, 2006, 132. o.). A mítoszok – hasonlóan Reiss családi paradigma fogalmához - egyaránt lehetnek a patológiás önámítás és a családi szolidaritás, valamint a családhoz tartozással összefüggő önbecsülés forrásai. A mítoszok hozzáállásokat fogalmaznak meg arról, hogy az adott családban az élet mely kérdésével kapcsolatban hol húzódnak az „üdvözölt és vágyott” – az „elfogadott” – a „nem tetsző” – és a „megtagadott” (nem-elfogadott) határai. Byng-Hall szerint az elfogadás érzése és a család identitása fedi egymást. Ez azt jelenti, hogy bizonyos jellemzőket a családhoz tartozónak vélnek, akár mint megörökölt jellemzőt (pl. „a mi családjunkban mindenki nagyon kitartó volt” vagy „nálunk a férfiak mindig gondoskodtak a családról”), akár mint a család egy jövőbeni lehetséges szerepképzését (pl. „mi, mint egy diplomás gyermek családtagjai”). A „benne van a vérünkben” gondolata termelhet ki olyan családi szerepeket, mint például a „család szemefénye”, a „család fekete-báránya”, stb. Az elfogadható történet-változat vagy kategoriális besorolás olyan jellemzést ad a családról és a családtagokról, melyben az egyes motívumok, viselkedések és események a kulturális ideáknak is megfeleltethetőek. Így az egyes tartalmak az egyértelmű pozitív megítélés, és a még akceptálható, tolerálható tartományok között maradnak. A mítosz az általános identitás-szervező kategóriává, hogy kihangsúlyoz két önmeghatározó vonatkoztatási pontot. Egyrészt ad egy megkülönböztető leírást: „mi ilyenek vagyunk és nem olyanok”. Másrészt a családi mítosz választ nyújt arra az egzisztenciális kérdésre, hogy történetileg a „mi családjunk miért ilyen és nem olyan”.

(4) *A családi identitás-tartalmak, mint időbeni alakzatok*

A család önmagukról alkotott kollektív képzetek szerkezete nem csak térbeli metaforával (központi – periferikus ill. vertikális hierarchiába szerveződő jelentés-struktúra) írható le. Az identitás-tartalmak idői dimenziója az, amit Schutz az „én igeidőjének” nevezett. (l.

Markus és Nurius (2003) Ez az időbeliség is értelmezhető két aspektusból. Mindkettő releváns a család kollektív identitás-gyakorlata tekintetében is.

Az egyik lehetséges megközelítés szerint a családtagok között explicit vagy implicit módon forgalomban lévő önleírások lehetnek jelen idejű, múlt idejű és jövő idejű alakzatok. A család aktuális, jelen idejű - „ilyenek vagyunk” ill. „ezek és ezek vagyunk most” - önmeghatározásai mellett léteznek a Markus és Nurius (2003) által „*lehetséges én-képek*”-nek nevezett tartományban működő múltbeli családközpontú képzetek (pl. „olyan szegények voltunk, mint a templom egere”). Ezeket a múltbeli képzeteket a jelenben talán már nem tartják meghatározónak a családtagok, de a kollektív emlékezetben megőrződtek és úgy reprezentálódnak, mint amely bizonyos körülmények között még újra jelentőségteljessé válhatnak.

Más tartalmak pedig, mint lehetséges jövőbeni identitások léteznek a tagok képzeletvilágában. Némelyek megvalósulásában reménykednek (pl. „ez a gyerek egyszer még az egész család büszkesége lesz”), míg más lehetséges képzetek megvalósulásától félnek (pl. „az unokáink már külföldön fognak élni, a családuk szét fog szóródni a világ négy égtája felé”). Markus és Nurius (2003) koncepciójának megfelelően, a család lehetséges identitásaira vonatkozó képzetek múltbeli reprezentációkból származnak és a jövőbeni lehetséges valóságokra vonatkoznak. Ezek a lehetséges identitásokra vonatkozó képzetek Markus és Nurius (2003) szerint fontos szerepet játszanak a viselkedés-szervezésben ill. bizonyos események kiértékelésében. A család aktuális öndefiníciójához és az események címkézéséhez egy kiegészítő értelmező kontextust nyújtanak ezek a képeztek. A középiskolás gyermek biológia 1-ese más jelentést kap, ha az a „gyermekünk/unokánk/testvérünk, mint híres orvos” lehetséges képzetébe ágyazódik, mintha a „gyermekünk, mint jól kereső kőműves” lehetséges kimenetele felől értelmezik.

A családi identitás-tartalmak időbeliségének másik aspektusa az *aktualizált identitás* fogalmával írható le. A fogalom Markus és Nurius (2003) „működő-énkép” (working-self-concept) fogalmából származik. A fogalom háttérében az a feltételezés áll, hogy az én-rendszer nem képes egy adott időpillanatban, egy adott szituációban a maga teljességében való manifesztálódásra, az emlékezetben tárolt valamennyi összetevőjének aktivizálására, így a viselkedés szervezése elsősorban a közvetlen, helyzet által „előhívott” (aktualizált) identitás-tartalmak szabályozó hatása révén történhet. A szakirodalom a helyzeti/operatív/működő vagy aktualizált-identitás terminusokat használja az identitáskomponensek helyzetfüggő ill. kontextus függő, szelektív aktualizálódásával kapcsolatos jelenségek köré átfogó megnevezésére (Markus, Nurius, 2003, Pataki, 1991). Az aktualizált identitás azon tartalmakra vonatkozik, melyek a memóriában és a gondolkodásban éppen aktívak. Markus és Nurius (2003) szerint

egy adott képzet aktualizálódása attól függ, hogy milyen tartalmak voltak a szituáció előtt aktívak, mit szólított meg az adott, konkrét helyzet, és milyen tartalmak tudatba emelésére kerül sor tudatos intenciók hatására. Burke (I. Markus, Nurius, 2003) a működő identitást az alapidentitások másolataiként értelmezi. Az *aktualizált családi identitás* fogalma tehát az identitás tartalmak jelenidejűségét reprezentálja.

Felmerül a kérdés, hogy milyen lélektani folyamat felelős azért, hogy bizonyos helyzetekben inkább előtérbe és tudat-közelbe kerülnek a családi hovatartozásra vonatkozó képzetek és szükségletek, mint más egyéb szituációkban? A társas identitáselméletek szerint bizonyos csoport-azonosulások akkor válnak domináns én-reprezentációvá, amikor erős kontextuális jelzések emelik ki az adott csoport-hovatartozást és ez által az adott csoportnak kitüntetett lélektani jelentősége lesz az egyén számára (Pataki, 1991, Wright, et al. 2006, Elblinger, Alföldi, 2012). A családi rituálék hatásmechanizmusait elemző tanulmányok szerint például a családi ünnepek, ceremóniák mindig több olyan közvetlen szituatív jellemzőt, kontextuális támpontot is tartalmaznak (pl. ünnepi interakciók, résztvevők köre, maga az ünneplés célja, családi fotók, tárgyak, stb.), melyek óhatatlanul a családi azonosulások különböző aspektusaira, valamint a tágabb kultúrával való azonosulási folyamatokra irányítják a figyelmet (Elblinger, 2011, Elblinger, Alföldi, 2012, Elblinger, Bernáth, 2011).

(5) A tartalmi szerveződés jellegzetességeit tovább vizsgálva a családi identitás tartalmak osztályozásának másik lehetőségét kínálja Daniel Stern (2002). Az ő fogalmait kölcsönvéve a családi identitás felosztható „nyilvános” és „privát” tartományokra is. A család sajátmagáról kialakított leírásai közös szelekciós mechanizmusok révén válnak ketté publikus és nem publikus tartalmakra. A család identitás „nyilvános tartományát” azok a képzetek, cselekvési minták, elbeszélések és egyéb gyakorlatok (pl. vásárlási szokások, szabadidő-eltöltés, stb.) képviselik, melyeket a család a közvetlen környezet elvárásaival és a különböző tömegkommunikációs eszközökön keresztül közvetített identitás-mintákkal, modellekkel összeegyeztethetőnek érzel. A családi identitás „privát tartományába” két tartalmi kör tartozik. A család önképében *elfogadott, de kifelé fel nem vállalt képzetek* és a családi *önkép elutasított, negatív aspektusai*, melyeket a családtagok befelé és kifelé egyaránt takargatni, elfedni kívánnak. Tehát vannak olyan családi jellemzők, identitás-kifejező tevékenységek, melyek a család kapcsolati környezetében ugyan nem elutasítottak, de nem is támogatottak. A család szubjektív értékelése szerint az adott szűkebb kulturális közegben ezek a családi jellemzők nem fontosak, vagy nem tűnnek hasznosnak, értékesnek, esetleg inkább furcsának. A család a másokkal való megosztás tekintetében kialakíthat egy olyan konszenzusos szabályt, hogy bizonyos dolgokról nem beszélnek másoknak, bizonyos identitás-kifejező cselekvésekben nem osztoz-

nak másokkal. Erről explicit szabályok is szólhatnak (pl. „erről minnek beszélni, itt ez nem szó-kás” vagy „ne mond el nekik, mert úgy sem értenék” vagy „ne hívd meg erre a programra, mert őt ez úgy sem érdekli”). A „privát” identitás-képzeteknek van nyelvi képviselőjük, a család-
ládán belül elfogadottak, ezért viszonylag jól integráltak lehetnek a kollektív képzet szerve-
ződése tekintetében, de a tágabb környezet számára „némák”, és nem adnak kapcsolódási
lehetőséget a családnak az „ismerős másokhoz”. A „társadalmi” és a „privát családi-identitás”
tartománya között húzódoó határok plasztikussá válhatnak például egy olyan költözésnél, ami-
kor maga a költözés egyben egy kulturális milióváltást is jelent a család számára (pl. művész-
emberek „leköltöznek” az ország másik részében fekvő falura, vagy egy család külföldre köl-
tözik, stb.).

(6) A családi identitás-tartalmak forrásai

Akár a jelentések hierachikus szerveződése, akár a nyilvános és privát tartományok fe-
lől közelítünk a családi önkép tartalmához, valójában mindkettő implicit módon sugallja azt a
szerveződési elvet, miszerint a családi identitás elemei *belső* és *külső forrásokból* épülhetnek
fel. A családi kapcsolatok tranzakciós mintáiból, a múlt rekonstrukciójából és a jövőre vetített
lehetséges családképből felépített képzetek mellett a családi mi-tudat a családon kívülről jövő
minősítő, kategorizáló visszajelzésekből és a társas összehasonlítási folyamatokból is formá-
lódik. Ennek a „*másoktól kapott tekintet*”-nek az egyik forrása a családon kívül szerzett *köz-
vetlen kapcsolati ill. interakciós tapasztalatok* (1). A más konkrét személyektől átvett feltevé-
sek és értékelő szempontok is két módon válhatnak vonatkoztatási ponttá. Az, ahogy a roko-
nok, barátok, szomszédok, a közvetlen lakókörnyezet, a munkatársak érzékelik és nyíltan
vagy burkoltan minősítik a családot, a család számára az „*ilyennek látnak minket az ismerős
mások*” típusú különböző képzetcsoporthoz alapjaként szolgál, és jelentős részben formálja,
módosíthatja a család önképét. Hasonló módon fontosak a más családok életének megfigyelé-
séből kialakított vélemények. A családból való „*kifelé figyelés*” egy társas összehasonlítási
készítést és folyamatot is feltételez. A másokkal való összemérés, összehasonlítás gyakran
beindíthat egy újraértékelési, újraminősítési folyamatot azzal kapcsolatban, hogy az adott csa-
ládtag saját családjáról, annak légköréről, szabályairól, értékeiről, életszemléletéről hogyan is
vélekedjék. Ez pedig nyílt vagy burkolt közlések formájában a családtagok közötti kommuni-
kációban visszacsatolásra kerül.

A másik külső forrás pedig egy imaginárius „*általánosított másik*”. Több tanulmány is
hangsúlyozza, hogy a család, mint „*kultúra a kultúrában*”, egy olyan, a domináns kultúrából
átvett nézőpontot is önreferenciaként használ, melyet a család részben a kulturális átörökítés
értelmében megörökölt kollektív képzetekből, ideákból, részben az identitás-formáló aktuális

média-üzenetekből épít fel (Bennett, et al., 1988, Seltzer, 1994, Byng-Hall, 1995, Bolea, 2000, Jorgenson, Bochner, 2004, Koenig-Kellas, 2005, Epp, Price, 2008, Goldenberg, Goldenberg, 2008).

A családtagok a külső forrásokból származó információkat *közvetlen visszacsatolás* vagy *következtetések* (Markus, Cross, 2003) formájában dolgozza fel. A közvetlen visszacsatolás hatása függ attól, hogy az információforrást - személyt, csoportot, médiaforrást - a családtagok mennyire érzékelik kompetensnek, hitelesnek és milyen széles körben megerősített az adott vélemény, minősítés (Markus, Cross, 2003). Azonban számos külső forrásból származó, de a családi önkép tekintetében relevanciával bíró információ következtetett értékeléssel, vagyis a visszajelzés lehetséges jelentésének értelmezésével kerül feldolgozásra. A reflektált értékelés egyik fontos forrása a társas összehasonlítás. A családtagok más családokhoz való összevetés révén felbecslik saját strukturális jellemzőik (társadalmi/gazdasági státusz, családösszetétel, stb.), attitűdjeik, viselkedési mintáik, reakció módjaik, hiedelmeik társadalmi megítélését, értékességét, helyességét. Festinger (l. Markus, Cross, 2003) szerint a társas összehasonlításnak két funkciója van. Egy *összevető* és egy *normatív* funkció. Az összevető jellegű viszonyítás elsődlegesen a családi jellemzők percepcióját szolgálja (pl. „Kovácsék, Tóthék és Hartmannék is több családi programot csinálnak, mint mi.”; vagy „mi nem veszünk annyit, mint a sógornőmék.”). A normatív jellegű összehasonlításban az inkább leíró összehasonlítással szemben egy olyan előíró, szabályozó aspektus a meghatározó, melynek révén a közös hiedelmek rendszerébe új értékek, meggyőződések, normák, a családi identitás gyakorlatba új formák és tartalmak kerülhetnek be (pl. „nekünk is meg kellene ünnepelnünk a születésnapokat, mint ahogy az másoknál is szokás”).

Az összehasonlítás ezen túlmenően történhet a kollektív önértékelésben kialakított vonatkoztatási pontoknak megfelelően „felfelé” vagy „lefelé”. Wood (l. Markus, Cross, 2003) a társas összehasonlításnak három célt tulajdonít. Eszerint a család a másokkal való összehasonlítás során megkülönböztető információt kap képességeiről, és így az *önértékelés (1)* fontos eszközeként szolgál. A társadalmi ranglétrán fölfelé irányuló összehasonlítások segíthetnek mintákat találni a hatékonyabb működésre, így az *önfejlesztés (2)* irányai tekintetében szolgálhat referenciapontként. Az összehasonlítás facilitálja a családtagok *önmegvalósítási (3)* törekvéseinek tudatosítását és mintákat nyújthat az egyediség, az odatartozás és a tudatos célok összehangolásához.

(7) *A családi identitás-tartalmak, mint minőségek*

A családi identitás tartalmai mindig kollektív értékelés tárgyai is, így minden családban a *pozitív* és *negatív önjellemzések* különálló, de dinamikailag kölcsönhatásban álló tarto-

mányai épülnek fel. Az én-tartalmak pozitív – negatív dimenzióba való szerveződésének koncepciója számos szerzőnél megjelenik (Sullivan, 1989, Markus, Nurius, 2003, Ogilvie, 2003, Linville, Carlston, 2003, Sedikides, 1995, Stern, 2002, Pataki, 2004). Már Erikson (1991) is kihangsúlyozza, hogy az identitásalakulásnak rendszerint megvannak a maga sötét és negatív oldalai, amelyek akár egész életen át a teljes identitás megoldatlan részei maradhatnak. Mint könyvében írja, „minden egyénnek és csoportnak van *negatív identitása*, amely mindazon identifikációknak és identitás töredékeknek az összessége, amelyeket mint nem kívánatosakat, és mint egymással nem összebékíthetőeket el kell fojtani magába, vagy amelyeket, csoportja sugallatára, mint végzetes „másságot” kell a szexuális szerepben, vagy egy fajhoz, osztályhoz, valláshoz tartozásban értékelnie” (Erikson, 1991, 404. o.).

Sullivan (Sullivan, 1989, Markus, Cross, 2003) szerint a családon belüli személyközi dinamika határozza meg egy adott jellemző pozitív vagy negatív minősítését. Az erős szorongást kiváltó témák, életkérdések a családtagok tudatában a *rossz-én* és *nem-én* rendszerébe szerveződnek. Ahol túl sok szorongást kiváltó alaptéma van, ott a rossz-én és nem-én struktúra lesz erős, és a családi biztonsági mechanizmusok elsősorban a fenyegető képzetek aktivizálásának (gondolatok, érzések) vagy azok megvalósulásának (félt történés megcselekvésének) elkerülését hivatottak szolgálni. Ez blokkolja a családi felfedező viselkedést, új tranzakciós minták, szerepek és jelentések kipróbálását, az improvizálást (Byng-Hall, 1973, 1979, 2006).

A negatív családi identitás-aspektusok Ferreira (l. Byng-Hall, 1973), Byng-Hall (1973, 1979, 2006) és Stern (2004) leírásai alapján két tartományra bonthatóak abból a szempontból, hogy mennyire hozzáférhetőek a családtagok tudatában és milyen szinten válhatnak beszéd tárgyává. Ennek megfelelően beszélhetünk *ún. elutasított családi identitás aspektusokról (I)*, melyek a nem tetsző, nem elfogadható meggyőződések, cselekvési minták, érzelmi reakciómódok, szerepelképzelések körét foglalja magába. Itt leginkább Sullivan „rossz-én” fogalmával analóg negatív képzetekről van szó, melyek a tudatos vagy tudatelőttés szintjén „mozognak”. A mindennapi kommunikációban a „kényes” témák kategóriájába tartoznak, így a negatív jellemzők, lehetséges negatív jövőképek, és múltbeli szégyenfoltok családi szinten kevésbé integráltak. A családi kapcsolati tudatosság és a kimondhatóság tekintetében elsősorban a családi norma sértések során megfogalmazottak, ezért egyben szankcionáltak is. A családtagok között megosztott, elvárt vagy vágyott szerepképzetek nyílt megsértése esetén bekerülhet a családi kommunikációba, és gyakran elindítja a „bűnbakképzés”, kirekesztés, végletes esetekben a „kitaszítás” családi forgatókönyveit is. Az elutasított, nem elfogadható viselkedésekre adott erős reakciók az elfogadható, pozitív identitás megvédését szolgálja.

A másik tartományt a *megtagadott*, „nem-mi”-családi képzetek (2) csoportja alkotja, mely integráltság és a nyelvi megoszthatóság szempontjából analóg módon értelmezhető, mint Sullivan „nem-én”-fogalma. Bizonyos rettegett gondolatok, témák és katasztrófa-fantáziák a „kimondhatatlan” tartományába kerülnek. Bár az egyes családtagok számára bizonyos szituációs „hívó”-jelek hatására időnként tudatközelbe kerülhetnek, de az erős szorongás, az egyéni és családi dezintegrációtól való félelem miatt még maga a gondolat is teljes elutasításra ítéltetik.

Fontos elméleti kérdés a negatív és pozitív identitás-tartalmak identitáskonstrukcióban játszott szerepe. A terápiás tapasztalatok arra utalnak, hogy bár családi konszenzus szabályozza a pozitív és negatív aspektusok elkülönítését, azok mégis dinamikus viszonyban állnak egymással. Ferreira és Byng-Hall (1973, 1979, 2006) is úgy kezeli a pozitív és negatív tartalmakat, mint amelyek egy egymásrautaló viszonyban vannak. A manifesztt és kívánatosnak felmutatott - pozitív torzításokkal átítatott - tulajdonságok, viselkedések és kimenetelek elfedik a félt vagy teljeséggel elutasított negatív identitás-tartalmakat. Például a magát maximálisan együttműködőnek és támogatónak bemutató család elfedi a családi önkép tartalmaiból az engedetlenség, lázadás és elhagyás témáit.

Ezt az interdependens viszonyt jól illusztrálja a Taylor és Brown (2003) által tárgyalt „beismert hozzá nem értés” jelensége is. A kiinduló feltevés szerint az én-re ill. a családra vonatkozó ismétlődő negatív visszajelzéseket olyan módon próbáljuk kezelni, hogy létezésének elismerése mellett is fenntartható legyen egy pozitív önkép. A „*beismert hozzá nem értés*” olyan védekező mechanizmus, mely számos módon segítheti a pozitív család önkép fenntartását. Egyik lehetőség, hogy a családtagok elismerik egy adott negatív közös tulajdonság létét, valamely hiányosságukat, de ez az elismerés racionális indokként szolgálhat arra, hogy elkerüljék azokat a helyzeteket, ahol ezek a negatív jellemzők nyilvánvalóvá és túl kínossá válnának. (pl. „mi nehezen alkalmazkodunk másokhoz, ezért soha nem megyünk másokkal nyaralni”). Ez a biztonsági mechanizmus a hozzá nem értés eltúlzását is megengedi, mert épp a felnagyítás igazolja az adott szituációtól való távolmaradást. A beismert hiányosság alkalmas lehet arra is, hogy egy másik pozitív családi jellemzőt, mely a család pozitív önképének egyik központi összetevőjéhez kapcsolódik, még inkább hitelesítsen. Az előbbi példánál maradva, a család zártságának, a másokkal való együttlét elutasításának kontrasztjaként hangsúlyozni lehet a családi együttlétek kiemelt értékét - „nem szeretünk másokkal nyaralni, mert nekünk elsősorban az a fontos, hogy egymással töltsük a szabadidőnket”. Harmadsorban a „beismert hozzá nem értés” fenyegető voltát a család jelentősen csökkentheti azzal, hogy a család közösen devalválja azt az adott életterületet, ahol hiányosságával szembesülni kényte-

len (pl. „nálunk azért nem tanult tovább senki, mert fölösleges annyit tanulni, a legtöbb diplomás munkanélküli”).

Ogilvie (2003) „nem kívánt”-identitásokkal kapcsolatos vizsgálati eredményei szintén arra utalnak, hogy a nem kívánt aspektusok sajátos szerepet játszanak a családi élettel való elégedettség szubjektív megítélésében és a pozitív családi önkép szerveződésében is. Ogilvie (2003) kimutatta, hogy az élettel való elégedettség megítélésénél - szemben azzal a kulturális hiedelemmel, miszerint az elégedettség az ideálok megvalósításával érhetőek el - inkább választjuk referencia pontként a nem kívánt-énképet, mint az ideális-énképet. Ogilvie (2003) másik fontos gondolata az ideális és nem kívánt énkép kidolgozottságával és szerveződésével kapcsolatos felvetése. A szerző szerint az ideális énkép a tágabb kultúra, a szülők, és a közvetlen környezet által kívánatosként minősített, ámde erőteljesen fiktív jellemzőket és kimeneteleket reprezentáló képzetekből épül fel. Ezzel szemben a nem kívánt én-kép sokkal inkább tapasztalati alapú, és beágyazottabb az énképpel összefüggő képzethálók szintjén, mint az ideális énkép. A nem kívánt képzetek szerveződésében ugyanis valószínűleg az ismerős mások nem kívánatos jellemzőiről, kedvezőtlen életkörülményeiről kialakított képzetek (pl. „csak oda ne jussunk, mint az x család!”), a társadalmilag tiltott viselkedések és impulzusok képzetei (pl. „csak nehogy a mi gyerekeink is drogosok legyenek”), valamint a múltban ténylegesen átélt negatív események tapasztalataiból felépült képzetek (pl. „a szüleimhez soha nem jött senki, csak nehogy olyan magányosak legyünk, mint ők.”) egyaránt fontos szerepet játszhatnak.

Ogilvie felveti annak a lehetőségét is, hogy a vágyott identitásba beleszótt célokat a nem kívánt tartalmak határozzák meg (Ogilvie, 2003). Markus, Nurius (2003) nagyon hasonló megállapításra jutnak a múltra vonatkozó és jövőre irányuló lehetséges identitások kapcsolatát illetően. Vizsgálatuk szerint, bár az egyes lehetséges énképek kognitív kidolgozottsága nagyon eltérő lehet, az emberek általában könnyen képesek reflektálni lehetséges énképeikre. Azonban a statisztikai elemzések során számottevő kapcsolatot csak a negatív múltbeli énképek és a lehetséges énképek között találtak. Tehát a vizsgálati eredmény azt sugallja, hogy a múltbeli negatív identitás-képzeteknek van a legközvetlenebb hatása az elképzelt lehetséges identitások konstrukciós folyamataira.

II.3.2. A családi identitás-komponensek tematikus csomópontjai

A családi mi-tudat tartalmi jellegzetességeinek utolsóként tárgyalt területe a családi önkép szerteágazó képzeteinek tematikus sűrűsödési pontjainak kérdése. Ennek keretében

három olyan megközelítést tekintünk át, melyek mindegyike izgalmas és hasznos értelmezési keretet nyújthat a jelenség jobb megértéséhez.

A családi azonosságtudat jelenségekörének klasszikus és napjainkig is referenciaként szolgáló értelmezése elsősorban Bennett és Wolin munkásságához köthető. Bennett és mtsai (1988) szerint a családi identitás három alapvető hiedelem-rendszerből épül fel. Az egyik alapvető komponens a *családtagsággal kapcsolatos meggyőződések*. Ki számít családtagnak és ki kívülálló. A családtagsági besoroláson alapuló meghatározása a jelenbéli és a múltbéli viszonyokra vonatkozó képzeteket egyaránt magában foglalja. A másik fontos összetevőt képezik a család mindennapi életének *temperamentum jellemzői* (pl. családi élet intenzitása, mekkora különbséget képesek tolerálni a családtagok, család ön-reflexív gyakorlottsága, tapasztalatok morális vonatkozásaival kapcsolatos rigiditás vagy flexibilitás, stb.). A harmadik összetevőként a szerzők a család *múlttal kapcsolatos emlékeit és hiedelmeit* nevezik meg, melyek a családi folytonosságérzet fenntartásához szükséges tartalmakat képviselik (Bennett, et al. 1988).

McAdams (2001) - Bennett és mtsai tanulmányával egy időben - az identitás élettörténeti modelljéről írt tanulmányában szintén tárgyalja az identitás tartalmi felépítését. Az ebben megfogalmazott tartalmi szerveződés ugyan nem a családi identitásra vonatkozó elképzelés, de családi szinten is jól értelmezhetőnek tűnik. Számos ponton kapcsolódik a családi identitás-konstrukcióval foglalkozó más szerzők elképzeléseihez (pl. Bennett és mtsai, Procter, Reiss, Byng-Hall, Cigoli és Scabini, Epp és Price, Böszörményi-Nagy, stb.) és így hasznos kiindulópontként szolgálhat a családi identitás-komponensek tekintetében is. McAdams (2001) modelljének értelmében a családi identitás tartalmi négy fő komponensre oszthatóak:

(1) *Ideológiai háttérrel képviselő képzetek*

McAdams (2001), más szerzőkre (pl. Hankiss Ágnesre) hivatkozva az ideológiai szintet úgy képzeli el, mintegy „nehezéket” az identitás-történetben. Az ideológiai identitáselemek az adott kultúra értékalapú alapfeltevéseiből, és hiedelmeiből táplálkozó képzetek, melyek nehezen érthetőek pontosan, de hajlamosak vagyunk „igazságként” kezelni, számos komoly implikációt hordoz a személyes önkép és a társas kapcsolatok tekintetében, ezért komoly viselkedésszabályozó erővel bír. McAdams (2001) szerint a mély identitás krízisek mindig ideológiai természetűek, és a hitek, meggyőződések átszerveződése a többi komponens (pl. imágók, nukleáris epizódok rekonstrukciója) átrendeződését vonja maga után. Példaként említhető az a történet-típus, melynek fő motívuma az Isten-hit megrendülése egy családi tragédia kapcsán. A hitbéli törés a gondviselés, bizalom, gondoskodó autoritás versus részvétlen és igazságosságot nélkülöző hatalom tematikus vonalán végig terjed a többi identi-

tás-komponensen a Linville és Carlston (2003) által „túlsordulási effektusnak” nevezett folyamat révén. Átértékelődhetnek például a szülő-képzetek, más jelentést kaphatnak családi események az okok, indítékok, célok és következmények tekintetében, vagy addig meghatározónak vélt események akár jelentőségüket is veszthetik.

(2) Imágókra vonatkozó képzetek

Különböző családi szerepképzetek, melyek részben a család kultúrájából fakadó szerepképzetek, részben archaikus szerepképzetek (pl. jó anya – rossz anya imágók, mostoha – jó pótszülő alakok). McAdams, hasonlóan Kelly-hez, vagy Kelly elméletét családi szintre adaptáló Procter (l. Dallos, Procter, 2001) elképzeléséhez, feltételezi, hogy ezek az imágók ellentét párokként képeződnek le. A családi kapcsolatok terén ez az a jelenségszint, melynek révén a családtagok a bennük élő imágókhoz keresnek alkalmas szereplőket. Egyes szerepekhez aztán bizonyos családtagok idomulnak vagy tartós kényszerítő erejű azonosítás hatására egyes szerepekkel azonosulnak (Byng-Hall, 1973, 2006).

(3) Nukleáris epizódok

Ezek specifikus életrajzi események, és „ha a saját élettörténetünkben rekonstruáljuk őket, hajlamosak vagyunk úgy érezni, hogy egyedülálló módon a „miéink” (McAdams, l. László, Thomka, szerk. 2001, 170. o.). A család többgenerációs történetének kiemelkedő fontosságú eseményei és az azoknak tulajdonított jelentések hasonlóan fontos szerepet játszanak a kollektív identitás szerveződésében, mint az egyéni önazonosság megteremtésében.

(4) Generativitás forгатókönyv

McAdams ezt a komponenst a következőképpen határozza meg: „egy olyan képzet, amely megmondja, hogy mit remélhet, mit várhat az élettől valaki, mielőtt még túl öreg lenne az alkotáshoz” (László, Thomka, szerk. 2001, 172. o.). Tehát családi szinten itt olyan identitás- tartalmakról van szó, melyek a család arra vonatkozó elképzeléseit tartalmazza, hogy mi számít maradandónak, továbbadhatónak a generációk láncolatában, mi számít alkotó innovációnak. A generativitás kérdését – Erikson (1991, 2002) generativitás-fogalmából kiindulva - a családi élet egyik alapvető jelentőségű aspektusaként határozza meg könyvében Cigoli és Scabini (2006) is. A szerzők szerint a generativitásról szóló hitek megmutatják, hogy a család mennyire képes túllépni a szűken vett szülő-gyerek kapcsolati szinten és önmagukat, a család lehetőségeinek kibontakoztatását vagy stagnálását képesek-e a generációk láncolatának és a tágabb kulturális közeg részének tekinteni.

A harmadik, egyben legrészletesebben bemutatásra kerülő koncepció Epp és Price (2008) családi identitás-modellje. A szerzők szerint a családi mi-tudatra vonatkozó képzetek alapvetően három fő komponensbe rendezhetőek:

- (1) Strukturális komponens
- (2) Generációs orientáció
- (3) Családi karakter-komponens

(1) A családi identitás strukturális jellemzőire vonatkozó tartalmak

Talán a leginkább tapasztalati alapú aspektusok a családi identitás strukturális komponensével kapcsolatosak. A strukturális „identitás-csomag” olyan képzetek gyűjtőfogalma, melybe a család pszichológiai határaitól, a családon belüli hierarchikus viszonyokról és a családi szerepekről kialakított közös nézetek tartoznak (Epp, Price, 2008).

A családterápia strukturális irányzatában kialakított határ-fogalom tulajdonképpen egy tér-metafora, mely a családtagok között, valamint a család és külvilág között lévő lélektani értelemben vett közelség-távolság viszonyokat hivatott reprezentálni. Az, ahogyan ezt a családtagok érzékelik, és kollektívan értékelik, fontos részét képezi annak az önképnek, melyet magukról, mint csoportról kialakítanak és kinyilvánítanak. Ahogy ezt Bennett és mtsai (1988) is megállapítják, a csoport-tudat egyik sarkalatos kérdése a csoport tagsági határainak kialakítása és érvényesítése a családi identitás gyakorlatban. Azaz kiből áll a család, kik számítanak a tágabb család, rokonság körébe, kik az ismerősök és barátok, kik az „idegenek”. A családban működő pszichológiai határok kérdése alapvető jelentőségű Minuchin (2006) strukturális családterápiás elméletében és a strukturális megközelítésre épülő Olson-féle circumplex modellben (Olson, 2000) is. A közelség-távolság viszonyok a családi kohézió szintjében és minőségi jegyeiben, jellegzetes önmeghatározó képzeteiben egyaránt meghatározó szerepet játszanak. A családtagok közötti érzelmi közelség és összetartozás-tudat milyenségét jól reprezentálják az olyan identitás-állítások, mint a „mi egy összetartó család vagyunk”, „nálunk senkinek sincsenek titkai”, „mi kitaláljuk egymás gondolatait”, vagy olyan önleírások „mi csak egy fedél alatt élünk”, „nálunk mindenki a maga útját járja”, „mi még ebben a kicsi lakásban is el tudjuk kerülni egymást”, stb.. A család és külvilág határaitól kialakuló kép tükrözi a külvilág felől jövő hatások befogadására, beengedésére és a családtagok külvilághoz való kapcsolódására vonatkozó meggyőződések és szabályokat is (Olson, 2000, Kisgyörgyné és mtsai, 2006, Minuchin, 2006). A családon kívüli világhoz való viszonyt pedig jól tükrözik az olyan klasszikusnak mondható identitás-állítások, mint „az én házam az én váram”, „mi mindig is kívülállók voltunk”, „a mi házunk nem átjáró ház”, vagy „a mi családunknak mindig rengeteg ismerőse volt”, „nálunk mindig tele volt az udvar a helybeli gyerekekkel”, stb.

Az ilyen öndefiníciók, melyeknek láthatóan szerves részei a lakóterre, lakó környezetre utaló szavak, a családi identitás strukturális tartalmainak egy további sajátos és különleges

valenciával bíró aspektusára is ráirányítják figyelmünket, mégpedig a lakókörnyezetet reprezentáló fizikai terek identitáskonstrukcióban játszott kiemelkedő szerepére.

A *hely-identitás* fogalmát a környezetpszichológiában Proshansky (l. Dúll, 1995) vette be a múlt század nyolcvanas éveiben. A fogalom háttérében álló alapfeltevés szerint bizonyos terek és helyszínek (pl. szülőfalu, kedvenc sétány, kedvenc kávézó, egy hegycsúcs, egy tópart, stb.) a személy számára olyan szimbolikus jelentőségre tehetnek szert, melynek eredményeképpen azt szelf-jéhez tartozóként érzékeli. A fizikai terek sajátos jelentőséggel bíró kategóriáját képviseli az otthon. A „*családi otthon*” mint fizikai és szimbolikus tér a család sajátmagáról kialakított valóságképében és annak szubjektív minőségében is jelentős szerepet játszik. Az *otthon* a „szimbolikus család” (Boreczky, 2004) önképének szerves része, ezért többet és mást jelent, mint a *lakótér*, a *lakás* vagy a *ház* fogalma.

A „*személy-környezet összeállítás*” elméleti kiindulópontja szerint egyrészt a lakás vagy ház, és az ott kialakított helyek, elhelyezett tárgyak hatással vannak a család viselkedésmintázataira. Ezzel kapcsolatban Dúll idézi McAndrew-t, aki találóan ezt írja: „két ember egy adott helyen egyformábban viselkedik, mint egy ember két különböző helyen.” (Dúll, 1995, 354. o.) Másrészről az otthon terei és tárgyai leképezik, visszatükrözik a család elképzeléseit a tagok szükségleteiről, életlehetőségeiről, társadalmi státuszáról, értékeiről, esztétikai igényeiről és a családi élet mibenlétéről, kapcsolataik milyenségéről. A családi otthon így olyan jelentések hordozójává válik, melyek a családtagok pszichológiai jól-létére is reflektálnak (pl. biztonságérzet, kompetencia, autonómia érzet, stb.). Baudrillard (1987) szerint az otthon tárgyai felett az a szimbolikus rend uralkodik, amit lakóik szerint ki kell fejezniük. A tárgyak „felvesznek valamiféle sűrűséget, érzelmi értéket”, melynek révén a helyek és tárgyak láthatóvá teszik az „otthonnak nevezett szimbolikus alakzat körvonalait” (Baudrillard, 1987, 18. o.). Bettelheim (1988) szerint az otthon „szimbolikus anya”, mely így az anyákhoz hasonlatosan lehet biztonságos, védelmező vagy fojtogató és üldöző. A születendő gyermek számára az otthon a személy és a világ közötti elsődleges kapcsolatot és az elsődleges jelentésteret is jelenti. Az *otthon* a tapasztalatok két fő osztályának – az élettelen tárgyakkal, fizikai terekkel, természeti környezettel zajló történések és a kapcsolati élmények (Stern, 2004) – elsődleges forrása és potenciális tere is egyben. Az otthon ilyen specifikuma révén áll elő az *otthon* és *család* szubjektív családképben való jelentésbeli és érzelmi összefonódása. Az identitás történetisége tekintetében az *otthon* egész korai reprezentációk, gyakran verbális képviselet nélküli vagy azoktól „elszabadult” érzetek, felvillanó képek, hangulatok, affektusok, valamint a családtörténetbe ágyazott jelentős életesemények „környezeti biográfiájának” sajátos ötvözeteként reprezentálódik.

A család belső és külső határai az otthon, mint territórium jelentésterében is jól értelmezhető. Az otthon tereinek felosztása és berendezése a családi és személyes privát szféra családban betöltött szerepét jelenítik meg. Mint Sherman és Fredman (1989) írja, a „területi felosztás fontos része a személyes és a családi identitásérzésnek. Ez emocionálisan és működésében is összefonódik a valakihez való tartozással és a kirekesztettséggel, a kiegyensúlyozottsággal és a feszültséggel, a jó közérzettel és a szenvedéssel, a közelséggel és a távolsággal, a határokkal és a kelepccékkel, az erővel és a gyengeséggel” (Sherman, Fredman, 1989, 85. o.). Az otthondíszítés pedig a családi identitásgyakorlat tekintetében a „homlokzat”-képzés és fenntartás fontos része. Több vizsgálat megerősítette, hogy a személypercepcióban érvényesül egy környezeti kontextus-hatás, azaz az ember és fizikai környezet között megfelelést feltételezünk. E hatás miatt hajlamosak vagyunk például a ház külső és belső tereinek kialakítása, dekorációja alapján ítéleteket alkotni a benne lakók szociabilitásáról, barátságosságáról. Az otthon-dekoráció így része a „benyomáskeltési stratégiának”, a „nyilvános identitás” kommunikációs formáinak (Werner, et al. 1989, Düll, 1995).

Bár az otthon fogalma a védettség, biztonság, intimitás és autonómia jelentéseit implikálja elsődlegesen, bizonyos életkörülmények, kapcsolati minták és események hatására az otthon-identitás a negatív-identitás részévé is válhat. A környezetpszichológiában ugyan szűkebb értelemben, de az otthon-identitással összefüggésben vezették be a „beteg ház szindróma” fogalmát. (Düll, 1995) Az otthon a direkt környezeti hatásokkal összefüggő egészségtelen, megbetegítő lakáskörülmények vagy a szimbolikus értelemben vett „mérgező kapcsolatok” patogenizáló színhelyévé válhat. Az otthonosság érzése szorosan kapcsolódik a „megálmodott saját otthon”, mint lehetséges identitások kollektív képeihez. Az „*otthon-álmom*” (Düll, 1995) elérhetetlensége miatt a valóságos lakótér a család „börtönévé”, az albérletek terei – legyenek bármily praktikusak és funkcionálisak is - pedig gyakran a kiszolgáltatottság, idegenlenség és otthontalanság jelképévé lényegülhetnek át.

Tehát összegzéséként elmondható, hogy számos érv szól amellet, hogy a családi identitás egy központi aspektusát képezi az otthon-identitás, mely a strukturális (pl. a gondoskodás és a megbántás helyei), a generációs (pl. elhagyott szülőföld, elhagyott haza, stb.) és a karakter (pl. „tisztá udvar, rendes ház”, mint identitás-állítás) komponensekkel egyaránt jelentéskapcsolatban áll.

Szerepképzetek és a hatalom reprezentációi

A *családi szerepképzetek* a szubjektívizált családképben a családi kapcsolatok és a mindennapi interakciók szabályozásában fontos referenciaként szolgálnak a családtagok számára. Az identitás-összetevők olyan szintjéről van szó, melyeknek számos aspektusa az inter-

akciók során a tudatosság mezejében működik, de legalábbis viszonylag könnyen tudatosítható, konkrét nyelvi képviselettel rendelkező képzeteket tartalmaznak. A szerepképzeteket a társadalmilag kidolgozott szerepleírások, az előző generációktól áthagyományozott szereprepertoár és a családtagok között kialakuló kölcsönös elvárások rendszere együttesen formálják. A családi identitás-tartalmak ilyen megközelítése illeszkedik az én-szerveződés olyan szociológiai, szociálpszichológiai felfogásához, mely szerint sok én-tartalom leginkább szerepazonosulásokként értelmezhető. Stryker szerint (l. Markus, Nurius, 2003) az azonosulás a család által közvetített olyan szerep meghatározások és szerep-készletek internalizálása, amelyek kijelölik az adott családtag helyét és cselekvési terét a különféle interakciós hálózatokban. A családi kapcsolatok leképezésében a szerepkapcsolat-modellek fontos szerveződési szintet képviselnek a családi valóság konstrukciójában. Stern (2004) szerint ez a szerveződés köztes szintet foglalhat el az együttlét-sémák és családi forgatókönyvek reprezentációs szintjei között. A családi szerep-identitások az ún. antropológiai identitás-kategóriák (Pataki, 2001) csoportjába tartoznak, amely tartalmazza a nem, korosztály, rokonsági kategóriák, fizikai stigmatizáltság, etnikai hovatartozás identitás-elemeit is. A családi szerep-identitásokat célszerű olyan konstruktumként kezelni, mely részben a társadalmilag kidolgozott, konvencionális előírásokat, jogokat, kötelezettségeket is tartalmazó képzetekkel (pl. anyaság, apaság, idősebb testvér-szerep, gyermek, nagyszülő, nagynéni szerep, stb.), részben a családi szkriptekben való részvétel során, főként tudattalan cserefolyamatokban (delegáció, projektív identifikáció, bűnbakképzés, trianguláció, stb.) kialakuló pozíciókkal és szerepekkel (pl. család „szemefénye”, család „bohóca”, „nagyapja vére”, „fekete bárány”, „helyettesítő gyermek”, stb.), valamint ráruházott személyes jellemzőkkel (sunyi, semmirekellő, ügyetlen, okos, kreatív, kitartó, stb.) való azonosítások, azonosulások és személyes belső tendenciák (pl. önfejlesztés irányai) egyedi mintázatát képviseli. Stern a szerepazonosítások családtörténethez kötött rendszerét ún. „házi tipológiaként” jellemzi (Stern, 2004). A legkisebb lány, aki a „család szépe”, és tisztára olyan, mint Klára nagynénje, aki azonban túlzott kritikussága miatt sohasem ment férjhez. Tehát a családban a szépség és a magára maradottság lehetséges képe már összefonódott, és beépült a lehetséges kimenetek képzhálójába is. A sportoló nagyfiú, aki épp olyan életerős és életvidám, mint a dédnagypapa volt, aki azonban elkártyázta a család vagyonát és fiatalon öngyilkos lett. Ezek a jellem-azonosítások elejtett megjegyzések, családi elbeszélések részleteként és felidézhető fantáziák, azokhoz kötődő vágyak, félelmek formájában ott lebegnek a családtagok kollektív képzeteiben.

Ferreira elképzelése szerint a családi szerep-képzeteket a családi mítoszok tartják forgalomban úgy, hogy a szerepképzetek a családon belül kölcsönösen elfogadott, de torzított

szereptartalmakkal és önmegegyezéses cselekvési tervekkel ruházódnak fel (I. Byng-Hall, 1973, 1979, 2006, Kissné V., 2007). Byng-Hall – Ferreira elképzelését továbbgondolva – a családi mítoszok alapvető meghatározójának tartja a szerepképzetek konstrukcióját és fenntartását. Szerinte a családi mítoszok „a konszenzusos szerepképzetek azon készlete, amelyeket az egész család az egyes tagok reprezentációjaként fogad el. Ez megadja az egyes tagok szerepét egy konkrét kapcsolati mintázatban. Ezek a képzetek azonban esetenként vagy a torzulásai vagy pusztán szegmensei a megfigyelhető viselkedésnek. A szerepképzetek integritása a családon belül nem kérdőjeleződik meg” (Byng-Hall, 2006, 133. o.).

Byng-Hall (1973, 2006) háromféle szerepképzetet különböztet meg. A család kollektívan fenntart ún. *ideális szerepképzeteket (1)*, mely olyan vágyott szereptartalmakat képviselnek, amelyek megvalósítására kényszerítenek, delegálnak valakit a családon belül, vagy amellyel a családtagok hajlamosak személyes belső tendenciáik miatt azonosulni. A *konszenzusos szerepképzetek (2)* képződése és fennmaradása elsősorban csoportjelenség. Alapja az, hogy az adott szerepképzetet és annak megjelenítését az egész család elfogadja és támogatja, valamint az, hogy kollektívan elutasítják e képzetek esetleges megkérdőjelezését. A harmadik típust az ún. *megttagadott vagy nem vállalt szerepképzet (3)* képezik. Ezeket a szerepképzeteket egyes családtagok más családtagoknál helytelenítik, tiltanak, míg saját intrapszichés valóságukban pedig megtagadnak, akkor is, ha az adott viselkedést mások felismerni vélik benne.

A szerepviszonylatokról konstruált kollektív képzetekbe értelemszerűen beleszővődnek a *család hierarchikus jellemzői és hatalmi viszonyai* is. A család által elfogadott szerepleírások és cselekvési tervek megjelennek az interakciókban, az interakciós tapasztalatok, pedig visszacsatolásul szolgálnak arra, hogy ezek a szerepképzeteket ki hogyan valósítja meg, vagy hogyan módosítja. A tranzakciók megmutatják, hogy adott szituációban ki kihez hogyan viszonyuljon. A hierarchikus viszonyok az eltérő autoritásokra vonatkozó családi szabályok szerepképzetekbe való kódoltságát jól illusztrálja Minuchin példája: „Amikor egy anya azt mondja a gyermekének, hogy igya meg a gyümölcslevet, és az engedelmeskedik, ez az interakció meghatározza – abban a helyzetben és időpontban -, hogy ő kicsoda a fiához viszonyítva és fordítva” (Minuchin, 2006, 53. o.).

A befolyásolás és erőhasználat családi jellemzői részben a családi szerepekre, pozíciókra, nemek közötti viszonylatokra, generációk közötti hierarchiákra vonatkozó kulturális hiedelmek és előírások szolgáltatnak vonatkoztatási pontként. Ezeket a képzeteket pedig át-szövik a családtagok személyes motivációi, a szövetségek és koalícióképzés konkrét tapasztalatai. A családi önkép e képzetei David Olson (2000) fogalmi kereteinek megfelelően a család

olyan jellemzőiből épül fel, mint a *család interakciós stílusa* (pl. agresszív vagy passzív reakciók megjósolhatatlan váltakozásai), a *családvezetés* (pl. tekintélyelvű, tradicionális), a *gyelmezési stílus* (pl. túlengedékeny és kényszerítő reakciók kaotikus váltakozása), *szerepek rugalmassága* (pl. rugalmas szerep ill. kötelezettség elosztás) és a *családi szabályok rugalmassága* (pl. merev szabályok, sok explicit, kevés implicit szabály) (Olson, 2000, Kisgyörgyné, mtsai, 2006). A családtagok közötti kooperáció vagy rivalizáció és ellenségeskedés mélyen érinti az identitás-szükségletek összeegyeztetésének kérdését és a kollektív képzetek felépítésének és elfogadtatásának gyakorlatait. A családon belüli tartós egyensúlytalanság, alá-fölérendeltségi viszonyok bemerevedése, a kirekesztés, elszigetelés gyakorlatai a „jogfosztott” vagy alárendelt családtagokban a kollektív identitás melletti elköteleződés csökkenéséhez vezet és az identitás-gyakorlattal szembeni ellenállást erősíti meg.

A családon belüli befolyásolási képesség és hatalomhasználat sajátos aspektusát képviseli a szülők által egyesített két idegen család-ág egyensúlyi viszonyai és az erről kialakított hitek és meggyőződések. A két családág és két identitás integrációjának és dominancia viszonyainak kérdése azért is izgalmas kérdés, mert a kutatások szerint minden családban eltérő mértékben tesznek erőfeszítést az egyes családtagok a közös családi együttlétek létrejöttéért. A legtöbb családban van egy a rokoni kapcsolatokat ápolását elsődlegesen felvállaló családtag (kin-keeper) (Fiese, et al., 2002, Epp, Price, 2008). Leach és Braithwaite (l. Fiese, et al., 2002 vizsgálata szerint a családi események szervezői, a kapcsolatok ápolói 85%-ban a nők voltak.) A „kin keeper” intézménye azonban a családtagok közötti kapcsolati-egyensúly tekintetében felvet legalább két kérdést. Az egyik kérdés az, hogy a „rokonsági kapcsolatok felelőse” a pozíciójával nyert plusz befolyását mennyire képes egyensúlyban tartani más kevésbé aktív családtag elképzeléseivel, szükségleteivel.

(2) Generációs orientáció

Epp és Price (2008) szerint a *generációs orientáció* olyan identitástartalmak gyűjtőfogalma, melyek a generációk közötti kapcsolatról, a család időbeni folytonosságának érzetéről, és jövőbeni lehetséges állapotokról kialakított közös elképzeléseket foglalja magába. Ebbe az identitás-komponensbe illeszkedik az egyéni-kapcsolati -és családi identitáskötegek összefüggésrendszerében az intergenerációs-szelf (Fivush, et al., 2005) vagy az intergenerációs családi identitás (Reitzes, Mutran, 2006) fogalma is. Az intergenerációs-szelf azonban az individuális identitás fejlődésének, szerveződésének családi, transzgenerációs beágyazottságát hivatott kifejezni (Fivush, et al., 2005), míg Reitzes és Mutran (2006) az intergenerációs-identitás elnevezést a nagyszülői relációs identitások egyik komponensként vezetik be.

A generációs orientáció tulajdonképpen annak a mértékét mutatja meg, hogy a család kollektív identitás-gyakorlatában milyen helyet és szerepet kap a család múltbéli, jelenlegi és lehetséges jövőbeni állapota közötti folytonos és következményes kapcsolat tudatosítása. Ez az identitás-komponens tartalmazza azokat a képzeteket, mely a családi örökséghez, az ősök szellemiségén átszűrt kulturális örökséghez való viszonyt és az értékek továbbadását testesítik meg (Cigoli, Scabini, 2006, Epp, Price, 2008). Az örökség tartalmazza a kulturális és genetikai örökséget, a tulajdont (föld, házak, megtakarított pénz, mozgatható vagyontárgyak), a státuszt (a család szociális helyzete), életfilozófiát, és az otthonnak mondott régióval és/vagy országgal való köteleket (Cigoli, Scabini, 2006). Ennek megfelelően a tagok családközpontú sémái magukba foglalják az olyan képzeteket, mint a családi folytonosság fenntartásához kapcsolódó képzetek, a családnév, foglalkozás, vagyon, hírnév és ezek továbbvitelére vonatkozó küldetés-tudat vagy éppen a szégyenfeltok eltüntetése, jóvátétel, felemelkedés, valamilyen kapcsolat, élethelyzet, cselekedet legalizálása, igazolása (Stern, 2004).

Cigoli és Scabini (2006) szerint a párkapcsolat az a közvetítő közeg, ahol az intergenerációs transzferencia hasznos és káros aspektusai találkoznak és újraszerveződve továbbbadódnak.

A családi identitás transzgenerációs szerveződését jól érzékelteti Böszörményi-Nagy (2001) *kontextus* fogalma. A fogalom alapvetően magába foglalja a generációs láncolatban megjelenő minden olyan következményt, mely átszáll az egyik családtagról a másikra, és az egyik nemzedékről a következő nemzedékre. A kontextus fogalma tehát egy adott „létezési rendre” utal, mely a kapcsolatok következményes természetét, a nemzedékek közötti következmények kikerülhetetlenségét és a családtagok születéstől (ill. fogantatástól) fogva fennálló összekapcsoltságának elsődleges jelentőségét is tartalmazza. Böszörményi-Nagy (2001) szerint, az, amit a családtagok ténylegesen tesznek, csak másodlagos módon erősítik, vagy gyengítik a létezésből fakadó elsődleges összekapcsoltságot. Ez azt is jelenti, hogy „az emberek egyrésztől jelenlegi kapcsolati felállásaik részesei, ugyanakkor olyan láncszemek is, melyek a nemzedékeken átívelő következményeket összekötik” (Böszörményi-Nagy, Krasner, 2001, 64. o.).

Az eddigiekben megfogalmazottak alapján és azokkal összhangban kell kiemelni, hogy az aktuális család perspektívájából nézve a generációs komponens számos vonatkozása *valós kapcsolati tapasztalatokat nélkülöző képzetekből* szerveződik. Ezek a képzetek a család múltbéli alakjairól szóló narratívumokból kivont hitek, feltételezések és családi jellemzők, valamint a kulturális narratívumok (média, szájhagyomány) és más emlékezési formákból átvett eszmék, ideák, normák, félelmek és vágyak lelki képviselői (Stern, 2004).

Cigoli és Scabini (2006) is hangsúlyozzák, hogy a transzgenerációs mi-tudat tényleges állapotát, szerveződésének módját, családi életben játszott szerepét alapvetően meghatározzák az adott kor társas szerveződésének aktuális lehetőségei, trendjei és az ezeket szabályozó ill. értelmező kulturális ideák, hiedelmek. Több olyan tendenciára hívják fel a figyelmet, melyek alapvetően a transzgenerációs származástudat devalválódása irányába mutat. A szerzők szerint a modern családképben a gyermek elsősorban a párhoz tartozik, és nem úgy gondolnak rá, mint a felmenők és eljövendő generációk időtlen láncolatába belépő új tagra. Ez azt jelenti tehát, hogy a gyermek elsősorban a pár kapcsolati-identitásának kialakításában és fenntartásában és nem az intergenerációs identitásban kap szerepet, így a gyermek léte sokkal inkább a származási és a párkapcsolati identitások eltéréseit reprezentálja, mint a generációs folytonosságot. A gyermek a pár önbeteljesítésének, az apaság/anyaság megtapasztalásának céljává vált, sőt magát a párkapcsolatot is gyermek legitimizálja. Azzal, hogy a gyermeket a kapcsolat alapjának és nem eredményének tekintik, a generációs hierarchia is megfordul (Cigoli, Scabini, 2006).

A szerzők arra is felhívják a figyelmet, hogy miközben az utód és az otthon, ill. az otthon körülölelő régió kapcsolata fontos aspektusa az intergenerációs identitásnak, a posztmodern társadalom egyik „védjegyévé” váló folytonos és szinte felforgató mozgás (Cigoli, Scabini, 2006). Ebben a vonatkozásban sajátos kontextust teremtenek a közép-európai kultúrát átható kényszerű mozgások és elszakadási élmények, és az ezzel járó önmeghatározási nehézségek (Buda, 1994). Több generáció nőtt úgy fel, hogy igen erős nyomás nehezedett a családi, rokoni, vallási, etnikai azonosságtudat és odatartozás-érzés elfojtására, eltitkolására vagy a családi mi-tudat privát tartományába szorítására. Mint Buda Béla megállapítja: „sehol máshol nem kellett annyi embernek elfojtani ezt a családi, rokonsági azonosságát, sehol sem vette körül ezt annyi titkolózás, mint ebben a térben, és sehol sem változott, „rotált” annyit a társadalmi nyomás a családi múlttal kapcsolatban, és így nem biztosította, hogy valamilyen módon e traumából mindenki részesüljön (Buda, 1994, 115. o.). E régióban a családi „eredet-titkok toxikus valósága” (Buda, 1994, 116. o.), a rokoni, baráti, szomszédági kötelékekben megtörtént „pálfordulások” szégyenfoltjai és az alig egy évtized alatt lezajló, rapid lakóhely- és társadalmi rétegváltás a generációk közötti kötelékeket jelentősen meggyengítette. Gyakran csak a szülők elbeszélései és a tárgyak, helyek (pl. nagyszülők birtoka) emlékezete ad azonosulási felületet az „ősök szellemével”. A generációk közötti közösségi tudat töredezettsége főként az elhúzódozó családi együttlétek (pl. családi ünnepek) során válnak kitapinthatóvá, Ha van élő kapcsolat az idősebb generációval, akkor meg kell küzdeni azzal, hogy az egyes generációk eltérő életformája, az eltérő tagsági viszonyok, az eltérő mindennapi tapasztalatok,

eltérő ízlések megnehezítik a kommunikációt és kölcsönös megértést. A nagyszülők - szülők - gyermekek vonalán a tabu-témák, vagy a viták elkerülésére való kínos odafigyelés, a feszült unatkozás, vagy ezek sikertelensége esetén a nyílt veszekedésekbe fulladó találkozások a több generációs családi együttlétek tipikus helyzeteit képezhetik. Ha a nagyszülői, dédszülői generáció nem elérhető, akkor a családtagoknak a „hiányzás botrányával” kell megküzdeni.

(3) Családi karakter-komponens

Epp és Price (2008) a harmadik összetevőként a családi karaktert jelölik meg. A családi karakter részben a mindennapi családi élet eseményeiből, részben a nem hétköznapi alkalmak viselkedési gyakorlatából „kivont” jellemzőkből épül fel. A „mi családunk ilyen és ilyen...” típusú önjellemzések olyan területekre terjednek ki, mint a közös aktivitásokat, közös érdeklődést, ízlés-közösséget reprezentáló elképzelések (pl. „*mi egy sportkedvelő család vagyunk*”, „*mi mindannyian szeretjük a zenét*”), vagy hasonló temperamentumra (pl. „*a mi családunkban senki sem veszekedős*”, vagy „*mi mindig sokat nevetünk együtt*”), közös értékekre (pl. „*nálunk mindenki munkával keresi a kenyerét*” vagy „*mi fontosnak tartjuk az idősekről való gondoskodást*”) vonatkozó közös hiedelmek (Epp, Price, 2008). A karakter jegyek konkrét helyzetekhez, eseményekhez, viselkedésekhez és törekvésekhez kapcsolt kollektív értékelések és minősítések során a család szubjektivizált képében idővel elszakadnak eredeti keletkezési helyüktől és átalakulnak általánosított képzetekké, ún. családi karakter-jegyekké.

Egy karakter-összetevő lehet rövidebb életű vagy tartósabb alakzat, lehet központi vagy periférikus, lehet pozitív vagy negatív, és származhat belső vagy külső forrásból (pl. társadalmi stigmatizáltság). A család a saját önmeghatározásához használt markáns jegyek kidolgozásával világos vonatkoztatási pontokat jelöl ki a családtagok egymás felé és a családon kívüli világ felé irányuló viselkedéséhez és a kollektív önértékeléshez. Mivel a családi karakterjellemzők olyan tartalmi kört képviselnek, melyek gyakorlatilag a strukturális és generációs komponensekből származnak, és felvehetik mindazokat a jellemzőket, melyeket, mint szerveződési elveket tárgyaltam, ezért a téma részletesebb tárgyalását nem tartom szükségesnek.

II.4. A családi identitás, mint ko-konstruációs folyamat

Mint arra a fejezet bevezető részében már utaltam, a témával foglalkozó kutatók között egyetértés mutatkozik abban, hogy a családi identitás nem egyéni konstruktum. Bár a rá vonatkozó képzetek (mentális reprezentációk) csak az egyes családtagok elméjében léteznek, mégis csak a családtagok egymásközti kommunikációjában jön létre és marad fenn, egyfajta ko-konstruktumként (Epp, Price, 2008). A folyamatot szabályozó tényezői és elvei tekintet-

ben három jelenségek közt tárgyalok. Elsőként a családtagok belső mentális folyamatai, és a kollektív reprezentációk közötti kapcsolat kérdésköréről kell szó ejteni. A fejezet második részében Epp és Price (2008) családi identitás-modelljére építve a kollektív identitás-praxist befolyásoló identitás-moderátorok jelenségekét és a kollektív identitás különböző kommunikációs formáit tárgyalom. A kommunikációs formák osztályozása azért is hasznos számunkra, mert a családi rituálék jelenségekét is egy átfogóbb kontextusba helyezi, és egyben megalapozza a ritualizáció családi életben és családi identitáskonstrukcióban betöltött szerepének elemzését és pontosabb megértését.

II.4.1. Családi valóság-felépítés, mint szociális konstrukciók interperszonális folyamata

A családi identitás, mint ko-konstrukciós folyamat elméleti előzményei a családterápiás elméletekben George Kelly konstrukciós elméletéig nyúlnak vissza (Dallos, Procter, 2001). Kelly (l. Carver, Scheier, 1998) konstruktív alternativizmus fogalma – miszerint minden esemény többféleképpen értelmezhető - jól érzékelteti azt a problémát, mely a csoporton belüli egyéni konstrukciók eltérései, a konstrukciók közötti kapcsolat megteremtése és adaptív közös konstrukciók kidolgozása körül sűrűsödik.

Kelly egyéni konstrukciós elméletének alapelgondolásait Procter adaptálta a családi szerveződés szintjére (Dallos, Procter, 2001). Procter a családi konstrukciók rendszerét a kölcsönös szociális konstrukciók interperszonális folyamataként írja le. Ennek a folyamatnak két szintje van: egy akció szintje, és egy értelmezési szintje, melyek egymást tartják fenn. Hiedelmek és cselekvések egyfajta rekurzív kapcsolatban vannak. A modell fontos eleme a konstrukciók kontraszt jellegű szerveződése, mivel a családok is gyakran a hasonlítással vagy az ellentét mentén definiált különbözőséggel alakítanak ki családi karakterisztikumokat (pl. önmeghatározás ellentéttel: „nálunk fontos a rend, nem úgy, mint a testvéred családjában.”; önmeghatározás hasonlítással: „mi mindannyian szeretjük a nagycsaládi összejöveteleket, és ez így volt a szüleimnél és a nagyszüleimnél is.”)

Péley (2006) a reprezentációk családban történő terjedését Dan Sperber (2001) a kulturális reprezentációk járványtani elméletének perspektívájából értelmezi, és egyben kihangsúlyozza, hogy a családi történetek és abba „kódolt” jelentések terjedésének és fennmaradásának megértéséhez a családi elbeszélések identitás-funkcióit is számításba kell venni (Péley, 2006).

Sperber (2001) kulturális reprezentáción a csoporttagok között megosztott, tartós reprezentációkat érti. Sperber elméletében a reprezentációk hordozója az egyén, a társas kapcsolatok pedig a reprezentációk terjedésének kerete lehet. Az egyes tagok fejében kialakuló men-

tális reprezentációk a különböző kommunikációs formák közegén – beszéd, írás, szimbolikus tárgyak, stb. - keresztül nyilvánossá válnak. A nyilvánossá vált reprezentációk a tagok elméjében újabb mentális reprezentáció-változat alapját adják, mely aztán újra nyilvánossá válhat. Sperber (2001) szerint a reprezentációk átalakulása azonban nem véletlenszerű, hanem olyan tartalmi irányba mutatnak, mely az adott reprezentációt az átalakulások folyamatában egyre relevánsabbá teszi más reprezentációkkal való összefüggésrendszerben is. A reprezentációk *terjedési sebességük és tartósságuk* tekintetében eltérőek. Vannak lassan terjedő, de tartós reprezentációk. Ebbe a csoportba tartoznak például a hagyományok. A reprezentációk egy másik csoportjára az a jellemző, hogy gyorsan terjednek a csoportban, de rövid életűek. A családi önkép tartalmi tekintetében is jól értelmezhető a reprezentációk e két csoportja. A család többgenerációs történetében vannak generációról generációra átadott minősítő, kategoriális besorolásokat tartalmazó képzetek, mint például „mi egy ősi nemesi család leszármazottai vagyunk”, és vannak viszonylag gyorsan „beépülő”, de rövid életű identitás-tartalmak. Az utóbbi egyik tipikus esete, amikor egy család az éppen aktuális divat és azok gyors változásai mentén fejezi ki közös identitását.

Tehát Sperber (2001) elméletének megfelelően a családi identitás-gyakorlat, mint folyamat az önmeghatározás tekintetében releváns, az egyes tagok elméjében megszülető, vagy már meglévő és aktiválódó képzetek forgalomba kerülését, a „mentális és nyilvános” körforgását jelenti. De hogyan képezhető le egy ilyen bonyolult rendszer?

Stern (2004) úgy gondolja, hogy Byng-Hall családi szkript-elmélete megfelelő gondolkodási keretet kínál ehhez. A családi identitásképzetek családi legendákba, mítoszokba, paradigmákba és titkokba szerveződő kapcsolati események általánosított és elvont vonatkozásai. Stern (2004) szerint az általa használt *együttlét-séma* fogalma egy köztes szintet képvisel a pillanatok mikrotörténései és a munkamodell, szerepkapcsolat modellek vagy családi szkriptek nagyobb reprezentációs egységei között. Ennek megfelelően a családi szkript úgy írható le, mint olyan együttlét-sémák hálózata, melyben minden tag osztozik (Stern, 2004).

Byng-Hall (2006) elképzelése szerint a családtagok belső világában az események és jelentések hatáskapcsolatából kialakulnak a családi működés belső modelljei. Egy aktuális interakció felidézi a hasonló eseményekhez kötődő képzeteket, melyekhez érzelmek, affektusok, motivációk kapcsolódnak, ezek keverednek az aktuális helyzet meghatározóival. Ennek megfelelően a családi szkript olyan képzet-csoport, melyben a meghatározó hiedelmek és a viselkedés-szintű kölcsönhatás minták integráltan jelennek meg, így motivációk, affektusok, kognitív képzetek, és viselkedési elemek rendszeresített modellje épül fel, melynek révén a tranzakciók lefutása szabályszerű és ismétlődő mintát képes felvenni. A családtagok számára

legfontosabb identitás-elemek széles asszociatív hálóval rendelkeznek, ezért számos külső történet vagy belső folyamat hívójelként szolgál ezek színrelépéséhez. Ahogy Stern fogalmaz „a képzet szinte benne van a levegőben és csak az alkalmat keresi, hogy színre léphessen” (Stern, 2004, 57. o.). Az „akcióban” lévő család és a „szubjektivizált család” ilyen összekapcsolódását az emberi elmének az a képessége teszi lehetővé, hogy párhuzamosan képes különböző idősíkokban és terekben mozogni, tehát miközben teszünk valamit valamivel vagy valakivel, ez alatt sok emlék, fantázia, bevillanó kép és ehhez társul affektus is felidőződik a külső cselekvéssel egy időben. A tárgyi világra irányuló cselekvések vagy társas interakciók belső képzeteket aktiválnak és fordítva, a felidőző, felvillanó képzetek, pedig olyan cselekvésekre motiválhatnak, mely nem a jelen szituációból következik, hanem a külső valóság és a belső párhuzamos történetek közös témába szerveződésének folyamatából.

II.4.2. Ko-orientációs stratégiák a közös valóság felépítésében

Az identitás képzési folyamat egy másik aspektusára mutat rá Koerner és Fitzpatrick (2002) kommunikáció-elméleti alapokon nyugvó elképzelése. A szerzők a tranzakcionális család-elmélet keretei között a közös családi valóság felépítésében az interszubjektivitás és interaktivitás talaján létrejövő ko-orientációs stratégiákat hangsúlyozzák. A ko-orientáció, mely Newcomb interaktív kommunikációs modelljéből átvett fogalom, mely a tárgyra irányuló közös figyelmet, a tárgyra vonatkozó hozzáállást, valamint a résztvevők erről való tudását hangsúlyozza. Tehát a ko-orientáció tartalmazza a kommunikáció tárgyára és a kommunikátorok tárggyal kapcsolatos attitűdjeire vonatkozó információk feldolgozását is. Az olyan társas szerveződésekben, mint a család, melynek meghatározó jegyei a tartós és szoros személyes kapcsolatok, valamint a gyakori és ismétlődő interakciók, erős igény mutatkozik a konzisztens észlelésre és értékelésre, valamint egymás viselkedésének bejósolhatóságára. Ezek a szükségletek elősegítik egy olyan közös valóság felépítését, melyben más társas szerveződésekhez képest magas fokú lehet a kongruencia, a pontosság és az egyezés a tárgy és a tagok attitűdjeinek észlelése, értékelése terén.

Koerner és Fitzpatrick (2002) szerint a közös valóság felépítése és fenntartása két eltérő orientáció – a konformitás és a dialógus irányultság - különböző kombinációjával szerveződik. A *konformitás-orientáció* a családnak az attitűdök, az értékek, meggyőződések uniformizálására ill. homogenizálására irányuló preferenciájának mértékét tükrözi. A magas konformitás-igény például biztosíthatja a családon belül az egyetértést, akkor is, ha nem jön létre egy közös valóságészlelés. A *megbeszélés-orientáció* annak a mértékét jelöli, hogy a családban mennyire preferáltak a nyílt és spontán interakciók, viták és beszélgetések, vala-

mint a szabad témaválasztás. A konformitás és dialógus orientációk mértéke alapján különböző családtípusok különböztethetők meg (ld. 1. sz. melléklet). Az egyes típusok a közös valóságkonstrukció eltérő stratégiáit képviselik

A ko-orientáció és közös valóságkonstrukció jelenségköréhez kapcsolódik Byng-Hall (2006) *kapcsolati tudatosság* fogalma is. A szerző szerint a család közös cselekvéseit és önmagukról kialakított képét nagyban befolyásolja a családtagok kapcsolati tudatosságának minősége, fejlettsége is. A kapcsolati tudatosság olyan képesség, mely lehetővé teszi, hogy a családtagok a családi interakciók különböző szekvenciáiban megfigyeljék, hogy mi is történik, és azt, hogy ez mit jelenthet a családtagok számára. Tehát nem csak az adott személy önreflexív gyakorlottságát kell számításba vennünk, hanem azokat a képességeket is, melyek a kapcsolati történések értelmezésének és egymással való összeillesztésének belső és külső feltételeit képezik.

Byng-Hall (2006) szerint a kapcsolati tudatosság alapvetően csoportjelenség. Bár részben személyes képességeket igényel, de a családi működőképesség tekintetében fontosabb a családtagok észleléseinek összeillesztéséhez szükséges csoport-szintű gyakorlottság. A családi kapcsolati tudatosság négy személyes képességből (*én-tudatosság, interakciók következményeinek tudatosítása, empátiás tudatosság, interakciók jelentésének megértése*) és egy közösen gyakorolt és birtokolt képességből épül fel *közös percepciók gyakorlat* (Byng-Hall, 2006).

II.5. Identitás-moderátorok és kommunikációs formák Epp és Price családi identitás modelljében

Epp és Price (2008) a családi identitás témájával a családok fogyasztói magatartása, a fogyasztási termékek szimbolikus jellege és az identitáskonstrukció kontextusában foglalkozott behatóan. Tanulmányuk bevezető részében ők is megállapítják, hogy bár a családi identitás fogalma rendre visszatérő fogalom számos családdal foglalkozó tanulmányban, a családi identitás rendszerezett leírása még sem történt meg. A családi identitásképzés ko-konstrukciós jellegét hangsúlyozva modelljükben a családi identitásfolyamatok három fő aspektusát határozzák meg: (1) a különböző családi identitás-elemektől és szükségletek, (2) az identitás különböző kifejezés formái, és a (3) a családtagok közös identitás-gyakorlatát befolyásoló, szabályozó moderátor tényezők (l. 1. sz. ábra). A szerzők alapfeltevése szerint a családi identitás szerveződését e három aspektus kölcsönhatása, és feszültsége határozza meg.

Családi Identitás Kötegek

Családi
Kapcsolati
Individuális

Kommunikációs formák

Mindennapi interakciók
Rituálék
Narratívumok
Szociális drámák
Generációk közötti transzfer

Moderátorok

Kommunikációs formák adaptációs készsége
Tagok egyetértése
Tagok elköteleződése
Összhang (vagy ellentét) az identitás kötegek között
Szakadás és átalakulás
Az identitás kifejezés korlátai
Kontextuális identitás igények

1. sz. ábra: A családi identitás-konstrukció modellje (Epp, Price, 2008)

II.5.1. Családi identitáskötegek

A családi identitás szerveződését olyan komplex reprezentációs-hálóként tételezik, melynek tartalmi, szerkezeti és funkcionális bonyolultsága miatt hasznosnak látták a „*családi identitás kötegek*” (*Family Identity Bundles*) megnevezést alkalmazni. Ez tartalmazza a *családi*, - a családon belüli *kapcsolati*, -és *egyéni* identitás-szükségleteket is.

Epp és Price (2008) is kihangsúlyozzák, hogy a mi-tudat szerveződésének dinamikáját az az alaphelyzet adja, hogy egy adott családon belül a közös családi ön-kép, és a megjelenítési gyakorlat kölcsönösen függő viszonyban áll az egyes tagok egyéni önmeghatározási törekvéseivel és az egyes családi alrendszerek mentén szerveződő kapcsolati-identitásokkal. A családon belüli egyes identitás-kötegek részben kiegészítő, részben versengő viszonyban állnak egymással. Felmerül a kérdés, hogy milyen mértékű eltérést képesek az egyes tagok és alcsoportok (diádok, triádok) tolerálni, mikor kerül veszélybe a családi összetartozás-tudat fennmaradása. Ez azt is jelenti egyben, hogy a családi identitás minőségét, funkcionális értékét a családi funkciók és az egyéni fejlődés vonatkozásában az határozza meg, hogy a közös identitás tartalma, kialakításának és megőrzésének gyakorlata mennyire képes motiválni, orientálni a tagok gondolkodását és cselekvéseit a múlt időben (Bennett, et al., 1988, Jorgenson, Bochner 2004, Koenig-Kellas, 2005, Epp, Price, 2008).

II.5.2. A családi identitás-gyakorlat szabályozó faktorai

A családi identitás tartalmait, az erről zajló kommunikáció konkrét módját és ezek változásait több tényező is szabályozza (*moderators of family identity practices*). A különböző moderátorok együttesen képezik azt a sajátos feltételrendszert, mely a családok identitás-

képzési gyakorlatának, a mi-tudat megőrzésének lehetőségeit és kihívásait alapvetően befolyásolják. Epp és Price (2008) hét ilyen tényezőt azonosít. A továbbiakban e hét identitás-moderátor jellegzetességeit mutatom be röviden.

(1) Kontextuális családi identitás szükségletek

Ez a faktor azokat az igényeket tartalmazza, melyek a kulturális hatások (pl. média család-ábrázolásai) és a közvetlen környezet változásaival összefüggésben jelennek meg a családban. A családtagok arra vonatkozó igényei, hogy újraszervezzék vagy megőrizték aktuális identitáskonceptiójukat gyakran a családon kívüli világból jövő információk és tapasztalatok egyéni, kapcsolati és családi szintű feldolgozásával kapcsolatosak (Epp, Price, 2008).

Ebbe a moderátor tényezőbe tartoznak például az identitás külső forrásaiként előzőekben már tárgyalt tapasztalatok és hatások, vagy a generációs komponens során említett kulturális, történelmi változások hatásai. Ezért ezekre itt nem térek ki részletesebben, de érdemes ezeket a jelenségeket néhány szerző idevonatkozó felvetésével kiegészíteni. Elsőként fontos megemlíteni, hogy maga Erikson (1969) is az identitásképzés és az identitás-érzet mély társadalmi, kulturális beágyazottsága mellett érvelt. Ez a beágyazottság plasztikussá válik például a súlyos társadalmi válságok idején. Ilyenkor az identitásvesztéstől/megfosztástól való szorongás felerősödhet, és az egyén, csoport elvesztheti azt a képességét, hogy bizonyos identitás-komponenseket a pozitív identitásán belül megtartsa. A környezet ilyen drasztikus „felpuhulása” aktivizálja az identitás-szükségletek optimalizálására irányuló különböző stratégiákat, melynek része a család kollektív identitásának megőrzésére vagy átalakítására irányuló szükségletek kielégítése is.

Assmann (1999) szintén azt hangsúlyozza, hogy a közös meggyőzések, közös értékek, normák, közös vonások a mindennapi élet normál folyásában fel sem tűnnek. Ezek létére és jelentőségére Assmann szerint két dolog ébresztheti rá a családtagokat. A gyerekek és a családon kívüli világ „mássága”. A gyermek születése olyan változásokat indíthat el, mely sajátos lélektani kontextust teremt számtalan identitás-elem, köztük a családtagok közösségi mibenlétéhez kötődő elemek újraszerveződéséhez. Ez gyakran a szélsőséges identitás-érzettel és fontos „felismerésekkel” járhat együtt. Az új generáció színrelépése kikényszeríti az önreflexivitást, mert a nevelés motivációja kapcsán választ kell adni a szülőknek, nagyszülőknek arra, hogy mit akarnak átadni gyermekeiknek. Ez a kihívás pedig közvetlenül kapcsolódik a külvilágból beáramló képzetek köréhez is. A családra, nevelésre és életmódra vonatkozó üzenetek révén a családok gyakran szokatlanul eltérő meggyőzésekkel, viselkedésmódokkal vagy elérhetetlennek tűnő identitás-modellekkel, mintákkal találják szembe magukat. Ez a tapasztalat erős érzelmi hatást gyakorolhat a családtagokra, aktivizálja a saját családra vonat-

kozó hasonló képzeteket és arra serkenti a családtagokat, hogy „nyugtázó” módon megerősítsék, vagy egy vágyott irányba módosítsák identitás-koncepcióikat. A külvilág ilyen jellegű szabályozó hatására Stern (2004) ír le egy igen jó példát. A szerző szerint az, hogy például az interszubbektivitás milyen szerepet fog betölteni egy társadalomban és a családok önpercepciójában, alapvetően az adott kultúra homogenitásra és heterogenitásra vonatkozó hiedelmei jelölik ki. Ha az adott kultúra egyik alapfeltevése (paradigmája) az, hogy az egy csoporthoz tartozóknak alapvetően homogén a belső világa, akkor az interszubbektivitás nem pedagogizálódik, és ilyen módon a családok számára nem válik az önértékelés referenciájává. Ha az adott kultúra az egyéni különbségek és az egyediség létezését feltételezi, akkor az adott társadalom szocializációs programmá teszi az élmények megoszthatóságának fejlesztését. Ez pedig fontos moderátor tényezőként befolyásolja az ilyen kultúrában élő családok kollektív önmeghatározását, az önmagukkal kapcsolatos elvárásaikat, reményeiket és félelmeiket.

(2) Kommunikációs formák és szimbólumok adaptációs készsége

Ez a faktor a családi identitás-szükségletek időbeli változásaihoz való alkalmazkodási készség mértékét reprezentálja a családi mi-tudatot kifejező szimbólumok és az említett kommunikációs formák (rituálék, narratívumok, stb.) újraértelmezése és átszervezése terén. Nézzünk egy-egy példát a rituális gyakorlat és a mindennapi interakciók köréből. Epp és Price példaként a család rituális kommunikációjának adaptációs készségét említi. Egy születésnap ünnepségnek, mely a családi hagyományképződés fontos területe lehet, számos eleme változtatásokon megy keresztül az évek folyamán. A csecsemőkortól a kamaszkorig (és a későbbiekben is) változhat a meghívottak köre, az ajándék jellege, köszöntés és ajándékozás formája, a születésnap menü, a díszítésként használt szimbolikus tárgyak köre, helyszínek és a készülődés során kiosztott/vállalt szerepek. E változ(ta)ások követhetik a családtagok változó társadalmi és családi státuszát, érdeklődését, ízlését és kompetenciáit úgy, hogy eközben a család kollektív mi-tudatának alapvető jelentései, önelképzelése az új változatokban továbbra is tükröződik. Lehet, hogy már nem a nagymama készíti a születésnap tortát, hanem az ünnepelt felnőtt testvére, vagy az is lehet, hogy cukrászdától rendelik, de a torta, mint szimbolikus kel-lék és a hozzárendelt szimbolikus aktusok (gyertya elfújása, a tortaszeletelő személyének kijelölése, ki kapja az első szeletet, stb.) megmaradnak.

Wolin és Bennett (1988) szerint a családi rituáléknak való elkötelezettség és a rituális gyakorlat rugalmassága két olyan dimenziója a rituális gyakorlatnak, mely alapvetően szabályozza a családi identitás felépítésének, kifejezésének és újraszervezésének ezt a formáját. Mindkét dimenzió befolyásolja azt, hogy az egyéni, kapcsolati, családi fejlődés adta változások, és az ezzel járó identitás-szükségletek változását a rituális gyakorlat milyen módon

képes követni ill. támogatni. A rituáléknak való elkötelezettség túlzottan alacsony és magas foka (elkötelezettség-dimenzió) vagy a rituális gyakorlat merevsége (flexibilitás-dimenzió) egyaránt csökkenti az identitás-szükségletekhez és életciklushoz kötött változásokhoz való sikeres alkalmazkodást.

Epp és Price (2008) felhívja a figyelmet arra a jelenségre, miszerint a szolgáltatások állandóan bővülő piacán számos produktum vagy aktus, mely fontos része lehet a család központi identitás-elemeinek kifejezésében, kiszervezhetővé és helyettesíthetővé válik. A szerzők felteszik a kérdést, hogy vajon hol húzódnak például a gyermekfelügyelet vagy a családi közös étkezések „kiszervezésének” határai? Milyen mértékben iktathatók ki úgy egyes rutinok vagy a lefekvés rituálé a szülő-gyermek (vagy nagyszülő-szülő-unoka) kapcsolati identitás-praxisából, hogy az nem sérül alapjaiban? Hányszor rendelhet a család pizzát vasárnapi ebédre anélkül, hogy az otthon identitás (főzés hangulata, illatok, ízek, otthon tereinek használata, stb.), és az ehhez társuló szerepképzetek (pl. „a gondoskodó anya”) mi-tudatformáló ereje ne sérüljön.

(3) Tagok közötti megegyezés

Ez a faktor annak a mértékét fejezi ki, hogy az egyes családtagok családjukról szóló leírásai mennyire hasonlítanak vagy térnek el más családtagok önjellemző leírásaitól (Epp, Price, 2008). Bár a családtagok a közösen gyakorolt kifejezésmódok és az ezeken keresztül megosztott öndefiníciókból alakítják ki saját képzeletüket családjukról, mégis különbözhetnek abban, hogy miben látják családjuk jellegzetességeit. Ezért Epp és Price (2008) amellett érvel, hogy a leírások illeszkedésének szintje befolyásolja a családi identitás kinyilvánításának módjait is. Bagozzi (l. Epp, Price, 2008) megkülönböztet csoport intenció ill. egyéni intenciók által irányított családi cselekvéseket. Az egyes családtagok „mi-intenciói”-ban nem biztos, hogy osztoznak más családtagok is, de ettől még gond nélkül tudnak működni. Részt vehet egy gyermekes család rendszeresen kézműves kirakodó vásárokon és néptánc bemutatókon, anélkül, hogy minden családtag elfogadná a „népművészet kedvelő család” identitást. Ez mellett a családok jelentős eltéréseket mutatnak az egyezőség mértékében és az egyező és nem egyező tartalmak kinyilvánításának gyakorlatában. Azonban a család kollektív identitásának kialakítása és megőrzése érdekében kellene olyan közös aktivitások, interakciós minták (tevékenység, tárgy, helyszín, történet, családi esemény) melyeknek van egy olyan jelentésszintje, amely konzisztenciát mutat a családtagok között és azt artikulálni is tudják. Előző példánk tekintetében ez azt jelenti, hogy, bár a népművészeti fesztiválon való részvételt nem az ízlésközösség kifejeződésékként tekintik, de nagy hasonlósággal írják le magukat a hétközi közös együttlétre való igény és az otthonon kívüli közös szabadidő eltöltés preferenciáját ille-

tően. Ez a leírás megfelelne a „mi mindannyian szeretünk hétvégenként együtt kimozdulni” kollektív reprezentációjának. Ehhez a konzisztens képzetéhez számos olyan egyéni vagy relacionális jelentés társulhat, mellyel nem osztoznak mindannyian, de nem is sérti ezt a kölcsönösen elfogadott és támogatott jelentést. Az apának szimbolizálhatja esetleg a származási családja széteső, közös tevékenységeket nélkülöző karakterétől való, korrekzív szándékú elhatárolódást („mi nem vagyunk olyanok, mint a szüleim”). A párnak jelenthet egyfajta átfedő identitást „a gyerekek mindkettőnknek fontosak” közös képzete révén, míg egy gyereknek jelentheti a fagyaltozás és egy újabb játék birtokbavételének esemény-képzetét, mely kapcsolódhat a „szeretett/elfogadott gyermek” én-képzetéhez. Ezek az egyéni intenciók párhuzamosan futnak a kollektív identitás gyakorlattal.

(4) Elköteleződés az identitás-gyakorlathoz

Ez a moderátor annak a mértékére utal, hogy a család mi-tudatát kifejező gyakorlat iránt mennyire elkötelezettek az egyes családtagok. Az elköteleződés mértéke szabályozza annak a valószínűségét, hogy a családtagok és a csoport továbbra is fenntartja-e a közös identitás-gyakorlatot. Az elköteleződés mértékét az adott közös identitás-kifejező aktus személyes jelentése, én-relevanciája, valamint a társadalmilag előírt társas viselkedés (pl. családi szerepekre vonatkozó konvencionális előírások, normák) egyaránt befolyásolják (Epp, Price, 2008).

Sedikides (l. Pataki, 2004) szerint a periferikus csoporthelyzet identitás-bizonytalanságot okoz, és a periférián lévő csoporttag másfajta csoportvonatkozású érzelmeket fog átélni, mint a csoportba jól integrált társai. A „határhelyzeti-identitás” érzékenyíti a személyt olyan változók számbavételére, mint például saját várható csoporthelyzetének kiértékelése, csoportjának kilátásai a jövőre vonatkozólag. Ha a csoport működése biztató, és az egyén is kedvezőnek értékeli helyzetét, akkor az egyén önértékelése a kollektív csoportértékelés és a kollektív gyakorlat melletti elköteleződés felé mozdul, míg ellenkező folyamatok esetén az egyén elsősorban saját önértékelési folyamataira támaszkodik, és személyes céljait preferálja pozitív én-képe fenntartása érdekében. Akiknél viszont erőteljes az azonosulás csoportjukkal, és az adott kategória központi helyen áll az identitás-összetevők hierarchiájában, ott a viselkedési szándékot a csoport normatív rendje direkt módon befolyásolja (Pataki, 2004).

Az egyes interakciós formák is eltérnek abban, hogy mennyire igénylik az elköteleződésre való személyes és csoport szintű reflexiót. A család mi-tudatának alapvető kifejezésformája lehet egy előírászerű, rutinszerű viselkedés, mint például a szokásos közös vasárnapi ebéd a nagyszülőknél. Ennek önmeghatározásukban játszott szerepe azonban épp magától

értetődősége miatt nem tudatos, és csak az implicit családi előírás megszegése (szociális dráma) és/vagy családi átalakulás esetén válik reflexió tárgyává.

A családon belül eltérő lehet továbbá az egyes tagok elköteleződésének mértéke is. A kutatások szerint minden családban eltérő mértékben tesznek erőfeszítést az egyes családtagok a közös családi együttlétek létrejöttéért. A legtöbb családban van egy a rokoni kapcsolatok ápolását elsődlegesen felvállaló családtag (kin-keeper) (Fiese, et al., 2002, Epp, Price, 2008). A rokonsági kapcsolatok ápolását és fenntartását őrző családtag bizonyára jelentős szerepet játszik abban, hogy bizonyos családi szimbolikus kifejezésformák, aktivitások fennmaradjanak. Ám keveset tudunk kutatási szinten arról, hogy milyen módon jelölődnek ki ezek a szerepek, mennyiben képes kompenzálni vagy éppen kielezni a kevésbé elkötelezett családtagok nyílt vagy burkolt ellentétes irányú gyakorlatát.

(5) Szakadás és átalakulás

Az identitás-konstrukció egyrésztől szakadatlan folyamat. A folyamat szubjektív átélése, tudatosodása és az újraszerkesztés mikéntje (tempója, ritmusa, tartalma, iránya, kommunikációja, affektív minősége, stb.) az élettörténeti eseményekben, azok láncolatában és jellegzetességeiben, a biográfiai tényekben és annak értelmezésében gyökereznek. Mind Erikson identitáskonceptiójának, mind a családfejlődési modelleknek alapvetése a különböző identitások életszakasz-váltásokkal, fejlődési feladatokkal együtt járó, valamint a paranormatív események által kikényszerített, szükségyszerű átszerveződése. Miközben a családok életük során számos átalakulást megtapasztalnak, bizonyos életesemények oly módon szakítják meg ill. zavarják meg a családi életet, hogy az a családtagok önmeghatározásában is átrendeződéshez vezet. Az életesemény, mint identitás-moderátor fogalma tehát feltételezi, hogy itt elsősorban olyan eseményekre kell gondolnunk, melyek a családtagok kollektív öndefiníciójának átalakításához is vezetnek. Epp és Price (2008) szerint olyan elkülönülő, időben behatárolt történések tartoznak ebbe a faktorba, melyek lehetnek tervezettek, kiszámíthatóak (pl. házasság, gyermekszületés, lakásvásárlás), vagy nem tervezett, előre nem látható, váratlan változások (pl. ikerterhesség, munkahely elvesztése, súlyos baleset, vagy egy váratlanul nagy lottó nyereség). Közös vonásuk az, hogy a család folytonosságérzetét, integritás érzetét oly módon lazítják fel, mely nem csak fenyegetést jelent a családi önkép addig fennálló alakzataira, hanem azok átszervezését is magával vonja. Az, hogy mely események tesznek szert ilyen jelentőségre, a család szubjektív valóságától, egyedi élmény-feldolgozási módjától függ. Az adott család egyedi jellemzői mellett a kultúra irányadó hiedelmei útmutatásként szolgálnak arra, hogy milyen események természetesek, szokványosak vagy jelentősek, tragikusak vagy örömteliek, szegényteljesekek vagy hősiesek. A jelenségkörre nem térek ki részletesebben, de

fontos megemlíteni, hogy a családi folyamatokban beálló megszakadás élmények jellegzetességeit, a normatív és paranormatív események jellemzőit, a családi stresszorok jellegzetességeit és a megküzdési mechanizmusok identitás-átszerveződésben játszott szerepét részletesen áttekinti Kissné Viszket Mónika (2006a, 2006b, 2007)

A jelentős életesemények és családi identitás-képlet átalakulásának lehetséges módzatait illetően iránymutatóak lehetnek még Pataki (2000) empirikus vizsgálatokra épülő megállapításai. Ő az identitás-képlet változásának négy lehetséges típusát azonosította:

Új identitás-kategóriák felvétele

Egy új képzet beépítése a kollektív képzetekbe az önmeghatározó jelentések hierarchiáját is megváltoztathatja. Ez a család életét gyökeresen megváltoztató élmények, mind a konvencionális szocializációs utak mentén zajló változás esetén megtörténhet. A család első diplomás családtagja a család kollektív önképében is jelentős elmozdulásokat indíthat el mind a besoroló jellegű, mind a minősítő jellegű identitás-kategóriák szintjén. Ezen felül eltolódásokhoz vezethet a lehetséges jövőbeni családképek tekintetében („az unokáink már mindannyian értelmiségiek lesznek”), és a család múltjának átértékelődéséhez is vezethet („mégsem volt hiábavaló az a sok küzdelem”).

Egy adott identitás-kategória komplexitásának növekedése

Ennek az átszerveződés folyamatnak tipikus esetei az életciklus változással együtt járó szerep-komplexitás növekedése.

Identitás-kategória elutasítása, vagy negatív identitásba fordítása

Itt olyan, gyakran drámai események képezik az identitás-átszerveződés előzményét, kioldó ingerét, mint családtagok, rokonok közötti kapcsolatok megszakadása, kitagadása, mely az identitás-kötegek közötti meg-nem-feleléssel és a családi szégyenérzéssel, stigmatizáltsággal is összefüggenek. Ilyen események hatására történhet például a családi név megtagadásának, megváltoztatásának szimbolikus aktusa. De idetartoznak a kollektív identitás kulturális, vallási vagy ideológiai „pálfordulásai” is (pl. „nekünk ez az ország már nem otthonunk”).

Identitás-kategória devalválódása

Ebben az esetben az adott kategória érvényben van, de csökken a szubjektív fontossága. Egyes identitás-kategóriák egyszerűen érvényüket és jelentőségüket veszítik, de a család-történet részei maradnak. Ilyenek lehetnek bizonyos életciklusra jellemző kategóriák (pl. iskola gyermekek családja) és ahhoz igazított identitás kifejezésformák, szokások, rituálék (szülők közösségi aktivitása az iskolában, iskolai bálók, stb.), divatok (pl. iskola által szervezett

téli családi sítúrák), melyek az életkor előrehaladtával és a családi élet változásaival az önértékelés és önmegjelenítés tekintetében érvényüket veszíthetik.

(6) Korlátok a kollektív identitás megjelenítésében

Epp és Price itt olyan faktorok szabályozó szerepét hangsúlyozzák, mint a *földrajzi diszperzitás (1)*, a *családi időfelhasználásban (2)* jelentkező korlátok és kényszerek, valamint az alapvető *anyagi források (3)* korlátozó hatásai a családi identitás kifejezésére. A szerzők szerint a családtagok földrajzi szétszóródása jelentősen befolyásolja a kollektív kifejezésformák lehetőségeit. Egyes formákat kizárhat (pl. olyan mindennapi interakciók, mint közös étkezések és az étkezés köré szerveződő családi beszélgetések), míg más formáknál módosításokat követel meg. Nagyobb fizikai távolság esetén a találkozások ritkábbak, de épp a távolság miatt több napos összejövetelek is lehetnek, esetleg e tényező kezelése céljából átalakulnak a nyári nyaralási programok is. A család szétszóródása tanulmányok végzése, munkavégzés, fiatal felnőtt családalapítása miatt vagy válás, különélés és elköltözés miatt gyakorlatilag általános jelenség.

Magyarországon az identitás-képzés, megőrzés és átalakulás feltételrendszere tekintetében sajátos történelmi kontextust teremtettek a 20. század kataklizmái, annak családi –és személyes sorsokra gyakorolt következményei. Országhatárok átírása, kivándorlás, bevándorlás, deportálás, ki-és betelepítési programok, nagyfokú mobilitás faluból városba és országrészek között. Az utóbbi évtizedekben, pedig jelentős szabályozó szerepet kapott a külföldi munkavállalás és a munkaerő országhatárokon átívelő ingázása.

Nyilván a fizikai távolsággal összefüggésben is releváns szabályozó tényező a családi időfelhasználás. Miközben a családi identitás egyik állandójaként tételezhetjük a folytonosság-érzet létét, minden családnak egy olyan korszellem keretfeltételei között kell választ adnia arra a kérdésre, hogy kik is ők a múlt időben, amikor az idő szűkösségének tudata a magasan differenciált posztindusztrialista társadalmak egyik alapélményét képezi. Az időtudat és az életformák ilyen változásai mélyen érintik a kollektív identitás kifejezésének módjait is. Az idő szűkösségének érzetét a családok elsősorban a versengő egyéni, kapcsolati és családi igények, kötelezettségek és környezeti elvárások konkrét valóságán keresztül élik meg.

Epp és Price (2008) szerint az időzavarban szenvedő családoknál a kollektív összetartozás kifejezésének formái gyakran olyan tevékenységekbe ágyazódnak be, melyek eredeti célja elsődlegesen valamely feladat megoldása (pl. családtagok eljutása iskolába, munkahelyre, edzésre). Ilyen módon egyes családi gyakorlatok átkerülnek nem szokványos terekbe és időpontokba. A családi asztal köré szerveződő együttlétek, és abban sűrűsödő kommunikációs aktusok egy része bekerül a családi autó és a közlekedés terébe, idejébe. Más identitás-

stratégiát követnek azok a gyakorlatok, amikor mindennapi aktivitások elsődleges önmeghatározási kategóriává és kifejezési formává válnak a családban. Ilyen lehet a profi futballista apa és szintén focista kamasz fiai életviteléhez igazított időbeosztás és a család „futballista családdá” való átdefiniálása.

A harmadik korlátozó tényezőt a pénzügyi források szűkössége jelentheti. Epp és Price (2008) szerint a forrásokhoz való hozzájutás a családon belül jelentősen befolyásolja a hierarchikus és hatalmi viszonyokat, valamint a források jellegének és mennyiségének változásai az identitás újradefiniálásához is vezethet. Tehát a pénz és más tárgyiasult javak szoros kapcsolatban állnak a családi identitás strukturális komponensével. Nyilvánvaló, hogy a gazdasági státusz számtalan identitás-összetevőt érinthet a kollektív önkép tekintetében, és nemcsak a családon belüli hierarchikus szerepképzetekre és a hatalmi karakterre gyakorol hatást, hanem a család nyilvános identitásának összetevőit, az önértékelést és az önbecsülést is mélyen érinti.

(7) Összhang és ellentét az identitás kötegek között

Bár az „én – te – mi” közötti alapfeszültség a különféle családkoncepciók alapfeltevései közé tartozik, az identitásszükségletek, az ezek között fennálló ellentétek és az identitáskonstrukció motivációs aspektusának hangsúlyozása viszonylag késői fejlemény. Az identitás-szükségletek közötti összhang és ellentét témája Jorgensen és Bochner (2004), Braithwait és mtsai (1998, 2006), Koenig-Kellas (2005), Cigoli és Scabini (2006) vagy Epp és Price (2008) írásaiban válik meghatározó kiinduló ponttá. Ez a faktor is erre a problémakörre reflektál, és tulajdonképpen az egyéni - kapcsolati -és kollektív identitás-gyakorlatok közötti összeegyeztethetőség mértékét fejezi ki.

Ahogy Minuchin írja, „más dolog Tomnak lenni és más dolog Wagnernek” (Minuchin, 2006, 49. o.). Ez a megfogalmazás jól érzékelteti, hogy a különböző identitások közötti feszültség állandó és kikerülhetetlen tényezője a családi életnek. Azonban az identitásszükségletek közötti feszültséget számos társadalmi változás is befolyásolja. Vajda (1996) az identitás-szerveződés társadalmi, kulturális keretfeltételeit vizsgálva, más szerzőkre is hivatkozva, megállapítja, hogy a normativitáshoz való viszony változása is abba az irányba mutat, hogy a partikuláris igények és szükségletek egyenrangúként jelennek a közösségi értékekkel, melyek alapvetően a csoportfennmaradás szempontjából releváns szükségleteket, és érdekeket hivatottak képviselni. Ez a változás pedig még inkább kielezi az egyes identitás-kötegek közötti ellentéteket.

Kérdés tehát, hogy milyen feltételek mellett lesz fontosabb a kollektív identitás őrzése, mint az egyéni és relációnális identitásoké, ill. mitől függ, hogy milyen módon váltakoznak a

hangsúlyok az egyes identitás-szükségletek előnyben részesítése terén. Ha például a fiatalabb generáció pozitív identitásának része a gyorséttermi hálózat tereiben való megjelenés, míg a szülők az otthon főzés és családi közös étkezések hagyományával tud azonosulni, akkor ez a közös, átfedő identítások kifejezésének több szimbolikus formáját is veszélyeztetheti. Egy ilyen helyzetben nyilván nehéz megnyilvánulni együttes szerveződésként, mivel alacsony az egyes identitás-szükségletek közötti átfedés.

Az identitás-szerveződés ezen moderátorához kapcsolódó sajátos dinamika megértéséhez és modellezéséhez jó kiinduló pontként szolgálhatnak az identitás-szerveződés motivációs megközelítései és a családi működés strukturális megközelítésének egyes aspektusai (pl. pszichológiai határok, kohézió). Különösen hasznosnak tűnik a szociálpszichológiai én-elméletek és társas identitás elméletek egyes elképzelését, megállapításait áttekinteni és kölcsönvenni. E kitekintés előnyeit látszik igazolni Cigoli és Scabini (2006) munkája is, akik a család belső viszonyainak, és a családi identitásképzés feszültségpontjainak megvilágításához többek között Brewer „optimális mértékű különбözés”-elméletéhez (Optimal Distinctiveness Theory, ODT) fordulnak.

Az identitás-szükségletek közötti összhang és ellentét témájának részletesebb tárgyalása azért is fontos, mert a vizsgált jelenségek, és a bemutatásra kerülő eredmények értelmezéséhez is fontos támpontokkal szolgálnak a következőkben tárgyalt elméleti megfontolások.

A csoportazonosulás motivációs megközelítései és a családdal való azonosulás

A Tajfel (1998) és Turner (1998) által fémjelzett bristol-i iskola a csoporttal való azonosulás elsődleges motivációs bázisának az *önértékelés növelését* és az *önmegkülönböztetés* szükségletét tartotta. Az önértékelés növekedése, mint következmény (énerősítés) bizonyíthatóan kapcsolatban áll a csoportidentitással, de elsődleges motivációként való kezelése vita tárgya az elméletalkotók között. Az önmegkülönböztetés motivációs szerepe azonban más elméletekben (pl. Brewer) is visszatér.

Hogg és mtsai (l. Brewer, Pickett, 2006) feltevése szerint a *szubjektív bizonytalanság csökkentés* az alapvető motiváció a csoportidentitás kialakítására és fenntartására. A csoport-hovatartozás révén világosabb önmeghatározáshoz, viselkedési útjelzőkhöz és a társas világ értelmezési kereteihez jutunk hozzá. A csoportazonosulással igyekszünk elkerülni, hogy túlzott bizonytalanságot érezzünk vélekedéseinkkel, érzéseinkkel és attitűdjeinkkel valamint más emberekkel kapcsolatban. E megközelítéshez illeszkedik Baumeister és Leary (l. Brewer, Pickett, 2006) feltételezése, mely szerint a csoportazonosulás alapvető motivációját a túlélés társas feltételrendszere adja. Ezért a *valahová tartozás* alapvetően kapcsolódik a *biztonság*

igény motívumához. Ez a megközelítés könnyen kapcsolatba hozható Bowlby kötődés-elméletével és Byng-Hall családi szintre kiterjesztett kötődési-modelljének alapfeltevéseivel.

A csoportazonosulás elsődleges szükségleteinek ilyen megközelítései azonban nem vetnek számot az identitás individuális aspektusával, az egyediség-érzéssel kapcsolatban álló motivációkkal, sem a kapcsolati-én-hez kötődő motivációkkal.

Wright és munkatársai (2006) a csoport-azonosulás alapvető hajtóerejét az *énkiterjesztés készletében* látja, és modelljüket alkalmasnak tartják mind a relacionális, mind a csoportazonosulásokra való hajlam magyarázatára. Szerintük az emberek alapvetően motiváltak arra, hogy énjüket kiterjesszék, többek között úgy, hogy másokat (más szignifikáns személyeket, és csoportokat) beépítenek saját énjükbe, mert ezzel növelhetik saját hatékonyságérzetüket, biztosabbak lehetnek abban, hogy uralni tudják életüket, és könnyebben megvalósíthatják céljaikat. A csoporttagsággal és azonosulásokkal társas erőforrások, értelmezési perspektívák és identitások gyarapítása is lezajlik. Azonban az *énkiterjesztés* modellje nem egyeztethető össze az egyediség és megkülönböztetőség szükségleteivel.

A családi identitásképzés és identitás-dinamika vonatkozásában talán Brewer (2006) - előzőekben már említett - „optimális mértékű különözés”- elmélete (ODT) a legizgalmasabb és legrelevánsabb elképzelés.

Az „optimális mértékű különözés”- elmélet és a családi identitás-dinamika

Brewer és Pickett (2006) szerint a társas identitás feltételezi az én-konstrukció áttemelését az individuális én-nél átfogóbb szintre, mely azt is jelenti, hogy a viselkedés alapmotivációja a személyes érdektől a csoportérdek felé mozdul el. A csoportazonosulás a jó csoportlégkör, a tagok közötti szolidaritás, az intimitás kialakítása és megőrzése érdekében időnként az egyes tagoktól önzetlenséget és önfeláldozást követel meg. Ezért magyarázatra szorul az a kérdés, hogy az egyén mikor és miért hajlandó személyes én-érzését a számukra jelentős csoportidentitások alá rendelni.

A modell kiindulópontja „az az alapvető feszültség, amely egyfelől a jóváhagyás és a másokhoz való hasonlóság, másfelől a különlegesség és az elkülönülés ellenkező irányú szükségletek között fennáll” (Forgas, Williams, szerk. 2006, 300. o.). Brewer (2006) az identitás szerveződésében a beolvadás/asszimiláció és az elkülönülés/megkülönböztetőség szükségletét egymástól független és egymással szembenálló szerveződésnek tételezik. Ennek az alapfeltevésnek megfelelően Brewer (2006) azt állítja, hogy az egyén olyan kapcsolati és csoportazonosulásokat preferálnak, amelyek egy adott kontextusban a leginkább képesek egyensúlyt biztosítani a beolvadás és önmegkülönböztetés szükséglete között. A szerző a beolvadás

szükségletét szintén visszavezethetőnek véli a biztonságérzet még alapvetőbb szükségletére. A másokkal való közös vonások, az odatarozás tudata véd a túlságosan markáns egyediséggel és elkülönültséggel járó kényelmetlen érzésektől és az ezzel együtt járó kognitív funkciócsökkenéstől. Azonban ugyancsak kényelmetlen érzéseket vált ki és az önmeghatározás nehézségéhez vezet az is, ha az egyén egy adott csoportban teljes mértékben hasonlóként, megkülönböztető jelleg nélkülüként érzékeli magát. Ilyenkor elvesznek a másokkal való összehasonlítás révén azonosítható megkülönböztető jegyek és a személyes önazonosságához szükséges külső támpontok. A két szükséglet közül bármelyik is aktiválódik, az negatív érzésekkel jár, identitás fenyegető hatással van és a csoportazonosulás minőségének átszerkesztésére készítet, mégpedig az optimális identitás-érzet helyreállítása irányában.

Tehát a túlzott elkülönültség/egyediség tapasztalata a beolvadási igényt és az átfogóbb társas identitás keresését aktiválja, míg az egyéniség elvesztésének, és a túlzott beolvadásnak a lehetősége az ön-megkülönböztetés szükségletét és a körülhatároltabb identitások keresését aktiválja. Brewer (2006) feltételezi, hogy az ODT-modell által megfogalmazott ellentétes motivációk nemcsak az egyén és csoportazonosulás viszonylatában, hanem mindhárom én-reprezentációs szinten értelmezhetőek (ld. 2. sz. melléklet).

Az ODT-modell alapfeltevése - hovatartozási és ön-megkülönböztetési motivációira épülő identitás-gyakorlat - azért is átemelhetőnek tűnik a családi identitás-konstrukció jelenségkörébe, mert összeegyeztethetőnek tűnik a családpszichológia két markáns modelljének alapfeltevéseivel is. Nevezetesen a családpszichológia és a családterápia egyik sarkalatos pontját képező Carter és McGoldrick-féle családi életciklus-moddellel, valamint David Olson és munkatársai által fémjelzett, a strukturális megközelítésre épülő, nemzetközileg elfogadott családműködési modellel. Carter és McGoldrick megfogalmazása szerint a „családi életciklus-szemlélet az a természetes közeg, amely magában foglalhatja az egyéni identitást és fejlődést éppúgy, mint a társadalmi rendszer hatásait” (Goldenberg, Goldenberg, 2008, 42. o.). Többször átdogozott, továbbfejlesztett családi életciklus koncepciójuk az ODT-modellhez hasonlóan számol az egyéni intrapszichés és a családi folyamatok összjátékával, mint alapvető moderátor-tényezővel. A lineáris fejlődési szakaszok gyakran kritizált elképzelése mellé beépített ciklikusság fontos kapcsolódási pontot képez a két modell között. A családi életciklusok centrifugális és centripetális szakaszok váltakozásaként történő felfogása jól illeszthetőnek tűnik az ODT-modellhez, mely az egyéni és csoport-identitások egyensúlyának kezelésében szintén az egyéni és kollektív identitás-szükségletek oszcilláló jellegét hangsúlyozzák. Az optimális identitás-érzet helyreállításához szükséges átszerveződés irányát többek között az

adott egyéni és család-fejlődési feladatokkal összefüggő identitás-szükségletek és a közöttük kialakuló ellentétek jellege szabja meg.

Az ODT-modell alapfeltevései és működési logikája tekintetében Olson (2000) circumplex modelljének kohézió-dimenziója ad fontos támpontot a két modell összeegyeztethetősége tekintetében. Olson egyik fontos alapfeltevése szerint a családi élet bármely jellemzője (pl. érzelmi közelség, rugalmasság) egy olyan kontinuum mentén ragadható meg, ahol a problémás, diszfunkcionális minták a kontinuum szélsőséges értékeinél, míg az optimális (funkcionális) működési minták a kontinuum középértékeinél sűrűsödnek. A *családi kohézió* Olson szerint azt mutatja meg, hogy a családtagok hogyan egyensúlyoznak az elkülönülés és az együttesség érzelmi kettősége között (Olson, 2000, Vargha, Tóth, 2007, Tóth, Vargha, 2007) (l. 2. sz. ábra). A családtagok közötti közelség és elkülönülés a szétesett kapcsolatoktól a kiegyensúlyozottan összetartón át a túlzottan összefonódott érzelmi kapcsolatokig mozoghatnak. A kohézió jellemezőit bemutató ábrán is jól látható, hogy ez az elgondolás és maga a használt fogalmak is összekapcsolhatónak mutatkoznak Brewer „optimális mértékű különбözés”- elméletével.

	AZ ÖSSZETARTÁS JELLEGE			
	különálló	elkülönülő	kapcsolódó	összefonódó
Én/Mi egyensúly	ÉN	ÉN - mi	én - MI	MI
Kapcsolatok szorossága	minimális	alacsony - mérsékelt	mérsékelt - erős	erős
Lojalitás	gyenge	mérsékelt - erős	erős	nagyon erős
Függetlenség vs. függőség	intenzív függetlenség	kölcsönös függőség (intenzívebb függetlenség, mint kölcsönös függőség)	kölcsönös függőség (erősebb kölcsönös függőség, mint függetlenség)	intenzív függőség

2. sz. ábra: a családi kohézió dimenziója

II.5.3. Kommunikációs formák az identitás-gyakorlatban

Epp és Price (2008) modelljének fontos részét képezik azok a *kommunikációs formák*, melyeken keresztül a családtagok felépítik, kifejezik és újraszervezik az önmagukról szóló közös képzeteket. Ezekkel a formákkal a családtagok nem csak önmaguk, hanem a kívülállók számára is megjelenítik, kifejezik világnézetüket, meggyőződéseiket és összetartozásukat (Epp, Price, 2008). A család más csoportformáktól (pl. virtuális közösségek) eltérő sajátossága abban is megmutatkozik, hogy az emlékezés, az önazonosság fenntartásának gyakorlata

jobban hasonlít az “írástalan kultúrák” (Assmann, 1999) identitás-gyakorlatához. A család szemtől szembe érintkezésen alapuló közösség (face-to-face-communities), tehát kevésbé tapad egyoldalúan képekhez, szövegekhez. Az expresszív jellegű viselkedés, a játék, a közös feladatmegoldással járó együttmozgás, zene, tánc, ritmusok, dallamok, képek, fotók, ételek-italok, helyszínek, öltözet, ékszerek, tulajdon-tárgyak, javak fokozottabb szerepet játszanak az önmegjelenítés és öngazolás kommunikációjában. A tartós szemtől szembe együttlét és a gyakori kommunikáció megalapozza azt, hogy bármi alkalmas jellé válhat az összetartozás vagy az elhatárolódás kódolására. Epp és Price (2008) öt ilyen jellegzetes identitás-kifejezési módot feltételez:

- (1) szociális drámák
- (2) generációs transzfer
- (3) családi narratívumok
- (4) mindennapi interakciók
- (5) családi rituálék

Mivel a disszertáció fő iránya a családi rituálék és a családi azonosulás kapcsolatának jelenségvilága az öt kommunikációs forma bemutatása során elsősorban a családi rituálék jelenségvilágát és azon belül is a ritualizáció családi identitás-praxisban játszott szerepét tárgyalom részletesebben. A mindennapi interakciók családi életben játszott szerepére a családi ritualizáció témakörén belül fogok kitérni, mert ez a kommunikációs forma számos átmenetet mutat a rituális viselkedéssel.

(1) Szociális drámák

Epp és Price (2008) a szociális drámát a normaszegésekre adott olyan nyilvános válaszként értelmezik, mely univerzális jelenség, és a társadalmi struktúra minden szintjén megjelenik. A normasértés az egyén – csoport – szélesebb társadalmi közeg viszonylatában jelenik meg, és közösségi választ (pl. mások előtt lezajló feddés, figyelmeztetés vagy jóváhagyás, megerősítés), vitát és a helyrehozatal irányába ható reakciókat vált ki. A családi identitás kontextusában a normasértés és a körülötte kibontakozó scenárió a család határain belül, a család és a tágabb rokoni kör vagy más nyilvános közösségi eseményen is lejátszódhat. Az ilyen drámai interakciók olyan kontextust teremtenek, melyben identitások és az identitások közötti feszültségek kiemelkedhetnek és akár meg is változhatnak (pl. „immár egy bűnöző apja vagyok”). A szociális drámák sűrűsödési pontja a családfejlődés tekintetében a kamaszkorú gyermeket nevelő család életciklusa, melynek során a serdülő gyakran nyíltan és látványosan megkérdőjelezheti az addig hallgatólagosan elfogadott családi ill. közösségi normákat. Ez arra készítheti a családtagokat, hogy kialakított normáikat újraértékeljék, és döntéseket hozzanak

a csoport-identitást is reprezentáló közös szabályok, elvárások érvényessége és érvényesítése tekintetében.

A családi drámák olyan fantáziák és események körül bontakoznak ki, melyek a „nem tetsző” és a „nem-elfogadott, megtagadott” tartományokba tartozóak. A normasértő viselkedések nyílttá tételének, a vitának és bizonyos határok között a veszekedéseknek is biztonsági funkciója van, mivel gyakran megelőzi a családi katasztrófát azzal, hogy erős felszólító jellege révén egy készenléti állapotba hozza családtagokat, serkentve a problémával való foglalkozást és a pozitív identitás helyreállítását.

(2) Generációs transzfer - szimbolikus tárgyakkal való kommunikáció

Bizonyos tárgyak, javak, gyakorlatok átadása egyrészt jelzi, másrészt formálja a generációk közötti kapcsolat milyenségét és a családtagok kollektív, relacionális és egyéni identitását is (Epp, Price, 2008). Assmann (1999) szerint a tárgyak, mint szimbolikus kommunikációs formák, a kulturális emlékezet külső dimenziójának egyik tartományát testesítik meg azáltal, hogy adott tárgyak, dolgok, esetleges instrumentális jellegük mellett, az implicit identitás-tartalmat explicitté teszik. A köznapi, személyes - perszonifikált - eszközök (ruházat, bútorok, szerszámok, épületek és az ember formálta tágabb környezet) a faj, a társadalom, a helyi közösség és a család saját képét tükrözik vissza. A tárgyi kultúra ilyen jelentősége arra utal, hogy a családi identitás-érzet szabályozásában fontos szerepe van az élettelen tárgyak körének is. A szimbolizációs képesség és az evokatív emlékezet együttes működése révén bizonyos családi tárgyak, javak (fotók, megörökölt tárgyak, dolgok) a családtagokban olyan állapotot vált ki, amilyent többnyire emberek váltanak egymásból, tehát az adott tárgy jelentős hatást gyakorol a családtagok önértékelésére és a család, mint csoport érzékelésére. Egy családi „ereklye” különösen erős affektus-szabályozó erővel bírhat, ha az mozgásba, működésbe hozható, mert ezzel felvesz vitalitás-tulajdonságokat, és ilyen érzetet válthat ki.

Baudrillard (1987) megfogalmazása szerint „a régi tárgy, a szónak a legszorosabb értelmében, mindig „családi kép”. Valamely tárgy konkrét formája mögött egy korábbi lét emberemlékezete: olyan folyamat, amely a képzeletben az idő kiiktatásával egyenértékű”. A funkcionális tárgyak „jól állandósítják a környezetet a térben, de nem állandósítják a környezetet az időben” (Baudrillard, 1987, 90. o.). A környezet állandósítását az időben csak a legendává vált mitologikus tárgyak, dolgok képesek ellátni. A múlt emlékezetének megtartásához fontos, hogy legyenek rá vonatkozó bizonyítékok, mégpedig olyan bizonyítékok, melyek képesek a különbség reprezentálására a mával való összevetésben (Assmann, 1999). A tárgy átadása, továbbgondozása mindig a forrásokra, így a kezdetekre, a születésre és az őseredetre irányítja a figyelmet, de egyben igazolja is a jelenlegi család megalapozottságát valamint az

idősebb generáció „továbbélését” a tárgyak jelentésének továbbvitele révén. Az utódok, mint a szimbolikus tárgyak gondozói, őrzői, valójában a saját családi, közösségi és kulturális identitásukat teremtik meg, és igazolják az előző generációk tárgyakba kódolt jelentéseivel. A tárgy átadásának aktusa egyben felszólítás is az értéktelített jelentések továbbgondozására, és jól tükrözi a gondozó családtagok felé irányuló kívánságokat, delegációkat is.

A generációs transzfer olyan tárgyakra, gyakorlatokra irányul, melyek a tárgyi világ két nagyobb osztálya (*mulandó*, korlátozott élettartamú tárgyak és az időtől függetlenített, „*időtlen*” tárgyak) (Szalay, 2004) közül az időtől elszakadt, és központi értékeket reprezentáló tárgyak, javak körébe tartozóak.

Price és mtsai (2000) kutatási eredményei szerint az a vágy, hogy a család javait, szimbolikus jelentőségű tárgyait a családban tartsuk, átfogónak tekinthető. Szemistrukturált interjú-eljárással végzett vizsgálatuk szerint a generációs transzfer belső logikája, folyamata a *mi célból, ki által, kinek, mikor és hogyan* kérdései mentén szerveződnek.

A család speciális javai feletti rendelkezésre részben a kulturális hiedelmek és normák, részben a család saját kulturális hiedelmei és meggyőződései adnak iránymutatást. Az idősebb generációktól a fiatalabb generációk felé áramló szimbolikus javak átadásának implicit szabályai a célokban és az áthagyományozás stratégiáiban ragadhatóak meg. Azonban az átvitel logikája nem vezethető le közvetlenül a kulturális ill. családi értékekből, normákból, és nem feltétlenül követi a praktikum logikáját sem. Egyrészt a meggyőződések és családi előírások nem mindig adnak egyértelmű iránymutatást, másrészt az átadást többszörös célok (pl. tárgy gondozása, átadás ideje, az átvevő tárgyhoz való attitűdje, a tárgyra való jogosultság, átadás módja, stb.), és specifikus szempontok (pl. tárgyhoz való személyes ragaszkodás, konfliktustól való félelem, továbbvitelre érdemes személy hiánya) is befolyásolják. Price és mtsai (2000) vizsgálati eredményei arra utalnak, hogy az átvevő személy kiválasztása a hagyományok, normák, a kiérdemelt jogosultság, az átadóval való személyes kapcsolat minősége és a tárgyjal való kapcsolat kombinációján alapul.

A szerzők véleménye szerint a generációs transzfer legfontosabb motivációja a tárgy érzelmi és szimbolikus jelentésének a továbbvitele, mely egyben a halhatatlanság pozitív illúziójának fenntartását segíti (Price, et al., 2000). A generációs transzfer az egyén szempontjából az én-kiterjesztés speciális változatát képviseli. A szimbolikus javak sikeres átadása az egyén véges idejét az ősök, és a leszármazottak végtelen láncolatába illeszti, és így a tárgyak emlékezete révén a generációk soha el nem fogyó idejébe transzformálja önmagát is. Mint Assmann írja, „a Tegnap és a Holnap közti szakadás legeredetibb formája, úgyszólván őstapasztalata, mely a nyomtalan eltűnés és megőrzés közt döntésért kiált, a halál”. (Assmann,

1999, 33. o.) Tehát a családi szimbolikus dolgok áthagyományozásában egyaránt megjelenik az önmegalapozás igénye, a végeesség tudatból fakadó egzisztenciális szorongás és a halandóság, múlandóság meghaladására irányuló elementáris vágy kifejezése.

Azonban az átviteli folyamat meg is szakadhat. A transzfer nehézségei mindig a generációk közötti kapcsolat problémáival függenek össze. Szalay (2004) szerint a szimbolikus javak devalválódása, az időtlen érvényességű kategóriából a mulandó dolgok kategóriájába való átkerülés csak társadalmi szintű érték-válság esetén következhet be. Ugyanez érvényes a család-kultúra szintjén is. Az elmélyülő értékkülönbségek ill. túlzottan gyakorivá váló családon belüli szociális drámák felgyorsíthatják a család közösségi tudatának erózióját, mely végül a generációs transzfer blokkolódásában csúcsosodhat ki.

A jelentés-átvitel problémája részben a korosztályi különbségek által is megalapozott. Csíkszentmihályi és Rochberg-Halton (2011) vizsgálata szerint a generációk közötti tárgypreferenciák különbségeiben a lényegi elem a szimbolikus jelentés terén megmutatkozó eltérő szükségletek. Az idősebb generáció elsősorban a visszatekintő perspektíva köré szerveződő, a társas történet és az életút szubjektív értékelését reprezentáló tárgyakat preferálták, míg a fiatalok az autonóm identitás megteremtését szimbolizáló tárgyakhoz kötődtek inkább. Ezeket a generációs különbségeket csak a relacionális kötődés (pl. nagyszülő-unoka) vagy a családnak, mint emlékező közösségnek való elköteleződés képes áthidalni.

A tárgyakon keresztül történő jelentés-átadás és jelentés-átvétel megszakítása a generációk közötti szolidaritás hiányát, a múlt, jelen és jövő közötti szakadást reprezentálja. Egy szimbolikus tárgy eladása - alkalmas átvevő hiányában - az átadó olyan aktusa, melynek során a tárgyat specifikus, családi jelentésétől megfosztja, leértékeli, demítizálja. Ez az aktus tulajdonképpen egy generációk közötti dezintegráló rítus, mely demonstratívan fejezi ki a generációs szakadást.

(3) Családi narratívumok

A történetmondás kulturális univerzálénak tekinthető. Az elbeszélő-elv pedig mélyen beépült az én-fejlődéssel és identitás-konstrukcióval foglalkozó elméletek alapfeltevéseibe (Pataki, 1995, 1996, Sarbin, 2001, Gergen, Gergen, 2001, McAdams, 2001, Bruner, Lucariello, 2001). Az én-rendszer és identitás két létmódja, a kategoriális, attributív jellegű önmeghatározás és az elbeszélő mód évtizedek óta kiemelt érdeklődés tárgya a pszichológiában. Ahogy az én-narratívumok fontos szerepet játszanak a személyes és szociális identitás konstrukciójában, fenntartásában, hasonlóképpen a családi identitás-elbeszéléseknek is fontos funkciója van a családról és családtagokról szóló reprezentációk ko-konstrukciójában. Fontos azonban újra kihangsúlyozni, hogy a család elbeszélő gyakorlata a családi identitásnak csak

egyik, de nem kizárólagos létmódja (Epp, Price, 2008). Mint Pratt és Fiese (2004) is megállapítja, a család történetmesélő gyakorlata széles skálán mozoghat, számos család aktívan használja a családi valóság megjelenítésének eszközeként, míg más családokban a családi történetek megosztása igen korlátozott módon épül be a családi identitás kommunikációs formáinak széles tárházába.

Jorgensen és Bochner (2004) a történetmondást a jelentések élményhez való kapcsolásának elsődleges mechanizmusaként határozza meg. A közös történet-szerkesztési és újrafelidézési folyamatban a családtagok mintegy „életre beszélnek, és elevenen tartják a csoportidentitást” (Pataki, I. Kónya és mtsai szerk., 1999, 579. o.).

A családi identitás-történetek, hasonlóképpen más kommunikációs formákhoz, mindig kitettek az egyes identitások kölcsönhatásainak, az egyes tagok történet-változataiban megjelenő jelentésbeli és funkcióbeli eltéréseknek. Ebben a vonatkozásban a családi történetek sohasem lehetnek teljesek (Epp, Price, 2008), de fennmaradásuk fontos feltétele a homogenizálódási folyamat, valamint a kollektív és egyéni vonatkozások összefonódása. Koenig-Kellas (2005) a családi identitás konstrukció és családi történetek viszonylatában a történetek tartalma és a közös történetmesélési gyakorlat közötti kölcsönhatás jelentőségét hangsúlyozza, melyek együttes vizsgálata nyomonkövethetővé teszi azt is, hogy a tartalom és történet-szövés kapcsolata hogyan fejezi ki az individualitás és családhoz tartozás eltérő mértékét, ill. hogyan és milyen mértékben integrálódnak vagy fragmentálódnak a kollektív identitás-tartalmak. A közös családi elbeszélések kialakításának nehézségét az egyes tagok énelbeszéléseinek eltérő perspektívái, azok esetleges összeegyeztethetlensége adja. A családtagok énelbeszélései korlátokat szabnak egymás történeteinek, ezért egy kényes és kölcsönös függőség alakul ki egy adott esemény, történés közös rekonstrukciója során. A tét egy elfogadható személyes identitás-kép és egy elfogadható közös identitáskép megformálása vagy megkérdőjelezése, esetleg szétrombolása. A személyes és személyközi élmények nyelvi formába öntése tehát egyéni, relációnális és csoport-szintű veszteségekkel is jár, melyért cserébe a család és a tágabb kultúra által hitelesített valóság-érzékelést és az ezzel elnyert odatartozás-érzést kapják a csoport tagjai. A családi elbeszélés tartós fennmaradásához szükséges a társ-szerzőség elfogadása, és így a közösen elfogadott történet-változat – Sarbin szavaival – „általában egy kialakult történet” (Sarbin, I. László, Thomka, 2001, 72. o.).

Pataki (1999) a csoport-narratívumok képződésének előfeltételei között említi az adott csoport észlelhető határainak meglétét. Ez teszi lehetővé, hogy egy adott csoport képes egyrészről önmagát más csoportoktól megkülönböztetni, másrészről az egyes tagokon átívelő közösségként érzékelni önmagukat. Hasonlóképpen fontos, hogy az adott csoport egy időben

tartós alakzatként funkcionáljon, melyben a kialakult interakciós mintázatok, kommunikációs események keretét nyújtanak a csoport-narratívumok kidolgozásához.

A csoport-elbeszélések identitás-praxisban játszott szerepét illetően Pataki (1999) két funkciót jelöl meg. Egyrészt a történetek azok kidolgozottsága és homogenizálódása révén a kohézió egyik fontos szervezői (1), másrészt a történet tartalmi összetevői beépülnek az identitás-minőségek és identitás-képzetek hálózatába (2), majd a felidézések során újra és újra nyilvánossá válnak. Egy adott családi történet az együttes élményalap és a történetben megjelenő utalások rendszere révén kijelöli az élményekben és jelentésekben összekapcsolódók körét is.

A családi identitás történeteket az elődök és a jelenlegi családtagok cselekedeteiről, a cselekedetek mögött meghúzódó hozzáállásukról, meggyőződésekről szóló tartalmak építik fel. Byng-Hall (2006) a történetek funkciójaként a fiatal generáció ezen tudásokba való beavatását és a konszenzuális előírások, elvek és szerepképzetek alátámasztását jelöli meg.

Assmann (1999) elképzeléseinek megfelelően a családi narratívumok két nagy téma – és funkció területre bonthatóak fel. Egyrészt a tartalmi kör ill. közvetítendő üzenetek szintjén beszélhetünk „*normatív szövegekről*”, melyek arra a kérdésre adnak útmutatást a családtagoknak, hogy a mindennapi együttélés szituációiban mit kell tenni, mi a helyénvaló cselekedet. Tehát élet-formát adnak a csoportnak és tagjainak. Assmann (1999) szerint az identitás fenntartásának egyéb funkcióit az *ún. formatív szövegek* látják el. Ezek a narratívumok arra a kérdésre adnak választ, hogy kik vagyunk és hová tartozunk, kikkel cselekedjünk közösen. A normatív bölcsességek a mindennapi kommunikációban, a mítoszok inkább a ceremoniális (rituális) kommunikációban keringenek a tagok között.

Pratt és Fiese (2004) szerint a családtörténetek családi életben játszott szerepüket tekintve legalább három szempontból megközelíthetőek:

- (1) a családi elbeszélés, mint *szocializációs folyamat és technika*;
- (2) a családi történetek, mint a *generációk közötti kapcsolat*;
- (3) családi történetek, mint *gyógyító stratégiák*.

Byng-Hall (2006) foglalkozik a családi emlékezetben őrzött történetek születési körülményeivel is. A szerző családterápiás tapasztalatai szerint a családi történetek képződésének van egy több fázisos folyamata, melyben (1) a család megold egy nehézséget, (2) a történetről kialakítanak egy történetet, (3) a történet többszöri elmesélése alapján kialakul egy modell a hasonló helyzetek kezelésére, (4) a modellt többször sikeresen alkalmazzák, (5) a helyzet újrafelidézése során mitizálódik az eredeti esemény, s mitizálódnak az egyes szerepelkép-

zelések, tanulságok és cselekvési tervek, melyek a család önképének szerves részévé válnak, (6) így a történet tartós vezérfonalként szolgál, mely az újrafelidézést is motiválja.

Byng-Hall (2006) szerint a családi identitás-történetek a különböző családi események során többféle formában kerülnek előadásra. Öt történettípust különböztet meg: családi regék (1), fabulák (2), családi titoknak minősített történetek (3), felidézett események (4), családi legendák (5). A különböző történet-típusok eltérő történet szerkesztési szabályok szerint szerveződnek. Az eltérő szerkezet eltérő módon hivatott különböző identitás-aspektusok megerősíteni. Némely történettípusnak elsősorban a meggyőzés, míg másoknak az informálás és a történelmi valósághűségnek való megfelelés igénye az elsődleges szervező elve. Az öt történettípus tehát felveti a csalás és önbecsapás problematikáját is, mellyel Sarbin (2001) épp a narratív elv tanulmányozása kapcsán foglalkozik. Sarbin (2001) szerint az élettörténet rekonstrukciója során két szándék között választhat a történet szerzője. Vagy tisztázza elkötelezettségeit, vagy éppen, hogy ne tisztázza. Ez a két orientáció határozza meg, hogy milyen módon szerkeszti meg a mesélő az elbeszélést. Az önbecsapást is magában rejtő elbeszélés során a mesélő tényellenes elemeknek úgy tulajdonít igazságot, hogy eközben a narrátor saját énjét védi, és a történet azon jegyeit, melyek hiteltelenné tennék az elbeszélést és benne az ént, elkerüli. A narratívum ilyen szándékos „elsimítása” az elfogadható identitás fenntartását szolgálja. Tehát Sarbin fogalmainak megfelelően az öt történettípus közös vonása az elfogadható személyes és családi önkép fenntartása. Azonban az egyes történettípusokban eltérő a személyes én-védelmet vagy a családi biztonsági mechanizmusokat szolgáló önbecsapás mértéke és a szereplők elkötelezettségeinek tisztázottsága.

A családi identitás-történetek egy másik aspektusát képezi a közös elmesélés módja. Ez szintén fontos információkkal szolgál a különböző identitás-aspektusok kommunikációjának kollektív gyakorlatáról. Koenig-Kellas (2005) kvalitatív családi interakció-vizsgálata során nem csak az identitástörténetek tartalmi szerveződését, hanem a család önmegjelenítésének *hogyanját* is vizsgálta. Az interakcionális történetmondó magatartás és identitáskifejezés kapcsolatának elemzéséhez olyan dimenziók vizsgálatát javasolja, mint a *bevonódás* mértéke, a *szó-átadás* gyakorlata, a *nézőpont felvétele* és a *koherencia*.

A családi identitástörténetek tartalmi tematikáját illetően Koenig-Kellas (2005) hét fő témakört talált: (1) *teljesítmény*; (2) *jókedv*; (3) *tradíció/kultúra*; (4) *elkülönülés/elkülönültség*; (5) *együttlét*; (6) *stressz*; (7) *gyerekkori csínytevések*.

McAdams (2001) szerint az identitás-elbeszélések témái két domináns tartalomosztály köré szerveződnek: (1) *intimitás (fizikai és érzelmi közelség, gondoskodás)* és (2) *hatalom (befolyás, hatóerő, hatékonyság)*. Ez az elgondolás, miszerint a családi események elbeszélő

formája két központi téma (intimitás és hatalom) köré szerveződik, közel áll Byng-Hall (2006) családi működéséről vallott elképzeléséhez, miszerint a családi interakciókat és a családi önkép tartalmait a *biztonság-struktúráról* (érzelmi és fizikai elérhetőség) és a *családi tekintély-struktúráról*, valamint a *kettő kapcsolatáról* kialakított önelképzelések és tapasztalatok szervezik.

Az identitás-konstrukció hogyanjának másik fontos eleme a családi elbeszélésekbe szőtt tartalom szerveződési logikája. Assmann (1999) szerint a mítoszok, mint narratívumok, a mítoszok két funkciójának megfelelően, két alapvető történet szerkesztési elvnek megfelelően épülnek fel. Eszerint az ún. megalapozó funkciót szolgáló történet a család jelenlegi állapotát, meggyőződéseit, élethelyzetét és jellemzőit olyanként tünteti fel, mely a családi múlt eseményeiből szükségszerűen következik. Ez a történet-szerkezet a „nem-változás”, az *állandóság, folytonosság* (1) képzetét képviseli. A mítosz más szerkezetet vesz fel, amikor egyfajta identitás-helyreállító funkciót hivatott betölteni. A narratív szerkezet alapelve ebben az esetben a *családi jelen viszonylagossá tétele* (2), mely a változás/szakadás dramatikus felmutatását és az ahhoz való értékelő viszonyulást hivatott kifejezni. Ebben az esetben a családi múltra való emlékezés egyfajta „aranykor” felidézése, melyet a mesélő szembeállít a jelenkor hiányosságaival, hibáival. A kontraszt-állítás elvére épülő történet épp a család hajdani önképe és jelenkori önképe közötti szakadékot teszi plasztikussá. Ez a történet-szerkezet a családi életciklus-váltások és/vagy kényszerű szakadások, átmenetek idején kerülhet előtérbe. A történet fontos, normatív erejű üzeneteket hordoz a családi önkép és életvezetés „helyreállítására”, annak területeire és módozataira vonatkozólag.

A mai felgyorsult társadalmi, gazdasági változások, a gyorsan változó értékek, normák, életformák, többszöri családszerű társulások közegében azonban a kontrasztállítás iránya és értékelő minősége meg is fordulhat. A családi mítoszban a múlt, mint „elégtelen múlt” jelenik meg, mely így a változások és a jelen családi konstelláció igazolása és értelme.

Míg Assmann (1999) a mítoszok narratív szerkezete terén két formát különít el, Gergen és Gergen (2001) három alapvető narratív formát ajánl a lineáris idő mentén változó értékelések mentén:

- (1) *stabilitás narratívumok*, melyeknél az értékelés tekintetében nincs változás („Most is ugyanúgy szeretjük egymást, mint régen.”)
- (2) *progresszív narratívumok*, melynél az értékelés emelkedést mutat, és gyarapodásra utal (pl. „Mi már sokkal nyitottabbak vagyunk, mint a szüleink voltak.”)
- (3) *regresszív narratívumok*, melyek a hanyatlást jelzik (pl. „Mi gyerekeink már ránk se néznek, nem számíthatunk úgy rájuk, mint ahogy a szüleink ránk számíhattak.”)

A három forma természetesen számos történet-variáns kiinduló pontja lehet. Ilyen variánsok például a család több generációján átívelő felemelkedés és azt követő hanyatlás történetek.

Hankiss Ágnes (1980) szerint az ember négy történet-szerkesztési stratégia közül választva alkotja meg én-ontológiáját, azaz, hogy ki ő, miért lett az, aki, és mi végre van a világon. A négy stratégia feltehetően nemcsak az én-narratívumok szintjén, hanem a családi identitás-narratívumok szintjén is hasznos értelmezési keretként szolgálhat:

1. *dinasztikus stratégia*, melyben a narrátor(ok) nézőpontja a jelenről és a múltból is pozitív, a történetek üzenete: „a jó jót szül” (pl. „Azért gyarapodunk, mert nagyszüleink és szüleink kitartó szorgalmát örököltük mi is.”);
2. *antitetikus stratégia*, a jelen helyzet pozitív, a múlt negatívnak tűnik fel, a történetek megfelelnek Gergen és Gergen *progresszív narratívumának*;
3. *kompensatív stratégia*, mely megfelel Assmann kontrasztállításra épülő történet szerkezetének, vagy Gergenék regresszív narratívumának, tehát a múltat pozitívként, a jelen negatívként tünteti fel;
4. *önfelmentő stratégia*, mely lineáris oksági elvet követ, és a negatív múltból született negatív jelen történetét mutatja be (pl. „Szüleink hibái miatt nem jutottunk semmire mi sem.”)

III. A ritualizáció szerepe a családi identitás-konstrukcióban

III.1. A rítus, mint a szimbolikus kommunikáció egy formája

Maga a *rítus* szó közös indoeurópai örökség, jelentése „forgás”. A latin *ritus* a *rota* (*kerék*) szóval való kapcsolatában is megtartotta azon jelentés tartalmát, amely a szabályszerűen, repetitív módon végrehajtott cselekvések megjelölésére vonatkozik. A ritualizáció, mint a viselkedés sajátos jegyekkel bíró szerveződése, az emberiség evolúciós örökségének része (Huxley, 1966, Rook, 1985, Bereczkei, 1992, 1998, 1999, Csányi, 2007). Így formai, tartalmi és funkcionális jellegzetességeiben egyrészt őrzi biológiai „előhuzalozottságunkat” (fizikai, kognitív, affektív, motivációs meghatározottságok és lehetőségek körülhatárolt készlete), másrészt beágyazódik a kulturális evolúció folyamataiba (pl. megapopulációk idea kompetíciója, idő-tudat megváltozása, modern média rítusok térhódítása, bizonyos vallási rítusok eltűnése, stb.).

Mindazonáltal a rítus-fogalom társadalomtudományokban való helye, értéke és szerepe nem egyértelmű. Ez feltehetően azzal függ össze, hogy a rítus-fogalom eredendően vallásos implikációkat hordoz, a klasszikus rítusértelmezések a természeti népekhez, ill. vallási,

kulturális értelemben homogénnek mondható premodern társadalmakhoz kötődnek, miközben a modern/posztmodern társadalmak erős szekularizációs folyamatokon mentek keresztül, és a társadalmi cselekvés általános modellje is megváltozott. Érdekes e változások között megemlíteni az időszemlélet átalakulását, mely a rituálénak az időbeli folytonosság megőrzésében játszott szerepét is megváltoztatta. Amíg a ciklikusság, periodicitás időélménye jellemzi a csoportok életszemléletét, addig működik az archaikus ember világgépét jellemző „örök visszatérés mítosza” (Eliade, 1993). A modernitás lineáris időszemléletének, a társadalmi változások felgyorsulásának és a vele járó abszolút jelenidejűségnek egyik következménye, hogy a múlt a jelentől végérvényesen eltávolodott időtartománnyá válik, az ősök tapasztalatai és produktumai muzealizálódnak (Karácsony, 1995). Ami nem jelen idejű, az hamar távoli múlttá válik, melynek felidézése - mint Hernádi (1985) fogalmaz - inkább kegyeleti aktus és nem visszatérés, újraélés. A rítus fogalmának használata a modern társas, közösségi események értelmezése terén problematikussá vált, mert a tradicionális rítusok elvesztették közvetlen kapcsolatukat a változó értékekkel, és ezért a fogalom devalválódott, és sokkal inkább a *formális, rigid, kívülről keretezett*, stb. konnotációkkal ruházódott fel. A néprajzi, kulturális antropológiai, szociológiai és pszichológiai szövegekben egyre gyakrabban szinonimaként jelent meg a *szokás* és *társadalmi ünnep* fogalmaival, míg a pszichológiai megközelítésekben a *rutin* és *kényszercselekvések* fogalmával kapcsolódott gyakran össze (Erikson, 1966, Rook, 1985, Péley, 2007). Rook (1985) véleménye szerint az antropológiai, vallástörténeti, szociológiai rítusértelmezések főként vallási, misztikus élménykörben jelennek meg, míg mások alapvetően a primitív, regresszív viselkedésminták vagy kizárólag nagyszabású társadalmi események körébe helyezve tárgyalták a rítusok témáját. Eközben elhanyagolták a társadalomtudósok a mindennapi életet átható, nagy változatosságot mutató posztindusztriális rituálék elemzését (Rook, 1985).

Császi Lajos (2002) Médiarítusok c. könyvében elemzi a neodurkheimi szociológia olyan törekvéseit, mely a rítus fogalmának újraértelmezése révén folytonosságot képes teremteni a történetileg elkülönülő társadalmi gyakorlatok mögöttes struktúrái között. E megközelítés a „szentség” fogalmát nem természetfeletti vagy vallásos értelemben használja, hanem mint a „profán” ellentétét. A tradicionális és modern rítusok különbsége a szentség fogalmának eltérő jelentésén alapul. A szentség a szekularizálódott társadalmi csoportokban a számukra kulcsfontosságú szimbólumok morális érvényességét jelenti. A rítusok ilyen értelemben ma is az értékekhez való hozzáférés és a morális megújulás legfontosabb formái (Munn, 1983, Hoppál, Niedermüller, 1983, Császi, 2001, 2002). Hézszer (2003) véleménye szerint „a szekurális-szakraális megkülönböztetés a rítusok, szimbólumok esetében félrevezető. Ezek

ugyanis eo ipso szakrálisak, mivel egy konkrét szituációban életünk olyan mélységeit és távlatait érzékeltetik velünk, amelyek felett nem rendelkezhetünk szabadon” (Hézszer, 2003, 192. o.). Mint látható, a szimbolikus cselekvések kontextusában a *szakrális* kifejezést Hézszer is olyan tágabb jelentéstartományhoz köti inkább, mely a létezés és folyamatok egyéni túlmutató aspektusát képviselik. A hagyományos rituális formák eltűnése, jelentésbeli kiürülése nem egyenlő az őket kitermelő pszichológiai/társadalmi szükségletek eltűnésével. Másrészt a társadalmi, közösségi szintű ritualizáció nem eltűnt, hanem a társadalmi élet más - elsősorban a média, a reklámpiac, sportesemények, fesztiválok, és a fogyasztási „szentélyek” - területeire helyeződött át (Császi, 2002, Felföldi, 2007), ill. ezzel párhuzamosan részben privatizálódott, és a szűkebb család határain belülre került (Hernádi, 1985). Az a társadalmi szükséglet, hogy a társadalom tagjai közvetlen kapcsolatba kerüljenek a kultúra fontos szimbólumaival, értékeivel, és ezen keresztül orientációt, biztatást, megerősítést kapjanak, ma is ugyanúgy megvan. A modern ember ugyanúgy értékképző vagy értékfosztó módon viszonyul az őt körülvevő világhoz, mint korábbi korok emberei.

Carey (l. Császi, 2002) kihangsúlyozza, hogy a rituális kommunikáció olyan szimbolikus cselekvés, mely kortól/kultúrától függetlenül a közösség identitásának hordozója és megjelenítője. Carey az értékek közvetítése szempontjából a kommunikáció két modelljét különbözteti meg: a „*transzmissziós*” és a „*rituális*” formát. Az ipari ill. posztindusztriális társadalmak domináns kulturális hiedelmeihez a kommunikáció transzmissziós modellje illeszkedett inkább, így ez terjedt el a tudományos és köznapis gondolkodásban is. A transzmissziós formula az *üzenet, küldő, címzett, közlés, csatorna*, stb. fogalmakkal az *információ-továbbító* aspektust képviseli (Császi, 2002). Ezt jól reprezentálja a posztindustrialista társadalmak *információs társadalomként* vagy *tudás-társadalomként* történő meghatározása is. A kommunikáció rituális vagy participációs modellje a kommunikáció ősi jelentésére reflektál: *megosztani, részesedni*. A kommunikáció ebben az esetben nem az üzenetek térbeli és instrumentális célú elosztására irányul elsősorban, hanem a közösség időbeni fenntartására. A participációs modell nem önmagában a közlés hírértékét, instrumentális jelentőségét, hanem annak csoportban való megosztását, a közös részesedést (Császi, 2002), a közös kulturális kontextusban való részvételt (Szijártó, 1999) hangsúlyozza.

Az etológia vagy az evolúciós pszichológia perspektívájából a ritualizáció és az arra való hajlam kifejlődése az adaptív túlélési stratégiák összefüggésrendszerében értelmezhető. Ebben az értelmezési keretben a rítus az önérték, kompetíció, agresszió kontra altruizmus, kötődés, csoportérték, kooperáció, és az ezekre való optimális ráfordítás feszültségpontjai körül alakul ki. Eibl-Eibesfeld (l. Szijártó és mtsai, 1999) szerint az állatvilágban és az embe-

rek között az ellentétes késztetések körül keletkező feszültségek elvezetésére, feloldására, a kapcsolatok és az élet védelmére egyaránt kialakultak a különféle biológiailag szabályozott rítusok. Az evolúciós múlt perspektívájából Tóth (2007b) – Huxley (1966) tanulmányára hivatkozva – megállapítja, hogy a ritualizáció nem más, mint „emocionálisan motivált viselkedés formalizációja, illetve kanalizálódása...” (Fehér, szerk., 2007, 41. o.). Az embernél a ritualizáció egyre inkább beágyazódott a kulturális változékonyságot is magába foglaló kulturális fejlődési folyamatokba (Erikson, 1966, Rook, 1985, Csányi, 2007). Csányi Vilmos (2007) a rítus létét és fennmaradását hasonlóképpen a létezéssel együtt járó, és az emberi tapasztalás körében megjelenő életproblémák, konfliktusok, ellentmondások közösségi kezeléséhez kapcsolja. A problémák és konfliktusok egy része a természeti, fizikai környezettel és biológiai léttel való kapcsolatban tematizálódnak (élelem, fizikai veszélyeztetettség, éghajlati viszontagságok, öregedés, halál, stb.), míg a másik nagy problémakör az emberek társas létformájához köthetőek. Bár a társas életforma adaptívnek bizonyult a túlélés tekintetében, de jelentősen meg is növelte a potenciális konfliktusforrások számát. A rítusokban a csoportlétből fakadó olyan élettémák feldolgozása zajlik, mint a csoporton belüli ellentétek és kölcsönös függőségek (egyén és csoport közötti érdekellentétek, a szülőpár közötti, a generációk közötti, és a testvérek közötti érdekellentétek, a vezetők és alárendeltek közötti érdekellentétek, kötődés és elválás, társ elvesztése, stb.), valamint a csoportok közötti feszültségek.

Rapaport (l. Borsányi, 1983) is a rítus természeti és társas környezetben játszott adaptációs szerepét hangsúlyozza a stabilitás megőrzése vagy a helyreállító hatásmechanizmusok révén. A csoport ill. társadalmi stabilitás és a közösségi integráltság megőrzése, mint funkció alapvetőnek tűnik a rítus csoportéletben betöltött szerepét illetően (Andor, 1980, Borsányi, 1983, Róheim, 1984, Hézszer, 2003, Csányi, 2007). Mint Csányi írja, „a közösségi eszmék rituális kifejezése, szabályos időközökben történő megismétlése teszi lehetővé, hogy egy meghatározott csoport újból és újból elfogadja, megerősítse a kultúrához tartozását. A rítus viselkedési mintázatai, a felhasznált szimbólumok gazdagsága és egymással való összefonódása nemcsak egyfajta tudáshordozó, mint ezt az antropológusok már régen felismerték, hanem egyszersmind egy aktív, dinamikus rendszer, amely a benne foglalt ismeretek és hiedelmek újbóli érzelmi elfogadását és memorizálását is lehetővé teszi” (Csányi, 2007, 112. o.).

Felföldi (2007) idézi Rothenbuhler rítus definícióját, mely szerint „a rítus társadalmilag megfelelő viselkedésminta önkéntes megjelenítése a hétköznapi élet szimbolikus befolyásolása vagy az abban való szimbolikus részvétel céljából” (Felföldi, 2007, 112. o.).

Connerton (l. Pócs, 2004) rítus-fogalma feltételezi a formalizált cselekvéssort, melyhez meghatározott liturgikus nyelvhasználat társul. További fontos összetevőként jelöli meg

azt, hogy az adott rituális formát és az általa megjelenítendő tartalmat a résztvevők kötelező érvényűnek ismerik el, az adott rítus létjogosultságát evidenciaként kezelik.

Leach (l. Felföldi, 2007) szerint „a rítusok konvencionális (egyezményes, hagyományokon alapuló) cselekvések, melyekben nem a cél-és eszköz jelleg, hanem az expresszív-szimbolikus vonatkozás dominál” (Fehér, szerk. 2007, 111. o.).

Rook (1985) szerint a megfelelő rituálé meghatározásnak mind a strukturális, mind azokat a minőségi jellemzőket magában kell foglalnia, melyek elhatárolják a rituálist a nem rituálistól. A szerző szerint „a rítus kifejezés olyan sokrétű viselkedésmód eredményeként létrejövő, expresszív, szimbolikus tevékenységet jelöl, amely kötött, epizodikus sorrendben és általában ismétlődő jelleggel történik. A rituális viselkedés dramatikus forgatókönyvön alapul, és formálisan, komolyan és nagy belső átéléssel adják elő” (Rook, 1985, 252. o.). Az ismétlés, sorrend, dramatizáltság együttesen hivatott az azonnali viselkedéses választ, a megfelelő érzelmeket és gondolatokat előhívni (Rook, 1985).

Turner (2002) szerint a rítusok az élet három dimenziójában - a természettel, a társakkal és a természetfeletti vel való kapcsolatban - keletkező szimbolikus fenyegetések és bekövetkező törésekre (szerencsétlenségek, társas drámák) reflektálnak.

Geertz (2001) a rituális események lényegi momentumát abban határozza meg, hogy a szimbolikus kifejező eszközök révén „magukba sűrítik, ami tudható a világról, a világból eredő érzelmeket, és azt, hogy hogyan kell a benne élőknek cselekedniük” (Geertz, 2001, 8. o.). A rituálékban megjelenő szimbólumok „az ontológiát és kozmológiát kötik össze az esztétikával és morállal: különleges erejük abból származik, hogy látszólag képesek a tényeket az értékekkel a legmélyebb szinten azonosítani, s azt, ami egyébként tisztán létező, átfogó, normatív jelentőséggel felruházni” (Geertz, 2001, 8. o.).

Császi (2002) értelmezése szerint a rítus két összetevőből áll: egy láthatatlan morális szükséglet, valamilyen fontos értéktartalmú kérdés (1), és egy látható rituális cselekvéssor, mely külső eszköz a láthatatlan aspektus kezelésére (2). A rítus relevanciáját ennek megfelelően az a képessége adja, hogy absztrakt kulturális tartalmakat a megcselekvés aktusán keresztül minden kétséget kizáróan a külső fizikai valósággal képes összekapcsolni. Ez adja pszichológiai szempontból az átélés lehetőségét.

Több tanulmány hivatkozik Rapaport klasszikus leírására a rituálék alapvető összetevői, jellemzői tekintetében (Viere, 2001, Moretti, Kurimay, 2006, Kissné, 2006a). Rapaport hat kulcs aspektust jelöl meg azonosító jegyként: repetitív jelleg, mely nem csak a cselekvésre, hanem a formára, és a tartalomra is vonatkozik (1); cselekvés jelleg, mely jelzi, hogy a rituálé nem helyettesíthető szimplán beszéddel vagy gondolattal (2); sajátos viselkedés

vagy stilizálás, melynek révén a cselekvések és jelképek elválasztódnak a hétköznapi értelműktől (3); szabályozottság az események lezajlása tekintetében, mely a spontaneitást is féken tartja (4); felelevenítő, gondolatébresztő megjelenítési stílus, mely sajátos tudatállapotot és figyelmi fókuszot hoz létre (5); kollektív jelleg, társas jelentéseket hordoz (6).

A képzetek és a cselekvések közötti kapcsolat megteremtésében a rítusok fontos tulajdonságának tűnik az, hogy rituálék *transzkontextuálisak*, azaz az aktuális helyzet által kínált kontextuson túlmutató, másfajta, értéktartalmában „magasabb” valóságra utalnak (Császi, 2002). E jellemzőhöz kapcsolható a szimbolikus formavariánsok segítségével zajló valóságkonstrukció feltevése, mely egyben azt is jelenti, hogy a sikeres ritualizáció mindig *reszimbolizációt* is jelent (Hézszer, 2003).

Munn (1983) szerint a rituálék olyan szimbolikus formákat használnak, melynek révén a jelentések széles körét szabadítják fel az elsődleges jelentésük alól, így az adott rituálé (célhoz rendelt tartalom) kontextusába helyezve időlegesen új értelmet nyernek.

Turner (1983) a rítus-szimbólumoknak 4 jellemzőjét írja le: összetett jelentés (1), nyilvánvalóan különböző jelentések összekapcsolása (2), sűrítés, azaz olyan tapasztalatok és jelentések sűrítése, melyek verbálisan nem vagy csak nehezen kifejezhetőek (3), jelentések polarizálása (4). Leach (l. Felföldi, 2007) szintén hangsúlyozza a rituális kommunikáció többértelműségét.

Hézszer (2003) a rítus szimbólumok ezen tulajdonságával kapcsolatban hangsúlyozza, hogy épp e jellegzetesség révén a rítus belső természetéből fakadóan mind kifejező ereje, mind hatása tekintetében ambivalenciák hordozója. Ezért a rítusok értelmezésre szorulnak (Hézszer, 2003). A rítus-értelmezés csoportéletben játszott szerepét Assmann (1999) a zsidó széder-étkezési liturgiából vett példákon keresztül mutatja be szemléletesen. Assmann szerint a rituálék értelméről való felvilágosítás fontos részét képezik az értelemhagyományozás, kulturális folytonosság, identitásképzés és hagyományteremtés folyamatainak.

Geertz (2001) a rítusok működésének elemzése során kihangsúlyozza az emberi elme azon sajátosságát, hogy az képes érzékelni a szerkezeti megegyezéseket „egy bizonyos folyamat, cselekedet, kapcsolat, lény vagy bármi más illetve egy másik között” (Geertz, 2001, 80. o.), tehát a dolgok, jelenségek, események, képzetek osztályait egymáshoz kapcsoló analóg mintázatait. Ortiz (l. Borsányi, 1983) szerint a rituálék 14 fő kategória mentén szerveződnek, melyek egyben az adott rituálé közösségben betöltött szerepét és jelentését is reprezentálják. A rituálék két fő aspektusa a szertartás téri és idői szimbolikája, mely alapvetően számot ad a közösség önmeghatározásáról a világban elfoglalt helyükről, perspektívájukról, és csoportviszonyairól is. A további kategóriák között olyan aspektusok jelennek meg, mint

az érzékszervi tapasztalatok, szín, számosság, mozgás, szerepek, ellentétek, stb. Ortiz felosztása tartalmazza azokat a kategóriákat, amelyek mentén az emberi elme képes az analóg mintázatok környezeti ingerekből való kivonására és a szinkronizáció különböző síkjainak percepciójára ill. kivitelezésére.

Számos szerző hangsúlyozza a rituális szimbólumok bináris, oppozíciós szerveződését (Munn, 1983, Turner, 1983, Wasilewski, 1983, Leach, 1983, Felföldi, 2007). Munn (1983) szerint „mind a mítoszok, mind pedig a rítusok olyan üzenetközvetítő rendszerek, amelyek a bináris ellentétek és az asszociációs hálók közös kulturális szabályait mozgatják” (Hoppál, Niedermüller, szerk. 1983, 214. o.). Vasilewski (1983) is amellett érvel, hogy az archaikus világkép bináris szerveződése képeződik le és jelenítődik meg a rituális gyakorlatokban (fent – lent, élet – halál, evilág és másvilág, saját – idegen, stb.).

Az antropológusok, néprajzkutatók, szociológusok számos rituálé típust vagy kategóriát azonosítottak - termékenységi rítusok, karneváli rituálék, inverziós rítusok, gyógyító rítusok, beavatási rítusok, vallásos és szekuláris, vagy fogyasztási rítusok, háztartási, ápolási (grooming) rítusok, vagy közösségi, családi, és egyéni rituálék, és így tovább. Durkheim (l. Császi, 2002, Felföldi, 2007) a rítusok két nagy típusát különbözteti meg: a negatív és a pozitív rítusok csoportját. Az orientációs cél ugyanaz mindkét rítus-típusban, de azt más módon érik el. A *negatív rítusok* tiltások, tabuk, aszketikus módszereket használnak a hétköznapi valóságtól való megszabadulásra, míg a *pozitív rítusok* a múlt „büszkeségeinek” felidézésével, újraélésével emelik a közösséget a hétköznapi valóság fölé.

Levy (l. Rook, 1985) a rituálék megfelelő osztályozásához egy multidiszciplináris megközelítést tart indokoltnak. Ennek megfelelően a ritualizált viselkedés és jelentés öt forrását azonosította: 1. humánbiológia, 2. egyéni célok és érzelmek, 3. csoportos tanulás, 4. kulturális értékek, 5. kozmológiai hiedelmek (Rook, 1985, 253. o.).

Rook (1985) tanulmányában Levy koncepciójának megfelelően szemlélteti az elsődleges viselkedésforrások és a rituális élmény típusai közötti kapcsolatot (l. 1. sz. táblázat):

Ezek a különböző rituális események egyrésztől őrzik a rítusok alapstruktúráit, a rituálék társadalomban, csoportéletben betöltött funkcióit, másrésztől hangsúly eltolódásokat is mutatnak az egyes alkotó elemek arányaiban, jelentőségében (pl. explicit és implicit célok, közösségi kontroll, formai kötöttség, stilizáltság, dramatizáltság mértéke, időtartam, téri viszonyok átrendeződése, stb.).

Rook (1985) szerint a rituális élmény négy érzéketes komponensen alapul: 1. *rituális tárgyak, dolgok* – napjainkban ezek gyakran fogyasztási termékek (pl. ételek, italok, ékszerek, gyertyák, öltözet vagy valamilyen szolgáltatás) veszik fel ezt a szerepet, azáltal, hogy a rituá-

lis esemény során szimbolikus jelentésre tesznek szert, de lehetnek ikonok, emblémák, vagy kifejező színek is; 2. *egy rituális forgatókönyv* – amely előírja a szimbolikus dolgok használatának módját és a viselkedési szekvenciákat, mely lehet erősen kötött vagy rugalmasabb; 3. *a rituális előadás szerepei* – mely lehet kiterjedt, korlátozott, nem-létező, aktív vagy passzív; 4. *rituális hallgatóság* – akiket a rituálé megcéloz, mind hallgatóságot, azokon túl, akiknek aktív szerepük van a rituális megjelenítés során.

A rituális élmények tipológiája		
Elsődleges viselkedésforrás	Rituálé típusa	Példák
Kozmológiai	vallási, mágikus, esztétikai	keresztelés, egyházi esküvő; tömeges gyógyítás, meditáció, szerencsejáték; előadó művészetek (színházi előadás, opera, zenei koncert);
Kulturális érték	átmeneti rítusok, kulturális rítusok	születés, házasság, válás, nyugdíjazás; karnevál, nő-nap, Valentin-nap, stb.;
Csoportos tanulás	állampolgári/közösségi rituálék kiscsoport rituálék családi rituálék	választások, nemzeti ünnepek, megemlékezések, nyilvános bírósági tárgyalások; vállalati ebéd, tárgyalások, taggá fogadási rituálé; családi étkezés, lefekvéses ceremónia, születésnap és más családi ünnepek;
Individuális célok és érzelmeik	személyes	grooming, háztartási rituálék
Biológiai	állati rituális viselkedések	üdvözlés, szexuális érintkezés

1. sz. táblázat (forrás: Rook, 1985, 254. o.)

A rituális folyamat struktúráját illetően egy hármas osztatú modell terjedt el, mely Van Gennep, Turner és Leach elképzeléseit tükrözi (Fejős, 1979, Leach, 1983, Péley, 1995, Verebélyi, 2009). Van Gennep (l. Fejős, 1979) szerint az átmeneti rítusoknak van egy általános szerkezeti azonossága, mely alapvetően három fázisnak felel meg. A rituálék mélyszerkezetében a szeparáció, határhelyzetiség és reintegráció fázisai húzódnak meg. Leach (1983) modellje szerint az első fázis a kezdeti normális állapottól (profán, hétköznapi állapottól) való

elkülönülés/elkülönítés szakasza (1), melyhez ún. elválasztó rítusok kapcsolódnak. Ezt követi egy marginális vagy liminális periódus (küszöb időszak) (2), melyet az ún. határhelyzeti rítusok szabályoznak. A liminális fázisból a beépítő/befogadó rítusok segítik az átlépést a posztliminális periódusba, amikor is a változással járó új pozíció közösségi reintegrációja zajlik le szimbolikusan. Ezt követi a profán, mindennapi élet szakasza (4) (Fejős, 1979, Leach, 1983, Péley, 1995, Moretti, Kurimay, 2006, Kissné, 2006b).

A rítusok általános funkciói tekintetében Andor (1980) a már említett megállapításokkal megegyezően, két alapvető funkciót jelöl meg: *stabilizáló/integráló funkciót (1)*, és az *információ megőrző funkciót (2)*. E két funkció egyrészt leképezi a kommunikáció két modelljét (participációs és transzmissziós modell), másrészt illeszkedik számos szerző megállapításaihoz és olyan tág tartalmi keretet ad, mely a különböző tanulmányokban említett funkciókat képes a két fogalom alá rendezni. Tehát a rituálék az előbbieken már tárgyalt jellegzetességei révén a csoport belső kohéziójának fenntartására és a csoport számára fontos jelentések és értékek bevézésére, újrafelidezésére, átadására, és megőrzésére irányulnak, ezekhez teremtenek speciális tanulási kontextust (Fejős, 1979, Andor, 1980, Borsányi, 1983, Assmann, 1999, Geertz, 2001, Turner, 2002, Császi, 2002, Csányi, 2007, Felföldi, 2007).

Mielőtt a csoport szinten érvényesülő stabilizáló funkció részletesebb elemzésébe kezdenénk, fontosnak tűnik két szempont felvetése az esetleges ellentmondások kezelése érdekében. Egyrészt a stabilizáló funkció nem zárja ki a „kitasztás” rítusait, sőt épp annak közösségi kontrollja és jóváhagyása mellett zajló, formálisan is szabályozott módja segíti a csoport kohéziójának, morális értékrendjének megőrzését. Másrészt a csoporton belüli viselkedési, értékrendbeli, világnézeti integráltság kialakítására és fenntartására irányuló rituálék nem zárják ki a megosztott társadalmakban megjelenő csoportközi *dezintegráló rítusokat* sem (Felföldi, 2007). A rítusok stabilizáló funkciója azért is fontos, mert a csoport-összetartáshoz a külső társas fenyegetettség önmagában csak egy-egy történelmi időszakban ill. csak körülhatárolt problémák kezelésére lehet elegendő, míg a csoporton belüli ambivalenciák, ellentétek és a természeti környezet kihívásai állandó kockázati tényezőt jelentenek a csoport működése szempontjából.

A csoport stabilizálására irányuló tranzakciós minták kialakítása és fenntartása azért is alapvető kérdésnek bizonyul, mert a csoporttagok közötti közösségi érzés és a közös identitás fenntartásának az emberi társas intelligencia machiavellisztikus jellege is korlátokat szab (Tóth, 2007b). A „machiavellisztikus elme” eo ipso magában hordozza az önérdék vezérelte szövetségkötéseket, a koalícióképzést, az együttműködés színlelését, a csoportfolyamatok manipulálását, esetenként a kooperáció elsorvasztását is. A rituális viselkedés ilyen jellegű

normalizáló szerepét jól jelzi például a belső ellentétek, viszályok időszakos felfüggesztésének ünnepi normája (Andor, 1980, Hernádi, 1985).

A rituálék stabilizáló funkciója alapvető jegyként jelenik meg már Van Gennep nagyhatalású elméletében is (Fejős, 1979, Verebélyi, 2009). Fejős (1979) elemzése szerint Van Gennep rítus-konceptiójának középpontjában az egyén és közösség viszonyában ill. a közösség és környezet viszonyában bekövetkező pozíció-változás és a rituálék ezekben a változásokban játszott szerepének értelmezése áll. Van Gennep kiindulópontja szerint a változások és az adott pozícióból egy másikba történő szükségszerű átmenet az ember biológiai, fizikai és társadalmi meghatározottságainak befolyása alatt áll. A rituálé Van Gennep-nél is egy szimbolikus cselekvési forma, mely a pozícióváltozásokkal járó átmenetekenél, mint csomópontoknál jelenik meg és a „szent” előtérbe állítása révén a kultúra regulatív, helyreállító tartományában tölt be meghatározó szerepet (Fejős, 1979). Az átmeneti rítus fogalma ennek megfelelően mindenfajta pozícióváltás nyugtázását és a megbomlott egyensúly közösségi szintű helyreállításának funkcióját is magában foglalja. Érdeemes itt megjegyezni Verebélyi (2009) azon megállapítását, miszerint ez az átfogóbb rítusfelfogás sajnos később jelentés-redukción ment keresztül, mivel számos szerző az átmeneti rítusok fogalmát tévesen a szűkebb jelentéssel bíró beavatási rítusok szinonimájaként kezdte használni.

Felmerül a kérdés, hogy a ritualizáció milyen módon képes a csoport élet egyensúlyi folyamatainak szabályozására? A csoportkötelékek megőrzésének, humán etológia, és a csoportidentitás antropológiai, vagy éppen szociálpszichológiai megközelítései egy irányba mutatnak tekintetben, hogy a csoporttagok összetartásához és a csoportkultúra átörökítéséhez nem elég önmagában a csoporttagság pusztá tudata, sem a szociális vonzalom (Csányi, 1999, Assmann, 1999, Wright, et al., 2006).

Mint Csányi (1999) írja, a csoport együttesként való cselekvési képességéhez és a csoport közös orientációjához olyan mechanizmusok kifejlődésére volt szükség, melyek lehetővé teszik a csoporttagok számára az élményfeldolgozás és viselkedés összehangolását. A különböző szinkronizációs mechanizmusok vonatkozásában a kutatások arra utalnak, hogy a rituális kommunikáció alkalmasnak mutatkozik a szinkronizált csoportaktivitás kialakításához és a csoportszintű viselkedési, kognitív és emocionális összehangolódás megteremtéséhez (Maróthy, 1995, Frecska, és mtsai, 2004, Kissné, 2007). A rituálé hatásmechanizmusának egyik alappillére tehát a képzetek, érzelmek, cselekvések, tudatállapotok szinkronizációja. A szekvenciálisan, repetitív módon strukturált, sztereotipizált, ritmikus együttmozgásnak rituális viselkedési alapelemeként való meghatározása már az etológiában, az emberi rituális viselke-

dés evolúciós múltjának elemzéseiben vagy az orvosi antropológiában is megjelenik (Tóth, 1999, Frecska, 2004).

Stern (2002) szerint az összehangolás a viselkedés három olyan dimenzióján keresztül zajlik, melynek kognitív feldolgozására az emberi elme attól függetlenül képes, hogy a viselkedés mely modalitásában nyilvánul meg: (1) intenzitás – viselkedés-elemek abszolút intenzitásának vagy az intenzitás változásainak összeillesztése; (2) időbeliség – időbeli ütem, ritmus, időbeli kiterjedés összeillesztése; (3) alak – a viselkedés egyes térbeli vonásainak összeillesztése.

Csányi (2007) szerint a rituális gyakorlat a csoportösszetartó és tudás áthagyományozó hatást azáltal képes elérni, hogy a rítusban előírt kötött viselkedésszekvenciák, és a felidézett tartalmak úgy vannak kialakítva, hogy az az érzelmi mechanizmusokat is intenzíven mozgósítsa. A rituáléban a cselekvés, a felfokozott érzelmek és a szimbólum(ok) olyan önálló jelentéssel bíró egységbe szerveződnek, melynek révén a rítus elvégzése emlékezetes marad a résztvevőkben (Csányi, 2007). A rítus azonban nemcsak a viselkedést, a közvetítendő jelentéseket, hanem az érzelmi élmény intenzitását és időbeli lefolyását is szabályozza.

Tehát a ritualizáció stabilizáló funkciója részben olyan folyamatok mentén valósul meg, mint a feszültségek oldása, az érzelemszabályozás és a csoport szintű érzelmi, tudati, és viselkedési szinkronizáció (Andor, 1980, Csányi, 2007, Felföldi, 2007). Geertz (2001) szintén utal arra, hogy a rituálék érzelemszabályozó (pl. agresszió, bánat határok közt tartása) és morális szabályozó (mi a helyes cselekedet) szerepet is betöltenek. Durkheim (l. Császi, 2002) szerint a szimbolikus kommunikáció sajátossága az, hogy a racionális, instrumentális cselekvéssel szemben a szimbolikus cselekvés nem a külső fizikai világon akar valamilyen munkát végezni, hanem a közösség, csoport belső viszonyait van hivatva morálisan újraértelmezni.

A fenti területek befolyásolásához a rituális kommunikáció széles eszköztára alakult ki: szimbolikus terek, tárgyak, színek és szagok, kanonikus szövegek recitálása, különböző kinezikus formák, tánc, zene, éneklés, a különböző ideiglenesen „engedélyezett” élénkítő szerek, módosult tudatállapot előidézése és bizonyos tilalmak időleges felfüggesztése (Andor, 1980, Assmann, 1999, Frecska és mtsai, 2004, Csányi, 2007). Andor (1980) szerint a stabilizáló hatás alapvetően a hétköznaphoz képest nyújtott többletből fakad: szabadságtöbblet, tápláléktöbblet, az együttes élmény és a szimbólumok halmozásával járó pszichológiai/affektív többlet. A rituálék stimulációs aspektusa az általános jegyként említett expresszív jelleg mellett is igen lényeges elemnek tűnik, sőt felmerül annak alá-fölé rendeltségi kapcsolata (Kissné V., M., 2007). Feltehetően ezt hivatott segíteni a rituális jelentések tekintetében a redundáns szimbolikus kódok halmozása. Tehát a számos csatornán érkező üzenetek valójá-

ban a rituálé fő üzenetével megegyezők (Andor, 1980, Felföldi, 2007). Ez feltehetően részben az emocionális élmény intenzitását, részben a tudati összehangolást segíti elő.

Frecska és mtsai (2004) orvos-antropológiai kutatások eredményeinek áttekintése során elméleti feltevésekre, valamint neurobiológiai, pszichobiológiai eredményekre is építve elemzi a rituálék közösségi élményen alapuló hatásmechanizmusait. Az elemzések szerint a rituálék speciális viselkedési gyakorlatai a fiziológiai és pszichológiai szinkronizációs mechanizmusokkal összefüggésben indukálják az ún. endogén opioid peptidok felszabadítását, melyek a kutatások szerint fontos szerepet játszanak a szervezet biológiai megküzdési folyamataiban és a szociális kötelek fenntartásában is (Frecska, és mtsai, 2004). A ritualizált közösségi események eszerint mind individuális, mind kapcsolati szinten jutalmazó értékűek lehetnek. Ez pedig az adott cselekvés-minta újraismétlését erősítheti a csoport tagjaiban.

A kutatók egyetértenek abban is, hogy a rítusok, mint ceremoniális és szimbolikus aktusok képesek forgalomban tartani az önmeghatározáshoz és csoport-hovatartozáshoz szükséges képzeteket. Assman (1999) szerint e képzetek érvényre jutását három feltétel határozza meg: „tárolhatóság, előhívhatóság, közölhetőség – más szóval költői megformáltság, rituális megjelenítés és kollektív részvétel” (Assmann, 1999, 57. o.). A csoport-hovatartozás emlékezete és a csoporttagok térbeli és időbeli összetartozásának élménye tehát legegyszerűbben a csoporttagok személyes részvételén alapuló szabályszerűen ismétlődő, stilizált kifejezőmódokat is alkalmazó összefüggések révén tartható fenn (Assmann, 1999). Frecska és munkatársai (2004) az előzőekben már említett tanulmányukban foglalkoznak a rituálék csoporton belüli identifikációs folyamatokban játszott szerepével ill. a rituálék ehhez köthető pszichobiológiai hatásmechanizmusaival is. A szerzők feltevése szerint „az identifikáció szükségessége és lehetősége összefonódik pszichobiológiai szinten: a regresszió elősegíti az EOP-ek felszabadulását, míg az EOP-ek az énhatárok fellazulásakor és fellazításával erősítik az affiliációt, így a deperszonalizáció kialakulását segítik elő. Így „elképzeltető, hogy a szociális identitás élménye – az elfogadottság, valaki(k)hez tartozás élménye – mozgósítja az EOP-eket és fordítva, a rituálisan indukált endogén opiátaktivitás támogatja a szociális identitást (Frecska, és mtsai, 2004, 138-139. o.).

A csoport összetartozás kialakítása és fenntartása tekintetében a térbeli egység élmény - együttes részvétel, együttmozgás, stb. - rituális megjelenítése mellett fontos az időbeli folytonosság fenntartása is. Ebben szintén fontos szerepet játszik a ritualizáció. A társadalmi csoportok saját időbeli folytonosságának észleléséhez és a közös eredettudat fenntartásához - látszólag paradox módon - szükségesnek mutatkozik az időélmény tagolása, ill. megtörése. Leach (1983) egy tanulmányában külön figyelmet szentelt a rítusok időélményben játszott, ill.

a csoport életében játszott strukturáló szerepének elemzésére. Leach (1983) hangsúlyozza a rítusok, ünnepek szerepét az időintervallumok és időtartamok érzetének létrehozásában. Péley (1995) a serdülőkori beavatási rítusok lélektani aspektusainak tárgyalása kapcsán Leach koncepciójára hivatkozva állapítja meg, hogy az átmeneti rítusok fontos szerepet játszanak a szociális idő szervezésében, egyfajta időközjelölőként szolgálnak, mind az egyén, mind a közösség számára. Leach (1983) szerint a rituálé, mint szimbolikus kommunikációs forma, alapvető szerepet játszik abban, hogy a közösség életeseményeit az időtapasztalat három eltérő aspektusába ágyazottan tegye reflexió tárgyává. Plasztikussá teszi a periodikus visszatérés (1) vagy ciklikusság és reverzibilitás momentumát, melyeket jól reprezentálnak az ún. periodikus ünnepek. A ciklikus ismétlődések képzetéhez szorosan kapcsolódik az idő folyásának „ingaképzete”. Mint Leach írja, „az inga-elképzelése szerint az idő nem folytonos, hanem fordulópontok váltakozásának egymásutánja, mely pontokon az idő egy pillanatra mindig megáll. Az időszakaszok nem lineárisan, „hanem mint visszatérő ellentétek” (Leach, 1983, 151.-152. o.) képeződnek le a csoport életében. A folyamatok, dolgok egymás ellentétébe (nappal - éjszaka, fiatalság - öregség, születés - halál, világosság - sötétség, szárazság - árvíz) való átfordulásának nem-lineáris tapasztalata megjelenik az átmeneti rítusokban, a celebrálás ünnepeinek és a „törvényszegés” ünnepeinek, az ún. inverziós rítusoknak (pl. asszonyfarsang hagyománya, és általában tradicionális karneváli rítusok) a váltakozásaiban, vagy a rítusok már említett – profán vs. szakrális – átváltozásaiban is. Az ellentétek oszcillációjára épülő időtudat viszont nem teszi lehetővé azt, hogy az átélő személyek számára a múltnak „mélysége” legyen. Ez csak a másik két idő-tudat révén alakulhat ki.

A rituális alkalmak rámutatnak az életfolyamatok irreverzibilitására, a vissza-nem-térés momentumára (2) is. Ez átélhető a például a temetési szertartások, életciklus váltáshoz kapcsolódó átmeneti rítusok közegében. Az időélmény harmadik aspektusa a dolgok, folyamatok nem egyenletes időbeli eloszlásának tapasztalata, azaz az idő sebességének nem egyenletes volta. Az idő múlásának ezt a tulajdonságát leképezik, és egyben tudatosítják az átmeneti rítusok vagy a váratlan események kezelésére kialakított rítusok (pl. természeti katasztrófák,) időszakos ritkulása és sűrűsödése. Például a gyermekkor viszonylagosan egyenletes időszakát követi a felnőtté avatás, házasság, szülővé válás és kisgyermeknevelés „sűrű” időszaka, melynek révén az idő szubjektív sebességének változásait élhetjük át. A fejlődési ciklusokat jól követi a ritualizáció intenzitása is.

Assmann (1999) a rítusok szerepét elemezve szintén foglalkozik a rituálék időélményben játszott szerepével. A szerző kiemeli, hogy az ókorban az ünnepeket a mindennapokból való kigyógyítás alkalmaként tartották számon, és hétköznapi vs. ünnepnap, a mindennapi vs.

nem- mindennapi dramatikus, esztétizált különválasztásával a ritualizáció a „kulturális kétidejűség” (Assmann, 1999, 58. o.) megteremtésének egyik ősi eszközévé vált. Turner (1997, 2002) ezzel összefüggésben definiálja a rítust olyan antistruktúrának, mely tudatosan szakítja, töri meg a mindennapi élet természetes menetét. Az identitás fenntartása, megerősítése tekintetében a hétköznapi és az ünnepek fogalmi különválasztása megfogalmazható az identitás-állítás implicit és explicit jellegének hangsúlykülönbségében is. Míg a mindennapi, instrumentális célú interakciókból, párbeszédéből, közlésekből a tagoknak meg kell tanulnia „kiválogatni”, „kiolvasni” az identitás-jelölőket, addig a rituális események során a kommunikáció szimbolikus jellege révén ez sokkal explicitebb és „sűrítettebb” formában fejeződik ki. Ez az explicit jelleg teszi könnyebben megjegyezhetővé az ünnepi alkalmak során nyilvánossá tett képzeteket. Az ünnep az a tapasztalati és cselekvési mód, ahol a kommunikációs célok - instrumentális célok vs. kapcsolati célok, ill. elsődleges célok vs. másodlagos célok (Tóth, 2007a) - hierarchiája a hétköznapi ellentétébe fordul. A kapcsolati-forrás célok és az identitás célok (Tóth, 2007a) időlegesen elsődleges céllá válnak, és a kommunikáció instrumentális jellege (pl. ünneplés külső, fizikai kereteinek megteremtésére, tervező, szervező, kivitelező folyamatokra irányuló kommunikáció, információcsere) ezeknek lesz alárendelt.

A rituálék időbeliségével kapcsolatban kell hangsúlyozni a rítus *ráható* vagy *előreható* jellegét (Hernádi, 1985, Hézser, 2003, Felföldi, 2007). A rituálé mágikus befolyásoló szándéka az archaikus társadalmak világképéből és hiedelemrendszeréből fakadóan nyilvánvaló (Hernádi, 1985, Eliade, 1993, Geertz, 2001, Frazer, 2005). Hézser (2003) pasztorálszichológiai perspektívából elemzi a rituálék általános jellemzőit és hatásmechanizmusát. Értelmezése szerint a ritualizáció háttérben a *mágia* (varázslás) és *mantia* (jóslás) ősi törekvése húzódik meg. Frazer (2005) elemzése szerint a mágia két implicit elvre épül. Az egyik ilyen alapelv a *hasonlóság elve*, mely szerint „a hasonló hasonlót hoz létre, vagyis a következmény hasonlít az okára”. A másik alapelv a *kapcsolat* vagy *átvitel elve*, melynek értelmében a „dolgok, amelyek egyszer kapcsolatban álltak egymással, továbbra is hatnak egymásra a távolból, még akkor is, ha a fizikai kapcsolat megszűnt közöttük” (Frazer, 2005, 21. o.).

A ráhatás intenciója a modern rítusokban is megjelenik, természetesen az archaikus hiedelemrendszertől eltérő világkép értelmezési keretei között is. A ráható jelleg kultúrafüggetlen törekvésként való kezelése egy motivációs alapú megközelítést igényel. Az elérési és elkerülési motivációhoz, mint alapkészttetéshez szorosan kapcsolódik az események feletti kontroll szükséglete. E motivációk talaján a rituális viselkedés befolyásoló szándéka mindig

túléli a kulturális hiedelmek (rituális tartalom) és ezek expresszív jellegű viselkedési gyakorlatának (rituális forma) kulturális változékonyságát és történeti változásait.

Geertz (2001) éppen ezt az jövőre irányuló aspektust tartja a rítus lényegi elemének, tehát a legfontosabb hatás valójában a rítus közvetlen idején és terén kívül esik. Mint Geertz (2001) megállapítja, egyikünk sem él egyfolytában a rituális jelentések világában, sőt a legismerősebb valóságot a „hétköznapi tárgyak, és gyakorlati cselekedetek mindennapi világa képezi”. Valójában a teljes életidőhöz viszonyítva csak ritkán és rövid időre lépünk át a rituális folyamatok nem-hétköznapi világba. Másrészt a hétköznapi logikájával megszervezett cselekvések más kontextusba kerülnek, amikor a csoport tagjai átlépnek az érzelmekkel és értékekkel telített rituális kommunikáció téri és idői kereteibe. A visszatérés után azonban „a hétköznapi világ is megváltozott, mert ezek után az ember úgy szemléli azt, mint egy tágabb valóság részleges formáját, melyet az előbbi kijavít és kiegészít” (Geertz, 2001, 114. o.).

A rituálék pszichológiai aspektusainak további területeire világít rá a fejlődés és ritualizáció Erikson-i pszichoszociális hangsúlyú megközelítése. Erikson (1966) rituálé felfogása nem csak a csoportok időbeni fennmaradásával való kapcsolatára és abban beöltött funkcióira mutat rá, hanem az egyéni fejlődés és a ritualizáció, valamint az egyéni fejlődés, kulturális betagozódás, szocializáció és ritualizáció szoros kapcsolatára is (Erikson, 1966, Rook, 1985). Erikson (1966) megállapításai szerint a ritualizáció, annak etológiai ekvivalenciái mellett, a preverbális élmények és játéktevékenységek által megalapozottak és fontos szerepet játszanak a gyermeki élményszervezésben, annak fejlődésében és a társas kötelek kialakításában, fenntartásában. A ritualizált cselekvések a pszichoszociális hangsúlyú fejlődési modellben az adott közösség által kijelölt élményfeldolgozási és kapcsolódási módokat elsajátítási folyamatát is jelenti egyben. Mint Erikson írja, „a növekvő gyermeknek minden lépésével az éltető valóság érzésére kell lelnie, arról való tudomása következtében, hogy az az egyéni mód, ahogyan élményeit uralja (énszintézise), a csoportidentitás egyik sikeres változata, és összhangban van ennek terével és idejével, valamint élettervével” (Erikson, 2002, 232. o.).

Rook (1985) egy táblázatban (l. 2. sz. táblázat) foglalta össze az egyéni fejlődés szakaszait, a pszichoszociális fejlődési feladatokat, mint krízispontokat, a hozzákapcsolódó rituális tematikus elemeket és azokat a társadalmi/piaci szférákat, ahol ezek a témák a leglátványosabb módon jelennek meg:

A rituálé meghatározói			
Fejlődési fázis	Pszichoszociális krízis, mint a felnőtt ritualizáció fejlődéslélektani forrása)	Felnőtt rituálék tematikus elemei, melyek a rituálé jelentését és kifejező formáját szervezik	Társadalmi szintér
Csecsemőkor	bizalom vs. bizalmatlanság	szentség, hit, misztikum	vallás, babona, szerezse, lehetőség
Kisgyermekkor	autonómia vs. szegyen, kétség	bölcsesség, megfontoltság, ésszerűség	törvény és rend
Óvodáskor	kezdemenyezés vs. büntudat	dramatizáció	színház, játék
Kisiskoláskor	iparkodás vs. kisebbrendűség	előadás, véghez vitel	technika
Kamaszkor	identitás vs. szerepzavar	világnézeti	ideológia
Fiatall felnőtt kor	bensőségesség vs. elszigetelődés	társas csatlakozás	szövetkezés, karrier, szervezetek
Felnőttkor	generativitás vs. megrekedés	nemzedéki	művelődés, hagyomány
Időskor	énteljesség vs. kétségbeesés	filozófiai	bölcsesség, filozófia

2. sz. táblázat

Forrás: (Rook, 1985, 257. o.)

Rook (1985) szerint Erikson rituálé értelmezésének három erőssége van, más rituálé-elméletekkel összevetve. Egyrészt, Erikson egy dinamikus, folytonos kapcsolatot teremt a gyermekkori élményszervezés, az egyes életszakaszok központi életfeladatai, az adott életszakasz ritualizációja, és a felnőttkori rituálék jelentései és élményháttéré között. Tehát a rituálék belső logikájában összeköti a múltat és a jelent (1). Erikson másik iránymutató gondolata a nagy, társadalmi, közösségi rituális események és az egyéni, mindennapi rituálék összekötése (2). Bár az életszakasz átmeneteket a dramatizált, egyszeri és látványosabb közösségi, nyilvános átmeneti/beavatási rítusok erőteljesebben fejezik ki, de ezek önmagukban nem viszik végbe az átalakulást. A valódi átmenet az egyéni mindennapi rituálékon keresztül zajló, további komoly szimbolikus munka révén valósulhat meg. Rook (1985) példaként hozza egy kamaszlány első, baráti körben szervezett „önálló” születésnap partiját. Egy ilyen születésnap parti lehet egy adott társadalom elfogadott modern beavatási rituáléja, mely egy gyermeklány fiatal nővé válásának nyilvánosan is megerősített szimbolikus határátkelő jelölőjeként, átmeneti rítusaként működik. Azonban egy ilyen esemény még nem viszi véghez az azonnali

átalakulást. A nyilvános közösségi „felavatásba” kódolt jelentéseket és előírásokat számos olyan mindennapi egyéni rituálé erősíti meg, mint például a testápolási, szépítkezési és udvarlási rituálék, melyek mindegyike ugyanazon fejlődési feladat köré összpontosulnak, mint a „magaslati pontként” működő közösségi ceremónia. A harmadik jelentős hozzájárulás a rituálék lélektani bázisának megértéséhez, Rook (1985) szerint, abban áll, hogy az Erikson-i modellben a mindennapi egyéni rituálék, és a nagyobb, expresszívebb nyilvános rituálék energetizáló tényezője, tematikus eleme ugyanazon lélektani bázisra épül (3). A kontextust mindkét cselekvési módhoz az aktuális fejlődési krízis tartalma, valamint ennek egyéni és közösségi megoldási kísérletei képezik (Rook, 1985). A rituálék ennek megfelelően a fejlődés konfliktusos voltát, és a válság megoldásának sikeres vagy sikertelen módozatait tükrözik.

A ritualizáció alapvető jellemzőinek áttekintése után a továbbiakban a témánk középpontjában álló családi rituálék kérdéskörével foglalkozom részletesebben. A rítus fogalom, és a ritualizáció általános vonásainak, funkcióinak elemzése mellett, Erikson, Levy és Rook rituálék felfogása, valamint Epp és Price családi identitás előző fejezetben tárgyalt modellje együttesen megfelelő kiinduló pontokat nyújtanak ahhoz, hogy a családi rituálék helyét és szerepét kijelölhessük a rituálék különböző osztályaiban, valamint az életciklusok és családi identitáskonstrukció összefüggésrendszerében.

III.2. A családi rituálék fogalmi meghatározása

A családi rituálék iránti tudományos érdeklődés egyik fontos kiindulópontjaként tartják számon a családkutatásban Bossard és Boll (1950) „Rituálék a családi életben” címmel közölt tanulmányát. A tanulmány jelentős szerepet játszott abban, hogy a családi rituálék jellegzetességeinek, hatásmechanizmusának és funkcióinak feltárása felkeltse a kutatók érdeklődését.

Bossard és Boll (1950) vizsgálatukban olyan kritériumok mentén soroltak be egy adott családi eseményt a rituálék fogalma alá, mint az adott esemény ismétlődése, gyakorisága (1), az esemény társas és interakcionális jellege (2) és az esemény érzelmi jelentősége (3). A szerzők a családi rituálékat úgy határozták meg, mint „ismétlődő, értéktelített, szimbolikus társas tevékenységek, amelyek közvetítik a család tartós értékeit, attitűdjeit, és céljait, és lényegében „a család kultúra magját képezik” (Bossard, Boll, 1950, 11. o.).

Wolin és Bennett (1988) szerint a családi rituálékat úgy definiálhatjuk „mint a kommunikáció szimbolikus formáját, amely, minthogy a család tagjai ismétlődésének élménye során elégülnek ki, szisztematikus módon időről időre azonos módon futnak le. Részint kü-

lönleges jelentésük, részint repetitív jellegük folytán a rituálék jelentősen hozzájárulnak egy családi közösségi érzés megalapozásához és fenntartásához” (Illyés, Ritoók, 1988, 120. o.).

Van der Hart és mtsai (1989) a családi mítoszok és rituálék családterápiás vonatkozásainak tárgyalása során a következőképpen definiálják a rituálé fogalmát: „számunkra a rituálék olyan előírt szimbolikus aktusok, melyeket meghatározott módon és rendben kell megjeleníteni, és amelyek verbális formulákkal járhatnak együtt” (Anderson, Bagarozzi, eds. 1989, 62. o.).

Braithwaite és Baxter (2006) a családi rítusokat úgy definiálják, mint „olyan önkéntes, ismétlődő motívumokkal operáló, családtagok által kivitelezett kommunikációs események, melyek a családi értékek iránti tiszteletet fejezik ki, és ezáltal megalkotják és újraalkotják a család identitását és szociális hálóját” (Turner, West, eds. 2006, 261. o.).

Baxter és Montgomery (l. Braithwaite, et al. 2006) szerint a rítusok esztétikai momentumok. Ha a rítust így esztétizáljuk, akkor az nem csak funkcionális minőségében, hanem az összetartozás kifejezésének érzelmi és esztétikai eseményeként is vizsgálat tárgyává válhat.

III.3. A családi rituálék típusai

Compan és mtsai (2002) a családi-rendszerek elméleti modelljéből kiindulva a funkciók tekintetében két rituálé típust különböztetnek meg:

- (1) *egyesülési rituálék* (homeosztatisz funkció), mint például közös étkezések, éves ünnepek (pl. karácsony, Húsvét, stb.);
- (2) *életciklus/átmeneti rituálék* (morfofenetikus funkció), mint évfordulók, születésnapok, átmeneti rituálék (megérkezés, távozás).

A szakirodalom a családi rituálé típusai, kategóriái tekintetében a mai napig Wolin és Bennett klasszikus rituálé tipológiáját tekinti kiinduló pontnak. Wolin és Bennett (1988) a családi rituálék családi életben játszott szerepének feltárására irányuló vizsgálataik alapján a családi rituálék három olyan jellegzetes csoportját azonosította, melyek a szocioökonómiai, vallási, etnikai, kulturális háttértől függetlenül a családi élményanyag részét képezték. Ezek a *családi ünnepek és ünneplések*(1), a *családi hagyományok*(2) és a *ritualizált mindennapi családi interakciók*(3) (Wolin, Bennett, 1988, Bennett et al., 1988).

Fiese (1992) néhány évvel később a családok rituális gyakorlatának felmérése céljából szerkesztendő kérdőív kialakításához több vizsgálatot is végzett annak érdekében, hogy a lehetséges rituális események körét pontosítsa. Ennek során hét olyan alkalmatípust azonosított, mely a kérdőív végleges változatában is szerepel: (1) családi közös étkezések; (2) hétvégék; (3) nyaralás; (4) családi évfordulók (születésnap, névnap, stb.) (5) különleges családi ünne-

pek, mint keresztelő, konfirmáció, ballagás, diplomaosztó, aranylakodalom, stb.; (6) naptári vallási ünnepek (Karácsony, Húsvét, Hálaadás, Széder); (7) kulturális és nemzeti hagyományok (nemzeti ételek elkészítése, sajátos nemzetiségi szertartások). Ezeket az eseménytípusokat Fiese (1992) besorolhatónak tartotta Wolin és Bennett három rituálé osztályába is.

A továbbiakban Wolin és Bennett klasszikus hármass felosztásán keresztül tárgyalom röviden a három típus alapvető specifikumait.

(1) Családi ünnepek

Riviére a következőképpen definiálja az ünnepet: „Az ünnep, mint megnyilvánulások és a társadalmi multságok összessége, gyakran történelmi vagy mitikus eseményeken alapul, amelyet a jelenbe átültet egy olyan közösség, amely szimbólumok, és allegóriák révén megerősíti kulturális, vallási vagy politikai identitását” (Pócs, szerk. 2004, 81. o.).

Wolin és Bennett (1988) olyan ünnepeket sorolt ebbe a kategóriába, melyek közös jellegzetessége, hogy az egész kultúrában ismert, a társadalom széles rétegei által elfogadott és gyakorolt vallási vagy világi ünnepi alkalmakról van szó. Az olyan családi ünnepekről, melyeket valójában az egész kultúrában gyakorolnak, „elcsaládiasult” jellegük (Hernádi, 1985) mellett is van egy erős kulturális komponensük. Bár az egyes családok ezeket az ünnepeket (pl. karácsony) részben saját képükre formálják, mégis többé-kevésbé standard formai keretek között és általánosan elfogadott szimbolikus jelentésekkel felruházva zajlanak (Caplow, 1984, Hernádi, 1985, Wolin, Bennett, 1988).

Ezért széles körben elfogadott az a megállapítás, hogy az ünnepi rítusok gyakorlata a szorosabban vett családi hovatartozás mellett a tágabb kultúrával való közösséget ill. az ehhez való viszonyt is reprezentálja (Wolin, Bennett, 1988, Braithwaite, Baxter, 2006).

Braithwaite és Baxter (2006) az ünnepi rituálét az egyéni – családi – kollektív identitásokról való nyílt vagy burkolt egyezkedés és az ehhez kapcsolódó ambivalenciák, feszültségek kezelésének esztétizált eseményeként, a családi élet esztétikai momentumaként határozzák meg. Mint ahogy erre már utaltam, a szándékos stilizálás, ismétlés, teatralitás, szekvenciális rendezettség és magának az ünnepnek a nyilvánosan deklarált céljai egyéni és társas-lélektani értelemben is az affektív, kognitív és motivációs alapú befogadói feltételeket hivatottak biztosítani.

Az ünnepeknek van néhány olyan sajátossága, mely funkciójában és hatásmechanizmusában elkülöníti a másik két eseménytípustól. Egyrészt az ünnep szimbolikája, hallgatólagos üzenetei a családi kapcsolatokra és kulturális azonosságtudatra vonatkozó *alapvető kulturális ideák, értékek* hordozói (1). Az ünnepek ezért nem csak a családi identitásról referálnak, hanem a tágabb csoportazonosulásokat is kifejezhetővé teszik. Másrészt az ünnepek

erősebb közösségi szabályozás alatt állnak (2), mint a mindennapi interakciós minták és családi hagyományok. Ennek a jelenségnek a paradigmaticus esete a karácsony. Lévén az év leghosszabb ünnepe, különösen sok normatív elemet tartalmaz a családtagok közötti ünnepi viselkedés tekintetében: „ünneplési norma”, „kötelező családi intimitás”, „kötelezően elhúzó-dó családi együttlét”, „kötelező találkozások”, „ajándékozási norma”, „nézeteltérések felfüg-gesztésének normája”, „veszekedési tilalom”, „családi amnesztia” normája, és a társadalmi különbségek jelképes felfüg-gesztésének normája. Ezek az előírások hallgatólagos elvárásokat tartalmaznak a tetszőleges, az előírt és a tiltott viselkedés tartományaiban. A családok a hall-gatólagos előírásokat egyfajta „kívülről kapott tekintetként” használják saját ünnepi gyakorla-tuk értékeléséhez.

A harmadik sajátosság az ünnep *magasabb fokú dekorativitása és szimbolikus telítet-tése* (3). A vallási és világi ünnepek egyik jellegzetessége, hogy az ünnepi tér, mely gyakran a privát otthonok szimbolikus terein túl a nyilvános terekre, középületekre is kiterjed, a hét-köznapitól eltérően díszítetté válik. Az identitás-tudat kialakítására és fenntartására vonatko-zó különböző kutatások egyetértenek abban, hogy igen fontosak az úgynevezett analóg kód-ban zajló, elsődleges tapasztalás szintjén ható és a jobb agyféltekés feldolgozáshoz kapcsoló-dó szimbolikus kommunikációs formák. A színek, ünnepi fények, illatok, ízek, ritmusok, dal-lamok, szimbolikus tárgyak, és ehhez társuló gesztusok, valamint nem utolsó sorban ezekkel az érzékleti tapasztalatokkal társuló családi „együttlétség” jelentős szerepet játszanak az erős affektív jelentéssel társuló közös emlékezőanyag képződésében és megőrződésében.

Végük meg kell említeni, hogy az ünnepek, lévén kitüntetett dátumok és események mindig *sajátos helyet foglalnak el az évkörben vagy az életút vonalán* (4). E tulajdonságuk révén különösen alkalmasak a családi kapcsolatok idői aspektusának tudatosítására is. Mindig emlékeztetik a családot az idő múlására, egyben egyfajta év végi számvetésre, a család „kap-csolati főkönyvének” (Böszörményi-Nagy, Krasner, 2001) elkészítésére készítheti a család-tagokat. Az ünnepi szituáció sajátos tanulási kontextust képes teremteni a család időbeni egy-ségének megtapasztalásához. Az ünnepi nagycsaládi találkozás és a jelen nem lévő ősök szimbolikus megidézése tárgyakkal, fotókkal, narratívumokkal alapvető tapasztalati tanulást biztosít a család fiatal generációi számára arról, hogy a családtagok múltbeli, jelenbeli és jö-vőbeni cselekvései időbeni folytonosságot képeznek, következményesek és mindig más csa-ládtagok érzelmeihez kapcsolódnak. Az ünnep így egyszerre képes átélhetővé tenni a múlan-dóság, a családi kapcsolatok változásának elkerülhetetlenségét és a családi stabilitás élményét is. A teológusok és pasztorálpszichológusok használják a *család-év* fogalmát, mely főként az

évkör során ciklikusan visszatérő ünnepi rítusok által megteremtett idő intervallumok mentén szerveződő közös időélményt reprezentálja (Hézszer, 2003).

(2) Családi hagyományok

Assman (1999) a hagyományképződés szerepét abban látja, hogy az képes elfedni az idő múlásának és az időbeni folytonosság élményének a megtörését. A hagyomány mindig magában hordozza a felelevenítés és megemlékezés aktusát. Péley (2007) szerint a hagyományt a megőrzés és átadás, az állandóság és a változtathatlanság jellemzi. Az állandóság az „időnélküliség”-ben, az „itt és most”-ban, az átadás folyamatában nyilvánul meg, a megőrzés és a változtathatlanság pedig a múltra, a már megtörténtre, a valaha létezőre utal” (Péley, Révész, szerk., 2007, 141. o.).

A családi hagyományok meghatározó jegyét Wolin és Bennett (1988) abban jelölte meg, hogy azok kevésbé kultúra specifikusak, így sokkal inkább a család – külvilág viszonylatában segíti az önmeghatározás kidolgozását. Az ünnepekhez képest kevésbé szervezettek és szabályozottak. Időpontjai, időtartamuk és ismétlődésük nagyobb fokú változékonyságot mutat, de az adott család életmenetében viszonylagos szabályszerűséggel zajlanak le. Minden család kialakít rájuk jellemző hagyományokat olyan a társadalom nagy része által gyakorolt események körül, mint a születésnap, névnap, nyaralás, családi évfordulók, szabadidős tevékenységek, vendégségek, partik, sajátos ételek és italok, helyek és helyszínek preferenciája, bizonyos nyilvános rituálékon (fesztiválok, kiállítások, falunapok, megemlékezések) való ismétlődő részvétel.

A családi hagyományok speciális területét képezik a család közös kikapcsolódását és a kötetlenebb együttlétet biztosító szabadidős rituálék. A kutatók véleménye szerint a családi közös szabadidős tevékenységek a modern társadalmakban alapvető szerepet játszanak a családi működésben, a tagok közötti kötődésben, valamint a pozitív összetartozás tudat, a párkapcsolati és a családi élettel való elégedettség alakulásában (Larson, et al., 1997, Zabriskie, Cormick, 2001, Agate, et al., 2009). Kelly (l. Zabriskie, Cormick, 2001) családi szabadidőről kialakított működési modellje szerint a szabadidős tevékenységek alapvetően a családi stabilitás és a változás közötti egyensúly családi szükségletére reagálnak. Egyrésztől egyes tevékenységek a családi stabilitást, kiszámíthatóságot és a családtagok közötti személyes közelség érzés kialakítását és fenntartását szolgálják. Az ilyen alapvető kikapcsolódások jellemzője, hogy viszonylag olcsó, hétköznapi és otthoni tevékenységek, melyek ismétlődőek, mint például rendszeres családi tévézés, társasjátékok, séták, focizás az udvaron, közös kertészkedés, stb. Másrésztől bizonyos időtöltések kifejezetten az újdonság keresés, változatosság, a családon kívüli környezettel való interakció, és új közös tapasztalatok iránti szükségletet elégítik

ki. Ezeket a tevékenységeket az jellemzi, hogy több előkészítést, tervezést igényelnek, kevésbé formalizáltak. Általában az otthonon kívüli vagy a lakóhelytől távolabbi programokat jelent, melyek hosszabbak, szokatlanabbak és több alkalmazkodást, rugalmasságot igényel a családtagoktól. Ilyen módon a szabadidős rituálék e két alapformája összefonódik a családi kohézió és a családi flexibilitás területeivel (Zabriskie, Cormick, 2001).

A családi hagyományok unikalitása olyan területeken nyilvánul meg, mint a család nagyobb fokú szabadsága a részvétel eldöntésében, az esemény hagyománnyá alakításában és a formai, tartalmi elemek egyedi mintázataiban áll. Egy születésnapot, névnapot nagyon sokféleképpen ünnepelhetünk a résztvevők köre, a dekorativitás, éttrend, események struktúrája és sorrendje tekintetében.

A hagyomány lélektani jelentését jól szimbolizálja a születésnap ünnepség tradíciója. Péley (2007) „Személyiség és hagyomány” c. tanulmányában a születésnap lélektanáról a következőket írja: „a születésnap olyan ünnep, amihez mindenkinek kapcsolódik személyes tapasztalata. Ez az alkalom évről évre létezésünk egyediségéről, megismételhetetlenségéről, értelméről kell, hogy szóljon. Ez az ünnep nem vonható össze más ünnepekkel, mások ünnepeivel. Ezen a napon az ünnepeltnek kiváltságosnak kell lennie. Az idő folytonosságában minden évben megjelöljük azt a határt, amikor „átlépünk” egyik életkorból egy másikba. A megjelölés, jelentésadás. A születésnap ünneplésének hagyománya a véletlen, az esetleges, az ésszel nehezen felmérhető, nem kontrollált esemény lehorgonyzását és értelemmel való felruházást teljesíti. Fogantatásunk, születésünk rajtunk kívül áll. ...A születésnap egyedi és személyes ünneplése évről-évre abban erősítheti meg a gyereket, hogy várták és akarták” (Péley, Révész, szerk. 2007, 146.). Péley (2007) értelmezése véleményem szerint a családi hagyományok általában vett lényegére tapint rá. A családi hagyomány a család, mint sajátos entitás legmarkánsabb megjelölése, mely által a családtagok hitelesítik és igazolják saját maguk és a külvilág számára az együttlétüket és annak egyediségének múltbéli, jelenbeli és jövőbeni megalapozottságát a véletlenszerű összesodródás, a világba vetettség vagy a tömegtársadalomban való eltűnés lehetőségével szemben.

(3) Mindennapi interakciók

A ritualizált hétköznapi családi interakciók a legkevésbé szándékoltak és tervezettek, kevésbé kötöttek és könnyebben változnak az idők során. És bár a leggyakrabban lezajló események, a szubjektív jelentőségük mégis kevésbé nyilvánvalóak a családtagok számára, mint a „családév” során ritkábban előforduló ünnepek vagy hagyományok, ill. a különleges események (pl. esküvő) esetében (Wolin, Bennett, 1988, Bennett, et al. 1988, Schuck, Bucy, 1997, Fiese, et al., 2002). A hétköznapi családi rituálék körébe olyan események köre tartozik, mint

a családi közös étkezések, a lefekvés, altatási és felkelési gyakorlathoz kötődő elválási és újratalálkozási rituálék, üdvözlési és búcsúzási rituálék, vendégek fogadása, vagy a hét közbeni és hétvégi családi szabadidős tevékenységek (Wolin, Bennett, 1988, Schuck, Bucy, 1997).

Epp és Price (2008) az identitás-gyakorlat különböző kommunikációs formáinak tárgyalása során a mindennapi interakciókat a családi rituáléktól külön kezelve tárgyalja. A rögzült mindennapi interakciók éles leválasztása a család rituális praxisáról azonban nem jellemző a témával foglalkozó szakirodalomban, mégpedig a rutink és hétköznapi ritualizáció közötti határvonalak és átmenetek képlékenysége miatt. A családi élet mindennapi megszervezése különböző instrumentális és kapcsolati célokat szolgáló kommunikációs aktusok segítségével zajlik. A spontán megnyilvánulásokkal és improvizációval párhuzamosan a csoporttagok közötti kommunikáció ismétlődő mintázatokba szerveződése figyelhető meg. A mindennapi interakciók a családra jellemző egyedi mintázatokba rendeződnek, és ezek az ismétlődő viselkedési patternek a családi élet megszervezése mellett jelentős szerepet játszanak a családtagok személyes, kapcsolati és családi szintű önpercepciójában, és biztos alapként funkcionálhat a családi összetartozás-érzés kialakulásában és fenntartásában. Mindazonáltal a szakirodalom a családi rituálék mibenlétének tanulmányozása során újra és újra visszatér a rutin és rituálé fogalmának kérdésköréhez. Ugyan mindkét fogalom a rögzült, ismétlődő viselkedésminták köréhez tartozik, és mindkettő viselkedésszervező erővel bír, de a kutatók számos olyan jellegzetességet azonosítottak, melyek mentén a családi rutin és a családi rituálé fogalmát külön kell és lehet választani.

Keltner és mtsai (1990) a családi rutink és serdülő kori magatartás zavar közötti kapcsolat vizsgálata során a családi rutink vizsgálatához a következő munkadefiníciót adták: a családi rutink „olyan megfigyelhető ismétlődő viselkedések és tevékenységek, amelyek két vagy több családtag bevonódásával zajlanak, és kiszámítható rendszerességgel fordulnak elő a család mindennapi életében” (Keltner, et al., 1990, 164. o.).

Schuck és Bucy (1997) szerint a rutin tevékenység elsősorban olyan instrumentális jellegű tevékenységek (pl. mosás, mosogatás, asztal letörlése ebéd után, stb.), amelyekről sokkal inkább úgy érezzük, hogy meg kell csinálnunk, anélkül, hogy azt jelentéstelnek éreznénk. A rutin cselekvésből hiányzik a rituáléban meglévő szimbolikus tartalom, valamint a megelőző jelleg és kényszerítő erő (Schuck, Bucy, 1997, Viere, 2001, Kissné, V., 2006a).

Schuck és Bucy tanulmányukban a rutin és rituálé közötti fő különbségeket a következő módon vázolta fel (l. 3. sz. táblázat):

Rutin	Rituálé
viselkedéshez kötött	érzelmileg kötött
konkrét	szimbolikus
világias	mágikus
minimálisan tervezett vagy mechanikus	intenzíven tervezett
teendőt tanít	kultúrát tanít
rendezettséget visz az életbe	jelentést ad az életnek

3. sz. táblázat (Forrás: Schuck, Bucy, 1997, 481. o.)

Fiese és mtsai (2002, 2006) javaslata szerint a napi rutin és rituálé különbségei a *kommunikációs jellemzők* (1), az *elköteleződés jellege* (2) és a *folytonosság* (3) időbeni kiterjedése mentén jól vizsgálhatóak és kimutathatóak. A két interakciós minta jellemzőit és különbségeit Fiese és munkatársai a következőképpen összegzik:

	Rutin	Rituálé
Kommunikáció	direkt jellegű, instrumentális szerepekre, és feladatvégzésre irányul; „ez az, amit szükséges megtenni”	inkább szimbolikusak, kapcsolati célokat szolgál; az „ezek vagyunk mi” üzenetét hordozza
Elköteleződés	műlékony; elsősorban a tevékenység kivitelezésére vonatkozik; célirányos; érzelmileg felszínes	hosszantartó és affektív; „ez jó”- élményt nyújtja, és az élmény visszaidéződik az emlékezetben
Folytonosság	közvetlenül megfigyelhető és külső személy számára is észlelhető; jelenhez kötött; viselkedési minták ismétlődhetnek	várakozással tekintenek rá, és a generációs átadás igénye kötődik hozzá; csak a családtagok tudják értelmezni

4. sz. táblázat (Forrás: Fiese, et al., 2002, 382. o. és Fiese, et al., 2006, 70. o.)

Mindazonáltal a témával foglalkozó kutatók hangsúlyozzák az átmenetek és átalakulások lehetőségét. Egy ebéd utáni mosogatás más szimbolikus elemekkel kiegészítve (közös feladatmegosztás, játékos versenyhelyezetté definiálás, viccelődés a teríték leszedése közben, az étkezés alatt megkezdett beszélgetés folytatása, stb.) túlléphetik a tevékenység feladat jellegét, ugyanakkor a családtagok között kialakuló túlzott érzelmi távolság, a szétkapcsoltság nyomán az egykor mindenki által igényelt nagy családi ebéd a rutin tevékenységek jellemzőit veheti fel (Schuck, Bucy, 1997, Hézszer, 2003, Viere, 2001, Fiese, et al., 2006, Kissné, V., 2006a). Hézszer (2003) a rituálisból a rutin-cselekvésbe való átfordulást jelentésvesztési folyamatként értelmezi. Az értelemteliség elvesztése esetén a rituálé *re-szimbolizációs* funkciója

átfordul a *deszimbolizációba*, mely az egyes szimbolikus cselekvéseket, tárgyakat és szerepeket elválasztják szimbolikus jelentésüktől, így nem töltődnek fel azokkal a jelentésekkel, melyeket eredetileg reprezentáltak.

Segal (2004) a két interakciós forma közötti még képlékenyebb kapcsolat mellett érvel. A rutink és rituálék családi életben játszott szerepét fogyatékkal élő gyermekeket nevelő családokban vizsgálata. Az interjúk elemzése alapján arra következtetésre jutott, hogy a napi rutink az instrumentális, praktikus jelleg mellett az idők folyamán az én-identitás több aspektusának alapvető kifejezőformájává is válik. Ezért változtathatóak meg csak nagyon nehezen gyakran egyszerűnek és feladat jellegűnek tűnő interakciók.

III.4. A családi ritualizáció értékelése

Az enyhébb vagy erőteljesebb, rövidebb vagy hosszabb, szűkebb vagy kiterjedtebb stressz-hatások során a ritualizáció is sérülhet. Az olyan külső kényszerítő körülmények, mint a munkaerőpiaci kihívások, háborúk, természeti katasztrófák intruzív jellege mellett nem szabad elfelejtenünk azt sem, hogy a rituálék és rutink leképezhetik az egyes domináns családtagok személyes jellemzőivel, maladaptív viselkedésmintáival összefüggő patológiás interakciós patterneket is. Braithwaite és mtsai (1998, 2006) is felhívják a figyelmet arra, hogy hajlamosak vagyunk a ritualizációt pozitív elfogultsággal vizsgálni, és a rítusok „sötét” oldalát figyelmen kívül hagyni. Ezért kevés tudományos rálátásunk van arra, hogy az erőhasználat miként nyilvánul meg egy családi rítusban és, hogy a „jogfosztott” családtagok lázadésként hogyan védekeznek, hogyan kérdőjelezik meg, vagy tagadják meg a számukra negatív kimenetelű rituálékat. E jelenségek is idokolttá tették a rituálék értékeléséhez szükséges szempontok kidolgozását. Fontosnak mutatkozott az értékelő kategóriák felállítása azért is, mert a rituálék konstruktív felhasználása a pszichoterápiában és más segítő formákban is fontos intervenciós lehetőségként jelent meg már a 70-es, 80-as években (Van der Hart, et al. 1988, Hézszer, 1996, Schuck, Bucy, 1997, Kiss, 2006a, Spagnola, Fiese, 2007).

Mielőtt közvetlenül a család rituális gyakorlatának értékelésére kidolgozott szempontok és ezen értékelő szempontok mentén létrehozható családtipológia kérdését tárgyalnám, érdemes röviden áttekinteni Rook (1985) értékelési szempontrendszerét. Rook (1985) szerint egy adott rituális alkalom elevenségét, vitalitását a rituálék strukturális összetevőinek minőségi összjátéka határozza meg. A négy jellemző alapozza meg a rituáléba kódolt jelentések közvetítését. Ezért a rituálé elevenségének, azaz a társadalmi életben, csoportéletben betöltött szerepének értékelését a következő szempontok mentén javasolja: (1) a rituális tárgyak, dolgok használatának jellege és kiterjedtsége; (2) a jól definiált rituális forgatókönyv jelenléte

vagy hiánya; (3) a rituális cselekményben előírt szerepek egyértelműsége a résztvevők számára; (4) a rituáléban érintett „célközönség” megfelelő körülhatárolásának jelenléte vagy hiánya. A négy dimenzió értékelhető három eltérő minőség mentén. Egy adott dimenzió lehet egyértelműen meghatározott, jól körülírt, erőteljes (+) a résztvevők számára, lehet bizonytalan státuszú (?) és lehet leromlott állapotban, hatóerejét veszített (-). A rituálék keretei csak társas konszenzus révén maradnak hitelesek, érvényesek. Minél több komponenssel kapcsolatban csökken a társas konszenzus, az adott alkalom annál inkább veszít vitalitásából. A túl sok variációs lehetőség a kifejező módok és a kifejezni szándékozott jelentések szétszóródásához vezethetnek (Rook, 1985).

Wolin és Bennett (1988) szemisstrukturált interjúk anyagához kialakított kódolási rendszer segítségével alakították ki a családok ritualizációs jellemzőinek értékelő dimenzióit. Eszerint egy család ritualizáltsági szintjét két fő dimenzió határozza meg: a rituális gyakorlatnak való *elkötelezettség mértéke* (1) és a rituális gyakorlat *rugalmassága* (2). Az elkötelezettség mértéke azt fejezi ki, hogy az adott család számára mennyire fontos a közös identitás megalapozásához és fenntartásához a ritualizált alkalmak kidolgozása, és gyakorlása. A flexibilitás pedig annak a mértékét mutatja meg, hogy a család mennyire képes a családban lezajló fejlődési és más jellegű változások során a rituális gyakorlat átmentésére, áthagyományozására. A két aspektus független egymástól abban az értelemben, hogy eltérő értéket mutathatnak, tehát lehet egy család erősen elkötelezett a rituáléknak, míg alacsony értéket mutatnak a rugalmasság tekintetében. Másrészt a családi rituális gyakorlat hosszú távú alakulása tekintetében az egyik aspektus minősége hat a másik változásaira is. Például a családalapítás időszakában kialakított rituális alkalmak vagy azok kereteihez való merev ragaszkodás a családfejlődés egy bizonyos pontján a rituálé jelentésbeli kiürüléséhez vezethet, ami pedig csökkentheti a családtagok elkötelezettségét. Wolin és Bennett (1988) vizsgálata is megerősítette ezt a hosszútávon érvényesülő kölcsönhatást. A rituáléknak kevésbé elkötelezett családok fejlődéstörténetében az elköteleződés csökkenésének előzményeként gyakran az előző generációk merev gyakorlata, a rituálék devitalizálódása vagy a családpatológiával összefüggő szakadás volt felfedezhető. A rituális gyakorlatnak erősen elkötelezett családokat az jellemzi, hogy nagy figyelmet fordítanak a távoli és közeli múltra, életüket manifeszt módon történetiségükben értelmezik. Az egyéneket elsődlegesen családtagsági státuszukban értékelik, és az egyes tagok elsősorban csoportidentitás támogatására kapnak delegációt. A családon belüli generációs hierarchia megőrzése fontos, de a rituálék célzottan szólnak a fiatalabb generációknak, így bevonásuk és bevonódásuk biztosított. Ennek megfelelően a családi alkalmak megtervezettek, gondosan kivitelezettek. A szerzők szerint az erős elköteleződést külső és belső kö-

rülmények egyaránt elősegíthetik. A külső tényezők terén a nagyobb fokú közösségi, világnézeti beágyazottság és identitás a jellemző, ahol a tágabb közösséghez való kötődés a családi rituáléknak is szerves részét képezik. A belső hatások tekintetében felfedezhető volt egy vagy több családtag erősebb aktivitása és nyomása a csoport szintű ritualizációra.

Az elköteleződés alacsony foka esetén azt találták, hogy a család hajlamos a jelennek élni, kevésbé használják a múltat és a jövőt vonatkoztatási pontként. Bizonyos alkalmak ismétlődése esetleges, mert nincs meg a folytonosságra való utalás. A szerzők szerint ezek a családok inkább egalitárius elveket vallanak a családi hierarchia tekintetében, a generációs határok elhalványulnak, és a közösségi, rokonsági beágyazottság kismértékű. A rituálékból gyakran hiányzik a szimbolikus tartalom, ezért kisebb változás is a rituálé elhagyását vonja maga után. A szélsőségesen alacsony elköteleződés esetén a családi mi-tudat teljes hiányával is találkozhatunk. Wolin és Bennett (1988) idézi egy ötgyermekes családjának beszámolóját: „Nem hiszem, hogy az elmúlt hat vagy hét évben bármit is csináltunk volna együtt, úgy, mint család. Csak éppen egy fedél alatt alszunk” (Illyés, Ritoók, szerk, 1988, 141. o.).

A megfelelően rugalmas családok képesek módosítani rituális gyakorlatukat, hogy az képes legyen kifejezni a fejlődési ciklusnak megfelelő csoportidentitást, képes tartalmazni a centripetális és centrifugális erők váltakozó arányait. A megfelelő rugalmasság segíti a rituáléknak való családi szintű elköteleződés megőrzését is. A rugalmasság a szerzők szerint arra is vonatkozik, hogy a család mennyire képes a hagyományok és új kezdeményezések egyensúlyát megteremteni, mennyire képes megvédeni rituális gyakorlatát a lázadó kamaszokkal szemben, vagy a válás, újrászerveződés időszakában eszkalálódó konfliktusokkal szemben. Wolin és Bennett (1988) szerint a flexibilitás abban is megnyilvánul, hogy a szimbolikus tartalom megtartása mellett, a szerepelőírások a változó életkori összetételhez, kompetenciákhoz idomulnak. A rituális gyakorlatban különböző jellegzetes diszfunkciók alakulhatnak ki. Wolin és Bennett (1988) vizsgálata szerint a rituális gyakorlat rugalmassága jellegzetes kapcsolatot mutatott a családpatológiával való kapcsolatában. Bizonyos életkori, fejlődési ciklusváltások kapcsán egyes rituálék formailag túlélnek önmagukat, és már csak egyes tagok elkötelezettsége működteti, miközben a csoport közös identitását már nem képes reprezentálni. Ahogy erre Hézsér (2003) is utal, a rituálék klisévé silányulhatnak, az alkalom tartalmát pedig a kényszerselekvések háttérében megjelenő egyéni diszfunkcionális védekezések határozhatják meg.

A családi rituálék értékelésének leggyakrabban idézett koncepciója Janine Roberts nevéhez fűződik. Roberts (l. Viere, 2001, Moretti, Kurimay, 2006, Kissné, V., 2006a) hat különböző család-típust különít el a rituális gyakorlat különböző jellemzői mentén. Az (1)

alulritualizált családok nem jelölik és nem ünneplik a családi változásokat rituálékkal és nem kapcsolódnak a nagyobb társadalmi rituálékhoz sem. Emiatt a rituális gyakorlat olyan előnyéből való részesülés, mint a csoportkohézió erősítése, az átmenetek kapcsán előálló szerepváltások és ambivalenciák kezelése, jelentősen lecsökken. A (2) *mereven ritualizált* családokban a rituálé formai kötöttsége erős, kevés a nyitott rész, amely lehetővé teszi a módosításokat. A rituálé túl kötött előírásai nem követik a családi változásokat. A (3) *kiegyensúlyozatlan vagy aszimmetrikus ritualizáció* esetén az egyik családkultúra által preferált etnikai, vallási hagyományok, vagy más rituális gyakorlat túlságosan háttérbe szorítják a másik családág rituális hagyományait és igényeit. Az (4) *üres ritualizáció* a jelentésvesztés ellenére fenntartott gyakorlatot reprezentálja. Az alkalom inkább kezd kötelezően végrehajtandó feladat jellegét öltetni szimbolikus tartalom nélkül, ezért gyakran inkább distressz kapcsolódik hozzá. A (5) *rugalmasan alkalmazkodó* rituális gyakorlatot folytató családok képesek a fejlődési szükségletekhez és változásokhoz igazítani a rituális jelentéseket és formákat, képesek újraserkeszteni a szerepeket, előírásokat és a kapcsolatokat. A ritualizáció sajátos változata a (6) *rituálék megszakadása vagy a rituálé nyílt megélésének korlátozottsága*. Ez a lehetséges variáció váratlan változások, traumatikus családi (haláleset, betegség, baleset, költözés, stb.) vagy nagyobb társadalmi események (háborús elnyomás, migráció, stb.) kapcsán állhat elő. A kényeszerű és rapid változások következményei olyan módon érintik a rituális gyakorlatot, hogy a változások nyomán nincs lehetőség a rituális élmény teljességének megtapasztalására. Korlátozottá válhat a szimbolikus tárgyak, dolgok alkalmazásának köre, sérülhet a rituális forgatókönyv, vagy az eljárás módja és a résztvevők köre is. Ilyen módon a rituális élmény eredeti teljessége elveszik.

Schuck és Bucy (1997) a családi ritualizáció értékeléséhez négy dimenzió felmérését javasolja: (1) *struktúra* – a rituálék olyan megfigyelhető karakterisztikumai, mint a résztvevők köre, a résztvevők szerepei, a rituálé helye, és ideje, és gyakorisága; (2) *jelentés* – a rituálé szimbolikus meghatározói, a rituális megjelenítéssel társuló affektív és jelentésbeli tartalom; (3) *fennmaradás* – a család elköteleződésének mértéke a rituálék fenntartása iránt, a részvételt akadályozó tényezőkkel szemben is; (4) *alkalmazkodóképesség* – a család képessége a rituálék egyéni és családi szükségletekhez való igazítására a családi élet időbeni változásai során. Fiese, et al. (2006) a családi étkezések rutin komponenseinek és rituális elemeinek már említett vizsgálata során a családi ritualizáció feltárására és értékelésére három elemzési dimenziót javasolt. A *rituális kommunikáció jellemzői*(1), az *elköteleződés mértéke*(2) és a *folytonosság*(3) a generációs áthagyományozás és a szimbolikus referenciák tekintetében.

III.5. A családi rituálék funkciói

A családi rituálék funkciói természetesen nem térnek el a bevezetőben tárgyalt alapvető társas, társadalmi, kulturális funkcióktól. A családban kialakított rutin és rituálé-praxis jelentőségét és karakterisztikumait maga a család, mint egyedi jelentőséggel bíró társas szerveződés sajátos szükségletei, sérülékenységei és potenciális fejlődési lehetőségei adják. A rituálék családi életben játszott szerepének árnyaltabb megértéséhez azonban érdemes Stern megfigyeléseire, vizsgálataihoz fordulnunk. Stern (2002) saját kutatásai alapján az egymáshoz kapcsolódás intenciói tekintetében két eltérő készletet különböztet meg. Véleményem szerint e két kapcsolódási szándékból tulajdonképpen a családi rituálék különböző funkciói is le származtathatóak (pl. érzelmi szabályozás funkció, szocializációs funkció, identitás-képzési funkció, stb.). Stern (2002) szerint a másikkal való együttlét kezdeményezése lehet egyrészt *változást facilitáló információk megosztása, cseréje* (1). Itt a másikkal való kapcsolódás intenciója az egyes családtagok hiedelmeinek, belső állapotainak vagy cselekvési terveinek megváltoztatása (pl. valamilyen új készség megtanítása, érzelmi állapot megváltoztatása). Másrészt Stern (2002) szerint az anyák gyakran írták le a csecsemő felé fordulásukat olyan módon, melynek nincs más intenciója, mint az „*együttlét az együttlétért*”. Ez a másik élményekben való osztozást jelenti, anélkül, hogy a másik megváltoztatására bármiféle tudatos kísérlet történe. Itt az elsődleges szándék a másik belső világához való csatlakozás és egymás belső világából való részesedés élményének a megszervezése. Természetesen ez az együttlét-forma nem hatás nélküli, sőt feltehetően fontos tényezője a diádikus és kollektív homogenitás-tudat nem fogalmi alapú, hanem élményalapú megteremtésének és megőrzésének. Péley (2007) a hagyományképződés lélektani bázisának elemzése során utal a ritualizált cselekvések ezen jelenségszintjére. Mint írja, „...az együvé tartozás maga az ünnepélyesség élménye. Látjuk tehát, hogy nem a megismétlés öröme vagy kényszere a hajtóereje a hagyományoszerű cselekvéseknek, hanem az „együttes élmény”, a megosztás” (Péley, Révész, szerk., 2007, 148. o.).

E kiegészítések mellett is úgy tűnik, hogy a témában közölt számos írás, kutatási beszámoló által említett funkciók elrendezhetőek Schuck és Bucy (1997) által megfogalmazott kategóriák mentén. A szerzők a családi rituálék tekintetében három fő funkció-csoportot jelöltek meg: 1. stabilizáló funkció; 2. szocializációs funkció; 3. identitás-konstrukció

III.5.1. A családi rituálék stabilizáló szerepe

A rituálék stabilizáló, fenntartó és helyreállító funkciójára már részben kitértünk a téma bevezető részében. És bár a családkutatásokban is általános azaz empirikusan is alátá-

masztott vélemény, miszerint a családi rituálék fontos protektív faktorként szolgálnak a családi élet működőképességének és a családtagok személyes jól-létének megőrzésében, e hatás erejének plasztikussá tételéhez idekivánkozik Shimizu és Pelham (2010) vizsgálata. A szerzők egy halálozási adatokattartalmazó számítógépes adatbázis adatainak feldolgozásával az ünnepi alkalom, az élni akarás és a meghalás személyes „időzítése” között kimutatott összefüggésekkel mutatnak rá az ünnepi rituálék sajátos szelf-karbantartó és közösségi szerepére. A kutatók 30 millió(!) haláleset adatainak elemzésével próbáltak értelmezhető kapcsolatot keresni egyes ünnepek (Hálaadás, Karácsony, Újév, születésnap) és a halálesetek idejének esetleges szabályszerűségei között. A korábbi kutatások arra engedtek következtetni, hogy az emberek késleltetik a halálukat, amíg át nem élnek bizonyos kívánatos társadalmi eseményeket. Shimizu és Pelham (2010) eredményei szerint a karácsonyi időszakban a halál-késleltető hatás statisztikailag is egyértelműen igazolható. Az eredmények megegyezők azzal a nézettel, hogy a karácsony olyan jelentőségű szociális esemény, melyet az emberek szeretnének átélni és feltehetően az élni akarás motivációját is időlegesen felerősíti. Az szerzők szerint az elemzések azt sugallják, hogy *a vágy az életre* és a *támogató kapcsolatok megélése* az a változó, ami összekapcsolja ezt az ünnepet és a halál-késleltetési jelenséget (Shimizu, Pelham, 2010).

A vizsgálat következtetése is implikálja azt a feltételezést, hogy a családi működés stabilitása alapvetően a családtagok közötti támogató kapcsolat megőrzésével függ össze, és így a család működésében mindhárom rendszer szintet érinti. A rituáléknak a családi kohézió és adaptivitás mellett a relacionális igények (pl. párkapcsolat) és a személyes pszichológiai jól-lét egyensúlyban tartására is reflektálniuk kell. A stabilizáló hatás a ritualizáció tekintetében a *megalapozó*, *karbantartó/fenntartó* valamint a *helyreállító* intenciók eltérő hangsúlyai-val valósulhat meg.

A rituálék szerepének megértése tekintetében első látásra úgy tűnhet, hogy a családok esetében a szoros együttélés és a gyakori interakciók miatt a stabilitás megőrzése könnyebb, mint a kiterjedtebb társadalmi alakzatokban. Azonban számtalan környezeti tényező, bizonyos személyiség jellemzők és a változó kapcsolati körülmények a családoktól is nagyfokú rugalmasságot, tudatosságot, problémamegoldó kapacitást és elköteleződést igényelnek. A család rituális gyakorlatában időlegesen bekövetkező károsodásokat (jelentésvesztés, elrutinosodás, tartós asszimetria, deritualizáció, stb.) a családban működő önkorrekciós mechanizmusok csökkenthetik ill. meg is szüntethetik. Ha azonban a család működése tartósan diszfunkcionálissá válik, a családi kohéziót védő mechanizmusok is leépülhetnek, és külső támogatás (természetes támaszok, és szakmai támogató rendszerek) nélkül a családpatológia bekebelezi a rituális kommunikációt is.

A nagy földrajzi szétszóródás, mobilitás, a „sorozatos monogámia” tendenciája és a munkaerő piaci kényszerek miatt gyakran a családi rituálék és rutinok biztosítják a családtagok, különösen a kiterjesztett család fizikai együttlétének egyedüli lehetőségét. Bossard és Boll (1951), McCubbin és Mc Cubbin (l. Schuck, Bucy, 1997), Kissné (2006b) és mások szerint a családi rituálék jó jelzői a család integrációs szintjének, és jelentős szerepet játszanak a családi krízis-helyzetek és a stressz adaptív kezelésében. A tapasztalatok szerint a családtagok biztonságérzetét már önmagában is elősegítheti a rutinok és jelentésteli rituálék stabil működése. Dickstein és mtsai (2002) a családi vacsora interakciós mintáit vizsgálta a McMaster modell felmérési dimenzióinak felhasználásával. A vizsgálati eredmények szerint a családi rutinok mért területei funkcionális értelemben éveken át stabil mintázatot mutattak.

A családi kapcsolatok egyensúlyi problémáit és a ritualizáció stabilizációs szerepét érdemes a családot érintő változások három jellegzetes típusa, a családfejlődési átmenetek, a családstruktúra felbomlása és újrászerveződése és a tartós betegség vagy fogyatékossággal járó változások mentén áttekinteni.

Családi rituálék stabilizációs szerepe a családfejlődés tükrében

A rituális gyakorlat klasszikus antropológiai megközelítései is hangsúlyozták a rituálék stabilizáló, változáskezelő funkcióját a normatív átmenetek idején. Ez a funkció végigkíséri a családfejlődés állomásait, de a szubjektív tapasztalás tekintetében a rituálék jelentősége és esetleges sérülése legmarkánsabban a családalapítás időszakában és a serdülőkorból a fiatal felnőtt korba zajló átmenet idején jelenik meg. A rutinok és rituálék a családalapítás időszakában alapozódnak meg, a későbbiekben stabilizálódnak a hagyományok, ünnepek és rögzült minták révén, majd változásai követik a családfejlődés kihívásait. Ilyen tekintetben a házasság első időszaka és az első gyermek születése, a csecsemőkorú gyermeket nevelő család időszaka a rutinok és rituálék kialakításának egyik kritikus időszaka (Wolin, Bennett, 1988).

Wolin és Bennett (1988) kutatásai szerint a családalapítás időszakát a származási családból hozott rituálék adaptálása, átalakítása és új formák kitalálásának keveréke jellemzi. A gyermek születése körüli időszakban a ritualizáció jelentősége növekedik, majd a serdülőkorú gyermekek fázisában csökken a szertartásosság.

Berg-Cross (l. Braithwaite, et al., 2006) azt találta, hogy a hosszabb házasságokban nagyobb szerepe van a ritualizációnak, mint a rövidebbekben, illetve csökken a számuk, ahogy a gyerekek elkezdenek felnőni.

Fiese és munkatársai (1993) 115 csecsemős vagy óvodáskorú gyermekeket nevelő, 30 évesnél fiatalabb párnál vizsgálták a családi rituálék szerepét az egyes életciklusokban és a családi rituálék kapcsolatát a párkapcsolati elégedettséggel. Az eredmények szerint az óvo-

dáskorú gyermekek családi életciklusában megnövekszik a rituálék mennyisége és jelentősége a csecsemős időszakhoz képest. A szignifikáns különbség a közös étkezések, hétvégék és évfordulós családi események terén mutatkozott. Ez mellett mindkét csoportban (csecsemős és kisgyermekes párok) azt találták, hogy azok a szülők, akik a rituálék nagyobb jelentőségéről számoltak be, elégedettebbek voltak a párkapcsolattal is, ezzel szemben kevésbé voltak elégedettek a kisgyermekes anyák párkapcsolatukkal, ha a rituálék kevésbé jelentésteliek (Fiese, et al., 1993).

Kissné Viszket Mónika (2006a, 2006b, 2007) hazai mintán végzett kutatást a családi életciklusok, fejlődési átmenetek és a családi ritualizáció kapcsolatának pontosabb feltárása céljából. A vizsgálatban csecsemőkorú, óvodáskorú és kisiskolás korú gyermeket nevelő családok rituális gyakorlatát vizsgálta. Azt találta, hogy a csecsemős családokban a legmagasabb a rituálék jelentéstelisége, de szignifikánsan a csecsemős és óvodás ciklus a kisiskolástól tér el. Az eredmények arra utalnak, hogy a csecsemős, óvodás családoknál a hangsúly a tudatos tervezés, a szimbolikus tartalmak, a közös érzelmi élmény átélésére helyeződik, majd az iskoláskorú gyermeket nevelő családok esetében a szerepek, feladatok és a rituálék direkter szocializációs specifikumai kerülnek előtérbe. Ez mellett Kissné (2006b, 2007) vizsgálta az életciklus váltás időszakában és - nem-váltásban időszakában - azaz egy adott ciklusban már tartósabban benne lévő családok ritualizációs jellemzőit. Ennek során a szerző kimutatta, hogy a váltás időszakában a jelentés-faktor értéke emelkedik meg, a szimbolikus jelentőség és az esemény gyakoriságának növekedése révén. Az alkalmak tekintetében, pedig a közös étkezések értékelődnek fel.

A vizsgálati eredmények arra utalnak, hogy amennyiben a család életében a ritualizáció támogatni ill. követni tudta a fejlődés adta változásokat, akkor számos működőképes rutin és rituálé kialakulása és ismétlődő megjelenése jellemzi a családtagok kapcsolódási mintáit. Azonban a serdülőkorba és a fiatal felnőtt korba való átmenet az addig viszonylag stabil rituális gyakorlatban áthatóbb módosítását is igényli, provokálja.

Eaker és Walters (2002) szerint, ha a család képes a serdülőkori változásokat integrálni a rituális gyakorlatba, akkor az jelentős támaszt jelent a serdülő családtag fejlődési krízissel való megküzdésében. A rituálék újratárgyalása segíti a megváltozott szerepek és szerepvizonylatok megjelenítését. Elősegíti a változások és ehhez kötődő tapasztalatok és kölcsönös elvárások megvitatását, úgy, hogy közben a serdülő továbbra sem érzi magát a családi eseményekből kirekesztettnek, nem érzi saját belső változásait elfogadhatatlannak, vagy a család többi részétől elidegenedettnek. Az adott fejlődési szakasznak megfelelően a rituális gyakor-

latnak tükröznie kell az összetartásra képes, de nem tolakodóan kényszerítő kapcsolati mintákat (Eaker, Walters, 2002).

Mindazonáltal a családi fejlődési krízis elkerülhetetlen. Fiese és Kline (1993) vizsgálati eredményei szerint a családon belül a szülők nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a családi események szimbolikus tartalmának, mint kamasz gyermekeik. A szerzők megállapítása szerint a családon belül mutatkozó különbségek arra utalnak, hogy a serdülők kevésbé érzi közel magát családtagjaihoz. A generációs különbségek problémáját és családi rituális gyakorlat átszervezésének kudarcával együtt megjelenő elidegenítő hatást igazolta többek között Larson (1997), Kiser és mtsai (2007) serdülő családokkal, valamint Casotti (2010) fiatal felnőttekkel végzett vizsgálata is.

Compan és mtsai (2002) vizsgálata szerint a mentálhigiénés egészségügyi szolgáltatásokat igénybevevő, pszichológiai problémákkal küzdő serdülők családjában kevesebb a családi rituálé mind a hétköznapi, mind az ünnepi, mind az átmeneti rítusok tekintetében, több az elkülönülő gyakorlat és az észlelt családi diszfunkció, mint a vizsgált kontroll csoportban.

Mindazonáltal számos tanulmány igazolta, hogy a családi rituálék jelentős szerepet játszanak a különböző fejlődési ciklusokban lévő gyermekek pszichés jól-létében, iskolai előmenetelében, társas készségeinek fejlődésében és a kockázat-kerülő magatartás valamint a családi kötődések alakulásában (Thomas-Leopore, et al., 2004, Spagnola, Fiese, 2007). Resnick és munktársai (l. Kiser, et al., 2005, 2007) serdülőkorú gyermekek családjainak vizsgálata során kimutatták, hogy a serdülők egészség-magatartásával kapcsolatos kockázati tényezők, és védő faktorok tekintetében a családi kötelékek erőssége védelmet nyújt az egészségveszélyeztető viselkedéssel szemben. A családtagok összekapcsoltságát a napi rutinok ill. rituálék (közös étkezések, közös tevékenységek, lefekvéses idő, stb.) meglétével és az abban való részvétellel mérték. Kiser és mtsai (2005) célzottan a családi rituálé, a családi funkcionális minősége és a serdülők klinikai státuszának kapcsolatát vizsgálták. A klinikai és nem-klinikai minta összehasonlító vizsgálata során a rituálék családi gyakorlatával kapcsolatos mutató terén a nem-klinikai családok látványosan magasabb értékeket mutattak, mint a klinikai családok. Eisenberg és munkatársai (2004) kamaszok családjainak étkezési szokásait vizsgálta több jellegzetes serdülőkorú kockázati viselkedéssel (szerhasználat, depresszív tünetek, szuicid krízis, stb.) összefüggésben. Azt találták, hogy a közös étkezések gyakorisága fordított kapcsolatban állt a fenti viselkedési tünetek mértékével. A szerzők szerint a rendszeres családi közös étkezések protektív faktorként funkcionálhatnak a serdülők jól-léte tekintetében. (Eisenberg, et al., 2004) Neumark-Sztainer (l. Larson, et al., 2006) vizsgálatában azt találta, hogy ahol a családi étkezésnek prioritása volt, ahol kialakult szabályok és struktúra jellemezte

az étkezéseket, és pozitív érzelmi légkörről számoltak be a megkérdezettek, ott kisebb valószínűséggel alakult ki a serdülő családtagoknál evés zavar, egészségtelen fogyókúras táplálkozás. Yong és Mei (2010) 120 egyetemi hallgató részvételével vizsgálta a családi étkezések minősége, a családi működés észlelt minőségét és a résztvevők önértékelését. Az eredmények szerint a családi étkezés szignifikáns kapcsolatban volt a magasabb önértékeléssel és a családi működés pozitívabb megítélésével.

Johnson és munkatársai (2006) a szabadidős tevékenység és házastársi kapcsolattal való elégedettség kapcsolatának vizsgálata során talált szignifikáns pozitív kapcsolatot a szabadidős tevékenységgel való elégedettség és a házastársi kapcsolattal való elégedettség között.

Zabriskie és Cormick (2001) Kelly már említett modelljéből kiindulva vizsgálta a két szabadidő típus, a családi kohézió és az alkalmazkodási képesség kapcsolatát az Olson-féle Családteszt (FACES-II) felhasználásával. Vizsgálatukban azt találták, hogy mindkét szabadidős tevékenység típus szignifikáns kapcsolatban van a kohéziós szinttel és az alkalmazkodási skálával is, de az alap-időtöltések erősebb kapcsolatban voltak a kohézióval, mint a változatoságot reprezentáló tevékenységek. Más vizsgálatok is egyértelmű pozitív kapcsolatot mutattak ki a családi szabadidős tevékenységek, az ezekkel való elégedettség és a családi élettel való elégedettség között (Zabriskie, Cormick, 2003, Agate, et al. 2009.)

Crespo és munkatársai (2011) vizsgálatukban a családi rituálék, a családi kohézió és a serdülők jól-létének észlelt minősége közötti hosszszetszeti kapcsolatot nézték. A 713 új-zélandi serdülő - szülő diád vett részt, a méréseket 1 éves intervallumban ismételték. A vizsgálatban arra kerestek választ, hogy a rituálék jelentése közvetlen vagy közvetett módon befolyásolja-e a serdülők jól-létét. Spagnola és Fiese (2007) a rituálék direkt vagy indirekt hatásmechanizmusaival kapcsolatban megállapítja, hogy a családi élet különböző területeivel, és a gyermek egyes fejlődési jellemzőivel való korrelációs kapcsolatok mellett az ok-okozati viszony megállapítása nehéz. A szerzők véleménye szerint a rutinok és rituálék kialakítása és hatékony, jelentésteli működése egy tranzakcionális folyamat eredménye, melyben elsősorban a *szülői hatékonyság* (1), a *viselkedés-monitorozás* (2) és a *családi kapcsolatok koherenciája* (3) és a *bejósolható rutinok, jelentésteli rituálék*(4) közötti egymás felerősítő vagy egymást gyengítő kölcsönhatásai játszanak alapvető szerepet. Crespo és munkatársai (2011) azt feltételezték, hogy a családi rituálék jelentéstelisége és a serdülők jól-léte között a családi kohézió észlelt minősége működik mediátorként. Az eredmények arra utalnak, hogy a családi rituálék jelentése és a családi kohézió észlelt minősége között egy hosszszetszeti kétirányú hatáskapcsolat van. Hazai mintán végzett vizsgálatában a családi rituálék, mint protektív faktorok közvetett hatását találta Kissné (2006b) is. Az útvonal elemzés statisztikai módszerével kimutatta,

hogy a rituálék nem direkt módon befolyásolják az adaptációt, elégedettséget, hanem a coping-erőforrások (kohézió, flexibilitás, kommunikáció, probléma megoldás) erősítése révén. A kapott eredmények szerint a rituálék a legerősebb kapcsolatban a kohéziós szinttel, a közösségi érzéssel vannak.

Ritualizáció a családfelbomlás és újraszerveződés folyamatában

A rituális kommunikáció és a mindennapi életszervezés magját képező rutinok működés módjának és szerepének sajátos kutatási területét képezi a családfelbomlás, válás, újraszerveződés jelenségköre, mivel e történések lezajlásában potenciális veszélyforrások vannak a rutinok és rituálék elhagyására, sérülésére vagy maladaptív működtetésére. Másrészt a ritualizációban beálló zavar, patológia jelentősen befolyásolja a családtagok között újraszerveződő kapcsolatok sérülékenységét és a személyes teherbíró-képességet is (Loerzer, 1996, Braithwaite, et al., 1998, Dowling, Barnes, 2001, Goldenberg, Goldenberg, 2008). Az egyszerűsített családszerkezet, a gyermekétől külön élő szülő konstellációja, vagy az újratársult, ún. „mozaik családok” a sajátos kapcsolati struktúrákkal és fejlődési feladatokkal összefüggő speciális problémák miatt számos speciális kérdést vet fel a rituális gyakorlat és működési egyensúly tekintetében. A kapcsolat felbontása miatt újraszerveződő családok alapvető nehézsége abból fakad, hogy a család határai gyakran homályosak, tisztázatlanok és csak lassan vesznek fel jól követhető és hatékony alakzatot. A két családrésznek egyszerre van szüksége a határok lazításának, rugalmassá tételének képességére, és a világos határok lefektetésére a családi stabilitás és kohézió kialakítása érdekében (Braithwaite, et al., 1998, Goldenberg, Goldenberg, 2008). Ez a kettős igény intenzív és gyakran tartós stressz-helyzetnek teszi ki a családtagokat, és sérülékennyé teszi a rutinok és rituálék protektív funkcióját is. Az újraszerveződés mélyen érinti a napi rutinokat (pl. „apás és anyás hétvégék”, eltérő étkezési, lefekvéses, stb. a két családrészben), a régi családformációban kialakított hagyományokat és az új családformáció hagyományteremtésre való igényét (pl. nyaralás megszervezése a két családrész között), valamint a család neves ünnepeinek megszervezését, légkörét (pl. ki kivel mikor mennyit ünnepelhet együtt, ki nem vehet részt az ünnepen, stb.). Külön jelentőséget kapnak a taggá fogadási rituálék, a kapcsolat fenntartó rituálék, a „veszteség-rituálék”, és bizonyos esetekben a deritualizáció is.

Portes és mtsai (l. Spagnola, Fiese, 2007) a válás, különélés, újraszerveződés nehézségei, a rituális gyakorlat és a gyermeki tünetképződés összefüggéseire irányuló vizsgálatukban azt találták, hogy azok a gyermekek és kamaszok, akiknek a szülei elváltak kevesebb internalizáló és externalizáló tünetet mutattak abban az esetben, ha a nevelőszülők szervezetesebb rutinokról és szerepekről számoltak be.

Guidubaldi és munkatársai (l. Fiese, et al., 2002) vizsgálata rámutatott a rutinok jelentőségére a válás utáni újraszerveződés időszakában. A megfelelően működő esti rutinok jobb iskolai előmenetelt és kevesebb iskolai hiányzást jósoltak be.

Brody és Flor (l. Fiese, et al., 2002) egyedül álló anyák vizsgálata során megerősítették azt a feltételezést, miszerint a rutinok és speciális alkalmak (rituálék) rendszeres gyakorlati egymást felerősítő kapcsolatban vannak a szülő-gyerek kapcsolat észlelt minőségével, valamint az anyai kompetencia-érzéssel, és az önbecsüléssel.

Henry és Lovelace (l. Fiese, et al., 2002) a rendszeres rutinok működése esetén a serdülők nagyobb fokú elégedettségét mérték az újratársult családdal kapcsolatban.

Braithwaite és munkatársai (1998) tanulmányukban 53 örökbefogadó és újratársult, ún. rekombinatív családban vizsgálták mélyinterjúk segítségével, hogy hogyan viselkednek egymással az egyes tagok, hogyan alakítják viszonyaikat a családi rítusokon keresztül. A kvalitatív, interpretatív analízis azt mutatta ki, hogy az ilyen családoknál alapvető kérdés a családfejlődésben a dialektikus feszültség „rég” és „új” család közt. Az eredmények szerint ebben a helyzetben a családi rítusok fontos kommunikációs eszközökként és helyreállító mechanizmusokként működhetnek az újraszerveződés, az ambivalenciák, a régi kötődések iránti lojalitás és az új kapcsolatok konszolidálására irányuló igények és törekvések kifejezésében és kezelésében. Azok a ritualizációs újraszervezési kísérletek bizonyultak a leghatékonyabbnak, ahol a rítusok részben formájukban részben tartalmukban képesek voltak mind az új, mind a régi család iránti érdeklődést, tiszteletet és lojalitást kifejezni (Braithwaite, et al., 1998).

Betegség, krónikus hiányállapotok és családi rituálék

A családi rituális gyakorlat alakulását a fejlődési átmenetekkel vagy kapcsolatok megszakadásával járó változások és feszültségek mellett természetesen más események, tényezők is jelentősen befolyásolhatják, időlegesen, vagy tartósan megzavarhatják. A betegség, fogyatékosság és ritualizáció összefüggéseit próbálta meg feltárni számos vizsgálat, azzal a céllal, hogy a család és a beteg/fogyatékos családtag megküzdése, működőképessége és a ritualizáció között feltételezett tartalmas kapcsolatokhoz empirikus bizonyítékokat is szolgáltatassanak.

A fejlődési rendellenességgel született gyermek gondozása, vagy a krónikus betegség kialakulása jelentős változásokat és változtatásokat igényel a család rituális gyakorlatában. Több vizsgálat rámutatott azokra a kényszermintázatokra, melynek során a megszokott és jól működő rutinok megszakadnak, ill. addig jelentésteli közös rituálékat elhagynak a szülők a beteg gyermek speciális igényei és nonkomform viselkedési reakciói miatt (Schuck, Bucy,

1997, Mason, Pavia, 2006, Spagnola, Fiese, 2007, Jacobs, Fiese, 2007). Jacobs és Fiese (2007) túlsúlyossággal is küzdő asztmás gyermekek családi étkezési viselkedését vizsgálták. Az eredmények szerint a túlsúlyos gyermekek esetén jelentősen több stresszről számoltak be a szülők és több problémás interakciós minta jelent meg a családi étkezések lefolyásában olyan területeken, mint időmenedzsment, adekvát érzelmi válaszok, szerepek és irányítás.

Janicke és mtsai (l. Fiese, et al., 2006) vizsgálatuk során azt találták, hogy a cisztás fibrózisos gyermekek családjainak eredményeit összehasonlítva más, egészséges gyermeket nevelő családokéval, az előbbiek nagyobb valószínűséggel folytatták a gyerekek mentális egészségére káros hatással lévő rigid elköteleződési formákat.

Dickstein és mtsai (2002) megfigyelései szerint, azokban a családokban, ahol az anya depressziós tüneteket produkál, a családi étkezés lezajlásában is zavar keletkezik. Tehát valamely, a családi élet megszervezésében fontos szerepet beöltő családtag pszichés leterheltsége jelentősen átírhatja a rutinok és rituálék addig megszokott szerkezetét. A család ritualizáltsági szintjéért való fokozottabb felelősségvállalás a nők részéről (Shaw, Dawson, 2001, Friedman, Weissbrod, 2004, Elliot, et al. 2010) azt is valószínűsíti, hogy a felnőtt nő családtagok depressziója, betegsége, kezdeményező készségének csökkenése a családi praxis jelentősebb és átfogóbb zavarához vezet, mint a férfi családtag kezdeményező-készségének csökkenése.

A családi rituálék helyreállító funkcióját tükrözik más vizsgálatok. Bush és Pergament (l. Fiese, Wamboldt, 2000) vizsgálatukban azt találták, hogy krónikus fájdalom szindrómában szenvedő betegek családi élettél való elégedettsége magasabb volt, ha a családban jól kialakított rutinok és jelentésteli rituálék működtek.

Markson és Fiese (2000) asztmás és egészséges gyermekek családjával végzett összehasonlító vizsgálata során azt találták, hogy azokban a családokban, ahol a rituálék jelentéstelisége magasabb fokú volt, az asztmás gyermekek alacsonyabb szorongás szintet mutattak.

Dickstein és munkatársai (2002) a családi rutin tevékenységek javuló funkcionális minősége mellett az anyai depresszió enyhülését találták.

Buchbinder és mtsai (2009) rákos betegségben szenvedők családjában vizsgálták a diagnózist követő átszerveződési és újraszerveződési folyamatokat és azok szubjektív megélését a családtagok körében. A beszámolók is megerősítik azokat az előzetes tapasztalatokat, melyek a súlyos és tartós betegség családi működésre gyakorolt hatásaival kapcsolatosak. A betegség és kezelés kikerülhetetlenül feldúlja a családban kialakult, jól működő rutinokat és jelentésteli rituálékat. Az interjúk tanúsága szerint azonban a családi élet és a családi kohézió fenntartható ill. helyreállítható, ha a családtagok képesek olyan új rutinok és rituálék kialakí-

tására, amelyek a betegség és kezelési folyamattal járó viselkedési és emocionális következményeket is integrálják, ill. képesek olyan megszokott viselkedéseket újra aktivizálni, melyek a betegség előtt is fontosak voltak.

Haugland (2005) azt vizsgálta, hogy az ivás és nem ivás fázisaiban hogyan változtak a rituálék, és rutinok a családban. A vizsgálat eredményei szerint a ritualizációban és annak megzavartságában változások zajlanak le az ivás és józanság időszakában. A zavarok és a változások az ivás és nem-ivás fázisaiban jellegzetesen kapcsolódnak az apák rituálékban való részvételének módjához, a szülői szerepek, a felelősségvállalás, a rituálék érzelmi légköre, valamint a családi atmoszféra sajátos mintázataihoz. A vizsgálat alapján Haugland (2005) a zavarok mennyisége, típusai és a gyermekek zavaroknak való kitettsége alapján négy különböző családtípust azonosított: (1) *protektív* család, ahol csak kis változásokkal jártak együtt az ivás-nem-ivás fázisai, a rutinok és rituálék megtartottak maradtak, a többi változó viszonylagos épsége mellett (érzelmi klíma, szülői monitoring, stb.); (2) *érzelmileg bomlasztó* család, ahol az anyák próbálják fenntartani a rituális gyakorlat struktúráját, de az érzelmi klíma, a konfliktusok túlterhelik a családtagokat az ivási fázisokban; (3) „*lelepleződő*” családok, ahol az ivási fázisban kibontakoznak a konfliktusok, megjelenik az erőszak, és pszichés problémák válnak láthatóvá, a gyermek nyíltan bevonódik az ivási probléma megelőzésébe, ill. megállításába, a rituális gyakorlat megváltozik; (4) *kaotikus családok*, ahol jelentősen leépül a rituális gyakorlat, gyermek destruktívan parentifikálódik, anya nem képes kompenzálni szülői szerepeket, súlyos egyéni pszichés és családi zavarok kísérik.

Bennett, Wolin és munkatársai (1988, 1990) több kutatást is indítottak az alkoholproblémák generációs áthagyományozása és a családi rituálék funkciójának, esetleges protektív szerepének feltárása céljából. A kutatások során azt találták, hogy azokban a családokban, ahol a szülőket a ritualizáció tekintetében nagyobb fokú tudatosság és tervezés jellemezte, ill. ahol a családtagok a számukra fontos rituálékról időlegesen letudták választani az alkoholhoz kötődő viselkedési problémákat, a gyermekek kevesebb viselkedési tünetet mutattak ill. az alkohol probléma esetén csökkent az ivás transzgenerációs átvitelének valószínűsége. Ha azonban az alkoholfogyasztás „rátelepedett” a családi rituálékra is, akkor egyrészt a rituálék leépülése, másrészt a szenvedélybetegség transzgenerációs átörökítése volt nyomon követhető (Wolin, Bennett, 1988, Bennett, et al., 1988, Bennett, Wolin, 1990).

III.5.2. A családi rituálék szerepe a szocializációban

A szocializáció perspektívájából a rituálék egy olyan tanulási kontextust teremtenek, melyek számos társas és kognitív készség fejlődését és a társadalmilag elfogadott viselkedés kidolgozását elősegíthetik (Schuck, Bucy, 1997). Többen foglalkoztak a nyelvi szocializáció

és étkezési vagy meseolvasási rituálék kapcsolatával. Számos szerző hangsúlyozza a közös családi vacsora szocializációs hatásainak különféle aspektusait (Eisenberg, et al., 2004, Thomas-Lepore, et al., 2004, Fulkerson, et al., 2006, Larson, et al. 2006). A közös vacsora egy olyan kontextust teremt, melynek során a gyermek találkozik a nyelvhasználat kulturális szabályaival, részese lehet strukturált dialógusoknak, betekintést nyer a társalgási szabályokba (szóátadás, szóátvétel, stb.), elsajátíthatja a perspektivikus beszédet és gondolkodást. Ely és mtsai (l. Spagnola, Fiese, 2007) a közös étkezések egyik fontos jelenségének tartják a „meta-nyelv” dialógus-típusát, mely a beszélgetés során magára a nyelvre, nyelvhasználatra vonja a családtagok figyelmét. Erre irányuló vizsgálatok eredményei szerint a családban folyó narratív vagy elaboratív beszélgetések gyakorisága összefüggést mutat az óvodáskorú gyermekek-nél mért szókincs és beszédmegértési képességek fejlettségével (Larson, et al., 2006, Spagnola, Fiese, 2007).

Ha a család az étkezések során pozitív interakciós mintázatokat követ, akkor a gyerek más környezetben is kisebb valószínűséggel mutat viselkedés problémát. Ahol viszont a kaotikusabb családi étkezési szokások jellemezték a családot, ott gyerekek magasabb értékeket értek el a „Gyermek Viselkedés Kérdőív” internalizáló tünetek skáláján (Fiese, et al. 2006). Blum, Kulka (l. Fiese, et al., 2006) szerint a nyugati kultúrákban az étkező asztalnál zajló beszélgetések egyik legfontosabb fókusza a gyerek napi tevékenysége (iskola, barátságok, igények, jövőbeni tervek, stb.) Ezek az ismétlődő beszélgetések implicit szerepeket tartalmaznak (diák, a szülő részéről védelmező stb.) és így szerep-relációk kognitív felépítésében és a szerep-megerősítésben is fontos szerepe van. Ez pedig kihat a családon kívüli életterületekre is (kortársak, teljesítmény, stb.). Clarke (2008) a karácsonyi ajándék-kívánás kommunikációs rítusát vizsgálva az ünnepek szocializációs hatásának egy sajátos aspektusára mutatott rá. A vizsgálat szerint a szülő - gyermek kommunikáció fontos részeként a szülők bátorítják, sőt elvárják a gyermektől az ajándéktárgyakra irányuló vágyak megfogalmazását és a vágy teljesülésére vonatkozó elvárás kialakítását. Eredményei szerint a családi kommunikációnak ez a stílusa összefügg a család fogyasztói identitásának generációs transzferjével, a gyermekek fogyasztói attitűdjének kialakításával.

Fiese (2002) által végzett longitudinális vizsgálat eredményei szerint az óvodás és kisiskoláskor időszakában megmutatkozó családi szervezettség a mindennapi rutinok és ritualizáltság terén pozitív kapcsolatban van a gyermekek iskolai teljesítményével. Brody és Flor (l. Spagnola, Fiese, 2007) alacsony jövedelmű családoknál hasonlóképpen kapcsolatot talált a családi rutinok és rituálék gyakorisága és a tanulmányi eredmény között.

A kutatások egy része a családi ritualizáció, rutin szervezettség és a társas készségek fejlődése közötti kapcsolatra irányultak, feltételezve, hogy a családi rutinok és rituálék mintául szolgálhat a kulturálisan elfogadott viselkedések elsajátításához. Mactavish és Schleien (I. Zabriskie, Cormick, 2001) kutatási eredményeik alapján arra következtettek, hogy a családi szabadidős programok, mint a családi rituálék egy sajátos formája, fontos szerepet játszanak a pszichoszociális fejlődésben, olyan területeken, mint a társas készségek, probléma megoldás, tárgyalási készség, kompromisszum készség.

A serdülőkori magatartászavar és családi rutinok kapcsolatának vizsgálata során Keltner és mtsai (1990) azt találták, hogy a rutinok szignifikáns prediktorai a serdülőkori magatartászavarnak lányok esetében. A családi rutin tevékenység diszharmonikus működése rizikófaktorként működik a magatartás zavar kialakulása tekintetében. Más vizsgálatok kimutatták, hogy a válás utáni időszakban lévő családoknál a gyermekek stressz internalizálására való veszélyeztetettsége kapcsolatban van a családi rutinok csökkenésével.(Kiser, et al., 2005).

Coltrane, és munkatársai (Id. Roberts, et al., 2011) mexikói családokkal végzett vizsgálatuk során azt találták, hogy ott, ahol az apák a családi rituálék magasabb szintjéről számoltak be, erőteljesebb a monitoring a gyermekek irányában, és több a családi interakcióban való részvétel.

Roberts és munkatársai (2011) török és amerikai fiatalkori bűnözők csoportját hasonlították össze az önértékelés, családi rituálék és családi közös tevékenységekben való részvétel, vallásosság jellemzői mentén. A vizsgálat csak részben igazolta a korábbi tanulmányokban sugallt előfeltételezéseket a családi rituálék esetleges szerepét a bűnözésre való veszélyeztettség csökkentésében. A családi rituálék szignifikáns negatív kapcsolatban állnak a deviáns viselkedéssel, de a vizsgálati eredmények a szociális rizikó faktorok (szülői deviancia, a bűnöző társas miliő) elsődleges hatására utaltak.

III.5.3. A családi rituálék identitásképző funkciója

Mint Epp és Price (2008) a családi rituálék kutatási eredményeinek áttekintése alapján megállapítja, a családi rituálék a családi identitás kialakításának, felülvizsgálatának, megerősítésének és továbbadásának központi területe. Bennett, Wolin és McAvity (1988) tanulmányukban a rituálékat eo ipso a családi identitás-tartalmak „megőrző helyeként” és kifejezőjeként tételezi. Wolin és Bennett (1988) kutatásai szerint a családok saját magukat gyakran rituáléikkal jellemzik. Ez a jelenség is annak a közvetlen bizonyítéka, hogy a jelentésteli rituálé az önmeghatározás egy módja, melyben az önelképzelés összefonódik az élménnyé alakított

összetartozás tapasztalatával. A szerzők megállapítása szerint a rituálék erősítik az egyéni identitást úgy, hogy közben az egymáshoz tartozás élményét is biztosítja.

Az identitás-konstrukcióban a rituálé három mozzanata biztosítja a kívánt hatást: transzformáció (1), affektív és szimbolikus kommunikáció (2) és stabilizáció (3) (Wolin, Bennett, 1988). A rituálék a családi identitást azáltal képesek stabilizálni, hogy „a család élete során tisztázzák a szerepelvárásokat, kijelölik a kötődéseket, kapcsolatok helyét a családon belül és kívül, valamint meghatároznak bizonyos szabályokat, melyekhez tartva magát, minden családtag tudja, hogy a „mi családunk ilyen” (Illyés, Ritoók, 1988, 120. o.).

Reiss (l. Wolin, Bennett, 1988) a rituálékot a családi paradigmák megőrzésének elsődleges eszközének tekintette. A ritualizáció és családi eszmerendszer viszonyát illetően Fiese (Fiese, 2001, Pratt, Fiese, ed., 2004,) több tanulmányában is utal Reiss azon elméleti alaplására, mely szerint meg kell különböztetni a családi élet viselkedéses és reprezentációs szintjeit („practicing and representing family”). A családi élet *materiális* és *ideológiai szintjeinek* (Seltzer, 1994) megkülönböztetése alapvető bázisát képezi a család kultúra, és a családi identitás-konstrukció elméleti megközelítéseinek is, és beágyazódik a kultúra láthatatlan, fogalmi, mentális és látható, viselkedéses, tranzakcionális síkokat feltételező bifokális felfogásába (Bennett, et al., 1988, Van der Hart, et al., 1988, Fiese, 2001, Dallos, Procter, 2001, Pratt, Fiese, 2004). A viselkedési szint a közvetlenül megfigyelhető interakciók révén kifejezik és érvényesítik a család hiedelmeit, értékeit és meggyőződéseit, biztosítják a családi koherencia és közös identitás érzését. A családi hiedelemrendszer (paradigmák és konstrukciók) pedig irányítja a viselkedést, valamint kontextust biztosít a cselekvések értelmezéséhez. A két szint egy rekurzív, kölcsönösen függő, dinamikus viszonyban áll egymással. A mítoszok, narratívumok rituálékba ágyazottak, míg a rituálék a családi reprezentációk megjelenítőjeként nyerik el kiemelt státuszukat (Van der Hart, et al., 1988, Fiese, 1997, 2001, Pratt, Fiese, 2004).

Mindazonáltal a két szint megkülönböztetése fontos a két szint közötti eltérések, divergenciák és feszültségek, valamint az eltérésekből, ellentétekből fakadó családi folyamatok jelentőségének érzékeltetéséhez is. Ezt a lehetséges széttartó kapcsolatot hangsúlyozza Daly (2001) és Gillis (2002) a ritualizáció és a családi együttlét modernkori kulturális helyének és szerepének elemzése során.

Daly (2001) szerint, ahogy a domináns kultúra uralkodó család-képe egy idealizált és romanticizált reprezentáció, ugyanúgy a „családi idő” is az. Az uralkodó képben az elképzelt kétszülős család együttléteinek ideje egy olyan minőségi idő, mely fokozza a családtagok jólétét. Daly (2001) értelmezésében a családi idő reprezentációi tehát nem egyszerűen leíró jel-

legűek, hanem normatívák. A család időbeli egységként való definiálása, melyet a progresszív változások határoznak meg, széles körben elterjedt nézet. A családi élet különböző stációi (születés, óvodakezdés, érettségi, évfordulók stb.) is arra utalnak, hogy mennyire időhöz kötött a családi lét. Mint Leach (1983) ezt a rítusok általános karakterisztikumai kapcsán is megállapította, a rítusok a családban is egy praktikus funkciót töltenek be azzal, hogy az élet meghatározhatatlan folyásának adnak egy struktúrát, rendszert, és a szimbolikus formák révén „temporalizálják” és „kronologizálják” (Jorgenson, Bochner, 2004) a családot. Azonban miközben a valós kulturális és társadalmi folyamatok a család-szerkezet és tapasztalatok szétágazásával járnak együtt a családi idő mítosza megmaradt egy központi ideaként. Ez a családi idő problematizálódásához vezetett (Daly, 2001).

Gillis (2002) is foglalkozik azzal a kulturális problémával, miszerint a modernitás lineáris időszemlélete, az idő gyorsulásának szubjektív élménye, és a globalizációval együtt járó tér-élmény megváltozása felerősítette a retteget az emberekben az idő szűkösségével, az idő gyors elfogyásával, a mulandósággal és a lehetőségek egyszerűségével kapcsolatban. Mint Daly megjegyzi, „az idő mibenlétéről meglévő ideológiánk egy boldogtalan jelenben hagy minket” (Gillis, 2002, 8. o.). Gillis (2002) véleménye szerint a családi rituálék ezzel a megváltozott időtudattal párhuzamosan felértékelődnek, mert a rituálék a ciklikusság és ismétlődés révén képesek dacolni a rendületlenül előrehaladó idő képével, és a lineáris idő centrifugális hatásaival. Mint Gillis (2002) fogalmaz, ahogy mentális térképeink tele vannak családi helyszínekkel, úgy mentális naptáraink zsúfoltak a családi közös időre vonatkozó elvárásokkal és események emlékeivel. A rituálék, mint az emlékezés speciális alakzatai, képesek a szubjektív élményben kompenzálni, és helyreállítani a múlt – jelen – jövő folytonosságát. Azonban a családi idő és tér szakralizációja a megváltozott kulturális feltételek között óriási terheket is ró a családra. A szerző – Daly-hez hasonlóan - a családi rituálékhoz való viszony megítélésében szintén hangsúlyozza a ritualizációt kitermelő vágyak, szükségletek, a felfokozott intimitáséhség reprezentációs szintje és a megvalósított rituálék valós negatív tapasztalata között tátongó szakadék posztmodern jelenségét (Gillis, 2002). Gillis (2002) gondolatmenete szerint, mivel a rituálé, sok más kulturális kifejező formához hasonlóan, a memóriától függ, a felgyorsult életvitel, a valós idejű együttlétek csökkenése, a globalizálódással erősödő gyökértelenség feltételei mellett a családi rituálékhoz való ragaszkodás gyakran csak az emberi memória vágyvezérelt torzításai miatt maradhat fenn. A vágy a „családi együttlét tökéletes pillanataira” olyan erős, hogy az képes legyőzni a cselekvés valóságát, képesek „felülírni” a sztereotip, előírászerű, szorongáskeltő, csalódáskeltő közös családi ebédek, nyaralások és ünnepek tapasztalatát is. Mint Daly fogalmaz, „a múlt és a jövő megőrzi a családi időt, de a jelen a kiáb-

rándulás színhelye” (Gillis, 2002, 8. o.). Azonban Gillis (2002) szerint az „*ünnep trauma*”, vagy másképpen a „*vasárnapi neurózis*” (Ferenczi, 1920) paradox módon csak erősíti a vágyat a „boldogtalan jelen” meghaladására, és egy eljövendő „tökéletes” családi együttlét megjelenítésére. Ilyen módon a pozitív családi identitást valójában sokkal inkább a családi rituálék mitologizált és idealizált emléke és elbeszélte története, valamint a családi reünio megújuló vágya tükrözi, mint a valós esemény valós tapasztalata (Schuck, Bucy, 1997, Segal, 2004).

A két szint közötti kapcsolat problémái tulajdonképpen a családi rituálék minőségi értékelésében is megjelentek. Egy rituálé vitalitását az egyéni, kapcsolati és családi értékek, hitek, jelentések felvevő és megjelenítő képessége adja (Wolin, Bennett, 1988, Rook, 1985, Fiese, 2001, Schuck, Bucy, 1997, Hézszer, 2003). A két szint közti eltérések tipikus eseteiként említhető az „üres rituálé” vagy „merev ritualizáció” fogalma.

A rituálék identitás-praxisban játszott szerepével kapcsolatban fontos megemlíteni Van der Hart és mtsai (l. Kissné V., 2006a) felvetését, akik a rituálék nyitottságának és zártságának jelentőségét hangsúlyozzák a családtagok önmegjelenítésével kapcsolatban. A rituálé bizonyos fokú nyitottsága szükséges az improvizálás és átalakítás lehetőségéhez. A *nyitott rész* fontos előfeltétele a személyes jelentések és tapasztalatok felvételéhez, bizonyos határok között zajló variációk megjelenéséhez, a jelentés-újraalkotás lehetőségéhez. A *zárt rész* ezzel szemben biztosítja a kiszámíthatóságot, biztonságos keretet nyújt az emocionálisan telített interakciókhoz és az ambivalenciák kezeléséhez.

A rituális kommunikáció családi identitás-praxisban játszott szerepét a különböző rituálé típusok perspektívájából is érdemes megvizsgálni. Wolin és Bennett (1988) a *mindennapi rögzült interakciókból* kifejlődő rituálék szerepét elsősorban a család és külvilág viszonylatában működő határok, családon belüli hierarchia, és szerepek, a családtagok közötti érzelmi közelség és távolság kidolgozásában, megjelenítésében és megerősítésében valamint az egyéni identitások kidolgozásában és megerősítésében látta. Tehát olyan csoport és relacionális tranzakcionális jellemzők megformálásában látják a mindennapi interakciók hatását, melyek Epp és Price (2008) fogalmi rendszerében elsősorban a családi identitás strukturális komponenseit alkotják.

A családi *hagyományok* az identitásképzés tekintetében elsősorban a csoportközi viszonyok szempontjából fontos megkülönböztető jegyek kidolgozásában játszik fontos szerepet. Wolin és Bennett (1988) szerint a hagyományok a család egyedi formációként való érzékelésében, a családi kohézió és folytonosságérzet alakításában játszanak elsődleges szerepet. Ezek az alkalmatípusok tehát főként a generációs orientáció és családi karakterkomponensekkel állnak szoros kapcsolatban.

Az *ünnepek* elsősorban a családi élet mérföldköveit, a család tágabb kultúrába való beágyazottságának és a család kulturális identitásának alapvető megörökítői, kifejezői. Számos tanulmány az ünnep kultúraátörökítő, szocializációs és identitásképző szerepét hangsúlyozzák (Wolin, Bennett, 1988, Bettelheim, 1994, Assmann, 1999, Turner, 2002, Brathwait, Baxter, 2006, és mások). Az ünnep nem más, mint felidézés a tudók által, és az átadás azoknak, akik még nem ismerik a közvetítendő tartalmakat. A felidézési aktus egyben hangsúlyozza a közösség tagjainak közös sorsát és az egyén sorsának csoportjának sorsához való tartozását, az egyén, csoportja és kulturális közegének interdependenciáját is (Assmann, 1999, Hernádi, 1985). A családi ünnepek elsősorban a generációs orientációval kapcsolatos családközpontú képzetek alakítói és megjelenítői, mivel ez az aspektus magát a kultúrába való betagozódás több generációs folyamatát és értékelését is reprezentálja.

Látható, hogy a ritualizáció számos módja kapcsolatban áll a családi identitáskommunikáció gyakorlatával. Ennek kapcsán felmerül a kérdés, hogy vajon melyek azok a közös vonások, amelyek mindegyik rituálé típus mélyszerkezetében jelen vannak és a közösségi tudat, a közösségi érzés felépítését lehetővé teszik. Baxter (l. Epp, Price, 2008) a rituálék kollektív identitásban játszott szerepét a *kronotopikus hasonlóság* jelenségével magyarázza. Baxter (2004) a fogalmat Bahtyin elméletére alapozva használja. A kronotopikus hasonlóság fogalma a tapasztalatok közös térbeli és időbeli szerveződésére utal. Ez a jelenség az összetartozás-tudat tapasztalati alapú kialakulásának bázisa. Hernádi (1985) is kiemeli annak jelentőségét, hogy az adott csoport rituális gyakorlata a közösség működőképességének referenciájaként is szolgál, jelzi, hogy a csoport képes-e tagjainak viselkedését egy irányba terelni. A kronotopikus hasonlóság eszerint magába foglalja egyrészt a bevezető részben tárgyalt szinkronizációs jelenségeket, másrészt bizonyos invariáns elemek jelenlétét a kollektív identitáskonstrukcióban. Baxter felvetése arra utal, hogy a rituálé közösségformáló hatásának tehát fontos része az a csoporttapasztalat, hogy a tagok képesek a közös figyelmi fókusz kialakítására (1), szándékok (2), és affektív állapotok megosztására (3) ill. ezek expresszív, viselkedéses szinkronizációjára (4).

A rituális esemény során a résztvevők tapasztalata a kapcsolati élmények sokféle elemén keresztül szerveződik: érzetek, észlelések, affektusok, cselekvések, gondolatok, indítékok, verbális aktusok, a környezeti kontextus érzékelése, stb., melyek összekapcsolódnak a szignifikáns másokkal való együttlét belső képével. Mint Stern (2002) megállapítja egy képzet alakja megjelenhet az összes elem integrált szerveződésékként, vagy egy adott elem (egy affektus, egy mozdulatsor) leképezésekként is, úgy mint „elszabadult” észleletek, emlékképek. Ezeknek a képzeteknek egy része nem szükségszerűen kap verbális képviselőt, így sokkal

inkább cselekvésekhez, nem-verbális hívójelekhez kötöttek. Ezért a rituálé során kibontakozó családi közös cselekvések olyan jellemzői, mint intenzitás, időbeliség, alak (Stern, 2002) különösen fontosak a családi rituálék identitásképző funkciójában, mert e jellemzőket akkor is érzelmi minőségekbe fordítjuk át, ha az élmény nem kap verbális képviselőt. Például a családra jellemző mozgás minőségeket (gesztikuláció, családtagok egymáshoz viszonyított térbeli elhelyezkedése és mozgása), vagy a beszédstílus minőségeit erőteljesnek, gyengének, hevesnek vagy nyugodtnak, szomorúnak vagy vidámnak érezzük. Az élmény szubjektív leképeződése a megismerési aktus mellett mindig tartalmaz egy hedonikus - pozitív vagy negatív előjelű - értékelést is, mely az élmény szubjektív minőségét és intenzitását szervezi. Ezek az élményminőségek feltehetően összekapcsolódnak, „becsatornázódnak” az olyan invariánsokba, melyek a rituálék mélyszerkezetét is meghatározzák, és az alapját adják a családtagok számára a család időbeli, térbeli és lélektani „egységként” való megtapasztalásához. Ezek az invariánsok, mint identitás-állandók működhetnek. Ezeket az invariánsokat a rituálék tárolják, a rituális cselekvés során explicitté teszik és megerősítik.

Stern munkája alapján három ilyen állandó mindenképpen számításba vehető a családi ritualizáció és a kollektív identitás-konstrukció tekintetében is:

Egység élménye, melybe beletartozik a térbeli és időbeli egység megtapasztalása, azaz egy egységes entitásnak egy adott időben egy adott helyen kell lennie. Idetartoznak a már tárgyalt interakciós-szinkronitás élmények. Az egységélmény, mint identitásállandónak a tapasztalatában fontos része lehet a családi térfelhasználásnak is, melyben kijelölődik a családi otthon szimbolikus téri és időbeni centruma, amelyben ezek a szerkezeti egység-élmények átélhetőek.

Hatóerő élménye, melybe beletartoznak olyan tapasztalatok, mint a közös akarat, ágencia-élmény és a bejósolhatóság megtapasztalása. Idetartozik az a tapasztalat, hogy a családi hiedelmekbe foglalt cselekvési tervek és szerepképzetek kivitelezhetőek olyan módon, hogy a cselekvés szándékát a tagok a sajátjuknak érezhetik. A családi hatóerő sérülését jelzi például az az élmény, amikor a családtagok adott családi epizódról úgy érzik, hogy kimaradt az ágencia élménye. A hatóerő érzésének további fontos összetevője az, hogy a családi interakciók következményeiről szerzett tapasztalatok kialakítják a kiszámíthatóságot. Ez azt jelenti, hogy a lehetséges kimenetek bejósolhatóak, nem túl változékonyak, és mindenképpen szabályszerűséget mutatnak. Ez a családi „együttmozgás”, a rögzült viselkedés-szekvenciák és családi szcenáriók révén kialakíthatja a család és külvilág pszichológiai határait, és a saját csoport invariáns jellegzetességeit.

Kapcsolati folytonosság élménye, mely „a valóságos életben átélt és a valóságos időben történő élmények” (Stern, 2002, 105. o.) lenyomataiból táplálkoznak, és nagyobb képzetegységekbe, ún. családi szcenáriókba (rituálék, narrációk, rutinok, szociális drámák, stb.) és szkriptekbe szerveződve biztosítják a családi kontinuitás érzetét.

A családi rituálék és családi identitás-praxis a kutatások tükrében

Az áttekintett szakirodalmak alapján úgy tűnik, hogy a családi identitás főként a családtagok közötti érzelmi közelség szinonimájaként, vagy az egyes családtagok családi szerep-identitásaként vált vizsgálat tárgyává. Ezért az egyes vizsgálatok eredményeit nehéz lenne együtt kezelni, összevetni, és nehéz beleilleszteni abba az identitás modellbe, melyet Epp és Price (2008) nyomán én is követtem. Míg a rituálék fogalmi keretei empirikus vizsgálatokra alkalmassá tették ezt a jelenséggör, ugyanez a családi identitás jelenségével kapcsolatban nem mondható el. Tehát ez egy nehezen megfogható kutatási területnek bizonyul, épp az egységes elméleti keretek és fogalmak hiánya miatt. Mindemellett több olyan vizsgálat is említhető, amelyek hasznos szempontokat nyújthatnak a jelenséggör feltárásához.

A vizsgálatok egyik hangsúlyos területének tűnik a ritualizált családi alkalmak során kialakított családi elbeszélő-gyakorlat kutatása. E megközelítés egyik iránya a gyermeki szelf-fejlődés, az intergenerációs-szelf konstrukciójának feltárása. Thomas-Lepore és munkatársai (2004), valamint Fivush és munkatársai (2005) a szülő-gyermek kommunikáció, (pl. közös családi vacsorák ritualizált keretei között zajló beszélgetések) elemzésével, fejlődéslelektani perspektívából tárgyalják a ritualizált dialógusok, narratívumok egyéni identitás-konstrukcióban játszott szerepét.

Koenig-Kellas (2005) az előző fejezetben már említett kutatásban a családi identitás-történetek tematikáját és az elmondásuk folyamatát vizsgálta azzal a céllal, hogy a feltárja a családok kommunikációs gyakorlatát a közös történetmondáson keresztül. Témánk szempontjából is érdekes eredményre jutottak. A vizsgálatban azt találták, hogy a *tradíció/ kultúra* témáját felvető családoknál volt a legmagasabb a *bevonódásra*, a *szó-átadásra* és az *egymás nézőpontjának felvételére* irányuló aktivitás és elköteleződés a történetek közös elmondásának gyakorlatában. Ez az eredmény indirekt módon azt is jelenti egyben, hogy az ismétlődő rituálék, ünnepek narratív felidézése és újra-átélése más családi témákhoz viszonyítva is (pl. stressz, teljesítmény) speciális közeget teremt a családtagok mi-tudatának megerősítéséhez.

Fiese és munkatársai (2006) családi étkezések során elhangzó beszélgetések elemzésével illusztrálták a rituális helyzetekben lefolytatott beszélgetések viselkedés-szabályozó és kollektív identitás-képző jellegét. A szerzők hangsúlyozzák, hogy az asztal körüli beszélgetések a rituális kommunikációnak megfelelően szimbolikus elemekkel dúsan átszöttek (becse-

név, ülési rend, közös asztali áldás, tálalás módja, stb.), sok belső, csak a tagok számára értelmes információra épít és olyan meghatározott minták szerint szervezettek az előkészületektől a teríték leszedéséig bezárólag, melyek kifejezik a szerepelőírásokat, hierarchiákat, a szociális normákat, és azok múltbéli előzményeit. A családi étkezések identitás-praxisban játszott szerepét három dimenzió keresztül vizsgálták: a tagok közötti *kommunikáció*(1) jellege, az *elköteleződés*(2) mértéke és a *folytonosság*(3) megőrzésének fontossága. A szerzők szerint az olyan kommunikációs stílus, mely támogatja a gondolatok nyíltabb és szabadabb közlését, valamint lehetőséget ad a szóátvételre, több lehetőséget ad a koherensebb kollektív reprezentációk, hitek és meggyőződések képződéséhez. Az elköteleződés azt mutatja, meg, hogy a családtagok hogyan reprezentálják a családhoz tartozást, és hogy mit jelent egy bizonyos csoport tagjának lenni.

Fiese és Marjinsky (I. Fiese, et al., 2006) egy korábbi kutatásában 50 családban kérték fel a szülőket, hogy idézzenek fel gyermekkorukból egy olyan történetet, ami a családi étkezésekhez kapcsolódik. Megvizsgálták, hogy a családi események légköre mennyire bizonyult bizalomtelinek és melegnek a történetek alapján. A kapott eredményeket összehasonlították a szülők és gyermekeik jelenlegi étkezési interakcióival. Azok a szülők, akik úgy jellemezték saját családjukat, mint ahol támogató, meleg légkör uralkodott, és akik számára a családi étkezés az összetartozás érzését jelentette, sokkal több pozitív érzelmet fejeztek ki az étkező asztalnál saját gyerekeik felé. Gyerekeik pedig sokkal kisebb valószínűséggel mutattak viselkedés problémát. Az étkezés, mint szimbolikus kommunikáció tehát kifejezi a családi identitás-praxis implicit szabályát is, mely lehet támogató és bennfoglaló jellegű vagy kirekesztő, elidegenítő jellegű.

Fiese (1992) egy másik vizsgálatában pozitív korrelációt talált a családi rituálék jelentés-faktorának - *szimbolikus jelentés, érzelmi telítettség, gyakoriság, tudatosság* - értéke, a serdülő önbecsülése, szeretetreméltósága és az identitás-integritás mértéke között. Azok a serdülők, akik jelentéstelibbnek érezték családi rituáléikat, magasabb értékeket mutattak a mért identitás-jellemzők terén is. Ez mellett az identitás-fejlődésre vonatkozó értékek összefüggést mutattak azzal, hogy az egyes családtagok észlelése mennyire egyezett vagy különbözött a családi rituálék minőségével kapcsolatban. Ha az anya és a gyerek között jelentős különbség volt abban, hogy mennyire találták jelentéstelinek a családi események rituális tartalmát, a gyermek elidegenedés érzéséről és a támasz hiányáról számolt be. Ugyanez az érték negatív hatással volt a én-integritás mértékére. Ugyanez a jelenség volt megfigyelhető abban az esetben is, ha a szülők nem értettek egyet a családi rituálék relatív jelentőségében.

Kissné Viszket Mónika (2006b, 2007) feltevése szerint a közös mi-tudatot és összetartozás-érzést Olson Circumplex-modelljének keretei között a családi kohézió egyes területei reprezentálják a legmarkánsabban. A rituálék és kohézió kapcsolatában azt találta, hogy a családi rituálék minden mért dimenziója pozitív kapcsolatban áll a közelség értékekkel és átível a különböző rendszerszinteken, beleértve a párkapcsolat, az egyén és a munkahely rendszer-szintjét is. A jelentés-faktor (szimbolikus jelentés, érzelmi telítettség, tudatosság és gyakoriság jellemzők) szignifikáns magyarázó erővel rendelkezik a család és a párkapcsolatok szintjén. A vizsgálatok arra is rámutattak, hogy a pár eltérő értékelése a rituálék szimbolikus jelentőségéről alacsonyabb közelség értékekkel társul, ahol a rituálék előfordulásával kapcsolatos értékelés tér el jelentősebben, ott a családi közelség és a családi problémamegoldás színvonala mutat alacsonyabb értékeket (Kissné V., 2007).

Eaker és Walters (2002) egy serdülő lányokkal végzett vizsgálat során pozitív kapcsolatot találtak a serdülők pszichoszociális érettsége és a serdülők családi rituálékkal való elégedettsége között. Az eredmények arra utaltak, hogy az egyéni fejlődés és családi rituálékkal való elégedettség között feltehetően a kohéziós szintet és beavatkozó viszonyulás mértékét is magába foglaló pszichológiai határok működnek mediátorként.

A társas elfogadottság és valahová tartozás-érzés fennmaradása és a családi, közösségi rituálék közötti kapcsolatra mutat rá Oswald (l. Diskstein, 2002, Segal, 2004) homoszexuális felnőttekkel végzett kutatása. A vizsgálat eredményei szerint a homoszexuális férfiak és nők esetében a családhoz való odatartozás vagy a kívülállás érzése szoros kapcsolatban van a családi rutin tevékenységekben való részvétellel ill. a hagyományos családi ünnepi eseményekben (pl. esküvőre való meghívás) való bevonódás lehetőségével, megtartottságával. Több tanulmány foglalkozik a rituálék fiatal felnőttkorban, a házasság előtti párkapcsolatokban és a pozitív párkapcsolati identitás megalapozásában játszott szerepével. A házasság előtti párkapcsolati rituálék jelentőségét a közös identitás megalapozásában, a közös valóság konstrukció tekintetében jól mutatja Campbell és munkatársainak két vizsgálata is.

Campbell és munkatársai (2011) vizsgálták egyetemista, még nem házas partnerek rituális szokásait. Azt találták, hogy a fiatal, még nem házas kapcsolatokban kialakított rituálé típusok nagy átfedést mutatnak a Bruess és Pearson (l. Campbell, et al., 2011) által házaspároknál azonosított rituális formákkal, de megjelennek más ritualizált viselkedések is, melyek a párkapcsolati identitás-konstrukció fontos részei.

Campbell és Ponzetti (2007) vizsgálták a párkapcsolati rituálék és a párkapcsolati elköteleződés közötti lehetséges kapcsolatot is. A vizsgálatban a házasság előtti rituális gyakorlat és az elköteleződés (elégedettség, materiális és személyes erőforrás befektetése a kapcsola-

latba, kapcsolati alternatívák minőségének percepciója) közötti kapcsolatot vizsgálták. Az eredmények megerősítették a korábbi vizsgálati eredményeket, ugyanis a ritualizáltság mértéke szignifikáns prediktora volt a fiatalok párkapcsolati elkötelezettségének, mind a férfiak, mind a nők tekintetében. A ritualizáltság növekedése bejósolja a magasabb elköteleződést, míg az alacsonyabb elköteleződés bejósolja a ritualizáltság alacsonyabb értékét. A vizsgálat eredményei rámutatnak a rituálék fontos szerepére a fiatal felnőttkor párkapcsolati fejlődésében, és a párkapcsolati identitás megalapozásában (Campbell, Ponzetti, 2007).

Fiese és Tomcho (2001) az eredeti család és a jelenlegi család vallási ünnepekkel kapcsolatos családi rituáléi és a házastársi kapcsolattal való elégedettség közötti lehetséges összefüggéseket vizsgálták a „Családi rituálé kérdőív” (FRQ) alkalmazásával. Az eredmények szerint a férj és feleség házastársi elégedettsége nem állt összefüggésben a vallás fontosságával, de összefüggésben volt a vallási ünnepekhez kapcsolódó tevékenységek jelentésével a jelenlegi családban.

Friedman és Weissbrod (2004) a generációs áthagyományozás jelenségkörét tanulmányozta. Ennek során késő-serdülőkorú és fiatal felnőtt mintában vizsgálta a családi rituálék személyes jelentésteliségét és a családi rituálék továbbvitelével kapcsolatos igényt. Bár a származási család rituáléinak személyes jelentéstelisége tekintetében nem volt szignifikáns különbség a nemek között, a vizsgálati eredmények igazolták azt a várakozást, miszerint a nők nagyobb mértékben szeretnék a családi rituálék jövőbeni továbbvitelét, mint a férfiak. Ez az eredmény egybevág Rosenthal, valamint Leach és Braithwaite (l. Friedman, Weissbrod, 2004) és mások (Shaw, Dawson, 2001, Larson, et al., 2001, Elliot, et al. 2010) megállapításaival, mely szerint a nők a rokonsági kapcsolatok és a családi rituálék elsődleges felelősei és gondozói.

Hernádi (1985) hazai mintán végzett ünnepszociológiai kutatása során kapott eredményei is azt igazolták, hogy a nők szertartás igénye nagyobb, és alapvetően ők a családi ünnepek megszervezői is. Ez azt is jelenti, hogy az ünnep lefutása a nők számára külön énrrelevanciával bír, hiszen az egyben szerepük megjelölése és minősítése is.

Friedman és Weissbrod (2004) vizsgálatában azonban több területen kimutatható volt a résztvevők válaszainak szülő mintákkal való kapcsolata is. A rituálék jelentéstelisége tekintetében a gondoskodó szülői-minta jelent meg prediktorként. A rituálék jövőbeni továbbvitele tekintetében a legerősebb bejósoló hatása az azonos nemű szülő családi rituálék gondozásáért vállalt felelősségének megítélése volt. Az eredmények szerint a fiatal felnőttek az anyák nagyobb és az apák kisebb felelősségvállalását tapasztalták a rituálék kezdeményezése tekintetében. Ezt az eredményt a szerzők a modellhatás érvényesüléseként értelmezik, mely szerint

ez az eredmény azt jelzi, hogy a nők és a férfiak a generációs vonal mentén veszik át az azonos nemű szülőtől a szertartásosság iránti felelősségvállalást, és kezdeményezőkézséget.

Más vizsgálatok a tágabb közösségi életbe való beágyazottság, a kollektív identitás és ritualizáció kapcsolatára koncentrálnak. A kulturális/etnikai identitás és a széles körben gyakorolt ünnepi rituálék ellentmondásos viszonyát támasztják alá Schmitt és mtsai (2010) szociálpszichológiai indíttatású vizsgálatai. Két vizsgálat során azt kutatták, hogy milyen pszichológia hatásai vannak a karácsonyi szimbólumoknak, díszeknek azokra, akik ünneplik és azokra, akik nem ünneplik a karácsonyt, illetve milyen hatása van ugyanennek a keresztényekre, és nem keresztényekre, például buddhistákra és szikekre. A vizsgálat elméleti feltevése szerint a nyilvános terek - közterek, utcák, bevásárló centrumok, középületek, stb. - karácsonyi dekorációja a domináns kultúra szimbólumait reprezentálja, és ezek a szimbólumok egyben normatív jellegű üzeneteket hordoznak a kulturális identitás, hovatartozás tekintetében. A domináns kultúra és kisebbségi kultúra viszonylatában azonban feltételezhető a szerzők szerint, hogy míg a karácsonyt ünneplők, és keresztények ön-érzékelésében a nyilvános terek karácsonyi szimbólumokkal való díszítettsége növeli a pszichés jóllétet, a nem-ünneplők, és más vallási identitással rendelkezők önérzékelésében az identitás-fenyegetettséget erősíthetik. Az októbertől januárig tartó vizsgálat során azt találták, hogy az ünneplők magabiztossága nőtt a karácsonyi díszítettséget hangsúlyozó vizsgálati elrendezésben, a nem-ünneplőké csökkent. A nem-keresztények (szík, buddhista, bahá-i) önértékelése és az egyetemi közösséghez való odatartozás-érzete alacsonyabb volt decemberben, mint októberben. A keresztény diákok esetében nem találtak különbséget a két időpontban az önbecsülés tekintetében (Schmitt és mtsai, 2010).

Az egyén, család és tágabb közösség ünnepben való összefonódását és ünnepi kommunikációját más aspektusból világítja meg Werner és mtsai (1989) előzőekben már említett környezetpszichológiai indíttatású vizsgálata. Az eredmények támogatták azt az elképzelést, miszerint a helyi lakosok a külső terek ünnepi díszítésével tulajdonképpen a szomszédokkal, ill. tágabb társas környezetükkel is kommunikálnak, az ünnepi dekoráció az ön-prezentálás egy indirekt, szimbolikus formájaként szolgál.

Mason és Pavia (2006) sajátos gondozást igénylő gyermekkel élő családok alkalmazkodási stratégiáit vizsgálta, beleértve a rituálék és rutinok, a fogyasztási szokások és a pozitív identitás megőrzésére tett kísérleteket is. A szerzők fontosnak tartják a rituális gyakorlat és az identitás-praxis dilemmáinak árnyaltabb megértéséhez az otthonon kívüli világgal való kapcsolat figyelembevételét is. A közösségi identitás-szükségletek, a tágabb csoporttal, kulturális miliővel való azonosulás és taggá válás igénye, a normalitás érzésének az igénye és a családi

élet szervezési feladatai egyaránt a nyilvános terekben, a népszerű fogyasztási színtereken való megjelenést és a pozitív társadalmi kapcsolatok fenntartására irányuló viselkedéseket motiválja. Ezzel szemben a sajátos szükségletekkel, korlátozottságokkal, viselkedésekkel és a gondozási feladatokkal összefüggő tartós és intenzív stressz, a praktikus nehézségek, a stigmatizáltság és szégyenérzet a tudatos elzárkózást, a nyilvános terekben zajló kapcsolati, fogyasztási és szabadidős rituálék leépítését, és a családi otthonba való visszahúzódást erősítheti. Ennek megfelelően a kapcsolatfenntartó rituálék és a családi identitás-praxis e kettősség feszültségében szerveződik át. A vizsgálati eredmények arra utalnak, hogy a családok a fogyasztási szokások és fenntartó/társulási rituálék bizonyos fokú leépítése mellett, hajlamosak minden olyan családi otthonon kívüli rituálét megtartani vagy bevezetni, melynek kivitelezése a normalitás, a közösségi elfogadottság, és odatartozás markereként jelenik meg számukra (Mason, Pavia, 2006).

Az egyéni, kapcsolati és kollektív identitás-szükségletek összeillesztésének nehézségeire és ennek ritualizációval való kapcsolatára mutat rá más számos tanulmány is. Casotti (2010) a karácsonyi rituálékhoz kapcsolódó jelentések és gyakorlatok szerepét vizsgálta fiatal felnőttek identitás-érzetével és a családi odatartozás-érzéssel összefüggésben. Vizsgálati eredményei szerint a karácsonyi rituálé ezt a korosztályt elsősorban határhelyzeti identitással szembeníti. A karácsony megszokott ceremoniális rendjében izoláltnak érzik magukat saját ízlés világukkal (zenéik, fogyasztási szokásaik, dekorációk, stb.), szükségleteikkel. A „már nem gyermek, még nem felnőtt” önértékelési mód a gyermekkor nosztalgikus vágya és egy újfajta, az életciklushoz illeszkedő ünnepi önkifejezési mód igénye és a tényleges ünnepi tapasztalat között kialakuló eltérés ambivalens élményét is tartalmazza.

A családi szabadidős tevékenységekhez való viszonyulás eltéréseire és az egyéni és családi identitás közötti feszültségekre hívják fel a figyelmet Larson és munkatársai (1997). Vizsgálatukban a szülők és serdülő gyermekeik szabadidős aktivitással kapcsolatos élményeiket hasonlították össze. A vizsgálat eredményei szerint a szülők és kamasz gyermekeik egyformán magas szintű szabadságról számoltak be a tevékenységek során, de jelentős eltérések voltak a tevékenységgel kapcsolatos pozitív érzések és a belső motiváltság terén. Az anyák kevesebb pozitív érzésről számoltak be, mint az apák, főként a szabadidős programok szervezésével kapcsolatos rájuk ruházott felelősség és a feladatok miatt. A serdülők pedig kevesebb pozitív érzésről és belső motivációról számoltak, mint szüleik. A kamaszok saját igényeiket inkább a családon kívüli szabadidős aktivitásokban látták megvalósulni. (Larson, et al. 1997) Az eltérések tekintetében fontos megemlíteni a szabadidő két alapvető típusának kérdését: eszerint külön kell választani az ún. *affiliatív jellegű* (1) és az *én-meghatározottságú* (2) sza-

badidős tevékenységet. Ez a különbségtétel segíthet a nők és férfiak, valamint a különböző generációk eltérő viszonyulásának árnyaltabb megközelítésében (Shaw, Dawson, 2001).

A családtagok, főként a szülők azon félelmeit, hogy nem sikerül összetartani a családot, ill. hogy esetleg nem tudják gyermekeiket kellően felkészíteni az életre, ha nem tesznek tudatos erőfeszítéseket a közös együttlétek megszervezésére, alátámasztani látszik Shaw és Dawson (2001) 31 család bevonásával végzett vizsgálata is. A szerzők a diskurzus-elemzés módszerével vizsgálták a szabadidős tevékenység jelentését a családban. A szerzők azt találták, hogy a családi szabadidős programok során a szülők részéről a szabadon választott jelleg vagy a fesztelenség, felszabadultság keresése csak kevéssé jelenik meg. A programoknak tulajdonított jelentések sokkal inkább a céltudatosságot tükrözték, azzal kapcsolatban, hogy egyrészt a szülők a szabadidős program révén tudatosan akarják fenntartani a családi kohéziót, kialakítani egy erős családi mi-tudatot, másrészt tanulási kontextust akarnak teremteni a gyermekek tudatosan irányított szocializációjához (pl. életmód, társas készségek, ismeretek), beleértve a családi hagyományok és értékek átörökítését is. Shaw és Dawson (2001) szerint a szabadidő olyan felfogása, mint a szabad választáson alapuló, személyes én-re irányuló tevékenység a családi szabadidő tekintetében csak korlátozott érvényességgel alkalmazható, mivel a szülők számára a közös programnak tulajdonított jelentések a személyes pihenés, örömforrás mérsékelt fokú jelenléte mellett elsődlegesen a célorientáltság és a család közösségi tudatáért való felelősségvállalás bázisán szerveződnek (Shaw, Dawson, 2001).

Swinton és munkatársai (2008) a gyermeküktől külön élő apáknál vizsgálta a szabadidős ritualizációt a gyermekkel együtt töltött láthatások alatt. A vizsgálati eredmények jól tükrözik a relációs identitás és rituális gyakorlat más identitás-moderátoroknak való kitettségét. A vizsgálat során azt találták, hogy a szabadidő eltöltés kötöttségei, kényszerítő körülményei (földrajzi távolság, erőforrás-hiány, személyes nehézségek, szülők közötti konfliktusok, stb.) az egyedüli szignifikáns prediktorai az apák családi szabadidős patternekkal való elégedettsége és a részvételre való hajlandósága tekintetében. Ha nőnek a kényszerek, csökken az apák részvétele a gyermekekkel közös szabadidős programokban (Swinton, et al. 2008).

Daly (2001) az elképzelt családi együttlét és a valóságos események közötti eltéréseket és annak következményeit vizsgálta egy kvalitatív kutatás keretében. 17 kétszülős, és 11 egy-szülős háztartásban élő szülővel készített interjúkat, óvodáskorú gyermekeikkel pedig irányított vizsgálati helyzetben (történet meghallgatása az időélménnyel kapcsolatban, játéktevékenység, kérdések az idő szubjektív élményéről, stb.) azzal a céllal, hogy feltárja a család közös idejére vonatkozó elvárások, remények, és a megélt tapasztalatok közötti kapcsolatot. Várakozása szerint a „reprezentáló” és „gyakorló” család közti törésvonal kimutathatóvá vált,

és e törésvonal mentén a „családi idő” idealizált képzetét a valós családelményben dekonstruálódik.

A családi időről alkotott szubjektív kép a várakozások, elvárások és remények tere, amely az interjúk alapján három jellemző mentén szerveződik: (1) a családi idő nosztalgikus reprezentációja a *múltbeli élmények idealizált emlékezeti rekonstrukciója*; (2) a családi idő *pozitív* és a pozitív *családi együttlétet* reprezentálja, (3) ebben a családi időben külön felértékelődik a *spontaneitás*. A gyakorló családra vonatkozó tapasztalatok azonban erős kontrasztot képeztek a reprezentációs színttel. A megélt tapasztalat három központi jelenség köré csoportosult: (1) *krónikus kielégítetlenség*: „soha sem elegendő” családi idő a sok más elfoglaltság, és egymással versengő tevékenységek miatt; (2) sok családi együttlét jelenvalóságát a *kötelesség, többszörös igények és a konfliktusok* karakterizálják; (3) *aránytalan kedvezményezettség élménye*, azaz a családi idő legnagyobb része a gyermek szolgálatában áll. Daly (2001) által feldolgozott interjúszövegek szerint a családi élet két szintjének ilyen különválása a családtagokban erős csalódottság érzést és elégedetlenséget vált ki, melyhez gyakran a múlt felértékelése és a jelenbeli helyzettel kapcsolatos vétkességérzés, eredménytelenség érzés társul.

A pozitív kollektív identitás kifejezésének és megőrzésének e problémájára, kulturális kihívásaira számos más szerző is rámutat az olyan kiemelkedő családi alkalmak elemzése során, mint a karácsony. Míg egyrészt a karácsony a globalizálódó világ legnagyobb társadalmi és fogyasztási ünnepévé vált, másrészt számos olyan ellentmondásos jeggyel bír, mely a kulturális és családi identitás-gyakorlatot problematikussá teszi. (Elblinger, 2011, Elblinger, Alföldi, 2012)

Hirschman és LaBarbera (1989) vizsgálata szerint a karácsony alapvető feszültsége abból fakad, hogy azt kívánja meg tőlünk, hogy viszonylag rövid idő alatt olyan valóságot teremtsünk a kiterjesztett családi-rokoni együttlét-élmények mentén, amely alapvetően és túlságosan is eltér(het) az év többi részében megélt valóságtól.

Lacher és munkatársai (1995) által végzett kutatás eredményei szerint a legtöbb vizsgálati személy tudatos erőfeszítéseket tett, hogy fenntartsa az egyensúlyt a karácsony vallási, családi jellege, illetve a fogyasztási, élvezeti jellege között, de a pozitív és negatív érzések, gondolatok párhuzamos jelenléte a beszámolók fontos szerkezeti jellemzője volt (Lacher, 1995).

A karácsony ilyen ambivalenciákat hordozó és kiváltó jellegével már a múlt század közepén is több analitikus foglalkozott esettanulmányok keretében. Cattel (1956) esettanulmányok alapján leírt egy tartós szindrómát („Holiday-syndrome”), mely a Hálaadástól Újév napjáig tart, és amit diffúz szorongás, depresszív érzések, kilátástalanság, nosztalgia,

irritabilitás és a problémák mágikus megoldásának vágya, valamint a tünetek karácsonyi csúcspontja jellemez. Ennek háttérében részben az ünneptől és a családi intimitástól való megfosztottságot találta. Tapasztalatai szerint az „ünnep-szindrómában” szenvedő páciensei gyakran szétszakadt családokból jöttek, – mely miatt az „újraateremtés” fantáziája kudarcra ítélt – és unottak, értéktelennek érezték magukat. Jones (1951) értelmezése szerint a karácsony vallási szimbolikája alapvetően azt a törekvést tükrözi, hogy minden vallás megpróbálja kozmikus szinten megmagyarázni és feloldani a szülő-gyermek interakciókból származó szeretet és gyűlölet érzéseit. A karácsonyi felfokozott várakozások a családtagok azon reményéhez kötődnek, hogy a család ünnepi „újraegyesülésével” el lehet rendezni ezeket a nézeteltéréseket.

Kézdi (1996, 1998) szuicidológiai kutatásokra is építő karácsony-tanulmányai kiemelik az ünnepi rituálék azon kettősségét, mely révén a karácsony „üzenetei” éppúgy provokálhatják az ünneplő ill. ünneppel kapcsolatba kerülő személy, család konfrontálódását saját elidegenültségével, belső meghasonlottságával, mint ahogy - eredeti intenciójának megfelelően - facilitálhatják a pozitív identitás-érzet újraszervezését is. Ezt a helyzetet nevezi Kézdi az „*identitás ünnepi próbatételének*” ill. az „*identitás karácsonyi zavarának*” (Kézdi, 1996). Az ünneppen megjelenő „vágyott identitások” és a „valóságos család” közötti szakadások Kézdi (1996) szerint az ünneptől való félelem két alapformáját hozzák létre: az *interakciótól való félelmet* vagy az *interakció hiányától való félelmet*. E félelmekre aztán az egyéni és közös családi védekezőmechanizmusok maladaptív formái épülhetnek rá, melyek a „reprezentálódó” és „gyakorló” család közti negatív „ördögi kört” mélyítik el.

Összegezve a ritualizáció és identitás kapcsolatáról írtakat, elmondható, hogy az elméleti megállapítások mellett a családi és társadalmi élet különböző területeire irányuló számos kutatási eredmény egyértelmű empirikus háttérrel szolgáltat a családi ritualizáció kollektív identitás-gyakorlatban játszott sajátos szerepének mélyebb megértéséhez. Reményeim szerint a két jelenségkör elméleti és kutatási előzményeinek részletes tárgyalása megfelelő alapot nyújthat a következőekben ismertetésre kerülő kutatási anyag elméleti kereteinek tisztázásához.

IV. A családi rituálék, a családi identifikáció és a rituálék identitáskonstrukcióban játszott szerepének vizsgálata

IV.1. A vizsgálat jellege és a vizsgálat célja

A vizsgálat általános céljaként a családi ritualizációs gyakorlat és a családi identitás kapcsolatának empirikus elemzésekre épülő feltárása és a ritualizáció identitásképző, identitás-fenntartó szerepének pontosabb megértése jelölhető meg. A kutatás alapvetően jelenségfeltáró jellegű, mivel a hazai tudományos kutatások terén a téma empirikus vizsgálata még nem rendelkezik kiterjedt kutatási előzményekkel.

A feltáró jellegű megközelítést indokolja az is, hogy az áttekintett kutatási beszámolók tanúsága szerint a családok ritualizációs gyakorlatának családi azonosulási folyamatokkal való kapcsolatát az általam alkalmazott vizsgálati elrendezéssel korábban nem vizsgálták.

A kutatás a következő elméleti kérdésekre keres empirikus elemzésekre támaszkodó válaszokat:

1. Milyen jellegzetességek találhatóak a családok ritualizációs gyakorlatának vizsgálata során?
2. Milyen jellegzetességek tárhatóak fel a már családot alapított felnőttek családi azonosulásának szerveződésében?
3. Igazolható-e empirikusan a családi ritualizáció családi azonosulásban játszott kiemelkedő szerepére vonatkozó teoretikus feltevés, ha a ritualizációt és azonosulást a család átfogóbb strukturális, kapcsolati és kommunikációs jellemzőinek összefüggésrendszerébe helyezve vizsgáljuk?

IV.2. A vizsgált célcsoport, és mintavételi eljárás

A vizsgálatban Magyarországon élő, magyar anyanyelvű felnőttek vettek részt. A vizsgálat célcsoportját már saját családot alapított, gyermekes szülők alkották. A minta összetétele a felnőtt korúság, a családalapítás és a szülőszerep tekintetében homogén, más szocioökonómiai jellemző tekintetében (pl. nem, életkor, iskolázottság) heterogén. Az adatfelvétel főként Pécs, és kistérsége, ill. a Dél-Dunántúl területén élő családok körében került sor. A vizsgálatba olyan szülőket vontunk be, akik egyrészt sine morbo személynek tekinthetők, tehát nem álltak pszichiátriai kezelés alatt, nem szenvedélybetegek, másrészt a kérdezőbiztos információi szerint a válaszadó családjában nincs jelen markáns deviáns életvezetés. Tehát a kiválasztás során „átlagos”, „normál” életvezetésű családokban élő adatközlők felkérésére került sor.

A kapcsolati státusz ill. családszerkezet szerint 3 alcsoportba sorolhatóak a vizsgálatban résztvevők:

1. kétszülős családszerkezet, ahol két biológiai szülő (házastársi, vagy élettársi kapcsolatban), és közös gyermekeik élnek együtt;
2. egyszülős családszerkezetben élő szülő, aki min. 1 éve egyedül álló, válás vagy különélés következményeként és gyermekével él együtt, vagy egyedül álló, válás vagy különélés következményeként és gyermekétől külön él („külön élő szülő”), de van rendszeres kapcsolattartás a tőle külön élő gyermekével;
3. újratársult, kétszülős (nevelőszülős) családszerkezet, ahol a vizsgálati személy újraraházosodott vagy újabb élettársi kapcsolatban él (együttélés min. 1 éve fenn áll).

A kiválasztás során nem volt kizáró kritérium, ha más együtt élő családtag (pl. nagyszülő) is volt a v.sz. családjában. További feltételként jelöltük ki az iskolázottság tekintetében a minimum 8 általános iskolai végzettséget.

A vizsgálatban résztvevő személyek bevonásában és az adatfelvételben pécsi felnőttképzésben résztvevő, levelező szakos szociálpedagógus (Nyugat-Magyarországi Egyetem Apáczai Tanítóképző Főiskolai Kar Szociálpedagógiai Tanszék), családpedagógiai mentor hallgatók (Comenius Oktatási Bt, Pécs), és más segítő területen dolgozó szakemberek (szociális munkások, fejlesztő pedagógusok, pedagógusok, pszichológusok, orvosok) vettek részt, mint kérdezőbiztosok. A vizsgálati személyek bevonása a kérdezők rokoni, baráti, ismerősi köréből történt. Az adatfelvételre névtelenséget biztosító, egyéni kitöltési helyzetben került sor. A vizsgálatban résztvevő személyek a felhasznált vizsgálati kérdőíveket papíron töltötték ki. A kérdőívhez minden esetben egy sorszámozott, lezárható borítékot kaptak a válaszadó. Ezzel is csökkenteni próbáltuk az ismerőség esetlegesen nehezen kontrollálható szituatív hatásait az én-bemutató helyzetben. Abban az esetben, ha egy együtt élő szülőpár mindkét tagja vállalta a kérdőívek kitöltését, mind a kérdőív kitöltési útmutatójában, mind a vizsgálati kapcsolatos szóbeli tájékoztatás során felhívtuk a figyelmet arra, hogy a kérdőíveket egymástól függetlenül töltsék ki. Az adatfelvételi eljárás során az alkalmazott kérdőívek mellett a vizsgálati személyek szocioökonómiai jellemzőivel (nem, életkor, családszerkezet, iskolázottság, stb.) kapcsolatos adatlap is kitöltésre került (ld. 3. sz. melléklet).

A vizsgálati személyek felkutatása során a felkért vizsgálati személyek közül 5 még a kérdőívek kitöltése előtt visszalépett a vizsgálatban való részvételtől. A vizsgálatban összesen 309 adatközlő vett részt. 7 kérdőívet ki kellett venni a mintából, mert a vizsgálati személyek bevonásában résztvevő segítők olyan személyt kértek fel, akik nem feleltek meg a kiválasztási kritériumnak. A kiválasztási kritériumoknak megfelelő vizsgálati személyektől felvett kérdő-

ívekből 9 nem volt értékelhető, mert a Családi Szokások Kérdőívét a kérdőív elején lévő kitöltési útmutató ellenére is hibásan töltötték ki. Végül 293 szülő értékelhető vizsgálati anyaga került feldolgozásra.

A kérdőíveket 94 férfi (32,1%) és 199 nő (67,9%) töltötte ki. A vizsgált minta szociológiai értelemben nem reprezentatív. A kapcsolati státusz és családszerkezet szerinti megoszlás a következő volt: egyszülős 29,7%, első házasságban ill. tartós kapcsolatban élő kétszülős 40,3%, újratársult családszerkezetben élő kétszülős formáció 30,0%. A vallásosság tekintetében a minta 49,1 %-a vallásosnak, 50,9%-a nem vallásosnak definiálta önmagát. A résztvevők életkori átlaga 40,22 év. Az iskolai végzettség terén a szülők 32,8%-a érettségizett, 40,6%-a felsőfokú végzettségű, 21,8%-a szakmunkás végzettségű. Az általános iskolai végzettségűek a minta 4,8%-t képezik. A válaszadók szociológiai jellemzők szerinti eloszlását az 5. sz. táblázat mutatja be részletesen. (Az anyagi helyzet tekintetében a kilencfokú skálával gyűjtött adatokat a válaszeloszlás alapján három csoportba rendeztem, és a táblázatban már ezt a csoportosítást jelenítettem meg.)

A vizsgálatban résztvevők az egyes válaszadói jellemzők szerint			
Teljes minta	N = 293		
Iskolai végzettség	általános	N = 14	N = 293
	szakmunkás képző	N = 64	
	érettségi	N = 96	
	diploma	N = 119	
Együttélési forma	házastársi kapcsolat	N = 160	N = 293
	élettársi kapcsolat	N = 46	
Nem	férfi	N = 94	N = 293
	nő	N = 199	
Vallásosság	vallásos	N = 144	N = 293
	nem vallásos	N = 149	
Családszerkezet	egyszülős	N = 87	N = 293
	kétszülős	N = 118	
	újratársult, kétszülős	N = 88	
Anyagi helyzet	átlag alatti	N = 57	N = 293
	átlagos	N = 222	
	átlag feletti	N = 14	

5. sz. táblázat

IV.3. Alkalmazott vizsgáló eszközök

1. Családi Szokások Kérdőíve

A kérdőív eredeti változatát (FRQ - Family Ritual Questionnaire) Barbara H. Fiese és Kline (Fiese, 1992, Fiese, Kline, 1993) dolgozta ki a 90-es évek elején. Céljuk az volt, hogy kialakítsanak a családi rituálék objektív mérésére alkalmas vizsgáló eljárást. Fiese és mtsa a kérdőív végleges változatában hét egymástól elkülöníthető, saját valenciával bíró alkalomtípus ritualizáltságát mérték: családi étkezés, hétvége, nyaralás, éves családi ünnepek (pl. születésnap), különleges ünnepek (pl. esküvő), vallási ünnepek (pl. Karácsony, Húsvét) és nemzeti hagyományok (ld. 6. sz. táblázat).

Az egyes alkalmakat a rituálék 8 jellemzője mentén lehet értékelni: gyakoriság, szerepek, rendszeresség, részvétel, érzelem, szimbolikus jelentőség, folytonosság, tudatosság (ld. 7. sz. táblázat). A nyolc dimenzió tulajdonképpen azokat a jellemzőket képviselik, melyek egy családi esemény ritualizálódásának összetevőit képezik. (Fiese, 1992, Fiese, Kline 1993, Fiese, et al., 1993, Kissné Viszket, M., 2006a, 2006b, 2007). A kérdőív belső konzisztencia értékének tartománya ,52 - ,90 között alakult, a test –reteszt reliabilitási együttható 0,88, melyet egy négy hetes perióduson belül mértek. (Fiese, Kline, 1993, Markson, Fiese, 2000) A konstruktum validitást az FRQ és FES-skálák (Family Environment Scale – Családi környezet-skála) viszonylatában mérték.

Családi rituálék típusok és azok definíciója	
Eseménytípus	Definíciók
1. Étkezés	Együtt elfogyasztott családi étkezés
2. Hétvége	Munkaszüneti napokon zajló szabadidős tervezett tevékenységek
3. Nyaralás	A családi nyaralás körüli események vagy tevékenységek
4. Éves ünnepek	Évente ismétlődő ünnepek: születésnap, évforduló, első iskolai nap
5. Különleges ünnepek	Vallási vagy kulturális ünnepektől független ünnepek: esküvő, ballagás, diplomaosztó, családi találkozók
6. Vallási ünnepek	Karácsony, Hanuka, Húsvét, Pászka és hasonló jellegű vallási ünnepekhez kapcsolódó családi alkalmak
7. Kulturális és nemzeti hagyományok	Kultúrához vagy nemzetiséghez kapcsolódó ünnepek: névadó, virrasztás, temetés, nemzeti ételek főzése

5. sz. táblázat

Családi rituálé dimenziói és azok definíciója	
Dimenzió	Definíciók
1. Gyakoriság	Milyen gyakran történik a tevékenység
2. Szerepek	A tevékenységgel kapcsolatos szerepek és feladatok kijelölése
3. rutin, rendszerezettség	Milyen szervezettséggel végzik a tevékenységet
4. Részvétel	Elvárja-e a család a részvételt
5. Érzelem	Milyen érzelmi befektetést tesznek a családtagok
6. Szimbolikus jelentőség	Milyen jelentést tulajdonítanak a tevékenységnek
7. Folytonosság	Nemzedékeken átível-e a tevékenység
8. Tudatosság, szándékoltság	Az eseményhez kapcsolódó előzetes tervezés, előkészületek

7. sz. táblázat

Az FRQ pozitív korrelációt mutat az FES kohézió és szervezetség alskáláival.

A kérdőív hazai alkalmazásához szükséges vizsgálatokat Kissné Viszket Mónika végezte el, a vizsgáló eljárás adaptálása 2000-ben zajlott le (Kissné Viszket, 2006a, 2006b, 2007). A kérdőívet Kissné (2006a, 2006b) a Családi Szokások Kérdőíve (CSSZK) elnevezéssel alkalmazta az által végzett kutatásokban (ld. 4. sz. melléklet).

Fiese és mtsa a dimenziókkal végzett statisztikai elemzése alapján azt találták, hogy az egyes dimenziók két faktorba rendezhetőek. Az ún. *rutin-faktor* az adott alkalom lezajlásának kidolgozottságát, kiszámíthatóságát, ismétlődő viselkedési elemeinek rögzítettségét jelzi. A másik faktort az ún. *jelentés-faktor* képezi, amely a rituálé családi életben betöltött fontosságát mutatja meg. (Fiese, 1992, Fiese, Kline, 1993, Kissné Viszket, 2007) Saját vizsgálatunkban Kissné Viszket Mónika (2007) hazai mintán végzett vizsgálati eredményeinek megfelelő faktor-komponensekkel dolgoztunk. A két faktor dimenzióit a 8. sz. táblázat mutatja be.

Családi rituálék faktor-komponensei	
<i>Jelentés-faktor</i>	<i>Rutin-faktor</i>
Gyakoriság, előfordulás	Szerepek
Érzelem	Rutin
Szimbolikus jelentés	Folytonosság
Tudatosság	-----

8. sz. táblázat

A CSSZK 56 itemből áll, az itemek minden alkalom típusnál az egyes dimenziók mérésére szolgáló állításokat tartalmazzák. A válaszbeállítódás elkerülése érdekében, a kérdőív készítésekor minden dimenzióban azonos számú elemet alakítottak fordított pontozásúvá. A válasz egy 4 fokozatú skála adott értékének felel meg. A magasabb pontszám az adott dimenzióval való nagyobb egyetértést jelenti, mely jelzi az adott dimenzió jelentőségét a családban egy adott családi rituálé (alkalomtípus) gyakorlása során. Egy-egy rituálé típusra adott összpontszám tulajdonképpen megmutatja az adott alkalom ritualizáltsági fokát, családi jelentőségét más családi rituálékhoz vagy más családok gyakorlatához képest. Az adott esemény belső szerkezetét a dimenziókra adott pontszámok mutatják meg. Ebből válik láthatóvá, hogy az esemény mely dimenziók mentén nyerik el jelentőségüket az adott vizsgálati mintában.

A kérdőív felépítését az alábbi példán szemléltetjük (ld. 3. sz. ábra).

A mi családunkra					A mi családunkra	
Teljesen igaz	Részben igaz				Részben igaz	Teljesen igaz
A	B	1. Bizonyos családokban egy valaki szokott mosogatni.	DE	Más családokban mindenki szokott mosogatni.	C	D
A	B	2. Bizonyos családokban kevésbé megtervezett a reggelizés.	DE	Más családokban sok tervezés van a reggeli körül.	C	D

3. sz. ábra: Családi Szokások Kérdőív szerkezete

2. „Saját csoport beépítése az én-be” – skála (Inclusion of Ingroup in the Self Scale, IIS-scale)

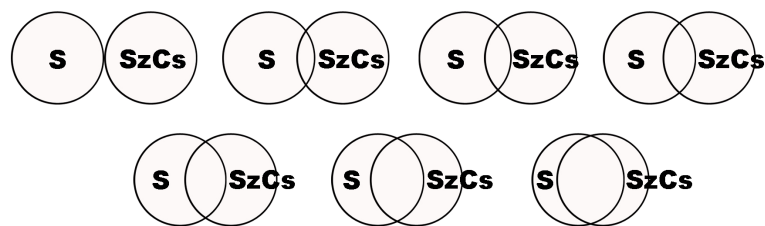
Ezt a vizsgáló eljárást Tropp és Wright (2001) a saját csoporttal való azonosulás mérése céljából adaptálta az Aron és mtsai (1992) által kifejlesztett „Másik beépítése az énbe – skála” (Inclusion of Other in the Self Scale, IOS) mérőeszközét felhasználva. A vizsgáló eljárás közvetlen elméleti hátterét Aron és Aron én-bevonás koncepciója képezi, mely az énkiterjesztés elméleti modelljébe ágyazódik be (Aron és mtsai, 1991, 1992, Forgas, Williams, szerk., 2006). Tropp és Wright (2001) a skála szerkezeti validitását, konkurens és diszkriminans validitását, megbízhatóságát több vizsgálattal ellenőrizte. A teszt időbeli stabilitása is jó, a teszt-reteszt korreláció 0,76. E vizsgálatok szerint az eljárás alkalmasnak mutatkozik arra, hogy a vizsgált személyek saját csoporttal való azonosulásának kognitív reprezentációit megragadja (Tropp, Wright, 2001, Wright, et al., l. Forgas, Williams, szerk., 2006).

Ez a mérőeszköz tulajdonképpen egy egytétéles, 7 fokozatú skálát reprezentáló ábra, mely hét egymást különböző mértékben átfedő körpárt tartalmaz. A skála illusztrációját a 4. sz. ábra mutatja be. A vizsgálati személyeknek a hét kör-pár ábrája közül azt kell bekarikázni, amelyik szerintük az *én és egy meghatározott saját csoport (jelen esetben a v.sz. családja)* közötti lélektani átfedés mértékét a legjobban jelképezi.

Az általam végzett vizsgálatban ezt a skálát a vizsgált jelenségnek megfelelően a válaszadó származási családjával és a saját, alapított családdal való azonosulásának mérése céljából alkalmaztam (ld. 5. sz melléklet).

Kérjük, karikázza be azt a körpárt, amelyik érzése szerint legjobban jelképezi az ön származási (eredeti) családjával való azonosulásának szintjét.

Az S saját magát, a SzCs az ön származási családját jelenti.

4. sz. ábra: IIS-skála

3. Olson-féle Családteszt – OCST-4 (FACES-IV, Olson, Gorell, Tiesel, 2004)

A vizsgálatba a Vargha és mtsai által adaptált Olson-féle családteszt 4. változatát is bevontam. Az eredeti vizsgáló eljárás David H. Olson amerikai pár-és családterapeuta és mtsai nevéhez fűződik (Olson, 2000, Olson, Gorell, 2003). Olson több különböző vizsgáló eljárást is kifejlesztett a házassági és csalárendszer működésének felmérésére és értékelésére. Ezek egyike a FACES (Családi Adaptívitási és Kohéziós kiértékelő skála), melynek legújabb változata a folyamatos fejlesztések mellett kialakuló FACES IV családteszt (Kisgyörgyné, és mtsai, 2006). A kérdőív elméleti hátterét Olson Circumplex modellje képezi, mely a családi működés strukturális elméletének alapfeltevéseiből és fogalmi készletéből építkezik, de illeszkedik a családi életciklus modell elképzeléseihez is. Olson circumplex-modelljében a családi működés két alap-dimenziója a családi *kohézió* és *flexibilitás*, melyeket a *kommunikáció* dimenziója egészít ki (Kisgyörgyné, és mtsai, 2006, Vargha, Tóth, 2008, Tóth, Vargha, 2008). A flexibilitás elnevezés a továbbfejlesztett és revideált koncepcióban jelenik meg, a modell kidolgozásának első időszakában az *adaptívitás* dimenziót írták le, melyet a modell folyamatos fejlesztése mellett a későbbiekben a *flexibilitás* megnevezés váltotta fel.

A *kohézió* azt mutatja meg a családon belül, hogy a családtagok hogyan kezelik az elkülönülés és együtteség kétirányú motivációját, hogyan egyensúlyoznak a kölcsönös függés és a függetlenség között. A kohézió dimenzió a családon belüli érzelmi kötődéseket, érzelmi közelséget reprezentáló kilenc kapcsolati jellemző mentén szerveződik. Olyan működési jellemzőket tartalmaz, mint az érzelmi közelség és függetlenedés, térfelhasználás, érdeklődési terület, család és külvilág közötti határok. A családon belüli közelség és elkülönülés mértéke a szétesett, elkülönülő kapcsolatok (alacsony kohézió), a kiegyensúlyozott és a túlzottan egybefonódott (magas kohézió) kapcsolati mintázatok mentén írható le.

A *flexibilitás dimenzió* a családi működés azon területeit tartalmazza, melyek működése nagyban befolyásolja a családfejlődéssel együtt járó vagy szituatív jellegű változási feladatok és a stabilitási igények kezelését, egyensúlyban tartását. Itt a családvezetés és szervezés olyan jellemzői kerülnek felmérésre, mint a családon belüli szabályok, kontroll, szerepfelosztás, szerep-meghatározás minősége és családon belüli probléma-megoldási minták. A modell szerint ezek a jellemzők a merev, a rugalmas és a kaotikus szerveződés vonalán vesznek fel egy az adott családra jellemző mintázatot.

A *kommunikáció dimenzió* a családon belüli kommunikáció pozitív (pl. egyértelmű, támogató, empatikus, stb.) és negatív (pl. kétértelmű, leértékelő, stb.) aspektusait hivatott megragadni. A család kommunikációs stílusa jelentős szabályozó szerepet játszik a kohézió és flexibilitás adott mintáinak kialakulásában, egyensúlyban tartásában és a változtatásban.

A circumplex modell e három dimenziójának megfelelően kialakított kérdőíves mérő-eljárást az évtizedek során folyamatosan fejlesztették, módosították. A legújabb változat hazai adaptációjának alkalmazhatóságát Vargha és mtsai által elvégzett vizsgálatok igazolták (Vargha és mtsai, 2006). Az OCST-4 kérdőívet 12 év feletti családtagok tölthetik ki. A kérdőív 62 állítást tartalmaz (ld. 6. sz. melléklet). 42 item a *kohézió*, *flexibilitás dimenziók* tartományait hivatott megragadni, míg 10 - 10 item a *kommunikáció dimenzió*, és a *családi élettel való elégedettség* mérésére szolgáló kérdéseket tartalmazza. Az egyes állításokat egy ötfokú Likert-skálán értékelhetik. Az első 52 itemnél a skála értékek annak a mértékét jelöli, hogy az adott körülmény mennyire jellemző az adott családra nézve (ld. 5. sz. ábra).

1	2	3	4	5
EGYÁLTALÁN NEM jellemző a családukra	KEVÉSSÉ jellemző a családukra	NÉMILEG jellemző a családukra	ÁLTALÁBAN jellemző a családukra	NAGYON jellemző a családukra

5. sz. ábra: kohézió, flexibilitás és kommunikációs skálák itemjeinek értékelése

A CSES 10 itemjét a teljes item-készlet 53-62 itemjei adják. Az állításokban megfogalmazott jellemzőkkel való elégedettséget az alábbiak szerint értékelhetik a válaszadók (ld. 6. sz. ábra):

1	2	3	4	5
Nagyon elégedetlen vagyok...	Némileg elégedetlen vagyok...	Általában elégedett vagyok...	Nagyon elégedett vagyok...	Tökéletesen elégedett vagyok...

6. sz. ábra: CSES-skála itemjeinek értékelése

A teszt hat alapskálája mellett két további kiegészítő skála segíti a család működési jellemzőinek felmérését. Három-három skála tartozik a kohézió dimenzióhoz (széteső, összetartó, egybefonódott skálák), és a flexibilitás dimenzióhoz (merev, rugalmas, kaotikus skálák). A kommunikáció minőségét határozza meg a *Családi Kommunikáció Skála (CSKS)*. A *Családi Elégedettség Skála (CSES)* a kulturális, etnikai különbségek, a család funkcionálási képessége és az egyes dimenziók (kohézió, rugalmasság, kommunikáció) közötti összefüggések árnyaltabb értékelését hivatott segíteni.

A tapasztalatok szerint az egyes skálákon esetlegesen szélsőséges értékeket mutató családok nem feltétlenül diszfunkcionálisak, és a családtagok nem is elégedetlenek az adott családi jellemzőkkel. Ennek hátterében Olson és sokan mások a kulturális különbségekből fakadó hatásokat feltételezték. Ezért a CSES 10 tétele a családtagok elégedettségét méri az előzőekben ismertetett mindhárom dimenzióra. Olson alapfeltevése szerint, ha a családtagok elégedettek a jelenlegi működéssel, az jelezheti a családi működőképességet, alkalmazkodó képességét, függetlenül attól, hogy valamely dimenzióban kiegyensúlyozatlanságot mutatnak. Másrészt, ha valamely életterülettel elégedetlenek, az jelzi a változás szükségességét is.

IV.4. Vizsgálati eredmények

IV.4.1. A családi ritualizáció helye a családi életben

A bemutatott eredmények és az elemzések ebben a fejezetben két jelenségkörre irányulnak. Először a rituálék különböző eseménytípusainak elrendeződését, és az egyes eseménytípusok belső jellemzőinek (faktorok, dimenziók) szerveződését vizsgálom a teljes mintában. A családok rituális gyakorlatának feltérképezéséhez a Barbara H. Fiese (1992, 1993) által kidolgozott és Kissné Viszket Mónika (2006a, 2006b) által adaptált vizsgáló eszközt használtam. A „Családi Szokások Kérdőíve” elnevezésű kérdőíves eljárás felépítését és alkalmazásának módját részletesen tárgyaltam a kutatás ismertetésének bevezető részében. A családi ritualizáció árnyaltabb megismerését segíti a válaszadók egyes szociológiai jellemzői és a rituális gyakorlat közötti lehetséges kapcsolatok, kölcsönhatások feltárása.

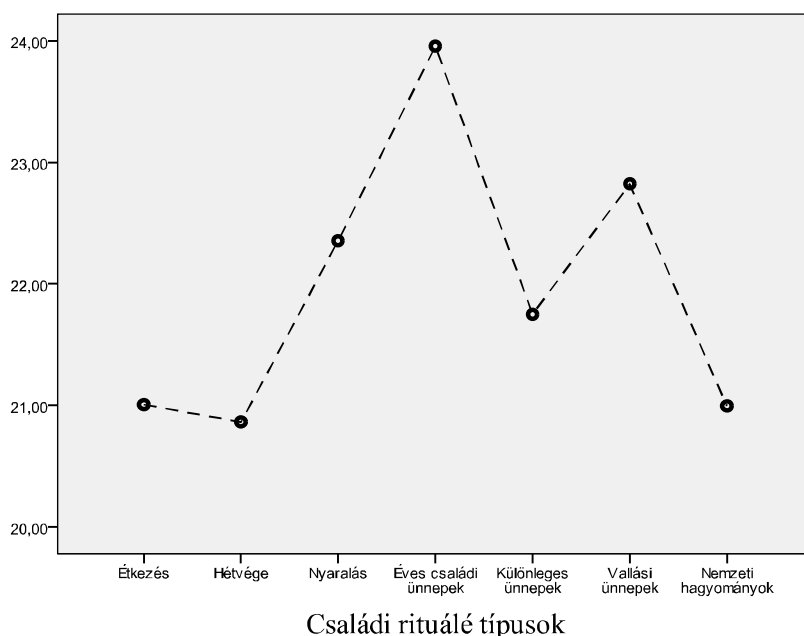
Az elemzések másik fő területe a ritualizáció családi életben játszott szerepének leíró jellegű feltárása. Ha a rituális gyakorlatot a családi működés olyan átfogóbb területeinek kontextusába helyezve vizsgáljuk, mint a családi kohézió, a családi működés rugalmassága, a

családi kommunikáció minősége és a családi étellel való elégedettség, feltételezhetően differenciáltabb képet kaphatunk a családi rituálék számos kutatási eredménnyel igazolt protektív szerepéről.

IV.4.1.1. A családi ritualizáció jellemzői a vizsgált mintában

Mint arra már részletesebben is kitértem, Fiese (1992, 1993) hét különböző ritualizált családi eseménytípust különböztet meg (ld. 6. sz. táblázat), melyek mindegyikét nyolc jellemző – az ún. családi rituálé dimenziók - mentén értékelhetnek a válaszadók (ld. 7. sz. táblázat). Egy-egy esemény ritualizáltsági fokát az adott eseményre adott összpontszámok mutatják. A magasabb értékpont az egyes rituáléjellemzők nagyobb családi jelentőségét, fontosságát és nagyobb fokú szervezettségét reprezentálják. Kérdés, hogy vajon a vizsgált mintában az egyes események ritualizáltságát tekintve milyen struktúra található, fellelhető-e valamilyen markáns mintázat az alkalmak vonatkozásában a teljes mintában, és a szociológiai jellemzők mentén elkülöníthető csoportokban.

Elsőként az egyes eseménytípusok ritualizáltsági szintjét és ezek egymáshoz való viszonyát vizsgáltam a teljes mintában. A statisztikai elemzést (egyszempontos) összetartozó mintás varianciaanalízissel és Bonferroni-féle páros összehasonlítással végeztem el. Az egyes alkalmak ritualizáltsága szignifikáns különbséget mutat ($F(6,1752) = 27,9$ $p < 0,01$). Az eredmények grafikus képe a 7. sz. ábrán látható.

7. sz. ábra

Mint az az ábrán is jól követhető, a ritualizált események három ritualizációs szintre különülnek el. A Bonferroni-féle páros összehasonlítás szerint a ritualizáltság fokát tekintve minden más alkalomtól szignifikánsan különbözik az *évente ismétlődő családi ünnepek* köre (ld. 7. sz. melléklet). Wolin és Bennett (1988) szerint az éves családi ünnepek (pl. születésnap, névnap, bizonyos családi évfordulók) egyik sajátossága, hogy azok megünneplése társadalmilag kevésbé előírt és elvárt, tehát az adott esemény megtartását elsősorban a családi hagyományok szabályozzák és az ünneplés módja is nagyfokú változatosságot mutathat az adott társadalmon belül is. Az eredmények arra utalnak, hogy a magyar családok életében ezek az alkalmak a legkidolgozottabbak közösségi események közé tartoznak, és fontos ezen alkalmak ritualizált keretek között zajló fenntartása.

A következő szinten az ún. periodikus *vallási ünnepek* és a *családi nyaralás* helyezkedik el, melyek nem különböznek szignifikánsan egymástól, de markánsan különböznek a többi alkalomtól. Ezt a képet árnyalja a *különleges ünnepek* (pl. esküvő, ballagás, stb.) köztes pozíciója, melyek nem különülnek el szignifikánsan a nyaralástól, de az étkezés és nemzeti hagyományok ritualizáltságától sem.

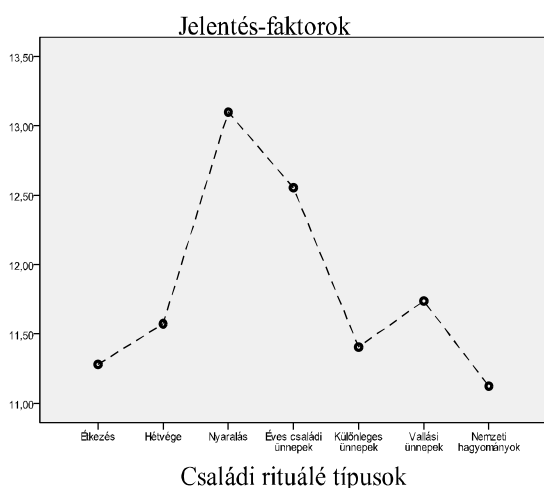
Felmerül a kérdés, hogy vajon mely dimenziók „felelősek” az éves családi ünnepek kiemelkedő szerepéért. A hét alkalomtípus egyes dimenzióit egyszempontos összetartozó-mintás varianciaanalízissel és a Bonferroni-féle páros összehasonlítással elemeztem. Az eredmények szerint az egyes alkalmak minden egyes jellemzőjükben (rituálé dimenziók) szignifikáns eltérések mentén szerveződnek (ld. 8 sz. melléklet).

Az éves családi ünnepek vonatkozásában elsősorban az adott alkalom rendszeres ismétlődésének fontossága (*gyakoriság dimenzió*), a családtagok részvételének fontossága (*részvétel dimenzió*), az ünnep lefutásának szervezettsége, kidolgozottsága (*rutin dimenzió*), és az ünnep érzelmi jelentősége (*érzelem dimenzió*) azok a jellemzők, melyek a talált különbségért elsődlegesen felelősek. A *gyakoriság* és a *részvétel* dimenziók szignifikánsan magasabbra értékelték a többi alkalomhoz képest, míg az *érzelmi jelentőség* csak a nyaralás érzelmi jelentőségétől, míg az éves családi ünnepek rendezettség, kiszámíthatósága (*rutin dimenzió*) csak a vallási ünnepektől nem különbözik szignifikánsan, viszont szignifikánsan magasabb értékelték, mint a többi családi eseménytípusban.

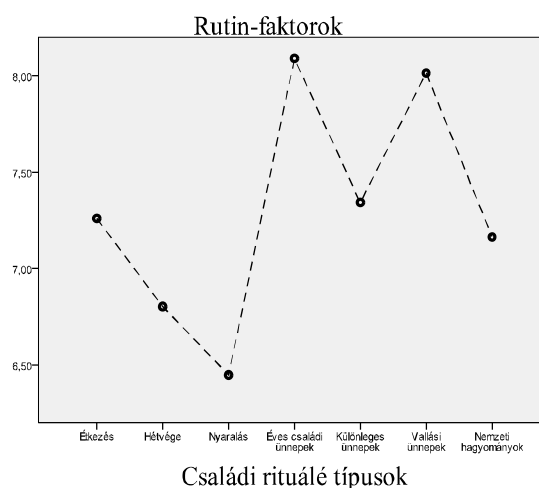
Az egyes alkalmak elrendeződéséről kialakított globális képet jelentősen finomíthatja, ha az alkalmak ritualizálódásának két eltérő minősége, a *jelentés-faktor* és a *rutin-faktor* mentén is elemzéseket végzünk. Ha az egyes alkalmakat ebből az aspektusból elemezzük, láthatóvá válhat, hogy adott alkalmak önmagukban és egymással összehasonlítva milyen képet mutatnak a jelentés és viselkedési rutin szerepét illetően. Mivel a jelentés-faktorban több dimen-

zió szerepel, mint a rutin-faktorban, így ott értelemszerűen magasabb pontszámok lesznek. Ezért a két faktor mentén külön-külön egyszempontos összetartozó-mintás varianciaanalízist végeztünk.

A jelentésteliség mentén az alkalmak szignifikánsan különböznek egymástól ($F(6,1752) = 34,8$ $p < 0,01$). A 8. sz. ábrán jól látható, hogy a jelentésteliség mentén kettéválnak a családi események. A Bonferroni-féle páros összehasonlítással kapott eredmények szerint a *nyaralás jelentéstelisége* szignifikánsan magasabbra értékelt minden más családi alkalomnál, és a hozzá legközelebb eső *családi periodikus ünnepek* szintén szignifikánsan elkülönülnek a többi családi rituálétól. A többi családi rituálé típus (étkezés, hétvége, különleges ünnepek, vallási ünnepek, hagyományok) szinte teljesen homogén csoportot képez a jelentésfaktor tekintetében, szignifikáns eltérés csak a *vallási ünnepek* és *nemzeti, kulturális hagyományok* viszonylatában mutatható ki (ld. 9. sz. melléklet).

8. sz. ábra

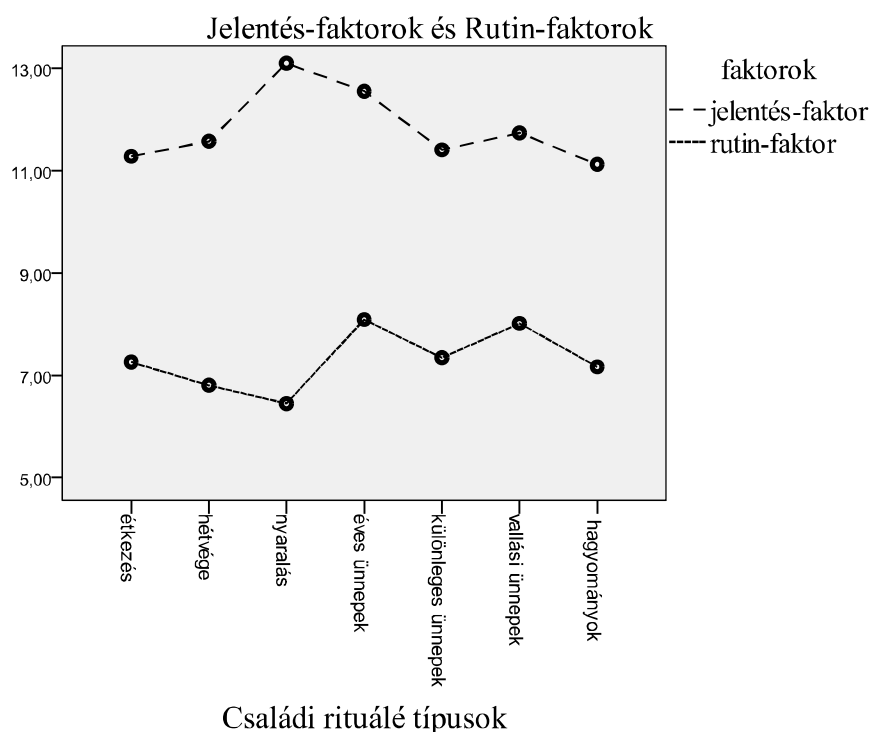

9. sz. ábra

Az egyes alkalmak az események lefolyásának kidolgozottsága, szabályozottsága, kiszámíthatósága (rutin-faktor) tekintetében szintén szignifikáns különbségek mentén szerveződnek ($F(6,1752) = 34,3$ $p < 0,01$). A Bonferroni-féle páros összehasonlítás alapján, mint az a 9. sz. ábrán is jól kirajzolódik, a *periodikus családi ünnepek* és a *periodikus vallási ünnepek* köre szignifikánsan magasabb fokú szervezettséget mutat. Ezzel szemben, mint az a családi szabadidős kutatások alapján várható, a családi *hétvégék* és a *nyaralás* jóval alulszabályozottabbak más családi együttlétformákhoz képest. A két szabadidős rituálé (hétvége, nyaralás) egymástól nem különbözik szignifikáns módon. A nyaralás minden egyéb más alkalom rutin-faktorától szignifikánsan alacsonyabb értéket mutat, míg a hétvége csak a nemzeti hagyományoktól nem különül el szignifikáns módon (ld. 10. sz. melléklet).

Ha a két mintázatot együtt kezeljük, akkor láthatóvá válik, hogy egy-egy alkalomnál a jelentésteliség és szabályozottság milyen együttes szerkezetet mutat, és egyben láthatóvá vál-

nak az alkalmak ebből fakadó specifikumai is. A grafikus ábrázolás tekintetében ezt a két ábra „összevonása” teheti szemléletessé (ld. 10. sz. ábra). Ezek az eredmények arra utalnak, hogy a *nyaralás* és a *családi évfordulós ünnepek* a közös, értéktelített jelentések képződésének (érzelmi és szimbolikus aspektus) és ezek tudatos fenntartásának (tudatosság, gyakoriság aspektus) fontos közvetítő közegeként jelennek meg a családtagok reprezentációs világában, de jelentősen más módon zajlik a rituálék megvalósításának módja. Míg a *családi ünnepek* jellegzetessége, hogy a jelentésteliség és az esemény előírászerűsége, rendezettsége egyaránt magas (*magas jelentés-faktor és magas rutin-faktor értékek*), addig a *nyaralás* lényegi jellemzőjének, egyfajta védjegyjének tűnik a minden más családi alkalomnál nagyobb szubjektív jelentőséghez társuló minimalizált előírászerűség (*magas jelentés-faktor és alacsony rutin-faktor értékek*).

10. sz. ábra

Ha az egyes eseményeken belül a dimenziók elrendeződését tüzetesebben szemügyre vesszük, hogy mely dimenziók milyen szerepet játszanak, milyen mértékben járulnak hozzá az adott alkalom ritualizálódásához, melyek a meghatározó jellemzők, és melyek kapnak kisebb szerepet az adott rituálé típusban. A Bonferroni-féle páros összehasonlításokkal kapott eredmények elemzése során azt kerestem, hogy egy-egy rituálé típuson belül, mely dimenziók a legerőteljesebbek, mely jellemzők szignifikánsan magasabbra értékelték a többi jellemzőhöz viszonyítva. A hét alkalom belső jellemzőinek válaszmintázatai alapján kirajzolódó képet a 10. sz. táblázat mutatja be.

Az egyes alkalmak ill. alkalomtípusokat összehasonlítva, kirajzolódik néhány specifikációs jellemző. A mindennapi interakciók körébe tartozó családi étkezések és hétvégek esetében látható, hogy ugyanazon jellemzők a meghatározóak. A nyaralás specifikuma a *tudatos tervezés és készülődés* kiemeltebb szerepe, míg a periodikus ünnepi események és különleges, átmeneti rituálék sajátos jellemzője a *családtagok részvételének fontossága*. A kulturális hagyományok esetében a több jellemző együttes intenzitásának jelenléte az a jellegzetesség, mely más alkalomtól jól elkülöníthetővé teszi. Az is jól látható, hogy a rituálék azon dimenziói emelkednek ki ismétlődően, melyek a jelentés-faktor elemeit is alkotják.

Családi rituálé alkalmak belső jellemzői			
Rituálé típus	Legerőteljesebb dimenziók	Rituálé típus	Legerőteljesebb dimenziók
Közös étkezések	1. Gyakoriság 5. Érzelem 6. Szimbolikus jelentőség	Különleges ünnepek	4. <i>Részvétel</i> 5. Érzelem 6. Szimbolikus jelentőség
Hétvége	1. Gyakoriság 5. Érzelem 6. Szimbolikus jelentőség	Vallási ünnepek	1. Gyakoriság 4. <i>Részvétel</i> 6. Szimbolikus jelentőség
Nyaralás	1. Gyakoriság 5. Érzelem 6. Szimbolikus jelentőség 8. <i>Tudatosság</i>	Nemzeti, kulturális hagyományok	1. Gyakoriság 4. <i>Részvétel</i> 5. Érzelem 6. Szimbolikus jelentőség 8. <i>Tudatosság</i>
Éves családi ünnepek	1. Gyakoriság 4. <i>Részvétel</i> 5. Érzelem		

10. sz. táblázat

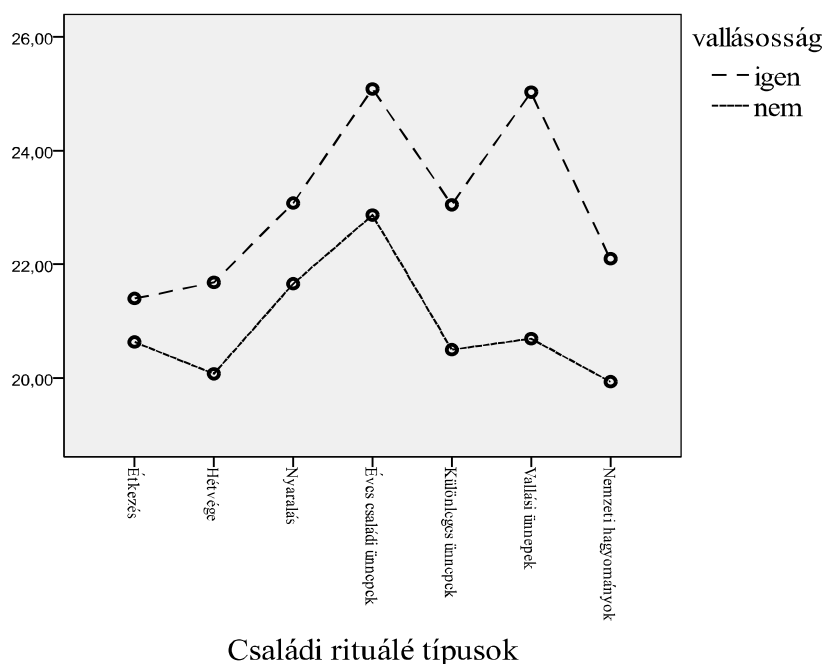
IV.4.1.2. Családi ritualizáció a szociológiai jellemzők vonatkozásában

Az egyes alkalmak ritualizáltágáról kapott képet egy másik szempontból differenciálhatja, ha megnézzük az egyes válaszadói jellemzők ritualizációban játszott szerepét ill. azok esetleges interakcióit. A válaszadói jellemzők mentén végzett elemzések táblázatba foglalt statisztikai eredményeit a 11. sz. melléklet mutatja be.

Kézenfekvőnek tűnik a családi ritualizáció nemi különbségeinek vizsgálata. Tehát felmerül az a kérdés, hogy a családi rituálék megítélése, értékelése mutat-e markáns eltéréseket a nemek tekintetében. Azonban a nem szerepe a ritualizáció megítélésében jelen vizsgálati elrendezésből fakadóan nem mutatható ki egyértelműen akkor sem, ha szignifikáns különbsé-

gek lennének, mivel a vizsgált mintát nem tisztán párok alkotják. Mivel e tekintetben a vizsgálati személyek kiválasztásánál nem volt kritérium a szülők együttes részvétele a vizsgálatban, ezért az együtt élő vizsgálati személyek nem beazonosíthatóak. Így nem lehet különválasztani a nem ill. az egyes családok ritualizációs gyakorlatából fakadó különbségeket. Itt érdemes megemlíteni, hogy Kissné V. Mónika (2007) vizsgálatában házaspárokat kért fel családjuk rituális gyakorlatának jellemzésére, de ebben az elrendezésben sem talált szignifikáns különbségeket. A fenti fenntartások, ill. értelmezési nehézségek mellett a kevert mintás variancia analízissel (nem x alkalmak) végzett statisztikai elemzés szerint saját vizsgálati mintában is hasonló eredményeket találtam. Interakció nincs ($F(6,1746) = 1,151$ $p > 0,01$), a férfiak és nők válaszmintázata között szintén nincs szignifikáns különbség ($F(1,291) = ,130$ $p > 0,01$).

Tartalmas módon vizsgálható azonban számos más változó esetleges hatása. Elsőként érdemes megnézni a *vallásosság* szerepét, mivel ezzel kapcsolatban egyértelmű különbségeket találtak több vizsgálatban is, beleértve Kissné hazai kutatását is (Fiese, Tomcho, 2001, Kasser, Sheldon, 2002, Kissné V., 2007). A már említett vizsgálati módszerrel kapott eredmények, az előzetes várakozásoknak megfelelően, azt mutatják, hogy az önmagukat vallásosnak definiáló válaszadók családi ritualizációja szignifikánsan magasabb értékeket mutat a nem vallásos válaszadók családi ritualizációjához képest ($F(1,291) = 28,7$ $p < 0,01$) és a vallásosság és ritualizáció interakciója is szignifikáns ($F(6,1746) = 6,87$ $p < 0,01$). (Az alkalmak elrendeződését a vallásosság mentén a 11. sz. ábra mutatja be.)

11. sz. ábra

Ezek az eredmények azt mutatják, hogy a vallási ünnepek jelentősen másképp ritualizálódnak a két csoportban. A nem vallásos csoportban a nyaralás és családi ünnepek kivételével minden alkalom nagyjából egyformán alacsony szinten van, a vallásos csoportban pedig inkább egy hármastagozódású kép látszik az egyes alkalmak ritualizáltsági szintje tekintetében.

Ha az egyes alkalomtípusokra lebontva nézzük meg a vallásosság szerepét (ld. 12. sz. melléklet), akkor az látható, hogy a *családi étkezések* kivételével minden egyes alkalomtípus ritualizációs szintje szignifikánsan magasabb a vallásos csoportban, míg az étkezési rituálé ugyan erőteljesebb, de a különbség nem szignifikáns. Ez az eredmény teljesen megegyező Kissné (2007) kutatási eredményeivel.

Informatív lehet az is, ha vallásos és nem vallásos családoknál talált eltérő gyakorlatot a dimenziók és faktorok, mint minőségi mutatók vizsgálatával tesszük árnyaltabbá. A hét különböző eseménytípus „belső” válaszmintázatának elemzését a MANOVA módszerével végeztem el. Az eredmények áttekintése alapján a két csoport válaszmintázatában az első kiemelhető jellegzetesség az eltérés iránya. A hét alkalom minden egyes dimenziója erőteljesebb a vallásos csoportban (ld. 13. sz. melléklet). Ez az irány érvényes a családi étkezésekre is, de itt csak egyetlen jellemzőben mutat a vallásos csoport szignifikánsan magasabb értéket, mégpedig az *étkezés szimbolikus jelentőségében* ($F(1,291) = 5,50$ $p < 0,05$). Mivel az egyes alkalmakon belül különböző mintázatok jelennek meg atekintetben, hogy mely dimenziók különbsége szignifikáns, ezért ezek részletes bemutatásától eltekintek.

A *vallásos ünnepek* minden jellemzőjében megjelenő markáns különbség miatt azonban érdemes külön figyelmet szentelni erre az eseménytípusra. A vallási ill. elsődlegesen vallási eredetű ünnepek minden egyes jellemzője, tehát az esemény újraismétlése, a résztvevők szerepeinek és az esemény lefolyásának kidolgozottsága, a családtagok részvételének fontossága, az érzelmi és szimbolikus jelentőség, az esemény megünneplésének továbbhagyományozása és a tudatos előkészület egyaránt szignifikánsan eltér a nem vallásos csoport gyakorlatától (ld. 14. sz. melléklet). Az eredményt kezelhetjük evidenciaként, abból kiindulva, hogy a nem vallásos csoportban a vallási jelentés és gyakorlat hiányában ezek az események érthető módon alulritualizáltak. Másrészt felvethető, hogy az olyan vallási eredetű ünnepekhez, mint például a Karácsony, vagy a Húsvét a szekularizációs folyamatok során olyan profán jelentések és gyakorlatok is társulhattak, melyek ugyan más jelentéssel, de ugyanolyan jelentőségteljessé is válhatnak egy-egy család számára. Felmerül továbbá annak a lehetősége is, hogy a magyar társadalomban az egyes vallási ünnepek egymáshoz viszonyított jelentősége is jelentősen differenciálódott. A vallásos és profán jelentések ilyen egymás mellett élésének

megjelenését ill. a vallási ünnepek családi ritualizációban játszott szerepének differenciálódását erősítik saját vizsgálatunk is. Vizsgálati eredményeink szerint, ugyanis a karácsony mind a vallásos, mind a nem vallásos mintában szignifikáns kiemelkedik a többi rituálé alkalmához, így a vallásos ünnepek tágabb köréhez képest is (Elblinger, Bernáth, 2013).

Visszatérve az egyes alkalmak ritualizációs különbségeinek kérdéskörére, áttekinthetőbb képet kapunk, ha elsősorban a rituálé jellemzők két fő aspektusának - a *jelentés-faktor* és *rutin-faktor* - jelenségszintjére fordítjuk figyelmünket. Az elemzést egyszempontos független mintás variancia analízissel elvégezve, az látható, hogy a vallásosság mentén az események általában mind az adott alkalom jelentéstelítettsége és szubjektív fontossága, mind pedig a kivitelezés rendezettsége, tartós viselkedési mintázatai terén szignifikánsan különböznek (ld. 11. sz. táblázat).

Családi rituálé faktorok és vallásosság		
	Jelentés-faktor	Rutin-faktor
Étkezés	F(1,291) = 2,08	F(1,291) = ,793
Hétvége	F(1,291) = 9,68**	F(1,291) = 4,79*
Nyaralás	F(1,291) = 7,41**	F(1,291) = 3,65
Évente ismétlődő családi ünnepek	F(1,291) = 11,8**	F(1,291) = 17,1**
Különleges ünnepek	F(1,291) = 27,1**	F(1,291) = 11,2**
Vallási ünnepek	F(1,291) = 39,1**	F(1,291) = 44,0**
Kulturális, nemzeti hagyományok	F(1,291) = 8,26**	F(1,291) = 12,6**

*p<0,05, **p<0,01

11. sz. táblázat

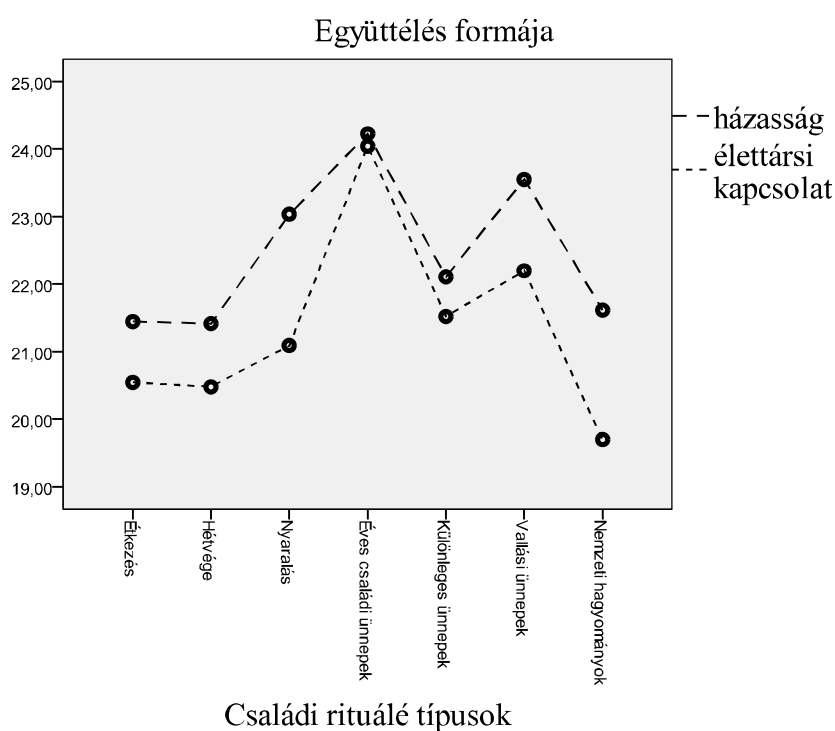
Ez alól csak a családi étkezések képeznek kivételt, mint ezt az alkalmak szintjén kapott eredmények is előrevetítették. Még egy kivétel található a *nyaralási rituálé* rutin-faktorában. Bár az erőteljesebb rituális rendezettség itt is megjelenik a vallásos válaszadók körében, de a két csoport közötti különbség nem szignifikáns.

A válaszadók szociológiai jellemzőinek szerepét tovább vizsgálva, elemeztem a családstruktúrát, továbbá az együttélési forma (házas/élettárs), az iskolai végzettség, és az anyagi helyzet szerepét a családi alkalmak ritualizáltságának vonatkozásában.

Az egyes szociológiai jellemzők mentén elvégzett elemzés szerint az egyes jellemzők és az alkalmak ritualizációja között nincs interakció, a válasszintázatok nem különböznek. Ez mellett bizonyos válaszadói csoportok között szignifikáns különbségek találhatóak.

A *családszerkezet* és ritualizáció mértékét az egyes alkalmakra elemezve azt találtam, hogy a három családszerkezet nem különbözik egymástól, és az interakció sem szignifikáns.

A válaszadói jellemzők szerepének elemzését folytatva, aszerint is képezhető két csoport, hogy a kétszülős ill. az újratársulással kialakult kétszülős formációkban élő válaszadók partnerkapcsolata házastársi vagy élettársi együttélést jelent-e. Ennek megfelelően hasznos lehet megvizsgálni, hogy az *együttélés jellege* szerint milyen képet kapunk a családi ritualizáció tekintetében. A két csoport között szignifikáns a különbség a közös családi alkalmak szerveződése tekintetében ($F(1,204) = 3,98$ $p < 0,05$), mely az egyes alkalmak szintjén a *nyaralás* ($F(1,204) = 7,43$ $p < 0,01$) és a *kulturális, nemzeti hagyományok* ($F(1,204) = 4,61$ $p < 0,05$) szignifikáns különbségében is megjelenik (ld. 12. sz. ábra).

12. sz. ábra

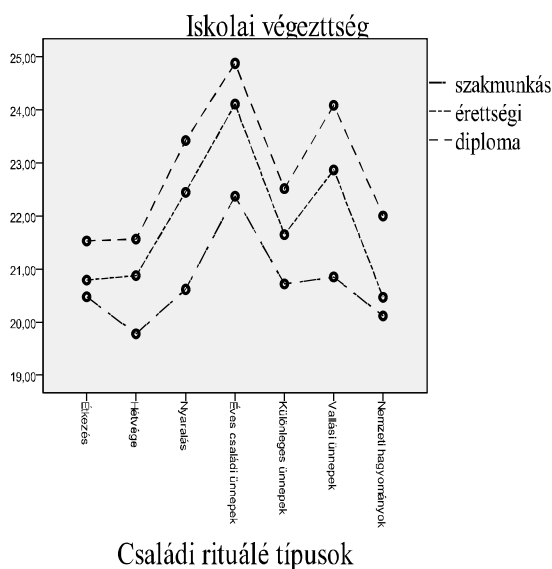
A különbség irányát tekintve az látható, hogy a házasságban élők az egyes alkalmakat általában fokozottabban ritualizálják, mint az élettársi kapcsolatban élők családjai, de a vizsgált mintában a fentebb említett két alkalomtípuson kívül nincs statisztikailag szignifikáns különbség a családi események között.

A *nyaralás* speciális eseményként tartja számon a szakirodalom, mivel kérdéses az adott családi gyakorlat és a család anyagi körülményei közötti esetleges szoros kapcsolat. Ezért minden olyan különbség esetén, mely a nyaralási gyakorlat terén jelenik meg, fontos az anyagi körülmények esetleges hatásának kiszűrése. E hatás elemzését kovariancia analízissel

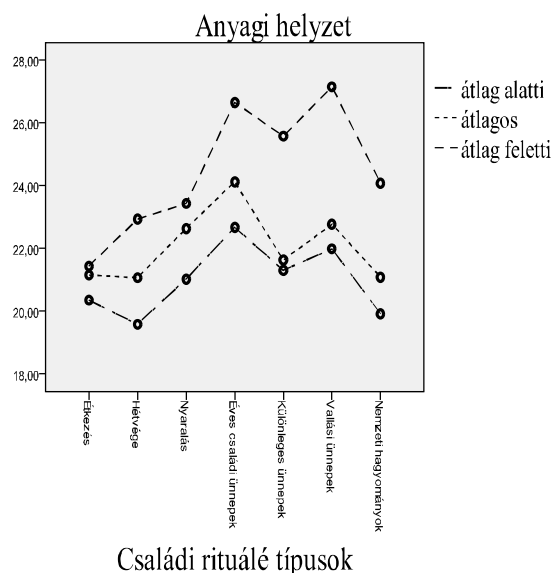
elvégezve azt kaptam, hogy az anyagi helyzet hatásától megtisztítva is különbözik a két párok kapcsolati formáció ($F(1,203)=7,6$ $p<0,01$).

Az *iskolázottság* és a családi ritualizáció erőteljességének kapcsolata egy olyan képet mutat, miszerint tendenciájában az iskolázottsággal nő az alkalmak ritualizációja is, és a csoportok közötti különbség szignifikáns ($F(2,290) = 8,94$ $p<0,01$). Az iskolázottság és ritualizáció ilyen irányú kapcsolatát találta Kissné Viszket Mónika (2007) is saját kutatásában. Jelen vizsgálatban a diplomás és a szakmunkás végzettségűek családi gyakorlatának markáns, szignifikáns eltérése mutatható ki ($F(1,195) = 17,4$ $p<0,01$).

Az egyes alkalmak szintjén csak a közös *családi étkezések* ritualizáltsága nem mutat szignifikáns különbséget a három csoport viszonylatában. A Bonferroni-féle páros összehasonlítás eredményeit áttekintve (ld. 15. sz. melléklet) az látható, hogy a markáns különbség elsősorban a diplomások és a szakmunkásképzőt (vagy 8 általánost) végzettek csoportja közötti szignifikáns eltéréssel magyarázható. A *diplomások* a családi étkezés kivételével minden családi alkalom terén magasabb ritualizációs értékeket mutat, mint a másik csoport és szignifikánsan magasabb értékeket mutat a szakmunkás végzettségűek családjainál. Az *érettségivel rendelkezők* minden alkalomtípus tekintetében a másik két csoport között helyezkedik el, de a diplomásoktól egyik alkalom tekintetében sem különülnek el szignifikánsan. Ezzel szemben az alacsonyabb iskola végzettségűekhez viszonyítva szignifikánsan magasabbra értékelték az érettségizettek körében az olyan, elsősorban a családkultúrához kötött események, mint a *családi nyaralás* és a *periodikus családi ünnepek* (ld. 13. sz. ábra). Az anyagi helyzet és ritualizáció kapcsolata is egy olyan képet mutat, mely szerint a szubjektív anyagi jóllét növekedésével erősödik a családi ritualizáció (ld. 14. sz. ábra). Az anyagi jóllét tekintetében elkülönülő csoportok közötti különbség szignifikáns ($F(2,290) = 5,81$ $p<0,01$). Az egyes alkalmak tekintetében az eredmények grafikus ábráján is látható, hogy az anyagi helyzet szerinti csoportok között hol markánsabb, hol enyhébb különbségek alakulnak ki a rituális gyakorlat terén. Az eredmények szerint azok, akik az átlagosnál jobb anyagi körülményekkel rendelkeznek definiálják önmagukat, szignifikánsan különböznek mindkét csoporttól. Ami azonban a különbségek általános iránya mellett érdekes, az a *családi étkezések* sajátos helyzete. Ugyanis a családi étkezések ritualizáltsági szintje, mint eddig minden vizsgált válaszadói jellemző esetén, most sem mutat szignifikáns különbséget egyik válaszadói csoport között sem ($F(2,290) = ,615$ $p>0,05$).

13. sz. ábra

14. sz. ábra

IV.4.1.3. A családi rituálék kapcsolata a családműködés átfogóbb jellemzőivel

Az utóbbi néhány évtizedben számos munkacsoport foglalkozott a rituálék családszerre, párkapcsolati elégedettségre és a családtagok egyéni pszichés jól-létére gyakorolt hatásának feltárásával. A családi ritualizáció családműködésben játszott szerepét a családi rituálék jelenségvilágának szakirodalmi áttekintése során részletesebben is tárgyaltam. A családi rituálék funkcióival, hatásmechanizmusaival kapcsolatos, empirikus adatokra támaszkodó elemzések a családi rituálék protektív szerepét igazolták mind a családrendszer, mind párkapcsolat és az egyén szintjén. A kutatások egy része a családi rituálék és családi kohézió, ill. David Olson circumplex modelljének más aspektusai (flexibilitás, családi élettel való elégedettség) közötti kapcsolat feltárására és a kapcsolatok természetére irányult. Ezek az elemzések arra utalnak, hogy a családi rituálék protektív hatásukat elsősorban indirekt módon fejtik ki egy többlépcsős tranzakcionális folyamat eredményeképp, melyben a családi kohézió és családi ritualizáció kapcsolata jelentős szerepet játszik (Zabriskie, Cormick, 2001, 2003, Kissné V., 2006b, Spagnola, Fiese, 2007, Crespo et al., 2011). E hatásmechanizmus figyelembevétele jelen kutatás fő irányának, a családi ritualizáció és családi azonosulás jelenségkörében is releváns kérdésnek mutatkozik. Így fontosnak tűnik, hogy mind a családi ritualizációról, mind a családi azonosulásról gyűjtött adatokat elhelyezzük a családrendszer kapcsolati jellemzőinek átfogóbb dimenzióiban is. E kapcsolati jellemzők felmérésére alkalmaztam a David Olson (Olson, 2000, Olson, Gorell, 2003) circumplex modelljén alapuló, az előzőekben már részletesebben is ismertetett Olson-féle Családteszt (OCST) vizsgáló eljárását. Ezzel a nemzetközi-

leg elismert kérdőíves vizsgáló eljárással képet kaphatunk arról, hogy a válaszadók milyenek érzékelik családjuk olyan jellemzőit, mint a családi összetartás és érzelmi közelség (kohézió-skálák), a család rugalmassága (flexibilitás-skálák), a családtagok közötti kommunikáció minősége, és a vizsgálati személyek családi élettel való elégedettsége. A válaszadók családműködési jellemzőinek felmérésével a családi ritualizáció és családi azonosulás válaszmintázatait is a családműködés tágabb kontextusába helyezve kezelhetjük. Míg a családi azonosulás e vonatkozásaira az elemzések következő nagyobb tartalmi egységében fog sor kerülni, a családi ritualizáció és családműködés közötti kapcsolat néhány alapvető aspektusával a családi rituálék eddig feltárt jellegzetességeihez kapcsolódóan foglalkozom. Első lépésben a korrelációs elemzésekből kialakítható képet tekintem át.

Az Olson-féle Családeszt kiegyensúlyozottan összetartó-skála, a szélsőségesebb, kiegyensúlyozatlan kapcsolati minőségeket képviselő széteső és összefonódott skálák és a családi rituálék alkalmak Pearson-féle korrelációs elemzése szerint a vizsgált hét rituálék mindegyike szignifikáns pozitív együtt járást mutat az összetartó-skála (kiegyensúlyozott kohézió) értékeivel, míg negatív kapcsolatot mutat a túlzott érzelmi távolságot és széttartó kapcsolatokat reprezentáló skála értékeivel. Itt egyedül a kulturális hagyományokhoz kötődő rituálék nem mutatnak szignifikáns korrelációs kapcsolatot, míg az összefonódott-skálával való korreláció nagyobb változékonyságot mutat (ld. 16. sz. melléklet).

A flexibilitás-skálák és ritualizáció viszonylatában a kiegyensúlyozottan rugalmas családvezetés és a kaotikus-skála egyaránt szignifikáns kapcsolatot mutat minden családi rituáléval. Azonban, mint az a rituálék stabilizáló funkciójából elővételezhető, a családi események ritualizálódásának mértéke negatív kapcsolatot mutat a szélsőséges szervezetlenséget reprezentáló kaotikus-skála értékeivel. A merev-skálával a vallási ünnepek és kulturális hagyományok kivételével szintén pozitív irányú kapcsolatot találtam (ld. 17. sz. melléklet).

Ugyanezt a számítást a családon belüli kommunikáció minőségére és a családi élettel való elégedettségre elvégezve további megerősítést kapunk arra, hogy a családi rituálék a családi élet számos alapvető kapcsolati és működési jellemzőjével együtt járást mutat, ugyanis mind a kommunikáció, mind az elégedettség értékei pozitív irányú, szignifikáns kapcsolatot mutatnak minden egyes családi rituálék típusával (ld. 18. sz. melléklet).

Tehát a családi működés alapidimenzióival (kohézió, flexibilitás) és a kiegészítő skálákra (kommunikáció, elégedettség) elvégzett korrelációs elemzés szerint a családi rituálék konzekvens és egyértelmű együtt járást mutatnak a családműködés Olson-féle jellemzőivel mind a korreláció erőssége, mind annak iránya tekintetében. A kiegyensúlyozott alskálákkal kimutatható pozitív együtt járás, valamint a széttartó kapcsolati jellemzőkkel és a kaotikus

családműködés jellemzőivel való konzekvens negatív kapcsolat pedig megerősíteni látszik a családi rituáléknak a családi kapcsolatok stabilizálásában játszott szerepét és indirekt módon referenciaként szolgálhat a valós interakciókon alapuló kapcsolat tekintetében. Természetesen ezek a megállapítások a korrelációs kapcsolatok módszertani érvényességi körén belül értelmezhetőek, tehát ok-okozati viszonyra való következtetések nem vonhatóak le, de a családi rituálé-kutatások és családterápiás tapasztalatokból ez idáig megfogalmazott összefüggések megfelelő bázist nyújtanak arra, hogy a korreláció jelen esetben nem visz minket a vizsgált jelenségek közötti kapcsolat teljesen téves értelmezésének ill. túlértékelésének irányába.

Az elemzési szintet elmélyítve, a családi események ritualizációjának hatásáról ill. e feltételezett hatás belső összetevőiről pontosabb képet kaphatunk, ha a családi ritualizáció két fő aspektusának, a *jelentés-faktornak* és a *rutin-faktornak* a prediktív értékét is megvizsgáljuk az egyes skálák vonatkozásában. Azonban hasznosnak tűnik az elemzésbe bevont jelenség-szintek kiterjesztése az Olson-féle Családteszt által nyújtott értékelési kategóriák felhasználásával. Reményeim szerint, további értékes információkat gyűjthetünk a családi ritualizáció és családműködés kapcsolatáról, ha a két fődimenzió (kohézió, flexibilitás) mentén a családi működés kiegyensúlyozottságát és funkcionális minőséget reprezentáló aránymutatókat is bevonjuk az elemzések körébe. A kohéziós-arány és flexibilitás-arány a három-három alapskála percentilis transzformáltjai segítségével lettek kialakítva. Az aránymutatók 1-nél magasabb értékei az adott életterület kiegyensúlyozottabb, funkcionális értelemben jobb minőségét jelzik (Vargha és mtsai, 2006). Így az aránymutatókkal való kapcsolat vizsgálatával átfogóbb képet kapunk a ritualizált családi alkalmak funkcionális szerepével kapcsolatban.

A rituálék jelentésteliségének (jelentés-faktor) és előírászerű lefolyásának (rutin-faktor) feltételezett prediktív erejének feltárásához lépésenkénti többszörös lineáris regressziót alkalmaztam. Az áttekinthetőség érdekében az elemzés során kapott nagyszámú statisztikai eredményt táblázatba foglalva összegeztem (ld. 12. sz. táblázat).

Rituálé faktorok és kohéziós-skálák						
<i>(n=293)</i>	Összetartó-skála		Széteső-skála		Összefonódott-skála	
	R ² Change	Béta érték	R ² Change	Béta érték	R ² Change	Béta érték
Jelentés-faktor	,258	,625**	,130	-,481**	-	-
Rutin-faktor	,020	-,185**	,021	,189**	,017	,130*

Rituálé faktorok és flexibilitás-skálák						
(n=293)	Rugalmas-skála		Kaotikus-skála		Merev-skála	
	R ² Change	Béta érték	R ² Change	Béta érték	R ² Change	Béta érték
Jelentés-faktor	,159	,539**	,115	-,339**	-	-
Rutin-faktor	,029	-,220**	-	-	,075	,274**

Rituálé faktorok és OCST kiegészítő-skálák				
(n=293)	Családi kommunikáció-skála		Családi elégedettség-skála	
	R ² Change	Béta érték	R ² Change	Béta érték
Jelentés-faktor	,194	,557**	,142	,478**
Rutin-faktor	,020	-,183**	,015	-,159*

Rituálé faktorok és a családműködés kiegyensúlyozottságának arány-skálái						
(n=293)	Kohéziós-arány		Flexibilitás-arány		Összarány	
	R ² Change	Béta érték	R ² Change	Béta érték	R ² Change	Béta érték
Jelentés-faktor	,144	,540**	,069	,462**	,119	,546**
Rutin-faktor	,038	-,252**	,058	-,313**	,059	-,316**

*p<,05, **p<,01

12. sz. táblázat

Az eredmények áttekintése alapján elsőként fontos kiemelni, hogy összességében igazolódni látszik az az elvárás, miszerint a családi rituálé aspektusok a korrelációs kapcsolat mellett szignifikáns magyarázó erővel bírnak a családműködés átfogó dimenzióit és azok funkcionális minőségét illetően.

Ezek az eredmények is megerősítik azt az elképzelést, miszerint a családi rituálék közvetlen hatást gyakorolnak a családi kapcsolatokat, a családvezetés alakulására és minőségére, továbbá az azzal való elégedettségre is. A globális kép másik markáns elemének mondható a *jelentés-faktor* elsődleges hatása és a viszonylag erős prediktív értéke. A *rutin-faktor* esetében viszont az látható, hogy minden egyes mért viszonylatban alacsonyabb, 1,7% - 7,5% közötti értékeket mutat.

A harmadik határozott jelenség a *rutin-faktor* ellentétes irányú kapcsolódása a családi élet kiegyensúlyozott skála értékeihez és a családműködés minőségét mérő arány-skálákhoz

Mindazonáltal az egyes faktor-hatások irányára vonatkozó eredményeket óvatosan kell kezelnünk, különösen a rutin-faktor esetében. Mivel egy-egy családi alkalom a jelentésteliség és a szervezettség, szekvenciális rendezettség adott arányai mentén szerveződnek, ilyen értelemben a két faktor külön-külön gyakorolt hatásáról nem vonható le egyértelmű következtetés. Ezt az összefüggést jól illusztrálják az egyes alkalmak faktor-szerkezetének vizsgálata során talált eredmények, miszerint például a nyaralás specifikumának tűnik a magas jelentésteliséghez társuló alacsony szabályozottság (magasa jelentés-faktor – alacsony rutin-faktor), míg az évente ismétlődő családi ünnepek magas jelentés-faktor és magas rutin-faktor értékek mentén szerveződnek a vizsgált mintában (ld. 10. sz. ábra). Ez arra utal, hogy a családi közelséget és más dimenziókat is az egyes alkalmak eltérő belső struktúrája befolyásolhatja pozitívan. Az eredmények óvatos, korlátozott érvényességű kezelése elsősorban a rutin-faktor szerepének értelmezésében különösen fontos.

A jelentés-faktor esetében logikusnak tűnik, hogy a magas jelentéstelítettség a kiegyensúlyozott működéshez minden esetben pozitív módon járul hozzá, a jelentésvesztés és jelentőség csökkenés, pedig a kiegyensúlyozatlan tartományok magasabb értékeit jósolják be, ahogy ez a *széteső-skála* (kiegyensúlyozatlan kohézió) és a *kaotikus-skála* (kiegyensúlyozatlan flexibilitás) esetében jól látható. A rutin-faktor ellentétes irányú kapcsolatáról ezek az eredmények azonban véleményem szerint csak annyit árulnak el, hogy a rituálék előírászerű gyakorlása önmagában alacsony magyarázó erővel bír a családműködésre vonatkozólag, önállóan nem képvisel pozitív erőt a kiegyensúlyozott és kielégítő családműködés tekintetében ill. a rutin-aspektus magasabb értékei önmagukban inkább ellentétes irányú hatást gyakorolnak a kiegyensúlyozott kapcsolati minőségek és az elégedettség érzés vonatkozásában. Itt tehát egy olyan jelenségről van szó, melynek pontos megértése más irányú és mélyrehatóbb elemzéseket kívánna, melyre jelen dolgozat keretei között nincs lehetőségem.

Érdemes azonban a jelentés-faktor kiegyensúlyozatlan skálákkal való kapcsolatának külön figyelmet szentelni. Az elemzések eredményei szerint a széteső-skála (kiegyensúlyozatlan kohézió) és a kaotikus-skála (kiegyensúlyozatlan flexibilitás) esetében a családi ritualizált események jelentésvesztése magasabb értékeket valószínűsít a kapcsolatok széttartó jellege és a szervezetlen családvezetés irányában. Felmerül a kérdés, hogy a jelentés-faktoron belül mely dimenziók magyarázzák az ilyen irányú hatást. Az elemzés eredményeit a 13. sz. táblázat mutatja be. Mint az látható, a túlzott elkülönülés, és a tagok közötti gyenge érzelmi kapcsolat (széteső-skála) tekintetében statisztikailag is szignifikáns prediktív értékkel a családi rituálék alkalmak *gyakorisága (12,9%)* és azok közös *szimbolikus jelentése (1,9%)* bír. Tehát a rituálék ritkább előfordulása ill. az alkalmak közösen megosztott szimbolikus jelentésének

hiánya a családtagok közötti távolságtartó viszonyulásmód erősödését valószínűsíti. Ezt a jelenséget egy mélyebb jelenségszinten is elemezve megnézhetjük, hogy a két dimenzióon belül, mely események gyakorisága és szimbolikus jelentése magyarázza a távolságtartó kapcsolatok alakulását. Az elemzések szerint a családi *nyaralás* (11,7%) és az évente *ismétlődő családi ünnepek* (3,8%) ritkább előfordulása ill. az ismétlődés esetlegessége, valamint a *nyaralás* (11,6) a közös *hétvégék* (4,2%) és a periodikus *vallási ünnepek* (1,4%) szimbolikus jelentőségének alacsonyabb foka meghatározó módon valószínűsíti a széttartó családi kapcsolatok erősödését.

Ennél is érdekesebb a jelentés-faktor szerepe a családvezetés és szerepek szélsőséges szervezatlenségével (kaotikus-skála) kapcsolatban, főként, ha figyelembe vesszük, hogy a kiszámíthatóságot, világos szereprögízítettséget reprezentáló rutin-faktor érdekes módon nem rendelkezik bejósoló erővel. Bár a rutin-faktorban megjelenő dimenziók jellemzői (szereprögízítettség, az esemény lefolyásának rutin jellege és a szokások áthagyományozása) és a flexibilitás-dimenzió David Olson által leírt jellemzői között meglévő egyértelmű átfedés miatt joggal várhatnánk a rutin-faktor magyarázó erejét, ehelyett az elemzések azt mutatják, hogy a rituálék jelentésteliségének, fontosságának mértéke rendelkezik bejósoló erővel a kaotikus családszervezés skála-értékeinek tekintetében (ld. 13. sz. táblázat).

A jelenség pontosabb megértése érdekében érdemes itt is megvizsgálunk a faktor egyes dimenzióinak (gyakoriság, érzelem, szimbolikus jelentőség, tudatosság) magyarázó értékét. A szükséges elemzést elvégezve, az látható, hogy a kaotikus működésmód tekintetében szignifikáns magyarázó erővel a családi rituálék rendszeres ismétlésének megléte ill. hiánya rendelkezik (*gyakoriság dimenzió*).

<i>(n=293)</i> Jelentés-faktor dimenziói	Széteső-skála (kiegyensúlyozatlan kohézió)		Kaotikus-skála (kiegyensúlyozatlan flexibilitás)	
	R ² Change	Béta érték	R ² Change	Béta érték
Gyakoriság	,129	-,211**	,136	-,369**
Szimbolikus jelentés	,019	-,202*		

*p<,05, **p<,01

13. sz. táblázat

Az egyes alkalmak gyakoriság értékeire elvégzett elemzések azt mutatják, hogy az események gyakoriságának dimenziójában a családi *étkezések* (9,8%), a családi *nyaralás* (3,8%), és a *nemzeti, kulturális hagyományok* (2,1%) előfordulásának mintázatai rendelkeznek szignifikáns magyarázó értékkel. Tehát más szavakkal ezeknek az eseményeknek a ritku-

lása, rendszertelen előfordulása a családvezetés szervezetlenségének szélsőségebb értékeit valószínűsítik.

Összegzés

A „Családi Szokások Kérdőíve” vizsgáló eljárással gyűjtött adatok segítségével első lépésében a családi rituálék szerveződését vizsgáltam. A családi ritualizáció jelenségét három perspektívából elemeztem: a családi rituálé hét alkalomtípusának egymáshoz viszonyított elrendeződése (1), az alkalmak belső jellemzőinek (dimenziók és faktorok) szerveződése (2) valamint e két jelenség szint és a válaszadók szociológiai jellemzőinek kapcsolata (3).

Elsőként a teljes mintában vizsgáltam az egyes alkalmak elrendeződését és az egyes családi rituálé típusok belső szerveződését. Ennek során a családi események ritualizálódásában egy hármastagozódású kép rajzolódott ki. E válasszintázon belül az *évente ismétlődő családi ünnepek* magas fokú ritualizációja mutatható ki. A jelenséget tovább árnyalja a rituálé faktorokra elvégzett elemzés. Az eredmények szerint a jelentéstartóság (*jelentés-faktor*) tekintetében az éves családi ünnepek mellett a *nyaralás* fontossága emelkedik ki. Az események lefolyásának kidolgozottsága, szabályozottsága, kiszámíthatósága (*rutin-faktor*) tekintetében az *éves családi ünnepek* és *vallási ünnepek* ceremoniális rendezettség, szervezettség mutatható ki. Ezzel szemben az ún. szabadidős rituálék (*hétvége*) ill. *nyaralás* minden más alkalomnál alacsonyabb rutin-faktor értékei mutathatóak ki. A faktor-jellemzők elemzésével jól érzékelhetővé váltak a jelentéstartóság és ceremonialitás alkalom-specifikus arányai, jellegzetességei is.

Az egyes jellemzők és az alkalmak ritualizációja között - a vallásosság kivételével - nincs interakció, a válasszintázatok nem különböznek. A vallásosság esetében fontosnak mutatkozik az az eredmény, miszerint a vizsgált közös családi események jelentősen másképp ritualizálódnak a két csoportban. Ez mellett az iskolázottság, együttélési forma és az anyagi körülmények mentén kialakítható válaszadói csoportok között szignifikáns különbségek találhatóak.

A statisztikai elemzések során kapott eredményeket áttekintve még egy figyelemre méltó jelenség fedezhető fel. Ez pedig a *családi étkezések* és a *családi nyaralás* sajátos szerepe. A két családi rituálé típus ugyan eltérő módon, de ismétlődően sajátos pozícióra tesz szert az egyes alkalmak és válaszadói jellemzők összefüggésrendszerében. Az egyik végponton a *családi közös étkezések* állnak. Ez az egyetlen olyan eseménytípus, mely nagyfokú stabilitást mutat azzal, hogy egyik szociológiai változó mentén sincs szignifikáns eltérés az alkalom ritualizáltsága, fontossága tekintetében. Tehát a családi étkezések olyan közös aktivitásként jelennek meg a családok életében, melyek számos jellemzőtől függetlenül, hasonló módon és

jelentőséggel szerveződik. A másik végponton a *nyaralás* eseménytípusa áll. A közös családi nyaralások lebonyolítása, jelentése ugyanis konzekvensen különbségeket mutat az egyes válaszadói csoportok ritualizációs gyakorlatában. Ezek az eredmények illeszkedni látszanak azokhoz a szabadidő kutatásokból származó megállapításokhoz, melyek szerint a családi közös szabadidős tevékenységek a modern társadalmakban alapvető jelentőségre tettek szert (Larson, et al., 1997, Zabriskie, Cormick, 2001, Agate, et al., 2009). Mint azt a későbbiekben látni fogjuk, e két rituálé típus sajátos szerepet játszik a családi ritualizáció és családi azonosulási folyamatok összefüggésrendszerében is.

A családi rituálék jelenségkörét a következő lépésben a családi élet olyan átfogó dimenzióival összefüggésben elemeztem, mint a családi közelség és együttműködés, a családvezetés rugalmassága, a kommunikáció minősége valamint a családi élettel való elégedettség. Az elemzése egyrészt igazolta azokat a családelméleti és empirikus kutatásokra épülő várakozásokat miszerint a családi rituálék fontos szerepet játszanak a családi kapcsolatok fejlődésével és azok funkcionális minőségével is. Az elemzés során a korrelációs kapcsolatok mellett a rituálék két meghatározó aspektusának predikciós értékét és e hatások belső struktúráját is elemeztük. Az elemzés korántsem teljes körű, de elegendő információt nyújthat ahhoz, hogy a családi rituálék alapvető szerepét, működésmódját egy olyan vonatkoztatási rendszerben helyezzük el, mely a rituálék jelentőségét és érvényességi körét alapvetően érzékelteti.

IV.4.2. A családdal való azonosulás vizsgálata

A családi rituálék jelenségkörének általános jellemzőinek elemzése után elsőként a „*Saját csoport beépítése az én-be*” – skála vizsgáló eszközével gyűjtött adatok elemzésével, értelmezésével teszek lépéseket a családi azonosulás jelenségvilágának feltárása irányában. A családdal való azonosulás válasszintázataira vonatkozó eredmények az általam kijelölt vizsgálati cél szempontjából akkor válnak jelentésselibbé, ha az azonosulás jelenségkörét a családi élet egyes jellemzőinek kontextusába helyezzük. Ezért az elemzések következő szakaszában a családi azonosulás kognitív reprezentációi és a családműködés (családi kohézió, rugalmasság, kommunikáció minősége, családi élettel való elégedettség) kapcsolatát feltáró eredményeket tekintem át.

IV.4.2.1. A családi azonosulás jellemzői a vizsgált mintában

Mielőtt a családi ritualizáció és a családdal való azonosulás kapcsolatának részletesebb elemzésébe kezdenék, célszerűnek látszik a családi azonosulás kognitív reprezentációjának mérésére alkalmazott vizsgáló eljárással („*Saját csoport beépítése az én-be*” – skála) kapott

eredmények áttekintése. Egyrésztől hasznos információkat kaphatunk arról, hogy a már családot alapított, gyermeket nevelő felnőtteknél található-e valamilyen statisztikailag is markáns mintázat a származási és a saját, alapított családdal való azonosság-tudat tekintetében. Másrésztől választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy a kapott eredmények leíró szinten milyen kapcsolatban állnak az egyes szocioökonómiai jellemzőkkel.

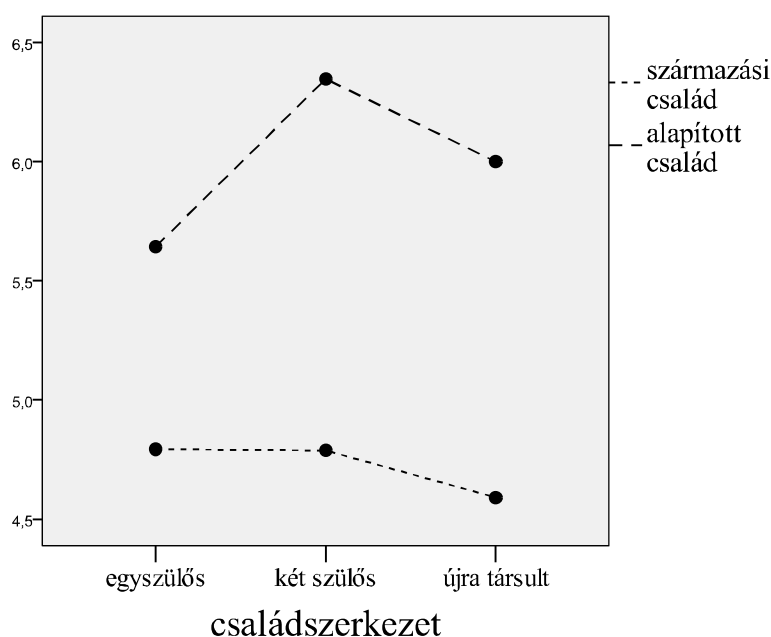
A Pearson-féle korrelációs elemzés szerint a két skála között szignifikáns kapcsolat van ($r = 0,32$ $p < 0,01$). A válaszadók alapított családjukkal ill. származási családjukkal érzett lélektani közösségének kognitív reprezentációi közötti pozitív együtt járás alátámasztani látszik azt az elméleti alapfeltevést, hogy a felnőtt családi csoport-hovatartozások egymástól nem elkülönülő, izolált képzetekből szerveződnek, hanem egymást kölcsönösen befolyásoló, dinamikus viszonyban lévő képzethálókat feltételeznek. De vajon megragadható-e az azonosulások szubjektív minőségét illetően valamilyen tartalmas különbség a két különböző családi alrendszer (származási ill. teremtett család) felé irányuló csoport-identifikáció vonatkozásában. E kérdés tisztázása azért is érdekes lehet számunkra, mert így arra is empirikus kapaszkodókat találhatunk, hogy a válaszadók belső világában vajon létezik-e egyáltalán az eredeti és a teremtett család olyan megkülönböztetése, mely a családi identitás-konstrukcióban és a csoport-hovatartozások szubjektív megítélésében is relevanciával bírnak.

Az összetartozó mintás varianciaanalízissel és Bonferroni-féle páros összehasonlító elemzéssel elvégzett elemzés eredménye szerint a válaszadók különbözőnek érzékelik a két családi alrendszerrel való azonosulásuk minőségét, mégpedig olyan módon, hogy a válaszadók szignifikánsan magasabbra értékelik az alapított családjukkal való lélektani közösség mértékét ($F(1,292) = 142,5$ $p < 0,01$). Tehát az eredmények azt látszanak megerősíteni, hogy amennyiben egy olyan vizsgálati elrendezésben kell ítéletet alkotni a különböző családi azonosulásokról, amely egyben implikálja a két családrésszel való azonosulás minőségének összehasonlítását is, akkor a már családot alapított felnőttek saját, alapított családjukhoz való odatartozásukat konzekvensen intenzívebbnek ítélik meg, mint származási családjuk irányában. Ez az eredmény közvetett módon arra is utal, hogy a családon belüli alegységek ilyen megkülönböztetése értelmezhető a válaszadók számára a családi azonosulási folyamatok kontextusában is. A lélektani közösség mértékét illetően olyan belső referenciákat sejtet a kapott eredmény, miszerint a saját, alapított család egyértelmű prioritást élvez az értékelő viszonyulás tekintetében.

A teljes mintára elvégzett elemzés azonban nem tájékoztat arról, hogy vajon a különböző válaszadói jellemzők mentén elkülöníthető csoportok összehasonlító elemzése feltár-e bármilyen markáns jellegzetességet, amely esetleg további érdekes jelenségekre, összefüggésre

irányíthatja figyelmünket. Ezért a következő lépésben az egyes jellemzők mentén elkülöníthető csoportok válaszait hasonlítottam össze egymással. Az elemzést kevertmintás varianciaanalízissel és Bonferroni-féle páros összehasonlítással végeztem el. Az eredményeket táblázatban összesítve a 19. sz. melléklet mutatja be részletesen. Az elemzések azt mutatják, hogy a két identifikáció szintje közötti különbség iránya és szignifikanciája is konzekvensen megmarad.

Az egyes szociológiai jellemzőkre elvégzett elemzés szerint egyedül a családszerkezet és azonosulás viszonylatában van szignifikáns interakció ($F(2,290) = 3,87$ $p < 0,05$). Tehát a családi identifikáció másképp „működik” a családformációk különböző típusai mentén. A különböző családformációk családi azonosulásban játszott szerepét tovább vizsgálva, egyszempontos függetlenmintás varianciaanalízissel elemeztem a két családrész felé irányuló azonosulás válaszmintázatát. A válaszadók aktuális családformációja szerint elkülönülő három csoport tekintetében az látható, hogy miközben a származási családdal való azonosulás mért értékei terén nincs szignifikáns eltérés az egyes családformációk között, a saját, alapított családdal való azonosulás terén szignifikáns különbség található ($F(2,290) = 6,69$ $p < 0,01$). Az eredmények grafikus képe a 15. sz. ábrán látható.

15. sz. ábra

Felmerül a kérdés, hogy mely családformációk közötti különbségek felelősek a talált eltérésért. A Bonferroni-féle páros összehasonlítás eredményei szerint a válás vagy különélés miatt kialakult *egyszülős* formációban élő válaszadók szignifikánsan alacsonyabb értéket mutatnak az alapított családjukkal való azonosulás tekintetében, mint a közös gyermekeiket nevelő, *kétszülős* formációban élő válaszadók. Az *újratársult, nevelőszülős formációban* élő

válaszadók a másik két csoport között helyezkednek el, de egyik családszerkezet értékeitől sem térnek el szignifikáns mértékben (ld. 20. sz. melléklet).

Ha az ábrát abból a szempontból nézzük meg, hogy az egyes családszerkezet szerint elkülönülő csoportokon belül a származási és a saját családdal való azonosulás értékei milyen „távolságot” mutatnak, akkor ebben a vonatkozásban is megjelenni látszik az előbbi különbség. A jelenség statisztikai ellenőrzése céljából először létrehoztam a származási és alapított családdal való azonosulás értékeinek különbségeit tartalmazó változót, melyeket aztán összehasonlítottam a három családformációban. Az egyszempontos független mintás varianciaanalízissel elvégzett elemzéssel azt találtam, hogy a három családformáció szignifikánsan különbözik abban, hogy milyen mértékű a két családrésszel érzékelt lélektani „átfedés” különbsége ($F(2,290) = 3,87$ $p < 0,05$). A Bonferroni-féle páros összehasonlítás itt is azt mutatja, hogy az *egyszülős* családformációban élőkénél szignifikánsan kisebb a két azonosulás erőssége közötti különbség, mint a *kétszülős* formáció esetén (ld. 21. sz. melléklet). Ez a jelenség felveti azt az elméleti kérdést, hogy az egyszülős formációban élő szülő teremtett családjával való azonosulásának alacsonyabb fokát vajon a származási családtól való leválás, függetlenedés, esetleg az alapított család felbomlásával járó lélektani és strukturális jellemzők befolyásolhatják jobban, vagy a kettő együttes összjátékának eredőjeként jön létre ez a válaszmintázat. Az is kérdés, hogy e különbségnek van-e bármiféle hatása a család funkcionális minőségére és a családtagok pszichés jól-létére.

A rendelkezésemre álló adatbázisból a fenti kérdés empirikus alapokon nyugvó és megalapozott magyarázatára sajnos nincs lehetőség azért sem, mivel a vizsgálat kiindulópontja nem célzottan e témára irányult, így az adatbázis sem nyújt kellő alapot a kérdés megválaszolásához. Van azonban néhány támpont, amely előrevihet a jelenség különböző összetevőinek jobb megértésének irányába. Mielőtt azonban bármilyen hipotetikus jellegű felvetést megfogalmaznék, fontos hangsúlyozni, hogy itt egy ideológiailag, politikailag is kényes, sok vitát kiváltó témáról van szó. Az utóbbi két évtized családterápiás megközelítései nagy hangsúlyt fektettek arra, hogy elszakadjanak két ideológiailag és politikailag telített, ám szakmailag tévesnek mutatkozó alapfeltevéstől. Az egyik ilyen hamis kulturális képzet szerint a különböző családformációk egyrésről önmagukban is a családi díszfunkciók és a családpatológia alapvető kiindulópontjaként szolgálnának. Ez az álláspont jól tükröződik például a nyelvhasználatban a „csonka család”, vagy a „mostoha szülős család” kifejezések. A másik tévhit szerint az eltérő családszerkezetnek szinte semmilyen jelentősége nincs a kapcsolatok fejlődése, és a családrendszerben megjelenő feladatok, kihívások, problémák és lehetséges megoldások tekintetében. Tehát ez az álláspont bármilyen eltérés, különbség tagadására épül a politi-

kai korrektség ideájához való hűség igényétől vezérelve. Mindkét hiedelem háttérében az a logikai hiba húzódik meg, miszerint a különböző együttélési ill. családszerkezeti formák direkt kapcsolatba hozhatóak lennének a normalitás és patológia kérdéskörével. Ezzel szemben a kulturális sokféleségre érzékeny terápiás elméletek, köztük a családterápiás megközelítések is arra a tapasztalati alapú álláspontra helyezkednek, hogy a kapcsolati hálózatok eltérő mintázatai a problémák és megoldások eltérő mintázatait is feltételezik, anélkül, hogy ezeket az eltéréseket önmagukban a normalitás kritériumaként lehetne használni. Az is világossá vált, hogy a terápiás korrektségnek, a kapcsolati etikai értelemben vett méltányosságnak és a hatékony segítségnyújtásnak egyáltalán nem kedvez a családok eltérő és igen változatos összetételével összefüggő működésbeli eltérések tagadása vagy figyelmen kívül hagyása. Tehát a téma ideológiai telítettségét figyelembe véve a továbbiakban megfogalmazott felvetések kizárólag a jelenségről való gondolkodás és kérdések tisztázásához való hozzájárulásként értelmezendők és nem valamiféle kinyilatkoztatásként, esetleg ideológiai állásfoglalásként. Ezt annál is inkább hangsúlyozni kell, hiszen a tudományos kutatás és tudományos gondolkodás egyik elvárása az ideológiai torzítások kiszűrése, minimalizálása.

Visszatérve a kutatási eredmények értékeléséhez, a fenti tényezők figyelembevételével mellett, némi támpontot nyújthatnak az azonosulásokra vonatkozó fentebb ismertetett eredmények is, másrészt vannak információk az aktuális család működésének más jellemzőire vonatkozólag. A IIS-skálával mért azonosulási értékek terén felmerül az az értelmezési út, miszerint támpontként az újratársulással létrejött, nevelőszülős családformációban élők válasszmintázatát is segítségül hívjuk. A három csoport azonosulási értékei szerint az újratársult, kétszülős formációban élők köztes pozíciót foglalnak el a jelenlegi családjukkal való azonosulás terén (ld. 15. sz. ábra). Ez a kép véleményem szerint egyrészt összhangban áll azzal a szakirodalmi evidenciaként kezelhető jelenséggel, miszerint a különböző családformációknak megvan az a sajátossága, hogy bizonyos egyéni, kapcsolati és csoport szintű szükségletek kezelése a családszerkezettel összefüggő speciális kihívásoknak, nehézségeknek megfelelően eltérő megküzdési módokat is implikál. Másrészt az a tény, hogy az újratársult és az egyszülős formáció a felbomlás és újraszerveződés feladatait tekintve az új családstruktúra stabilizálásáig sok tekintetben hasonló utat jár be, ráirányítja a figyelmet arra a különbségre, mely nem más, mint annak a tartós alakzatnak (egyszülős, újratársult kétszülős) a különbsége, amely a csoportképzés alapját is adta. E feltevés alapján az eredmények azt sugallják, hogy az egyszülős formáció alacsonyabb azonosulási értékeit olyan speciális kapcsolati folyamatok és strukturális jellemzők befolyásolhatják, melyek elsősorban az egyszülős formációban való

létmóddal állhat összefüggésben, és nem az azt megelőző strukturálódási, változási folyamatokkal. Ezt azonban további célzott vizsgálatokkal kellene ellenőrizni.

A kapott eredmények érdekessége, jelentősége számomra elsősorban abban áll, hogy a családformáció és identitás-konstrukció interakciója empirikusan is alátámaszthatónak tűnik, míg a talált különbségek jellege a jelenség szakmai relevanciájára hívja fel a figyelmet.

A másik lehetséges támpontot a családműködési jellemzőkről kérdőíves eljárással gyűjtött információk adhatják. Ezek révén lehetőség van, hogy a vizsgálati eredményeket céltartan a családformáció mentén tekintsük át újra két kérdés tisztázása céljából: egyrészt a családformációk más területen is mutatnak-e ilyen irányú eltéréseket (1), másrészt a csoportvontakozású identifikációk talált különbségei statisztikailag is igazolható kapcsolatban állnak-e a családi ritualizáció és a családműködés más jellemzőivel (2).

Összegzés

A saját csoport bevonása az én-be koncepciójára épülő vizsgáló eljárás alkalmazásával a családdal való azonosulás kognitív reprezentációit vizsgáltam a teljes mintában és a válaszadók egyes szociológiai jellemzői mentén. A vizsgált jelenséggel kapcsolatban az adott vizsgáló eszközzel (IIS-skála) kapott adatok elemzése alapján elmondható, hogy a már családot alapított, normál életvezetésű családokban élő sine morbo felnőtt válaszadók a saját teremtett családjukkal és a származási családjukkal való azonosulás intenzitását különbözőnek értékelik. A különbség statisztikailag is szignifikáns és a teremtett családdal való összetartozás-tudat magasabb értékeinek irányába mutat. Ez a különbség stabilnak mondható, hiszen nem csak a teljes mintában, hanem az egyes szociológiai jellemzők mentén végzett csoportosítások mellett is konzekvensen megmarad. Mindazonáltal az elemzések szerint a két csoportazonosulás között pozitív kapcsolat mutatható ki.

A két skála értékeinek belső válaszmintázatát vizsgálva az látható, hogy a származási családdal való azonosulás tekintetében nincsenek markáns különbségek az egyes csoportok között, míg a saját családdal való azonosulás skála-értékeinél a különböző családformációk mentén szignifikáns eltérések mutatkoznak.

IV.4.2.2. Családi azonosulás és a családi kapcsolatok minősége

A „Saját csoport bevonása az én-be” - skála tipikusan olyan mérő eljárásnak tűnik, mellyel kapcsolatban óhatatlanul eszünkbe juthat a klasszikus vicc a hajóskapitányról és gépházban lévő matróról. A kapitány lekiabál a matrónak: „*Mennyi?*” A matróz válaszol:

„*Harminc.*” A kapitány visszakérdez: „*Mi harminc?*” Mire a matróz: „*De kapitány úr kérem, mi mennyi?!*”

Más szavakkal, mivel nem áll rendelkezésünkre közvetlen információ arról, hogy a válaszadó milyen érzéseket, gondolatokat és motivációkat „transzformált” a hét átfedő körpár egyikébe, ahhoz, hogy a családi azonosulás absztrakt és komplex képzeteit reprezentálni hivatott, ám önmagában értelmetlen mennyiségi mutatókban az előzőekben bemutatott eredményeknél árnyaltabban váljanak megragadhatóvá a családi kapcsolatokról kialakított szubjektív tapasztalatok, és az ehhez való személyes viszonyulás (pl. identifikáció) minősége, szükségünk van egy megfelelő vonatkoztatási keretre. Ilyen vonatkoztatási keretet képezhetnek a családi kapcsolatok működésének Olson-féle dimenziói, melyekkel összefüggésben a családdal való lélektani közösséget reprezentáló átfedő ábrák, és azokhoz rendelt skála-értékek jelentéstelivé, és értelmezhetővé válhatnak.

Tehát, ahogy a családi ritualizációt az Olson-féle Családteszt (OCST) alkalmazásával kapcsoltam a családműködés egyes alapterületeihez, úgy a családi azonosulásra vonatkozó eredményeket is megpróbálom elhelyezni ebben a családműködési-modellben. Míg azonban a családi rituálék ilyen irányú kapcsolatára több előzetes vizsgálat tapasztalataira is építhetünk, addig a családi azonosulás mérésére általam használt vizsgáló eljárás esetében nem állnak rendelkezésre ilyen empirikus alapokon nyugvó támpontok. Ezért a két jelenség viszonyának elemzése kiinduló támpontokat nyújthat ahhoz, hogy a származási és alapított családdal való azonosulás intenzitásának IIS-skálával mért kognitív reprezentációi mutatnak-e egyáltalán valamilyen statisztikailag is kimutatható összefüggést a családi működés észlelt minőségével. A családi jellemzők szubjektív értékelése (pl. kohéziós szint, családi élettel való elégedettség mértéke, stb.) és a válaszadó családdal való azonosulását jelző skála-értékek kapcsolatának elemzése ezzel a plusz szemponttal együtt segítheti a két jelenségkör jobb megismerését. Elsőként az azonosulás erőssége és a családi kohézió korrelációs kapcsolatát vizsgáltam meg. Az eredményeket a 14. sz. táblázat mutatja be.

<i>kohézió – azonosulás</i> (<i>n=293</i>)	Azonosulás a származási családdal	Azonosulás a saját, alapított családdal
Összetartó-skála (kiegyensúlyozott kohézió)	,238**	,430**
Összefonódott-skála (kiegyensúlyozatlan kohézió)	,085	,176**
Széteső-skála (kiegyensúlyozatlan kohézió)	-,214**	-,372**

* $p < ,05$, ** $p < ,01$

14. sz. táblázat

A kiegyensúlyozottan összetartó-skála, és a szélsőségesebb, kiegyensúlyozatlan kapcsolati minőségeket képviselő széteső és összefonódott skálák és a családi azonosulás korrelációs elemzésével kapott eredmények arra utalnak, hogy az azonosulás intenzitásának kognitív reprezentációi tartalmas kapcsolatban állnak a családtagok közötti közelség minőségével. A származási családdal való azonosulás és az alapított családdal való azonosulás mért értékei a családtagok közötti elkülönülés és együttség, a tagok közötti valamint a család és külvilág közötti pszichológiai határok, az érzelmi közelség tekintetében pozitív kapcsolatban vannak a kiegyensúlyozott kohézióval, míg negatív, ellentétes irányú kapcsolatban vannak a kapcsolatok szétesettségével. Az összefonódottság mértéke nem mutat együtt járást a származási családdal való azonosulás erősségével, míg az alapított család tekintetében pozitív kapcsolat látható.

Ezek az eredmények megfelelnek azoknak a család-elméleti és családterápiás tapasztalatoknak, mely szerint a családtagok azonosulási motivációját, a családnak való érzelmi elköteleződést és az erős affektív töltéssel rendelkező pozitív mi-tudatot az együttség és elkülönülés optimális egyensúlya támogatja, míg a tartósabban fennálló túlzott elkülönülés, a tagok közötti gyenge érzelmi kapcsolat az azonosulás tekintetében ellentétes irányban hat a családtagokra. A túlzott érzelmi, valamint funkcionális összefonódás és azonosulás pozitív kapcsolata egy keresztmetszeti kép szintjén pedig nem áll ellentmondásban az előző állítással, hiszen az erőteljes egymás iránti elköteleződés, és törődés, a folyamatos szoros együttlétre épülő életvezetés egy adott életszakaszban páratlanul erős családi mi-tudatot alakíthat ki, melynek eróziója, diszfunkcionalitása inkább egy hosszmetzeti képben ragadható meg. A túlzott összefonódottság diszfunkcionalitása, a mi-tudat aránytalan túlhangsúlyozottsága a személyes önmeghatározási igénnyel szemben klasszikusan a fiatal felnőtt családtagok leválásának, függetlenedésének előtérbe kerülése idején, gyakran komoly egyéni alkalmazkodási zavar és családi patológia képében manifesztálódik. Azonban jelen vizsgálati eljárás nem teszi lehetővé annak megválaszolását, hogy a vizsgált mintában változik-e ill. hogyan változna az azonosulás és összefonódottság kapcsolata egy hosszabb időtávlatban. Ami elmondható, az az, hogy az eredmények szerint a túlzott közelség egy adott időszakban pozitívan hathat a családi azonosulásra, szemben a túlzott távolsággal és elkülönüléssel, mely egyértelműen negatív viszonyban áll ugyanezen jelenséggel.

Ugyanezt a flexibilitás dimenziójára és a két kiegészítő skálára (kommunikáció minősége, családi élettel való elégedettség mértéke) elvégezve, azt találtam, hogy a családvezetés, változáskezelés terén a rugalmas-skála értéke pozitív kapcsolatban áll a családi azonosulással,

mind a származási család, mind az alapított család vonatkozásában. Ezzel ellentétes hatás mutatható ki a kaotikus-skála tekintetében.

Tehát a családvezetésre vonatkozó szabályok hiánya, vagy következetlensége, a szerepek kidolgozatlansága, és a változáskezelés, problémamegoldás szervezetlensége negatívan hat a családi azonosulás mindkét területére. A családi működés merevségére adott értékek terén nem mutatható ki szignifikáns kapcsolat (ld. 15. sz. táblázat).

<i>Flexibilitás – azonosulás (n=293)</i>	Azonosulás a származási családdal	Azonosulás a saját, alapított családdal
Rugalmas-skála (kiegyensúlyozott flexibilitás)	,196**	,334**
Merev-skála (kiegyensúlyozatlan flexibilitás)	,003	,062
Kaotikus-skála (kiegyensúlyozatlan flexibilitás)	-,263**	-,263**

*p<,05, **p<,01

15. sz. táblázat

A kommunikáció és a családi élet egyes életterületeivel (kohézió, rugalmasság, kommunikáció) való elégedettség tekintetében szintén pozitív kapcsolatot találtam (ld. 16. sz. táblázat).

<i>n=293</i>	Azonosulás a származási családdal	Azonosulás a saját, alapított családdal
Családi kommunikáció-skála (CSKS)	,228**	,385**
Családi elégedettség-skála (CSES)	,279**	,366**

* p<,05, **p<,01

16. sz. táblázat

Tehát az eredmények alapján elmondható, hogy a családi azonosulás erősségének a „Saját csoport bevonása az én-be” - skála mérőeszközével mért értékei statisztikailag is szignifikáns kapcsolatban állnak a családi működés egyes dimenzióival ill. annak észlelt minőségével. Ezt a kapcsolatot nem csak az alapított, saját családdal, hanem a származási családdal való tudatos közösségvállalás vonatkozásában is alátámasztani látszanak az eredmények. Bár ez a kapcsolat - a kaotikus családszerveződés kivételével - minden mért jellemzőben erősebb az alapított családdal való azonosulás terén, a család működésének aktuális minősége statisztikailag is kimutatható, releváns hatással van arra is, hogy a válaszadó milyen mértékű azonososságot érez eredeti családjával. Felmerül a kérdés, hogy a vizsgált családi jellemzők közül rendelkezik-e valamelyik predikciós értékkel a családi azonosulások tekintetében. A lépésen-

kénti többszörös lineáris regresszióval-végzett elemzés a következő összefüggésekre mutat rá (ld. 17. sz. táblázat):

<i>Családműködés és családi azonosulás lineáris regressziós modellben</i>		
<i>n=293</i>	Azonosulás a származási családdal	
	R ² Change	Béta érték
Családi étellel való elégedettség (CSES)	,078	,200**
Kaotikus-skála (kiegyensúlyozatlan flexibilitás)	,013	-,172**

*p<,05, **p<,01

17. sz. táblázat

A származási családdal való azonosulás vonatkozásában a családi étellel való elégedettség szintje (7,8%) és a család kiegyensúlyozatlan, kaotikus működésének szintje (1,3%) bír statisztikailag is szignifikáns bejósoló erővel. Az utóbbi ellentétes kapcsolati hatást mutat, tehát a családi élet kiszámíthatatlanságának, alulszervezettségének növekvő szintje csökkenti az eredeti család felé irányuló közösségvállalás mértékét.

Ugyanezt az elemzést az alapított családdal való azonosulásra elvégezve jelentősen más képet mutatnak az eredmények (ld. 18. sz. táblázat).

<i>Családműködés és családi azonosulás lineáris regressziós modellben</i>		
<i>n=293</i>	Azonosulás az alapított családdal	
	R ² Change	Béta érték
Összetartó-skála (kiegyensúlyozott kohézió)	,185	,209**
Családi étellel való elégedettség (CSES)	,020	,174**
Összefonódott-skála (kiegyensúlyozatlan kohézió)	,018	,146**
Széteső-skála (kiegyensúlyozatlan kohézió)	,014	-,155*

*p<0,05, **p<0,01

18. sz. táblázat

Mint azt a táblázatban közölt eredmények mutatják, a saját családdal való azonosulás tekintetében alapvetően a családtagok közötti közelség-távolság minőségének különböző mutatói rendelkeznek szignifikáns magyarázó erővel (összetartó-skála 18,5%, összefonódott-skála 1,8%, széteső-skála 1,4%), melyhez társul a családi étellel való elégedettség mértéke (CSES 2%). Ez utóbbi viszont mind a származási, mind az alapított család tekintetében releváns magyarázó erővel bír. A kohézió-skálák terén látható a széteső-skála ellentétes irányú hatása, mely arra utal, hogy a családi összetartozás-érzés és mi-tudat csökkenését a családtag-

ok közötti érzelmi távolság, a túlzott elkülönülés növekedése meghatározó módon befolyásolja.

A kohézió minőségének családi azonosulásban játszott szerepéről még pontosabb képet kaphatunk, ha két fődimenzió (kohézió, flexibilitás) mentén a családi kiegyensúlyozottságot mérő két aránymutató illeszkedését és bejósoló erejét is megvizsgáljuk.

<i>Családműködés és családi azonosulás lineáris regressziós modellben</i>		
<i>n=293</i>	Azonosulás a származási családdal	
	R ² Change	Béta érték
Flexibilitás-arány	,047	,216**

*p<0,05, **p<0,01

19. sz. táblázat

A származási családdal való azonosulás terén a flexibilitás-aránymutató szignifikáns (4,7%) magyarázó erővel rendelkezik, míg a kohézióarány nem (ld. 19. sz. táblázat).

A saját, alapított családdal való azonosulás intenzitásának alakulásában az alsókálakkal végzett elemzéseknél kapott eredményeknek megfelelően a kohézió-aránymutató rendelkezik szignifikáns (9,9%) bejósoló erővel (ld. 20. sz. táblázat), a flexibilitásarány-mutató viszont nem.

<i>Családműködés és családi azonosulás lineáris regressziós modellben</i>		
<i>n=293</i>	Azonosulás az alapított családdal	
	R ² Change	Béta érték
Kohézió-arány	,099	,315**

*p<0,05, **p<0,01

20. sz. táblázat

Az eredmények alapján az azonosulás és a családi kapcsolatok működési jellemzőinek kapcsolatában egy olyan kép rajzolódik ki, mely szerint a családi élettel való elégedettség (CSES) kétirányú befolyással bír és mintegy egy közös alapot biztosít a származási és alapított családdal való közösségvállalás és azonosulási motiváció tekintetében, míg az aktuális családi szerveződés és dinamika két alapidimenzióját illetően más-más aspektusok játszanak meghatározó szerepet a származási család és az alapított család szintjén. Az eredeti családhoz fűződő odatartozás-tudat erősségét inkább a családi szerepek, szabályok, és családvezetés rugalmasságának kiegyensúlyozottsága vagy kiegyensúlyozatlansága, míg a saját családdal kapcsolatos közösség-tudat erősségét a kohézió funkcionális minősége befolyásolja.

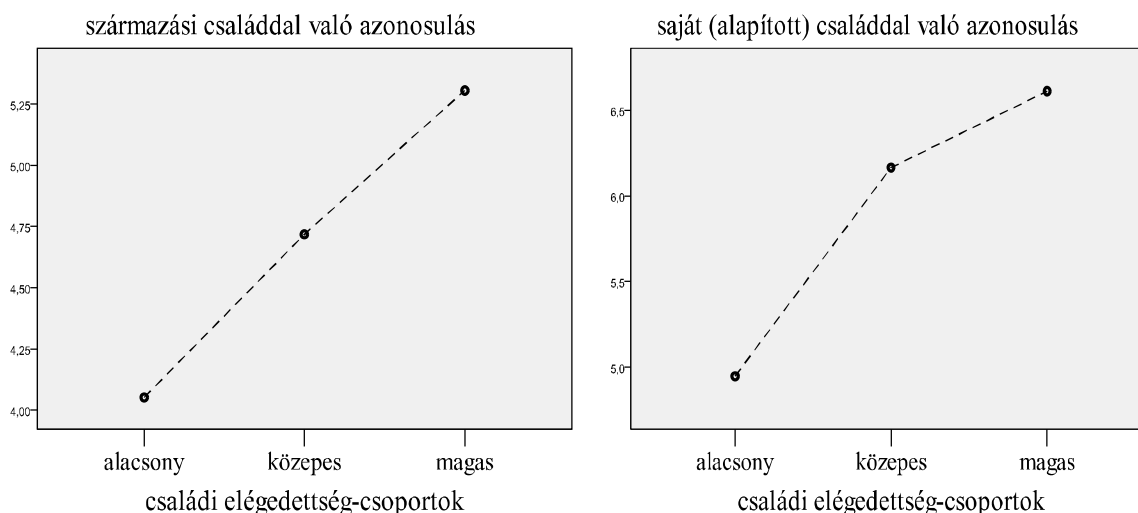
A családi élettel való elégedettség és családi azonosulás kapcsolatához az eddig elvégzett elemzések révén kapott eredményeken túl további támpontokat nyújthat, ha a vizsgált

mintában létre tudunk hozni statisztikailag elkülöníthető elégedettségi övezeteket és az így kapott elégedettségi csoportok azonosulási értékeit összehasonlítjuk.

A CSES-skálán kapott értékek gyakorisági eloszlása mentén három elégedettségi csoportot alakítottam ki:

1. Alacsony elégedettségű csoport
2. Közepes elégedettségű csoport
3. Magas elégedettségű csoport

A három elégedettségi csoport családdal való identifikációjának kevert mintás variancia analízissel történő elemzése szerint az elégedettség és azonosulás között nincs interakció, de az egyes elégedettségi csoportok szignifikánsan elkülönülnek egymástól ($F(2,290) = 24,3$ $p < 0,01$). Mind a származási család, mind az alapított család esetében a magasabb elégedettséggel nő az azonosulás erőssége is, és fordítva, a családi működéssel való alacsonyabb elégedettség gyengébb azonosulási szintet mutat (ld. 16. sz. és 17. sz. ábra).

16. sz. ábra

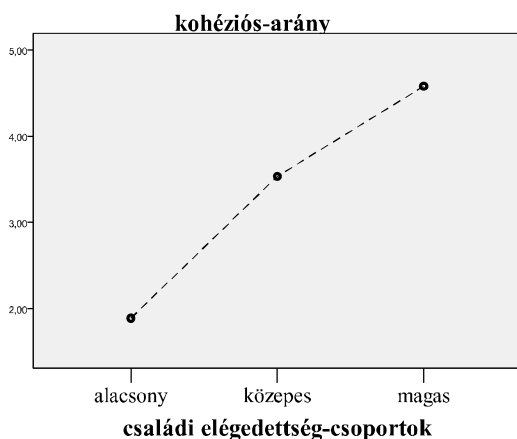
17. sz. ábra

A Bonferroni-féle páros összehasonlítások alapján a *származási családdal* való azonosulás terén a három csoport viszonylatában azt találtam, hogy az alacsony elégedettségű csoportban szignifikánsan alacsonyabb az azonosulás mértéke, mint az átlagos és átlag feletti csoportban. A közepes elégedettségű csoport és a magas elégedettségű csoport között a különbség statisztikailag épp a határértéken ($p = 0,05$) van (ld. 22. sz. melléklet). Az *alapított család* esetében pedig a növekvő elégedettséggel erősödő azonosulás tendenciája mellett mindhárom csoport szignifikánsan különbözik (ld. 23. sz. melléklet).

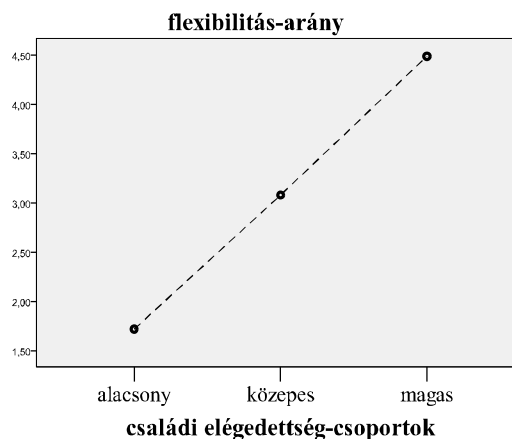
Bár a családi étellel való elégedettség és azonosulási motiváció vonatkozásában feltárt kapcsolatok miértjének pontos magyarázata további vizsgálatokat igényel, felvethető, hogy a csoportazonosulás szociálpszichológiai megközelítéseinek megfelelően, az önmeghatározás

kollektív aspektusai felé való elmozdulás vagy az attól való eltávolodás dinamikája szoros kapcsolatban áll azzal, hogy az egyén milyennek ítéli meg csoportja jelenlegi helyzetét és jövőbeni kilátásait, valamint saját csoporttagságának minőségét. Ha egy adott családtag biztatlónak látja családja helyzetét és saját helyzetét a családon belül, azaz csoporttagságát pozitívan ítéli meg, akkor az egyén kisebb feszültséget él át az egyes identitás-szükségletek között, és növekszik az egyén én-biztonsága. A szubjektív élmény szintjén, pedig elégedettséget fog átélni. A családtagság pozitív értékelése ilyen módon növeli az odatarozási motivációt és így a családi és a személyes-én közötti lélektani „átfedés” mértéke nagyobb lesz. Ha a család társadalmi helyzete és/vagy belső viszonyai - izoláció, periférikus helyzet vagy „fenyegető” mértékű összeolvadás – miatt a családtagsági pozíció tartósan csökkenti a személy én-biztonságát, akkor a család működésével kapcsolatos szubjektív elégedettség csökken. A csoporttagság negatív értékelése csökkenti az odatarozási motivációt, az egyént az elkülönítő jegyek mentén történő önmeghatározásra sarkallja, így a családi és a személyes-én közötti lélektani „átfedés” mértéke csökkenhet.

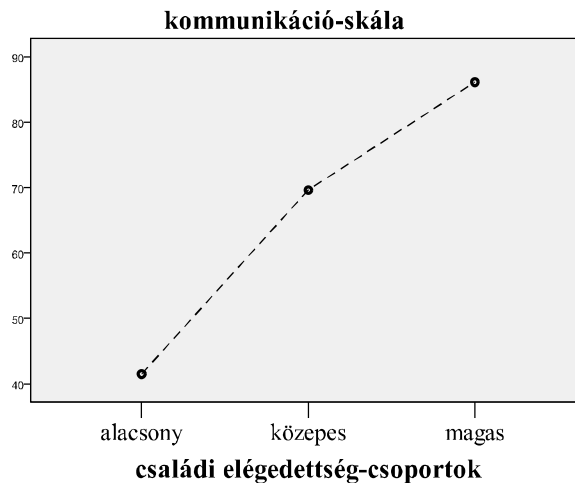
E lehetséges összefüggést alátámasztaná az is, ha a családi étellel való elégedettség elkülöníthető csoportjai az elégedettség mértékével azonos irányban változó funkcionális jellemzőket mutatnának, mivel ezek az értékek a válaszadó saját percepcióját tükrözik a saját családjáról. A független mintás varianciaanalíziseket elvégezve az eredmények a fenti felvetésnek megfelelően azt mutatják, hogy az elégedettségi szint mentén szignifikáns eltérések mutathatóak ki mind a kohézió-arány ($F(2,290) = 60,5$ $p < 0,01$), mind a flexibilitás-arány ($F(2,290) = 75,3$ $p < 0,01$), mind a kommunikáció minőségének értékelése terén ($F(2,290) = 140,5$ $p < 0,01$). Az egyes csoportok családjellemzői közötti eltérések úgy szerveződnek, hogy a családi működés funkcionális mutatói is az egyes csoportok elégedettségi szintjével azonos irányban változnak (ld. 18. sz., 19. sz. és 20. sz. ábra).

18. sz. ábra

19. sz. ábra

20. sz. ábra

A Bonferroni-féle páros összehasonlítással kapott eredmények szerint mind a családtagok közötti közelség, mind a családvezetés rugalmasságának funkcionális mutatói, mind a kommunikáció minősége terén mindhárom elégedettségi csoport szignifikánsan különbözik egymástól (ld. 24. sz. – 25. sz. – 26. sz. melléklet).

Tehát az elemzések a családi étellel való elégedettség családi identifikáció kapcsolatának több aspektusára rámutatnak, nem kevésbé izgalmas kérdéseket vetnek fel a két alapidimenzió (kohézió, flexibilitás) szerepére vonatkozó statisztikai eredmények. A családi azonosulással való kapcsolat tekintetében olyan szerveződés látható, mely arra utal, hogy a családi szabályrendszer, a világos szerep-meghatározások rugalmassága és a változási képesség (flexibilitás-dimenzió) markánsabb szerepet játszik a kiterjesztett család szintjén zajló azonosulási folyamatokban. Úgy tűnik, hogy a családvezetés rugalmasságának funkcionális minősége inkább befolyásolja a származási családdal való azonosulási folyamatokat. Elképzelhető, hogy a rugalmasság fontosabb szerepet játszik a származási család felé irányuló és a saját alapított család felé irányuló azonosulási szükségletek közötti ellentmondások, elköteleződések, lojalitáskötelek kiegyensúlyozásában, mint az aktuális családformáció szintjén érzékelt közelség és együttesség. Mint az az alapskálák prediktív értékét vizsgálva láthatóvá vált, speciális jelentősége van a kaotikus működésnek. A rugalmasság átfordulása a szélsőséges szervezetlenségbe érdekes módon a származási család felé irányuló közösség-tudat csökkenésének egyik fontos jelzője. Az, hogy a kaotikus működés miért épp az eredeti család felé irányuló azonosulást befolyásolja, számos olyan kérdést vet fel, melynek empirikus alapokra helyezett magyarázata meghaladja a dolgozat kereteit.

Bevilágító értékű az elkülönülés és együttesség kiegyensúlyozott értékeinek (kiegyensúlyozottan összetartó kapcsolatok) legerőteljesebb predikciós hatása az alapított család szint-

jén. Ez az eredmény azért is érdekes, és releváns, mert összhangban áll David Olson-nak a pszichológiai és interakciós szétkapcsoltság vs. összeolvadás, az *Én és Mi* egyensúlyban tartásának családi mechanizmusairól kialakított koncepciójával, valamint Brewer optimális különbség elméletének (*Optimal Distinctiveness Theory*) elképzeléseivel is (I. Forgas, Williams, szerk. 2006). A két elképzelést a családi identitás-folyamatok elméleti fejezetében részletebben is tárgyaltam. Brewer az identitás-szerveződésében a beolvadás/asszimiláció és az elkülönülés/megkülönböztethetőség szükségletét egymástól független és egymással szembenálló szerveződésnek tételezi. Ennek az alapfeltevésnek megfelelően Brewer azt állítja, hogy az egyén olyan kapcsolati és csoportazonosulásokat preferálnak, amelyek egy adott kontextusban a leginkább képesek egyensúlyt biztosítani a beolvadás és ön-megkülönböztetés szükséglete között. A biztonságos összetartozás-érzés és a családtagok én-jeinek világos elkülönülése egy olyan konstellációt képvisel, amely Olson családi működésről kialakított kontinuummodelljében a kohézió középtartományainak feleltethetőek meg. A kiegyensúlyozott középtartomány az én/mi egyensúlya, a kapcsolatok szorossága, a lojalitás és a kölcsönös függőség tekintetében a két szélsőséges – széteső és összefonódott - működésmód között elhelyezkedő, optimális minőségeket reprezentálja. A vizsgált mintában kapott eredmények a családi azonosulás várható intenzitása és a családi kapcsolatok egyes dimenzióinak vonatkozásában empirikusan is megerősíteni látszik két jelenséget. Egyrészt a kohézió minősége leképezi a családi azonosulás és személyes identitás-szükségletek dinamikáját is. Másrészt a kiegyensúlyozott kohéziós skála értékei nyújtják a legmegbízhatóbb támpontokat a családi összetartozás-érzés erősségéhez. Ez utóbbi eredmény az ODT-modell használhatóságát az olyan speciális társas alakzatok vonatkozásában is igazolni látszik, mint család-rendszerek.

Összegzés

A családi azonosulás „Saját csoport bevonása az én-be” – skálával mért kognitív reprezentációit egy olyan kontextusba próbáltuk elhelyezni, amelyben a skála absztrakt értékei a családi működés jellemzőivel való lehetséges kapcsolatukban jelentéstelivé válhatnak. Bár nincs közvetlen információnk arra vonatkozólag, hogy a válaszadó milyen személyes szempontokat, jelentéseket transzformált az átfedő körpárokba, az azonosulás válaszmintázatai és a családi működés Olson-féle családtesztrel mért jellemzői között statisztikailag is tartalmas kapcsolatokat és összefüggéseket lehet kimutatni.

Azon túl, hogy a családi működés legtöbb jellemzője korrelációs viszonyban van a családi azonosulás mindkét vizsgált aspektusával (származási és alapított család), az egyes családi jellemzők a származási és az alapított család irányában eltérő módon befolyásolják és

jósolják be az azonosulás erősségét. A családi elégedettség, rugalmasság és kohézió családi azonosulásra gyakorolt hatásainak vizsgálata és elemzése számos olyan megválaszolendő kérdést is implicál, melyek meghaladják jelen dolgozat kereteit, de további vizsgálatok kiinduló pontjaként szolgálhatnak.

Miután részletesebben is elemeztem a családi azonosulás kapcsolatát a családi működés más fontos jellemzőivel, és kimutattam ezek szerves kapcsolatát, az elemzések utolsó lépésében a családi ritualizáció és a családi azonosulás közötti feltételezett kapcsolat részletesebb feltárására törekszem.

IV.4.3. A családi rituálék szerepe a családi identitáskonstrukcióban

Mielőtt a két jelenségkör kapcsolatát részletesebben is szemügyre venném, fontosnak tartom, hogy még egyszer összegezzem azokat a kiindulási pontokat, melyek az elemzések kereteit elméleti és vizsgálati szinten is kijelölik. A vizsgálati elemzések háttérét képezi egyrészt az, hogy a családkutatások és családterápiás elméletek szinte evidenciaként kezelik a családi rituálék identitásképző és identitás-fenntartó funkcióját, annak ellenére, hogy a téma jelentőségéhez mérten az empirikus alátámasztás jóval kisebb hangsúlyt kapott a családpszichológiai vizsgálatokban. Az erre irányuló kutatásokban is hangsúlyosabb a családi identitás-praxis narratív aspektusának feltárása. Mindazonáltal az utóbbi egy-két évtizedben végzett ilyen irányú vizsgálatok megerősíteni látszanak a kezdeti teoretikus ill. elsősorban klinikai tapasztalatokból kialakított elképzeléseket.

A másik lehetséges kiindulási pont a vizsgálat kereteit és várható alapvető eredményeit illetően maga a saját vizsgálatban gyűjtött adatok előző fejezetekben elvégzett elemzései ill. eredményei. Ennek során mind a rituálék, mind a családi azonosulás mért értékeinek tartalmas és statisztikailag is adekvát kapcsolatát találtam a családi működés Olson-féle modelljében kialakított fő dimenziókkal.

Tehát a teoretikus háttér, más ez irányú vizsgálatok és a családműködés átfogóbb dimenzióival való kapcsolatok alapján az általam kialakított vizsgálati elrendezésben is azt várom, hogy a válaszadók családi ritualizációs gyakorlatáról adott értékelése és a családjukkal való azonosulás erőssége között is statisztikailag tartalmas kapcsolat lesz kimutatható.

Mivel több olyan elemzési szint is rendelkezésre áll, melyek a fő elemzési irányokat kijelölhetik, fontosnak tartom felvázolni az elemzések és eredmények ismertetése előtt az adatok feldolgozásának logikáját. Az elemzések két alapkategóriájaként a rituálé-jellemzőket reprezentáló faktorokat – a *jelentés-faktort* és *rutin-faktort* – és a *hét családi rituálé alkalmat* jelöltem meg. Ez azt jelenti, hogy az elemzési szintek, és jelenségek mélységét az határozza

meg, hogy a ritualizáció és azonosulás kapcsolatának globálisabb szintjeitől (összes alkalomból képzett faktor-értékek és egyes alkalmak ritualizációs pontszámai) az esetlegesen kiemelkedő szerepet játszó alkalomtípusok hatásmechanizmusainak irányában mélyülhet a ritualizáció és azonosulás kapcsolatának feltárása. Ez természetesen azt is jelenti, hogy bizonyos kérdések, elemezhető kapcsolatok feltárására jelen dolgozatban nem kerül sor, de cserébe részletesebb képet alakíthatunk ki az egyes rituálé típusok családi azonosulási folyamatokban játszott szerepéről. E logika mentén is számos elemzést kell elvégezni, hiszen az azonosulás erősségét a származási és alapított család kétirányú szerveződése mentén vizsgáltam.

Az elemzések első lépésében a családi ritualizáció és családi azonosulás kapcsolatát a korrelációs elemzések szintjén nézem meg teljes mintában. Ennek révén láthatóvá válhat, hogy mely alkalmak és mely belső rituálé jellemzők mutatnak általánosságban véve együttjárást a családi azonosulás mért értékeivel.

A következő lépésben faktorok és az egyes alkalom-típusok prediktív értékének elemzését végzem el, mely révén egyben a részletesebb elemzések körét is meghatározom. Azokat az alkalmakat elemzem mélyebben, amelyek szignifikáns prediktív erővel bírnak a családi azonosulás valamely területére (származási és/vagy alapított család).

Az elemzés összegző fázisában a rituálék és családi azonosulás feltárt összefüggéseit az útvonal elemzés módszerének felhasználásával megpróbálom egy olyan modellben elhelyezni, amely a rituálék két fő aspektusa (jelentésteliség és kidolgozottság), az aktuális családműködési jellemzők (kohézió, flexibilitás, kommunikáció), a válaszdó családi étellel való személyes elégedettsége és a családi azonosulások közötti közvetlen és közvetett hatások statisztikailag is helytálló szerveződését mutatja be. A modell kidolgozásának és empirikus igazolásának elsődleges célja annak feltárása, hogy a családi rituálék a családműködés átfogó dimenzióinak figyelembevétele mellett milyen mechanizmusok révén játszhatnak szerepet a családi azonosság tudat kognitív reprezentációnak szerveződésében.

IV.4.3.1. A családi rituálék és családi azonosulás kapcsolata a teljes minta vonatkozásában

Ahogy az eddig vizsgált jelenségeknél, úgy most is első lépésben a korrelációs kapcsolat szintjén kezdtem a statisztikai elemzéseket. A korrelációs kapcsolat releváns lehet az alkalmak, a rituáléjellemzők (dimenziók) és azok nagyobb kategóriái (faktorok) és a származási ill. alapított családdal való azonosságérzet szintje között is.

Az alkalmak és családi azonosulás viszonylatában elvégzett korrelációs számítás szerint elmondható, hogy a családi rituálék működése pozitív együtt járást mutat a vizsgált min-

tában mind a származási család, mind a saját, teremtett családdal való azonosulás tekintetében (ld. 21. sz. táblázat). Az egyetlen kivétel a vallási ünnepek és származási családdal való azonosulás kapcsolata, ahol a pozitív irány látható, de nincs szignifikáns kapcsolat. Az alapított családdal való azonosulás erősségével minden egyes ritualizált családi esemény pozitív kapcsolatot mutat.

<i>Családi rituálék – családi azonosulás</i> (n=293)		
Családi rituálé alkalmak	Azonosulás az eredeti családdal	Azonosulás az alapított családdal
1. étkezés	,194**	,304**
2. hétvége	,140*	,266**
3. nyaralás	,115*	,323**
4. éves ünnepek	,174**	,183**
5. különleges ünnepek	,187**	,211**
6. vallási ünnepek	,110	,228**
7. nemzeti, kulturális hagyományok	,146*	,122*

*p<0,05, **p<0,01

21. sz. táblázat

A származási család vonatkozásában ez differenciáltabb képet mutat. Felvethető, hogy vallásos ünnepek esetében az eredményt a nem vallásos csoport esetleges válaszmintázata eredményezi. Ezért elvégeztem az elemzést külön-külön is. Az eredmények szerint egyik csoportban, tehát az önmagukat vallásosnak definiáló csoportban sincs szignifikáns együtt járás a két jelenség között. Ez mindenképpen olyan eredmény, melynek magyarázata további elemzéseket igényelne a jelenség pontosabb megértése érdekében, hiszen az olyan alapvető periodikus vallási ünnepeket, mint például a Karácsony, Húsvét, általában a nagycsaládi, többgenerációs összejövetelek fontos terepeként tételezi a szakirodalom. Így meglepő, hogy pont a származási család felé irányuló összetartozás-tudat tekintetében nem található ilyen kapcsolat.

A vallási eredetű rituálék esetében tehát újra felmerül az a kérdés, hogy a magyar társadalomban ezeknek az ünnepnek a jelentése és szerepe a családi kollektív identitás szerveződése szintjén nagyon nagy különbségeket mutathat. Elképzelhető, hogy a több vallási (eredetű) alkalmat magába foglaló rituálé típus nehezen értékelhetővé válik az egyes események nagyon eltérő családi jelentősége miatt. Mindenesetre ez az eredmény azt sugallja, hogy a generációs orientáció identitás-komponense tekintetében a vallási ünnepek nem játszanak releváns szerepet ill. legalábbis bizonytalanná teszi azt. Ezt a szerepet inkább az erősebb együtt járást mutató olyan események veszik át, mint a családi évfordulós ünnepek (születésnap, névnap, stb.), a fontos életfordulókat reprezentáló különleges ünnepek és a családi közös étkezések

A másik kapcsolati mezőt a rituálék egyes jellemzői és az azonosulás viszonya képezi. Az elvégzett elemzés szerint a rituálék minden egyes dimenziója szignifikáns pozitív kapcsolatot mutat az alapított családdal való azonosulás mért értékeivel. A származási család szintjén ugyanígy megjelenik a pozitív együtt járás, de kevésbé erős a kapcsolat (ld. 22. sz. táblázat). Az egyetlen dimenzió, melynél nincs szignifikáns kapcsolat, az a rituálé szabályozott, kiszámítható rendjét reprezentáló rutin dimenzió.

<i>Családi rituálék – családi azonosulás</i> (n=293)		
A hét családi alkalom dimenziói	Azonosulás az eredeti családdal	Azonosulás az alapított családdal
1. gyakoriság	,185**	,368**
2. szerepek kijelöltsége	,136*	,222**
3. rutin, rendszeresség	,114	,119*
4. részvétel	,143*	,223**
5. érzelem	,197**	,349**
6. szimbolikus jelentőség	,199**	,295**
7. folytonosság	,125*	,161**
8. tudatosság, szándékoltság	,246**	,315**

*p<0,05, **p<0,01

22. sz. táblázat

Az is látható, hogy a származási családdal való azonosulással azok a dimenziók mutatnak erősebb kapcsolatot, melyek a *jelentés-faktor* elemeit is alkotják. A korrelációs számítást a faktorokra is elvégezve, mint az várható is volt, a rituálék két fő aspektusa – a jelentéstelenség és a kidolgozottság - tekintetében is szignifikáns a kapcsolat (ld. 23. sz. táblázat). Az is látható, hogy a jelentés-faktor és azonosulás mutat erősebb kapcsolatot.

Rituálé faktorok	Azonosulás a származási családdal	Azonosulás az alapított családdal
Jelentés-faktor	,228**	,364**
Rutin-faktor	,142*	,192**

*p<0,05, **p<0,01

23. sz. táblázat

Tehát a korrelációs kapcsolatok szintjén az látható, hogy a családi rituálék és a családdal való azonosulás szubjektív megítélésének mért értékei pozitív együtt járást mutatnak mind az alkalmak, mind a rituálé jellemzők perspektívájából. Az általam alkalmazott vizsgálati elrendezésben kapott eredmények illeszkednek azokhoz a kutatási eredményekhez, melyek a rituáléknak a családtagok önmeghatározási és önértékelési folyamataival való összefüggéseire irányultak és e jellemzők releváns kapcsolatát mutatták ki.

A kijelölt vizsgálati iránynak megfelelően a következő lépésben egyrészt a családi rituálé jelentésének és a ceremóniális rendezettségnek családi identifikációval kapcsolatos

bejósoló erejét vizsgálom, másrésztől bemutatom az egyes családi események családi azonosulásban játszott szerepének részletesebb feltárását segítő elemzések eredményeit.

IV.4.3.2. A jelentés és ceremonialitás szerepe a családi identifikációban

A családi rituálék identitásképző, identitás-kifejező, és identitás-fenntartó funkciója a családi rituálék elméleti feltevéseinek egyik axiomatikus elemeként említhető (Wolin, Bennett, 1984, Bennette et al., 1988, Schuck, Bucy, 1997, Braithwaite, Baxter, 2006, Epp, Price, 2008). A családműködés, a kapcsolati elégedettség és személyes identitás, személyes jól-lét kontextusában számos vizsgálat próbálta tisztázni a családi rituálé jellemzők szerepét és hatásmechanizmusát (Fiese, 1992, Fiese, Kline, 1993, Fiese, Wamboldt, 2000, Markson, Fiese, 2000, Kissné V., 2006a, 2006b, 2007, Crespo et al., 2011). A vizsgálatok nagy része Barbara H. Fiese (1992, 1993) által kialakított két fő rituálé aspektus - a *rituálé jelentés-faktor* és *rituálé rutin-faktor* - felhasználásával zajlottak. E vizsgálatok a ritualizált családi együttlétek jelentésteliségének elsődleges szerepét és magyarázó értékét támasztották alá. Azonban itt újra meg kell jegyezni azokat a fenntartásokat, melyek a tartalom és forma elszeparált különválasztásával létrehozott koncepcionális buktatókkal kapcsolatosak. A rituálék működésmódjával kapcsolatos elméleti szempontok tárgyalása során is utaltam számos szerző közös álláspontjára, miszerint egy rituálé vitalitását az egyéni, kapcsolati és családi értékek, hitek, jelentések felvevő és megjelenítő képessége adja. Tehát ilyen értelemben a képzetek és az azt kifejező viselkedési gyakorlat interdependens kapcsolatban állnak egymással (Wolin, Bennett, 1988, Rook, 1985, Fiese, 1993, 2001, Schuck, Bucy, 1997, Hézszer, 2003).

A lépésenkénti lineáris regresszió módszerével kapott eredmények azt erősítik meg, hogy a jelentés-faktor az azonosulás erőssége terén is prediktív értékkel bír (ld. 24. sz. táblázat).

<i>Családi rituálék – családi azonosulás lineáris regressziós modellben</i>				
<i>n=293</i>	Azonosulás a származási családdal		Azonosulás az alapított családdal	
Rituálé-faktorok	R ² Change	Béta érték	R ² Change	Béta érték
<i>Jelentés-faktor</i>	,052	,228**	,132	,364**
<i>Rutin-faktor</i>	-	-	-	-

*p<0,05, **p<0,01

24. sz. táblázat

Tehát a családtagok által közösen kialakított és a rituálékban kifejeződő közös jelentések, valamint a közös együttlétek tudatos tervezése, rendszeres ismétlése által biztosított szubjektív jelentőség az az aspektus, mely a családtagok családjukkal való azonosulásának szub-

jektív intenzitása tekintetében szignifikáns magyarázó erővel bír. Ez a prediktív érték mind a származási családdal való azonosulás, mind a saját, alapított családdal észlelt lélektani átfedés tekintetében érvényesül.

A táblázatból leolvasható, hogy a *rutin-faktor* esetében ilyen kapcsolat nem mutatható ki. Ez az eredmény azonban csak megerősíteni látszik az előzőekben már említett felvetést, miszerint az események tartós, előírászerű szekvenciális rendezettsége nem önmagukban játszanak szerepet a családi kapcsolatok működésében és a kollektív identitáspraxisban. A résztvevő családtagok szerepének, az események sorrendjének szekvenciális rendezettsége, és a ceremoniális rend tartós, akár generációkon keresztül áthagyományozott mintázatai sokkal inkább az esemény során kialakítani és megerősíteni kívánt közös képzetek, a hozzájuk társuló affektusok és motivációk élményalapú megjelenítésének és fenntartásának eszközeként funkcionál és azokon keresztül fejtheti ki hatását. A rituálék ezen feltételezett hatásmechanizmusát ellenőrizhetjük majd a családi azonosulási folyamatok és családműködés között fennálló kapcsolatok útvonal-elemzése révén is.

Az eddig elvégzett elemzések tehát arra utalnak, hogy a hét alkalomtípus adott jellemzőiből kialakított közös *jelentés-faktor* szignifikáns prediktív értékkel bír a családtagok családi azonosulásának erősségét illetően. Azonban további értékes információkat gyűjthetünk a ritualizáció és azonosulás kapcsolatáról, ha a regressziós elemzéseket az egyes alkalomtípusok szintjén végezzük el.

IV.4.3.3. A családi rituálé-alkalmak szerepe a családi identifikációban

A korrelációs elemzések arra utalnak, hogy a Fiese és Kline (1992, 1993) által kidolgozott mérő eljárás hét alkalom típusának mindegyike szerepet játszik a családtagok kollektív azonosulási motivációjában és a családcsoporttal vállalt közösség mértékének szubjektív megítélésében. Kérdés azonban, hogy az egyes alkalmak közül mely családi események rendelkeznek prediktív értékkel az azonosulás erősségének vonatkozásában. A szükséges elemzéseket elvégezve, a teljes minta vonatkozásában az látható, hogy a hét alkalom közül két eseménytípus rendelkezik szignifikáns magyarázó erővel a származási családdal érzékelt lélektani „átfedés”, azonosságtudat várható mértékével kapcsolatban (ld. 25. sz. táblázat).

Bár, mint az az eredményekből látható a *családi étkezések* és a *különleges családi ünnepek* magyarázó ereje nem túl erős, a talált összefüggés mégis fontos és több szempontból is figyelemre méltó. Egyrészt a tágabb család életében is fontos változásokat jelölő ünnepeknek (pl. keresztelő, konfirmáció, ballagás, diplomaosztó, esküvő, aranylakodalom, stb.) a származásvonal mentén szerveződő odatartozás-tudatra gyakorolt hatását igazoló vizsgálati

eredmény harmonikusan illeszkedik azokhoz a klasszikus antropológiai és a pszichokulturális irányultságú családterápiás feltevésekhez, melyek szerint a csoportban bekövetkező normatív és paranormatív változásokat, valamint a családtagok egyéni fejlődésének fontos állomásait megjelenítő nagycsaládi, közösségi jellegű, nyilvános átmeneti rituálék a kollektív identitás-praxis szerves részét képezik. Tehát ez az eredmény a jelenség empirikus igazolása, megerősítése tekintetében mindenképpen hasznosnak és fontosnak tűnik a téma tudományos megközelítése szempontjából.

<i>Családi rituálék – családi azonosulás lineáris regressziós modellben</i>		
<i>n=293</i>	Azonosulás a származási családdal	
Családi rituálé alkalmak	R ² Change	Béta érték
<i>Családi étkezések</i>	,038	,147*
<i>Különleges ünnepek</i>	,016	,136*

*p<0,05, **p<0,01

25. sz. táblázat

Ezzel szemben meglepő és mindenképpen további tisztázást igénylő eredménynek tekinthető a családi étkezések prediktív értéke. A rendelkezésre álló adatokból nehéz lenne a jelenség empirikus hátterét feltárni. Nem áll rendelkezésünkre például arra vonatkozó adat, hogy a vizsgálatban résztvevők közül hányan élnek együtt saját szüleikkel, nagyszüleikkel. Nincs adat arról sem, hogy milyenek ítélik meg a válaszadók származási családjukkal való kapcsolatukat. Így nehéz megválaszolni azt a kérdést, hogy vajon mi az a családszerveződési jellemző vagy mi az az aktuális ritualizációs gyakorlat, mely a talált összefüggés hátterére némi támpontot adhatna. A családi rituálék főbb kategóriáin belül a családi étkezések az ún. homeosztatisz funkciókat betöltő egyesülési rituálék körébe tartozik (Compan, et al., 2002). Bár több vizsgálat alátámasztja azt az elképzelést, hogy a közös étkezések a rendszeresen ismétlődő, családra jellemző egyedi viselkedési és kommunikációs mintázatok révén biztos alapként szolgálnak az aktuális családformáció közösségi érzése, a családtagok odatartozás érzése és az egyéni identitás-képzés tekintetében (Thomas-Lepore et al., 2004, Fivush et al., 2005, Fiese et al., 2006), de nincs adatunk arra vonatkozólag, hogy milyen módon járul hozzá a generációs orientáció minőségéhez. Jelen vizsgálatban gyűjtött adatokból arra vonatkozólag alakíthatunk ki árnyaltabb képet, hogy vajon mely faktor és mely dimenzió magyarázza a családi étkezések ilyen szerepét. Ezt a kérdést az elemzések következő fázisában fogom megvizsgálni.

Az eredmény harmadik érdekessége az a jelenség, miszerint két olyan eseménytípus bír magyarázó erővel az eredeti család felé irányuló közösségi érzés terén, melyek gyakorlatilag a viselkedés-minták rögzítettsége, a résztvevők köre, az események ismétlődésének rend-

szeressége, instrumentális jellege, expresszivitása, szándékos stilizáltsága, dramatizáltsága tekintetében a ritualizációs gyakorlat két végpontját képezik. Míg a családi étkezés a rutin és szokásjelleg irányába mozog, addig a családi élet fordulópontjait kihangsúlyozó különleges ünnepek éppen, hogy a nem-hétköznapi, a rendkívüli és megismételhetetlen jelleget reprezentálja.

A közös családi étkezések és a különleges családi ünnepek azonosulási folyamatokkal való kapcsolatának mélyebb feltárásához itt is érdemes a rituálé jellemzők két csoportjához (dimenziók és faktorok) fordulnunk. Tehát az elemzések következő fázisában arra keresek választ, hogy a családi étkezések, és a különleges ünnepek mely jellemzője magyarázza elsősorban a származási családdal való azonosulás erősségét.

A szükséges elemzést elvégezve azt találtam, hogy a közös étkezések esetében a mindennapi közös esemény *szándékoltsága*, a közös étkezés *tudatos tervezése*, míg a különleges ünnepeknél a *szimbolikus jelentés* fontossága az a jellegzetesség, amely a származási családhoz fűződő odatartozás-tudat erősségére magyarázó erővel bír (ld. 26. sz. táblázat).

<i>Családi rituálék – családi azonosulás lineáris regressziós modellben</i>		
<i>n=293</i>	<i>Azonosulás a származási családdal</i>	
<i>Családi étkezések dimenziói</i>	<i>R² Change</i>	<i>Béta érték</i>
<i>Tudatosság, szándékoltság</i>	<i>,079</i>	<i>,282**</i>
<i>Különleges ünnepek dimenziói</i>	<i>R² Change</i>	<i>Béta érték</i>
<i>Szimbolikus jelentés</i>	<i>,068</i>	<i>,260**</i>

**p<0,05, **p<0,01*

26. sz. táblázat

A rituálé átfogóbb kategóriáinak szintjén, tehát a faktorokra elvégzett elemzés pedig azt mutatja, hogy a családi közös étkezések tekintetében a *jelentés-faktor* rendelkezik szignifikáns bejósoló értékkel (4,2%), míg a különleges ünnepek esetében mindkét faktor szignifikáns prediktív értékkel bír, de a rutin-faktor ellentétes irányú hatása mellett (ld. 27. sz. táblázat). A két faktor ilyen jellegű szerepét más, elsősorban a családi funkcionalitással és személyes jól-léttel összefüggésben számos tanulmányban kimutatták. A rituálék jelentésteliségének elsődleges szerepére vonatkozó eredmények illeszkednek számos kutatás eredményeihez (Fiese, 1992, Fiese et al., 1993, Eakers, Walters, 2002, Kissné V., 2006a, 2006b, 2007, Crespo et al., 2011).

A rutin-faktor ellentétes irányú hatásának értékelését, értelmezését illetően én továbbra is a koncepcionális hiba veszélyét látom. A rituális eseményből kivont jelentés nélkül a szak-

irodalom szerint is csak üres rituáléről beszélhetünk, mely így érthető módon nem támogatja a tagok azonosulási késztetését.

<i>Családi rituálék – családi azonosulás lineáris regressziós modellben</i>		
<i>n=293</i>	Azonosulás a származási családdal	
Családi étkezés faktorok	R ² Change	Béta érték
<i>Jelentés-faktor</i>	,041	,203**
Különleges ünnep faktorok	R ² Change	Béta érték
<i>Jelentés-faktor</i>	,064	,332**
<i>Rutin-faktor</i>	,014	-,138*

*p<0,05, **p<0,01

27. sz. táblázat

Azonban az ellentétes irányú hatás azt a látszatot keltheti, mintha a rutin-faktor inakdevát része lenne a ritualizációnak, miközben e nélkül a reprezentációs szint elveszti a nem hétköznapi módon zajló kifejezés formai kereteit. Különösen igaz lehet ez a fontos életfordulókat reprezentáló különleges családi ünnepek, átmeneti rituálék esetében, melynek alapvető jellemzője a szándékos stilizáltság, dekorativitás, és dramatizáció.

A jelentés-faktor és rutin-faktor szerepének ilyen eredményei véleményem szerint felülvizsgálatra szorulnak, és olyan vizsgálati elrendezést igényelne, ahol monitorozhatóvá válna az a kérdés, hogy a vizsgált jelenséggel - például a családi azonosulással - összefüggésben a jelentés -és rutin-faktor dimenzióinak milyen aránya biztosít optimális keretet és milyen szerveződés fejt ki ellentétes irányú hatást.

A származási családdal való azonosulás és a rituálék folytonosságát, rögzítettségét, kidolgozottságát reprezentáló rutin-faktor ilyen kapcsolatára alternatív magyarázatként felmerül a magyar társadalomban az ünnepek ceremoniális rendjét illetően sokak által és sokat emlegetett hagyományvesztés ill. hagyomány-tagadás jelensége. Ha elfogadjuk e jelenség érvényességét, akkor a különleges családi ünnepek magasabb fokú rutinizációjának gyengébb azonoságtudatot valószínűsítő jellege utalhat egy olyan problémára, miszerint a közösen birtokolt és elfogadott szimbolikus jelentéshez és jelentőséghez nincs meg a generációs vonal mentén is elfogadott, egyértelmű kollektív identitás-kifejezési forma. Tehát, ha van közösen osztott szimbolikus jelentése az alkalomnak, az magasabb azonosulási szintet valószínűsít a származási család szintjén is, de a hozzá rendelt ceremoniális gyakorlat ezt nem támogatja.

Az elemzéseket folytatva, arra keresek választ, hogy vajon bír-e magyarázó erővel valamely családi rituálé típus az alapított családhoz kapcsolódó közös identitás mért értékei tekintetében?

A megfelelő számítást elvégezve azt találtam, hogy a teljes minta vonatkozásában három eseménytípus bír szignifikáns bejósoló erővel arra vonatkozólag, hogy a válaszadók milyen mértékű közösséget éreznek családjukkal (ld. 28. sz. táblázat). A legerősebb prediktív értékkel a *családi nyaralás* (10,5%) rendelkezik, ezt követi a *családi étkezések* (3,4%) és a *vallási ünnepek* (1,3%) alkalomtípusa.

<i>Családi rituálék – családi azonosulás lineáris regressziós modellben</i>		
<i>n=293</i>	Azonosulás a saját, alapított családdal	
Családi rituálé alkalmak	R ² Change	Béta érték
<i>Családi nyaralások</i>	,105	,202**
<i>Családi étkezések</i>	,034	,193**
<i>Vallási ünnepek</i>	,013	,123*

*p<0,05, **p<0,01

28. sz. táblázat

Itt érdemes visszautalni azokra az eredményekre, melyek a családi étkezések és nyaralások ismétlődően megjelenő speciális szerepére utaltak más összefüggésben is. E két alkalom kiemelkedő szerepét találtam a ritualizációs gyakorlat válaszadói jellemzők mentén található különbségeinek elemzése során is. A családi azonosulás és családi ritualizáció összefüggései terén újra e két alkalom szerepe emelkedik ki, kiegészülve a vallási ünnepek magyarázó erejével. Az eredmények több szempontból is fontos adalékkal szolgálhatnak a családi identitás-praxis és a családi ritualizáció összefüggésrendszerében.

Elsőként érdemes ezeknek az eredményeknek azon aspektusára utalni, mely a három eseménytípus eltérő jellegével kapcsolatos. A családi rituálék klasszikus osztályozásának megfelelően az eredmények azt igazolják, hogy tulajdonképpen a rituálék mindhárom nagyobb kategóriája empirikusan is alátámasztható módon, meghatározó identitás-formáló szereppel bír. Wolin és Bennett (1988) felosztásának megfelelően a családi étkezések a *mindennapi rögzült interakciók*, a nyaralás a *családi hagyományok*, míg a vallási ünnepek a *családi ünnepek* tágabb körébe tartozóan reprezentálják a családi identitás-gyakorlat egy-egy speciális kommunikációs formáját. Az eredmények jól illeszthetőnek látszanak Wolin és Bennett (1988) azon kutatási eredményeihez, miszerint a családok saját magukat gyakran rituáléikkal jellemzik. A három különböző eseménytípus az identitás-konstrukció különböző elemeit eltérő hangsúlyokkal képes moderálni. Az étkezések elsősorban a *strukturális komponensek*, a nyaralás a csoportközi összehasonlítás mentén zajló önpercepció, az egyedi formációként való önmeghatározás, a *családi karakterjegyek* kidolgozása és kifejezése, míg a vallási ünnepek a *generációs orientáció*, a folytonosság-tudat és kulturális identitás terén játszhatnak fontos szerepet a családtagságra vonatkozó képzetek és motivációk formálódásában.

Míg a családi étkezések és a vallási (ill. vallási eredetű) ünnepek szerepét és jelentőségét alátámasztó eredmények számos elméleti és kutatási előzményre támaszkodva erősítik meg a családi ritualizáció azonosulási folyamatokban játszott szerepére vonatkozó feltevéseket, addig a *családi nyaralás* kollektív azonosulásban betöltött meghatározó, legerősebb prediktív értékkel bíró pozíciója igen érdekes, meglepő és elgondolkodtató jelenségként értelmezhető.

Annak háttérében, hogy az általam feltárt jelenség újszerűnek hathat, feltehetően több tényező együttes hatása húzódhat meg. Egyrészt a családi szabadidős tevékenységek, köztük a nyaralás elhanyagolt témának tűnik mind a családterápiás, klinikai irányultságú megfigyelések terén, mind családkutatásokban. Ehhez hozzájárulhat az is, hogy a nyaralás, mint ismétlődő családi esemény szerepe, helye és értékelhetőségének módja vitatott a családi rituálék körében, mivel az esemény jellege implikálja az anyagi körülmények mentén feltételezhető nagyfokú eltéréseket, mely akár a családi nyaralások anyagi korlátokkal összefüggő teljes hiányát is jelentheti (Fiese, 1992, Fiese, Kline, 1993). További fontos tényezőként jelenik meg ebben a problémakörben az is, hogy a családi szabadidős interakciók témája a családpszichológia fő áramát reprezentáló folyóiratoktól (Journal of Family Psychology, Family Process, Journal of Marriage and the Family, stb.) elkülönülten, elsősorban a szabadidő kutatás tágabb témakörében, a szabadidő különböző tudományos megközelítéseit bemutatni szándékozó folyóiratokban kerülnek feldolgozásra. Mindezekhez társulni látszik az a jelenség, miszerint a családi rituálék és családi identitás-praxis témája általában véve is periférikus szerepet játszik a hazai pszichológiai, családpszichológiai kutatások terén.

A *családi nyaralás* identitás-konstrukcióban játszott szerepével kapcsolatban kapott eredmények kevésbé meglepőek, ha a családi szabadidő kutatásokkal foglalkozó tanulmányokat tekintjük át. Mint arra már a családi rituálék válaszmintázatainak elemzése során is utaltam, a téma kutatóinak véleménye szerint a családi közös szabadidős tevékenységek a modern társadalmakban alapvető szerepet játszanak a családi működésben, a családtagok közötti pozitív összetartozás tudat kialakításában és fenntartásában (Zabriskie, Cormick, 2001, Shaw, Dawson, 2001, Zabriskie, Cormick, 2003, Mason, Pavia, 2006, Johnson et al., 2006, Swinton, et al. 2008, Agate, et al. 2009). Érdekes újra felidézni Shaw és Dawson (2001) vizsgálati eredményeit, melyek arra utalnak, hogy a szülők a szabadidős programok révén tudatosan akarják fenntartani a családi kohéziót, tanulási kontextust akarnak teremteni a gyermekek tudatosan irányított szocializációjához, a családi hagyományok és értékek átörökítéséhez. Tehát a nyaralás családi azonosulásban játszott szerepét igazoló jelen vizsgálati eredmény ilyen

módon már kevésbé tekinthető váratlannak, vagy meglepőnek, hiszen jól illeszkedik a családi szabadidő kutatások által feltárt jelenségek és lehetséges következtetések körébe.

A jelenségkör mélyebb feltárása céljából az eddigieknek megfelelően érdemes megvizsgálni az egyes alkalmak belső struktúráját abból a szempontból, hogy mely rituálé jellemzők és mely faktorok bírnak bejósoló erővel az azonosulás kontextusában. A három alkalomtípusra elvégzett elemzések eredményeit a 29. sz. táblázat mutatja be. A táblázatból látható, hogy mindhárom rituálé esetében a *jelentés-faktor* egy vagy több összetevője bír szignifikáns predikációs értékkel. A családi vakáció esetében elsősorban a közös nyaralások rendszeres ismétlődése és a közös előkészítés, tervezés meghatározó tekintetben, hogy a nyaralás milyen módon befolyásolja a családi odatartozás-érzet mértékét. A közös étkezések esetében a saját családdal való azonosulás erőssége terén az étkezések közösen kidolgozott és fenntartott szimbolikus jelentései és a közös étkezések irányába tett közös erőfeszítések bírnak jelentősebb moderátor funkcióval.

<i>Családi rituálék – családi azonosulás lineáris regressziós modellben</i>		
<i>n=293</i>	Azonosulás az alapított családdal	
Családi nyaralás dimenziói	R ² Change	Béta érték
<i>Gyakoriság</i>	,110	,255**
<i>Tudatosság, szándékoltság</i>	,034	,200**
Családi étkezések dimenziói	R ² Change	Béta érték
<i>Szimbolikus jelentés</i>	,088	,219**
<i>Tudatosság, szándékoltság</i>	,025	,175**
Vallási ünnepek dimenziói	R ² Change	Béta érték
<i>Gyakoriság</i>	,062	,249**

*p<0,05, **p<0,01

29. sz. táblázat

A vallási ünnepek esetében az ún. periodikus vallási ill. vallási eredetű ünnepek (karácsony, Húsvét, stb.) „megülésének” szabályszerű ismétlődése biztosít elsődleges referenciákat a kollektív azonosulási készítéshez, a családi mi-tudat fenntartásához. Tehát az év olyan jeles napjai, melyeket az adott kultúra általánosan elfogad és megünnepel, oly módon vesznek részt a családtagok kollektív identitásának fenntartásában, hogy magának a szabályszerű, ciklikus ismétlődésnek a pusztá ténye is befolyással bír a család-csoporttal való lélektani átfedés mértékét illetően. Ez más megfogalmazásban azt is jelenti, hogy az ünneptagadás, a periodikus vallási ünnepek elhagyása valószínűsíti a családi azonosságtudat gyengülését is.

A vizsgált jelenségek körét a rituálé faktorok irányába kiterjesztve a dimenziók szintjén elvégzett számítások az adott eseménytípus *jelentés-faktorának* elsődleges szerepét vetítik

előre. Az elvégzett statisztikai elemzés a várakozásoknak megfelelő eredményeket mutatnak mindegyik családi esemény tekintetében. Tehát a saját, teremtett család szintjén a válaszadók családjukkal érzékelt lélektani átfedésének mértékére a ritualizáció jelentéstelisége bír szignifikáns prediktív erővel mind a közös étkezések, mind a családi vakációk és a vallási ünnepek terén (ld. 30. sz. táblázat).

<i>Családi rituálék – családi azonosulás lineáris regressziós modellben</i>		
<i>n=293</i>	Azonosulás az alapított családdal	
Nyarálási rituálé faktorok	R ² Change	Béta érték
<i>Jelentés-faktor</i>	,130	,360**
Családi étkezés faktorok	R ² Change	Béta érték
<i>Jelentés-faktor</i>	,104	,322**
Vallási ünnep faktorok	R ² Change	Béta érték
<i>Jelentés-faktor</i>	,058	,241**

*p<0,05, **p<0,01

30. sz. táblázat

A családi rituálék alkalmak és rituálék jellemzők szintjén elvégzett statisztikai elemzések lehetővé tették, hogy a pusztán együtt járáson alapuló kapcsolaton túlmutató összefüggések is felszínre kerüljenek. A lépésenkénti lineáris regressziós modellben végzett elemzések mind a származási, mind az alapított család szintjén tartalmaznak és konzekvensnek mondható összefüggések feltárását tette lehetővé. Bár számos régebben elvégzett empirikus vizsgálat sugallja a családi rituálék kollektív identitás-képző és fenntartó funkciójára vonatkozó alapfeltevés érvényességét, a két jelenségszint célzott vizsgálata nem történt meg ez idáig. A célzottan a családi azonoságtudat és családi rituálék közötti kapcsolat feltárására tervezett vizsgálati eljárással kapott eredmények viszont messzemenően alátámasztani látszanak azokat az elméleti megállapításokat, melyek a családi identitás-konstrukció, az azonosulási motiváció valamint a közösen kidolgozott és kivitelezett rituálék szerves kapcsolata mellett foglalnak állást.

Azonban azt is látnunk kell, hogy az eddig vizsgált jelenségek körök elemzése számos olyan értelmes kapcsolatra mutatott rá, melyek kapcsán felmerül a kérdés, hogy a családműködés különböző aspektusai pontosan milyen direkt vagy indirekt utakon hatnak a családi azonosulásra. Vajon igazolható-e a családi rituálék identitás-konstrukcióban játszott kiemelt szerepe akkor is, ha immáron azt a családműködés olyan jelenségszintjeivel együtt kezeljük, mint a családtagok közötti közelség és összetartás, a családvezetés rugalmassága, a családtagok közötti kommunikáció minősége, vagy a családi élettel való szubjektív elégedettség mértéke. Ahhoz, hogy a családi rituálék és családi identitás kapcsolatát más kapcsolati jellemzőkkel

együtt modellezhessük, egy olyan módszerre van szükségünk, ahol lehetővé válik egy olyan kauzális modell felvázolása, melyben a kapcsolatok iránya, valamint a közvetlen és közvetett hatások különválasztása egyaránt lehetővé válik.

Tehát az elemzések utolsó fázisában a rendelkezésre álló adatok és eredmények tükrében egy olyan modell felvázolására van szükség, melynek az elméleti megalapozottság mellett a statisztikai igazolhatóság próbáját is ki kell állnia. A családi identitás-képzési folyamatnak vizsgált aspektusának ilyen módon történő felvázolásához az ún. útmodell statisztikai módszerét alkalmaztam.

IV.4.4. A családi kapcsolati minták és a családdal való azonosulás útvonal modellje

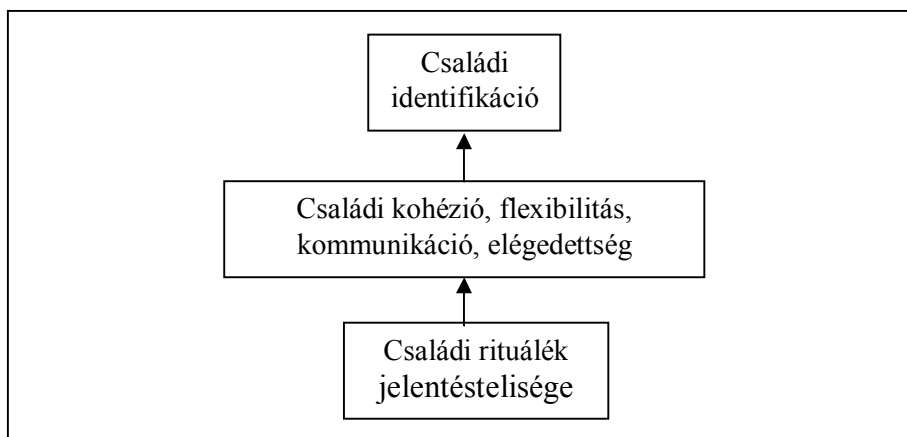
A modell középpontjában a családi identitás konstrukció és családi ritualizáció viszonyrendszere áll. A modell kialakításának célja pedig a már családot alapított felnőtt családtagoknak családjukkal való azonosulásukról kialakított kognitív reprezentációi, a válaszadó jelenlegi, alapított családjának működés módja, kapcsolati minősége, az ezekkel való személyes elégedettség és a családi ritualizációs gyakorlat közötti összefüggések feltárása. A modell három egymással kapcsolatban álló jelenség-terület vizsgálatára kidolgozott mérőeszközzel gyűjtött adatok alapján próbálja megragadni a családi azonosulás, valamint a családi rituálék és a családműködés átfogóbb dimenziói közötti hatásmechanizmusok kauzális szerveződését. Az alkalmazott vizsgáló eszközök egyik közös specifikuma, hogy mindegyik a válaszadók saját családjával kapcsolatos csoportvontakozású képzeteket célozza meg.

Fontos előre bocsátani azt a kitételt, miszerint az alábbiakban felvázolt modell nem azt állítja, hogy a családi azonosulás szubjektív erősségére kizárólag a modellben szereplő jellemzők hatnak, hanem csak annyit mond, hogy amennyiben a válaszadó jelenlegi családjára vonatkozó működési jellemzőkkel, továbbá a válaszadó ezzel való elégedettségére, és családjával érzett lélektani közösségre vonatkozó képzetekkel dolgozunk, akkor a kollektív azonosulás kognitív reprezentációt a vizsgált jellemzők egy meghatározott kauzális szerveződéssel kialakuló „útvonalon” meghatározó módon befolyásolják. Egy ilyen érvényességi kör teszi csak lehetővé a modellben rejlő ellentmondások és hiányzó hatások kezelhetőségét. Példaként érdemes megemlíteni a családi folyamatok és egyéni belső folyamatok cirkuláris okság szerint szerveződő kölcsönhatásának problémáját, miszerint az egyes csoportazonosulások és csoportfolyamatok között egy dinamikus, rekurzív kölcsönhatás érvényesül, azonban az útvonal modellben az intermediális változó(k) és a függő változó tekintetében már csak egyirányú hatások modellezhetőek.

Értelmezésem szerint a családi identifikáció és családi jellemzők útvonal modellje tekintetében kezdeti lépésként két elméletileg megalapozottnak tűnő hipotetikus modell is felvázolható.

(1) A családi rituálék közvetett-hatás modellje

Az egyik modell kiinduló feltevése a családi rituálé kutatások azon eredményeire alapozható, miszerint a családi rituálék protektív szerepe, a családi, párkapcsolati és személyes pszichés jól-létre gyakorolt jótékony hatása csak indirekt módon, a családműködés más dimenzióinak, főként a családi kohézió ill. más családi coping-erőforrások közvetítésével érvényesül (Eakers, Walters, 2002, Kissné V. 2007, Crespo et al., 2011). Bár ezek a vizsgálatok nem közvetlenül a családhoz való odatartozás-tudattal összefüggésben mutatták ki a rituálék indirekt hatását, a csoportvontakozású képzetekre (pl. családi étellel való elégedettség, rituálékkal való elégedettség) irányuló elemzések felvetik egy olyan útvonal modell lehetőségét, melyben a rituálék jelentéstelisége direkt módon csak a családi kapcsolatok más jellemzőire, elsősorban a családtagok közötti közelség minőségére van hatással, és csak e családjellemzők közvetítésével gyakorol hatást a családdal való azonosulás intenzitására. A családi rituálék közvetett hatás-modelljének vázlatos felépítését a 21. sz ábra mutatja be:

21. sz. ábra: A családi rituálék közvetett hatás-modellje

(2) A családi rituálék direkt-hatás modellje

Alternatív útvonal modellünk két elméleti alapfeltevésre épül. A modell egyik kiinduló feltevése a családi ritualizáció klasszikus megközelítésén alapul, miszerint a családi rituálék eo ipso a családi identitáskonstrukció alapvető közegét képezik (Wolin, Bennett, 1988, Bennette et al., 1988, Epp, Price, 2008). A másik feltevés a csoport-identifikáció szociálpszichológiai indíttatású motivációs megközelítésének azon elképzelésén alapul, miszerint az egyén csoport-identifikációs folyamatait, azonosulási motivációját két eltérő kiértékelési folyamat és az ezek nyomán kialakított, értékelő viszonyulást is tartalmazó képzetek határozzák meg alapvetően:

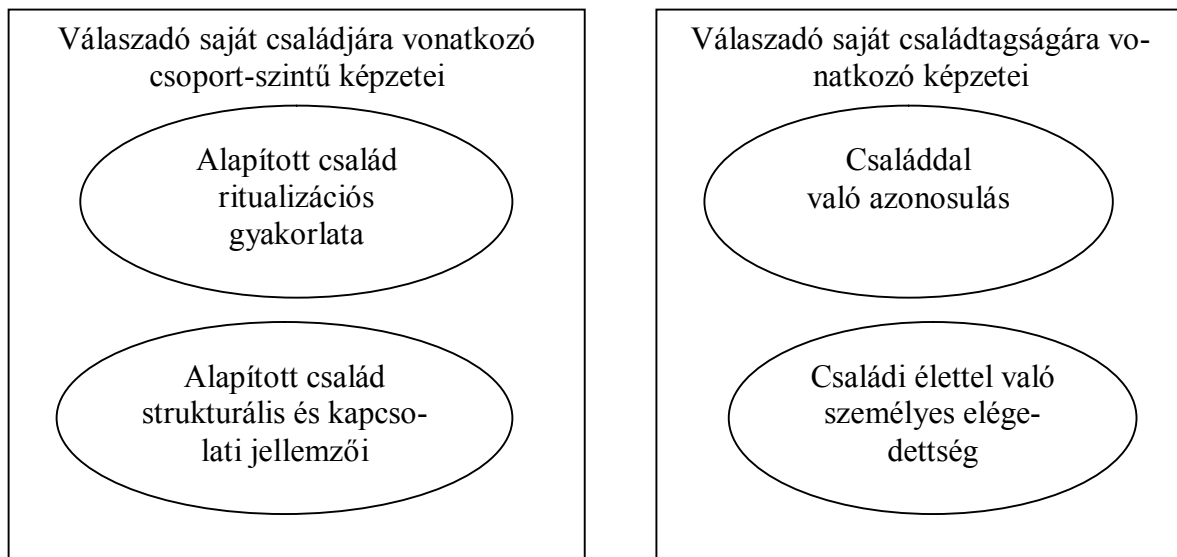
- (1) egyrészt az egyén percepciója csoportjának jellemzőiről, helyzetéről és várható jövőbeni kilátásairól;
- (2) másrészt az egyén képe saját csoporttagsági pozíciójáról, szerepéről és csoporttagságának várható jövőbeni kilátásairól;

E kétirányú kiértékelési folyamat értelmében, ha az egyén úgy ítéli meg, hogy csoportjának kapcsolati jellemzői, életlehetőségei kedvezőek és csoportján belül meglévő saját pozíciója, helyzete, elfogadottsága, támogatottsága is kielégítő, akkor nő a csoporttal való azonosulási késztetés. Ebben az esetben pedig az adott személy és a saját csoport közötti lélektani átfedés mértéke erősödik. Tehát az egyén számára kedvező csoportlétkör esetén hajlandó személyes én-érzését a számukra jelentős csoportidentitások alá rendelni, odatartozását erősíteni.

Amennyiben egy adott személy csoportja és saját tagsági helyzetét, lehetőségeit kedvezőtlennek ítéli meg, akkor az odatartozás-érzet erőssége csökken, és az egyén a személyes én-jellemzők és a megkülönböztetheőség mentén történő öndefiníció felé mozdul el. Tehát a saját csoporttal vállalt lélektani átfedés mértéke csökkenni fog.

E két elméleti alapfeltevés mentén felvázolható egy olyan útvonal modell, melyben egyrészt a családi ritualizáció direkt hatást gyakorol a családi identifikáció fokára. Másrészt a családi identifikációt nem egy, hanem kétirányú, párhuzamosan érvényesülő közvetlen hatás kell, hogy moderálja. Mégpedig egy család szintű képzet-csoport és egy individuális szintű képzet-csoport direkt hatásának kell érvényesülnie. Felmerül a kérdés, hogy a rendelkezésre álló adatbázis alapján létrehozható-e a családdal való azonosulást befolyásoló csoportvontakozású információk ilyen két „kötege”. E szempontból vizsgálva a három vizsgáló eszközzel gyűjtött adatokat, a válaszadóktól gyűjtött adatok jellegéről két megállapítást tehető. Egyrészt a vizsgáló eljárás mindegyike a válaszadók csoportvontakozású képzeteiről próbál információkat gyűjteni. Másrészt a modell alapfeltevésének megfelelően a rendelkezésre álló csoportvontakozású információk két típusát különböztethetjük meg:

- (1) a válaszadó jelenlegi családjára vonatkozó képzetek;
- (2) azon képzetek csoportja, melyek a válaszadó saját családtagságára vonatkozó, értékelő viszonyulást is tartalmazó individuális (egyén a csoportban) képzeteket képviselik (ld. 22. sz. ábra).

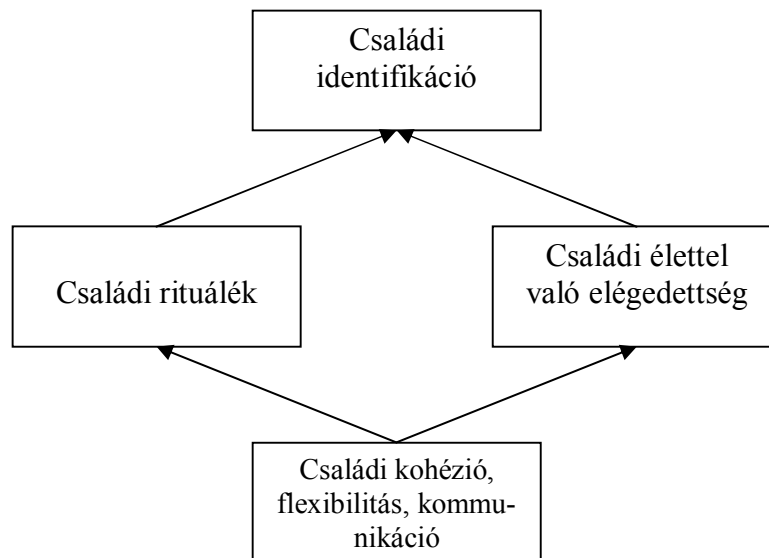

22. sz. ábra: A csoportvontatkozású információk két típusa

Tehát vannak információink arról, hogy a válaszadók hogyan ítélik meg, milyenek érzékelik jelenlegi családjuk működési jellemzőit (családtagok közötti érzelmi közelség, kommunikációjuk minősége, családvezetés stílusa és közös ritualizációs praxisuk). Másrészt rendelkezésre állnak olyan a válaszadó személyes pozícióját képviselő információk, melyek a válaszadók szubjektív, értékelő perspektívájából megélt elégedettség mértékét mutatják meg. Ezt reprezentálja a válaszadó családi étellel való elégedettségének mért értéke (CSES-skála). Ugyanígy az egyén tagsági pozícióját reprezentálja a két azonosulási érték, mégpedig az önmeghatározás *én – mi* viszonylatai mentén.

Miután megvizsgáltam, hogy a csoportvontatkozású képzetek megfeleltethetőek-e az elméleti kiinduló pontokban megfogalmazott feltételeknek, a modell felépítésének koncepcionális kereteit továbbgondolva, a következő lépésben a családi rituálék identitáskonstrukcióban játszott elsődleges moderátor szerepéről kialakított álláspontot és a csoport-identifikáció előbbiekben vázolt komponenseiről megfogalmazott feltételeket kell integrálni útvonal modellünkben.

Ennek megfelelően, modellünket tovább pontosítva azt feltételezem, hogy a családra vonatkozó csoport-szintű képzetek körében a családi rituálék jelentéstartalmának kell megjelenie közvetlen hatásként, míg az individuális szintű képzetek szintjén a rendelkezésre álló adatbázisból a családi étellel való személyes elégedettség lesz az az információ, mely a válaszadó saját családtagjának megítélését reprezentálva, direkt módon hat az azonosulásra.

23. sz. ábra: Az azonosulás két intermediális változóval szerveződő modellje

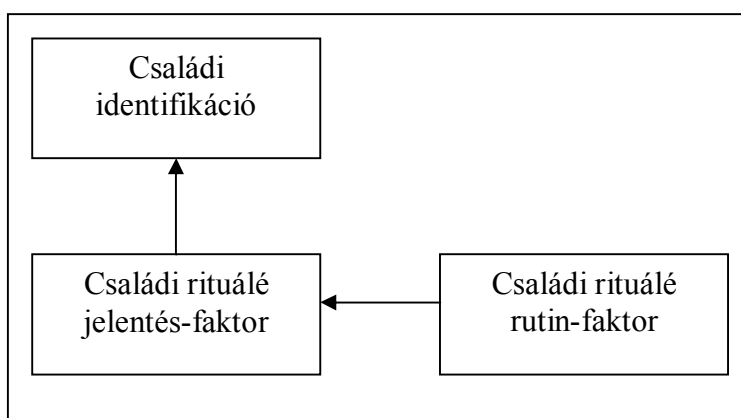
Tehát, mint az a modell vázlatos felépítését bemutató ábrán látható (ld. 23. sz. ábra), itt két, párhuzamosan működő intermediális változó van. Mégpedig a *családi ritualizáció minősége* és a *családi étellel való elégedettség minősége* az a két változó, amelyek közbülső változóként működnek és közvetlen hatást gyakorolnak a családdal való azonosulásra.

A család általánosabb kapcsolati és családvezetési jellemzői ebben a modellben az útvonal alsó szintjén helyezkednek el, tehát a modell azt feltételezi, hogy a családműködés olyan átfogóbb jellemzői, mint a kohéziós szint, rugalmasság mértéke, kommunikáció minősége a családról kialakított képzetek specifikusabb kategóriáin - a ritualizáción és elégedettségen - keresztül, közvetett módon hatnak a családdal való azonosulás erősségére.

A családi étellel való elégedettség minősége tekintetében a mediátor szerep két oldalról is megalapozottnak tűnik. Egyrészt a családi étellel való elégedettség gyakorlatilag a családtagsági pozícióra vonatkozó percepciók és értékelések egyik reprezentációs módjaként határozható meg, így a már tárgyalt kiértékelési folyamatokban betöltött szerepe egyértelműnek tűnik. Másrészt az elégedettség intermediális pozícióját valószínűsíti magának az Olson-féle Családtesztnek a belső felépítése és azon belül a CSES-skálának a tartalmi jellemzői is. Olson (2003) maga is úgy írja le a CSES-skálát, mint családtagoknak a két fő dimenzió jellemzőivel és a kommunikáció minőségével való szubjektív elégedettségét mérő skálát. Az az a CSES-skála itemjeire adott válaszok azt mutatják meg, hogy a válaszadó a család bizonyos csoportműködési jellemzőit - kohéziót, rugalmasságot, kommunikációt - mennyire érzi kielégítőnek, biztatónak a saját személyes szükségleteinek, preferenciáinak perspektívájából. A teszt ilyen belső logikájából következik, hogy a családi étellel való elégedettség a vizsgált

családi jellemzőkről kialakított ítéletek én-vonatkozású értékelését adja (mennyire jó ez nekem?), mely így érthető módon egy köztes szintet képviselhet az azonosulási késztetés és a családi kapcsolatok általánosabb jellemzői között.

Ha a modell komponenseinek további differenciálása felé akarunk lépéseket tenni, akkor következő lépésben tisztázni kell azt a kérdést, hogy a családi ritualizáció két alapvető aspektusa – *jelentés-faktor* és *rutin-faktor* – tekintetében milyen kapcsolatokat feltételezünk az azonosulás, mint függő változó összefüggésrendszerében. Itt ismétlődően beleütközünk az előbbi vizsgálati fejezetekben már tárgyalt problémába, nevezetesen a ritualizáció tartalmi és formai komponenseinek különválasztásával együtt járó torzító hatás problémájába. Útvonalmodellünkben ezt a problémát egy olyan hatásmechanizmus felvázolásával próbáljuk megkezelhetővé tenni, melyben a *rutin-faktor* esetében a jelentéstelítettséget reprezentáló *jelentés-faktor*on keresztül érvényesülő hatást feltételezünk (ld. 24. sz. ábra).

24. sz. ábra: A rituálé-faktorok és azonosulás hatáskapcsolata

Ez a hatás-irány megfelel annak az elméleti álláspontnak, miszerint a csoporttagok tudatában létező közösen birtokolt reprezentációk (*reprezentációs szint*) hatékony, identitásképző és fenntartó erővel bíró megjelenítéséhez a rituális viselkedés formai aspektusain (*materiális szint*) keresztül valósulhat meg, tehát a jelentés vitalitását és fennmaradását a megjelenítés módja támogatja.

Ez a klasszikus rituálé-értelmezés implicit módon azt is kimondja, hogy az esemény viselkedési lefutásának kidolgozottsága, formai szabályozottsága, stilizáltsága és dramatizáltsága a közösen osztott jelentések hiányában csak üres viselkedési rutinként funkcionál, és önmagában nincs identitás-megőrző ereje. Másképpen és tömören fogalmazva a viselkedési előírászerűsége, szekvencialitása, ceremonialitása szükséges, de nem elégséges feltétele az identitás-konstrukció támogatásának.

Végül szót kell ejtenünk a családi identifikáció jelenségkörével kapcsolatban tekintetben, hogy a kétféle azonosulást (származási család és alapított család) hogyan he-

lyezzük el modellünkben. Mint azt a vizsgálat felépítésének leírása során ismertettem, a „Saját csoport bevonása az én-be – skálával a családi kapcsolatrendszer két alapvető alcsoportjával való azonosulás erősségét vizsgáltam. Tettem ezt azzal a céllal, hogy egyrészt a különböző családrészekkel való azonosulási folyamatok jelenségvilágáról általában véve is feltáró jellegű információkat gyűjthessünk, másrészt empirikus adatokon nyugvó képet alkothassunk arról, hogy az egyén és család interdependens fejlődéstörténetében az identitás alapjait képező eredeti családdal való lélektani közösség és a felnőtt korban alapított saját családdal való identifikáció milyen viszonyban áll egymással. E kétirányú azonosulás vizsgálatával és ezek családi folyamatokban való elhelyezésével szerettem volna statisztikailag is igazolható módon alátámasztani a tágabb család-rendszeren belül működő alapvető alcsoportok és ezekkel az alcsoportokkal zajló azonosulási folyamatok közötti dinamikus és statisztikailag is szignifikánsnak mutakozó kapcsolatot. Továbbá szerettem volna egy ilyen vizsgálati elrendezés révén e két azonosulás között közvetlenül érvényesülő hatást és a csoportvontakozású folyamatok és képzetek nem véletlenszerű szerveződését kimutatni.

Útvonal modellünk térbeli elrendezésében a két családrésszel való azonosulást egy szinten kezeltük, mint ugyanazon jelenség szint – a kollektív azonosulás - két olyan aspektusát, melyeket a modellünkben kezelt családvontakozású információk meghatározott útvonalon befolyásolnak. Bár feltételezésem szerint a csoportazonosulások kölcsönös egymásrahatás dinamikájával szerveződnek, azonban mivel útmodellünk esetében a rendelkezésre álló adatok alapvetően a teremtett család jelenlegi jellemzőit fedik le, ezért logikusnak tűnik a két azonosulás viszonylatában az alapított családdal való azonosulásra ható más családjellemzők mellett a származási család direkt hatását vizsgálni. Ennek megfelelően útvonal modellünkben választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy az intermediális változók milyen módon hatnak a családi identifikáció két aspektusára. Másrészt ellenőrizhető az a feltételezhető kapcsolat, miszerint a származási családhoz fűződő viszony meghatározó módon befolyásolja a jelenlegi családdal érzett lélektani közösség mértékét is.

A két felvázolt lehetséges útvonal modell statisztikai megalapozottságának tisztázásához, és a statisztikailag helytállónak bizonyuló modell finomításához az előkészítő fázisban egy hierarchikus regresszió elemzést végeztünk mind az alapított, mind a származási családdal való azonosulásra, mint függő változókra. Az útvonal modellt az AMOS 18 statisztikai programmal vizsgáltuk.

A hierarchikus lineáris regresszió elemzéssel kapott eredmények azt mutatták, hogy az első lehetséges modellt el kell vetni, mivel a hat változó (kohéziós szint, flexibilitás szint, kommunikáció minősége, rituálé jelentés-faktor, rituálé rutin-faktor és családi étellel való

elégedettség) közül a saját, alapított családdal való azonosulás fokára közvetlen hatása csak a *rituálé jelentés-faktornak* és a *családi elégedettségnek* van (ld. 31. sz. táblázat)

(n=293)	Saját (alapított) családdal való azonosulás (R ² =0,211)
	Béta érték
Rituálé jelentés-faktor	0,227**
Rituálé rutin-faktor	-0,003
Kohézió	0,044
Flexibilitás	0,004
Kommunikáció	0,119
Családi étellel való elégedettség	0,182*

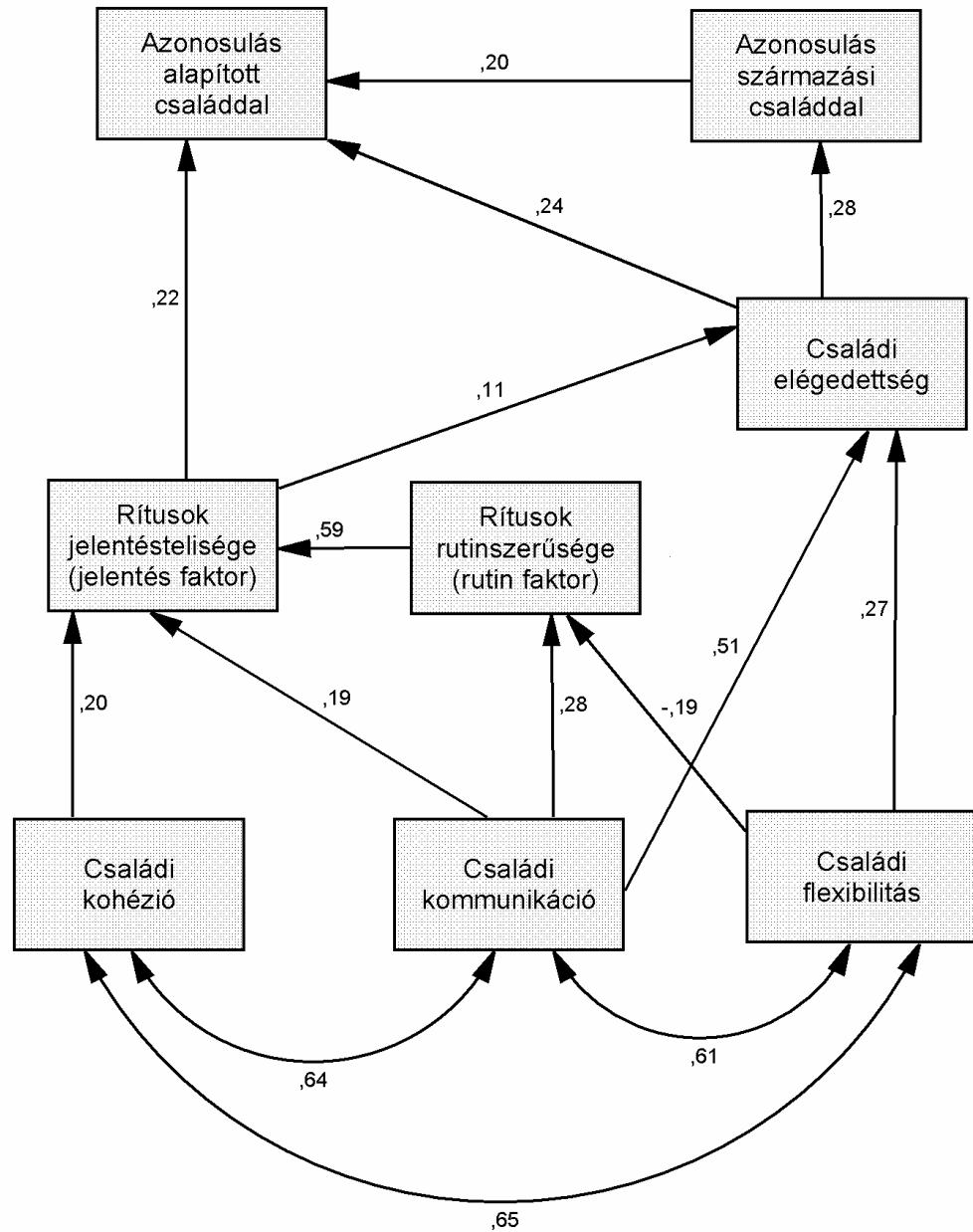
*p<0,05, **p<0,01

31. sz. táblázat

Ezek az eredmények viszont egyértelműen a második, alternatív modellünk működőképességét erősítették meg. A következő lépésben az egyes kapcsolatokat egy olyan struktúrában elhelyezve vizsgáltuk, mely az általunk is preferált és kidolgozott direkt hatásmodellnek felel meg. Tehát a ritualizáció és az elégedettség foglalja el az intermediális változók szintjét, a globális kapcsolati jellemzők pedig az alsó szintre kerültek. A modellt a nem szignifikáns kapcsolatok elhagyásával tovább finomítottuk, melynek eredményeként a 25. sz. ábrán látható, kizárólag szignifikáns kapcsolatokat tartalmazó és statisztikai értelemben is jól illeszkedő modellhez jutottunk ($\chi^2(13) = 15,115$ p<0,05; $\chi^2/df = 1,163$; TLI = 0,994; RMSEA = 0,023 [0,0 – 0,063]). Az illeszkedés kritériumaként a konvencionális értékeket használtuk.

A következő lépésben a modell működését követjük nyomon. Az ábra az előbbieken már részletesen ismertetett elméleti megfontolásoknak megfelelően, általánosságban a családi rituálék, a családi működési jellemzők, valamint a családi étellel való elégedettség és családi identitás-konstrukció összefüggésrendszerében mutatja be a különböző változók egymással való kapcsolatát.

A változók térbeli elhelyezkedése a családi azonosulás, mint függő változó és a ritualizáció, elégedettség, kohézió, rugalmasság, kommunikáció, mint független változók közötti direkt és indirekt hatásoknak megfelelő hármas tagozódású szerkezetet reprezentálja.

(minden regressziós együttható és kovariancia esetében $p < 0,05$)

25. sz. ábra: A családi rituálé, mint családi identitás-moderátor empirikus modellje

Fontos megállapítani, hogy az ábra alapstruktúrája azonos az eredetileg megfogalmazott modell felépítésével. Azonban útvonal modellünk részletes leírását immár a statisztikai elemzésekkel finomított kapcsolatokkal kiegészülve és az elemzések révén kapott statisztikai mutatók által megerősítve kezdhetjük meg.

A *közvetett hatások* szintjéről indulva, látható, hogy a statisztikai elemzések megerősítették azt a feltételezést, miszerint a családi kapcsolatok és interakciós jellemzők olyan átfogóbb aspektusai, mint a családtagok közötti közelség és összetartozás mértéke, a családvezetés és problémakezelés rugalmassága, valamint a családtagok közötti kommunikáció stílusa nem közvetlenül hatnak a családtagok családjukkal vállalt azonosság-tudatának erősségére, hanem más, specifikus családvonatkozású praxisokon és képzeteken – a ritualizáción és elégedettségen - keresztül befolyásolják az egyes családtagok kollektív azonosulási folyamatait.

Bár a családi ritualizáció identitás-képző szerepére vonatkozó direkt-hatás hipotézisünket ez az eredmény maximálisan alátámasztja, mielőtt a közvetítő változókkal való kapcsolattal foglalkoznánk, fontos az útvonal alsó szintjén látható kapcsolatokra röviden kitérni.

Az alsó szinten található Olson-féle családműködési jellemzők, tehát a családi kohéziós szint, a családvezetés, a szerepek és szabályok rugalmassága, valamint a kommunikáció minősége tekintetében egy erősnek mondható pozitív kapcsolat látható mindenegyres dimenzió között. Ez egyrészt megfelel a családműködésről kialakítható azon koncepciónak, miszerint az egyes családi életterületek, kapcsolati jellemzők interdependens kapcsolatban állnak egymással. Másrészt a modellben megjelenő kapcsolatok és azok erőssége illeszkednek a Családteszt 4. változatának reliabilitás- és validitásvizsgálata során a skálákra elvégzett interkorrelációs elemzések eredményeihez (Vargha és mtsai, 2007).

A következő lépésben az intermediális változók és az azokra közvetlenül ható család-jellemzők összefüggéseire szükséges kitérnünk. Ennél a jelenszintnél azonban fontos a felvázolt modell elméleti alapfeltevését újra felidézni és az útvonal leírásánál az alapfeltevéseknek megfelelő logikát követni. Tehát a család-jellemzők hatását a családi azonosulási motíváció háttereként szolgáló kétirányú kiértékelési folyamatnak megfelelően, egy párhuzamos útvonalon érdemes nyomon követni, azaz egyrészt részletesebben áttekintjük a működési jellemzők funkcionális minőségének hatásmechanizmusait a családi ritualizáció csoport-szintű képzetekre, másrészt megnézzük a működési jellemzők funkcionális minősége és a családi étellel való személyes elégedettség közötti útvonalakat.

Elsőként a családi jellemzők Olson-féle alapidimenzióitól a ritualizációs gyakorlat jelentésteremtése (rituálé jelentés-faktor) és a rituálék ceremoniális kidolgozottsága (rituálé rutin-faktor) felé mutató nyilakat, mint hatás-irányokat követjük nyomon.

Az első fontos összefüggés a *kommunikáció minőségének* szerepével kapcsolatos. Az ábrán látható, hogy a három alapidimenzió közül a családi kommunikáció minősége az a változó, amely a rituálé mindkét aspektusára közvetlen hatást gyakorol. A pozitív kommunikációs stílus magasabb értékei egyaránt támogatják a ritualizáció ceremonialis rendezettségét, közös kivitelezését és a rituális eseményhez kapcsolódó közösen kidolgozott és fenntartott jelentések vitalitását, fontosságát. Az is látható, hogy a kommunikáció minősége erősebb kapcsolatot mutat ($B\acute{e}ta=0,28$) a viselkedési szinkronizációt igénylő cselekvés-aspektussal (rutinfaktor), mint az események mögöttes struktúráit képező reprezentációs szinttel (jelentésfaktor) ($B\acute{e}ta= 0,19$). Ez a jelenség arra utalhat, hogy a pozitív, támogató kommunikáció megerősíti, támogatja az olyan közös cselekvésre való motivációt, melynek stilizáltága, dramatisáltsága magasabb fokú a mindennapi rutin tevékenységekhez és viselkedési patternekhez viszonyítva. A pozitív kommunikáció tehát elősegíti a családi élet esztétizálását, amely pedig a jelentésképzés és megőrzés, affektív telítettség támogatása révén segíti a családtagok intenzívebb identifikációját a saját családdal.

A *családvezetés és szerepviszonylatok rugalmassága* direkt módon a rituálék rutin-aspektusára hatnak, de itt egy ellentétes irányú hatásról van szó ($B\acute{e}ta= -0,19$). A rugalmasság funkcionális minőségének magasabb értékei csökkentik a rituálék előírászerűségének, szabályozottságának mértékét, rigiditását. Azonban a flexibilitás jobb minősége a kommunikáción keresztül, közvetve támogatja a ritualizáció mindegyik aspektusát. Ez az összefüggés arra enged következtetni, hogy a flexibilitás és ceremonialitás közvetlen kapcsolata tekintetében az ismétlődően visszatérő mérési problémával találjuk szembe magunkat, azaz a viselkedési rutin önmagában való vizsgálata egy rigid viselkedés-mintát fog reprezentálni, mely nyilvánvalóan negatív kapcsolatot fog mutatni a rugalmas szerepviszonylatokat és szabályokat reprezentáló családműködési jellemzőkkel.

Az alapidimenziók harmadik aspektusa a családtagok által kialakított *kohéziós szint*, amely a ritualizáció és családműködés összefüggésrendszerében a rituálék jelentésteliségére gyakorol direkt hatást, és ezen keresztül fejt ki a kollektív azonosulási motivációt szabályozó hatását. Tehát az *én-mi* viszonylatok, az egyéni és kollektív identitás-szükségletek kiegyensúlyozott kezelése a családban támogatja az olyan események tudatos ismétlését, melyek egyrésztől kialakítják, másrésztől kifejezik azokat a jelentéseket, melyeket a családtagok közösen elfogadnak és érzelmi élmény szintjén is hasonló módon jelentőségtelinek élnek meg. A kohézió kiegyensúlyozott, funkcionális értelemben jó színvonala a rituálék jelentőségének támogatásán keresztül, pedig elősegíti a saját családdal érzékelt lélektani közösség fokozódását is.

Tehát a közvetett hatással rendelkező jellemzők és az intermediális változóként funkcionáló ritualizáció kapcsolatára vonatkozó eredményeket még egyszer összegezve, kiemelhető, hogy a családtagok közötti kommunikációs minták jobb minősége támogatja a ritualizáció minden aspektusát, és az egyes jellemzők tekintetében egyfajta közvetítő szerepet játszik a ritualizáció irányában. Ezzel szemben a családtagok közötti összetartás, érzelmi közelség, a pszichológiai határok direkt módon csak a közös rituális-gyakorlat jelentés-aspektusát befolyásolják és identitás-konstrukcióban való szerepük e jelenségszinten keresztül érvényesülnek.

A következő lépésben a csoport-azonosulásokat befolyásoló másik alapvető aspektus, azaz a tagsági pozíció minőségét reprezentáló képzetek felé irányuló hatásokat elemzem részletesebben. Tehát most a válaszadó családi élettel való elégedettsége felé irányuló hatások szerveződését követjük nyomon útmodell-ábránkon.

Az első fontosnak tűnő és meglepő e kapcsolati mezőben a családi kohézió és a családi élettel való személyes elégedettség közötti közvetlen kapcsolat hiánya, szemben a flexibilitás direkt hatásával (Béta = 0,27). Az is látható, hogy a kommunikáció gyakorolja a legerősebb direkt hatást (Béta = 0,51) a családtagok elégedettségének mértékére. Tehát a családtagok közötti kommunikációs stílus a személyes szükségletek és családműködés összeállításának szubjektív megítélése tekintetében is fontos mediátor szerepet játszik, főként a családtagok közötti érzelmi kötődés és együttség személyes percepciója szempontjából. Az eredmények alapján úgy tűnik, hogy az érzelmi közelséget és a tagok közötti pszichológiai határok minőségét a pozitív vagy negatív hangsúlyú kommunikációs minták mentén percipiálják és értékelik ki a családtagok. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az egymáshoz való érzelmi viszonyulás, összetartás, az egymás iránti kötődés hatása az elégedettségére elsősorban a kommunikációs stíluson, annak pozitív vagy negatív légkörén keresztül érvényesül. A felnőtt családtagok annak hisznek, amit a kommunikációs aktusok révén közvetlenül megtapasztalnak. Ez a mechanizmus azért is fontos, mert ha kicsit előreszaladunk az útvonal modell értelmezésében, és egy szinttel feljebb lépünk modellünkben (25. sz. ábra) akkor látható, hogy az intermediális változó szintjén (rituálék és családi elégedettség) is látható egy olyan a ritualizációtól a családi elégedettség felé irányuló direkt hatás, amelyen keresztül a családtagok közötti érzelmi kötődés minősége, ugyan indirekt módon, de befolyással bírhat.

Az eredmények szerint a családvezetés olyan aspektusai, mint a döntéshozatal, kontroll, fegyelmezés, szerepviszonylatok és kapcsolati szabályok (flexibilitás-dimenzió) közvetlenül befolyásolják a családtagok elégedettségének mértékét. Ez felveti annak lehetőségét, hogy a családi élettel való személyes elégedettség-érzés és a mögötte húzódó kiértékelési folyamatok érzékenyebbek, jobban kitettek azoknak az interakciós hatásoknak, melyek főku-

szában a tagok közötti kontroll, szerep-meghatározás, fegyelmezés és szabályalkotás áll. Ez egy olyan jelenség, amelynek pontos feltárása és magyarázata további célzott vizsgálatokat igényelne.

Az útvonal modellünkben megjelenő „útvonalak” elemzésének ezen szakaszában eljuttunk az intermediális változók és a családi azonosulás, mint függő változó között érvényesülő közvetlen hatások és összefüggések elemzéséhez.

Az útvonal modell hipotetikus felvázolása során leírtaknak megfelelően, nyomon követjük az intermediális változók szerepét a családi identifikáció, mint függő változó vonatkozásában, majd a ritualizáció és elégedettség hatás-irányainak kontextusába helyezve a két családi azonosulás között kimutatott kapcsolat jelenségkörére fordítjuk figyelmünket.

Nézzük elsőként a csoportszintű képzetek mentén működő útvonalat. Az első és vizsgálati céljaink szempontjából legfontosabb eredmény az, hogy a rítusok identitáskonstrukcióban játszott közvetlen és szignifikáns szerepét az empirikus adatok megerősítik, mégpedig olyan módon, hogy az alapított családdal való azonosulás mértékét a ritualizált események *jelentés-faktora* befolyásolja közvetlenül, míg az esemény kivitelezésének formái, ceremóniális jellemzői a jelentésgenerálás és jelentőség megerősítésén keresztül, indirekt módon fejtik ki pozitív hatását. Tehát a ritualizált közös családi együttlétekhez kapcsolódó és azokban kifejeződő közösen birtokolt és megosztott jelentések, az esemény affektív telítettsége, az eseményre való tudatos készülődés, és a rendszeres ismétlés, újra-átélés azok a rituálé aspektusok, melyek közvetlen és releváns hatással bírnak a családtagok saját családjukkal való azonosulási motivációjára és a családdal érzett lélektani közösség mértékére.

Fontos azonban a rítusok egy másik hatás-irányát is kihangsúlyozni. Ez pedig a jelentésteli rituálék direkt hatása a családtagok családi élettel való személyes elégedettségére. Ez a hatás azt is jelenti egyben, hogy a csoport-ritualizációra vonatkozó személyes percepciók, az, hogy az egyes családtagok milyenek érzékelik és ítélik meg a közös családi események működését, közvetlenül érintik mindkét individuális jellegű képzets csoportot (tagsági azonosulás és tagsággal való elégedettség). A családtagok tehát a ritualizált családi közös együttléteket is alapvető referenciaként használják azzal kapcsolatban, hogy a család működése, kapcsolati mintái mennyire kielégítőek saját tagsági igényeik, preferenciáik perspektívájából. A kohézió és rítusok közvetlen kapcsolata és a rituálék családi elégedettségre közvetlenül kifejtett pozitív támogató hatása azt is jelenti, hogy a családtagok közötti kötődések és az *én-mi* határok kiegyensúlyozott formái elsősorban olyan pozitív élményanyagot képviselő specifikus együttlétformákon keresztül válnak reflexió tárgyává, melyek magukon viselik a rítusok ceremóniális jegyeit is.

A kollektív identitás-folyamatok háttérében álló másik útvonalon haladva, az látható, hogy a családtagok családi étellel való elégedettsége legalább olyan fontos moderátor szerepet játszik az identitás-konstrukcióban, mint a család közös rituális praxisa. Ugyanis a modell finomításával kapott eredmények szerint a családi étellel való elégedettség útvonal modellünk azon egyedülálló képzetcsoportját képviseli, mely közvetlen hatáskapcsolatban áll mindkét családrész felé irányuló identifikációs törekvéssel. Az eredmények szerint a jelenlegi, teremtett családban betöltött családtagsági pozíció pozitív megélése nem csak a saját családdal való nagyobb mértékű azonosuláshoz szolgál erőforrásként, hanem az adott személy eredeti családjával való közösségvállalására is pozitív hatással van. Ez az eredmény azt sugallja, hogy az a mód, ahogyan a saját, teremtett családukbán való létezésünket aktuálisan megéljük, befolyással van még az olyan identitás-aspektusokra is, melyek egyrésztől más családi alrendszer kapcsolati erőterében alapozódtak meg, másrésztől történetileg és élményanyagukban jóval mélyebben rétegzettebbek. A csoportazonosulások fejlődéstörténetében ugyanis a felnőtt identitás-képzés egyik elemeként kialakított saját-család identitás viszonylag késői fejleménynek tekinthető.

A szignifikáns hatásokat tovább követve, ábránkon látható, hogy a kollektív azonosulás motivációs elméleteinek megfelelően, a válaszadók családi életükkel való személyes elégedettsége direkt módon formálja a saját családjukkal való azonosulás erősségét. A magasabb elégedettség az intenzívebb azonosulás irányában hat, melyet a származási családhoz való odatartozás-érzés magasabb értéke is pozitívan befolyásol.

Útvonal modellünk egyes útvonalait részletesen nyomon követve, a kapott eredményeket összegezve megállapítható, hogy a családdal való azonosulás és a családi kapcsolati mintázatok összefüggésrendszerének leképezésére kidolgozott modell empirikus megerősítést nyert. A modell statisztikai számításokkal történő ellenőrzése és „finomítása” révén igazolódott a családi rituálék családi-identitáskonstrukcióban játszott releváns szerepe, kimutathatóvá vált a ritualizáció árnyaltabb, többirányú hatásmechanizmusa, továbbá megerősítést nyert az azonosulási készlet mögött húzódó kétirányú, párhuzamos kiértékelési folyamat előzetesen megfogalmazott működésmódja.

Az útvonal modell alkalmas lehet arra, hogy a családi rituálék szerepéről eddig szerzett ismereteket tovább bővítsük, árnyaljuk, valamint arra, hogy további elméleti és kutatási kérdések megfogalmazására sarkallja a téma iránt érdeklődő szakembereket, kutatókat.

V. Összegzés

A dolgozat célkitűzése a családi rituálék és a családi azonosulás jelenségvilágának, valamint a két jelenségkör kapcsolatának elméleti és empirikus feltárása volt. Ez a célkitűzés beleilleszkedik abba a törekvésbe, mely a ritualizáció és identitás-praxis jelenségkörét szeretné a családi élet fontos, ám még számos ponton feltárandó aspektusai közé beemelni. A dolgozat tartalmi felépítését, terjedelmi arányait nagyban meghatározta az a nem titkolt törekvés, hogy a családi identitás jelenségvilágát meghatározott szempontok mentén lehessen kézzelfoghatóbbá tenni. Ennek háttérében a bevezetőben is említett azon jelenség áll, hogy bár a *családi identitás* kifejezést előszeretettel használjuk a tudományos, szakmai nyelvezetben, a fogalom mögött rejlő komplex jelenségkör mégis kidolgozatlan, feltáratlan területnek mutatkozik. Ez az alaphelyzet arra sarkalt, hogy a családi identitás természetéről, annak szerveződési elveiről részletesebb és rendszerezettebb képet próbáljak alkotni. Ennek megfelelően a családi identitás-konstrukció alapvető kérdései között foglalkoztunk a családi identitás fogalmi meghatározásának kérdésével, és a közös mi-tudat reprezentációs és folyamat jellegű aspektusaival. A családi identitás-konstrukció ilyen megközelítésében elsősorban az identitás elméletek általános szerveződési elveire építhettem. A téma tudományos igényű feldolgozásának fontos fejleménye Epp és Price családi identitás-modellje, mely több tekintetben is segítségünkre volt. Az identitás-gyakorlatot befolyásoló tényezőket (identitás-moderátorok) és a kollektív identitás azon kommunikációs formáit, melyek megalapozzák, kifejezik, megerősítik, vagy újraszervezik a szubjektív családképet, e szerzőpáros koncepciója alapján tárgyaltam.

A ritualizáció társadalmi életben és a családi életben betöltött helyét és szerepét illetően már számos elméleti és kutatási előzményre támaszkodhatunk. Ennek megfelelően a ritualizáció fejezet tematikus csomópontjai a több évtizedes kutató munka során felhalmozott tudásanyag fő aspektusai köré szerveződtek. Kitéüntetett szerepet kapott e fejezetben a családi rituálé identitáskonstrukcióban játszott szerepének elméleti megvitatása, és az ez irányú kutatások áttekintése.

A dolgozatban vizsgált jelenségkör empirikus vizsgálatához alkalmasnak mutatkozott a kérdőíves módszer. A vizsgálat során lehetőség nyílt olyan vizsgálati eljárások alkalmazására, melyekre ellenőrzötten jól működő eszközként lehetett építeni.

A kutatás eredményeiről általánosságban elmondható, hogy a rituálék egyes eseménytípusainak válaszmintázatairól, ezeknek a vizsgálati személyek szociológiai jellemzőivel való kapcsolatáról, a rituálé dimenzióinak és faktorainak elrendeződéséről, ill. a rituálé jellemzők családműködésben játszott szerepéről kapott eredmények számos ponton illeszkednek a kül-

földi kutatások alapvető tapasztalataihoz, és Kissné Viszket Mónika hazai mintán végzett vizsgálataiban során talált jellegzetességekhez. Mindemellett figyelemre méltó jelenségként kezelhető a *családi étkezések* és a *családi nyaralás* számos összefüggésben megjelenő sajátos szerepe. A két családi rituálé típus ugyan eltérő módon, de ismétlődően sajátos pozícióra tesz szert az egyes alkalmak és válaszadói jellemzők összefüggésrendszerében.

Merőben más értékelést igényelnek a családi azonosulások vizsgálatával kapcsolatban feltárt eredmények. Ennek oka az, hogy az általam alkalmazott vizsgáló eszközzel még nem történtek vizsgálatok a családon belüli identifikációs folyamatok feltárása céljából.

A kapott eredmények arra utalnak, hogy amennyiben már családot alapított felnőtteknek egy olyan vizsgálati elrendezésben kell ítéletet alkotni a különböző családi azonosulásokról, amely egyben implicálja a két családrésszel való azonosulás minőségének összehasonlítását is, akkor a már családot alapított felnőttek saját, alapított családjukhoz való odatartozásukat konzekvensen intenzívebbnek ítélik meg, mint származási családjuk irányában. A további elemzések ráirányították figyelmünket a családformáció és identitás-konstrukció között működő interakcióra. A családi működés és azonosulás kapcsolatának elemzése igazolta, hogy a családi kapcsolatok minőségi jellemzői dinamikus kapcsolatban állnak a családi azonosulás mindkét vizsgált aspektusával.

A kutatás központi elemeként kezelt jelenségkör, tehát a ritualizáció és azonosulás közötti kapcsolatok feltárása terén számos vizsgálati kérdés megfogalmazható és a dolgozat kereteit messze meghaladó statisztikai elemzés lett volna elvégezhető. Az információk és eredmények kezelhetősége érdekében az elemzések két alapkategóriájaként a rituálé-jellemzőket reprezentáló faktorokat – a jelentés-faktort és rutin-faktort – és a hét családi rituálé alkalmat jelöltem meg. Az eredmények közül összegzésként feltétlenül ki kell emelni a jelentésteliséget (jelentés-faktor) prediktív értékét a családi identifikáció intenzitása tekintetében. Ez a hatás érvényesnek tekinthető mind a származási családrész, mind az alapított családrész felé irányuló azonosulási késztetés tekintetében.

A ritualizált családi események és azonosulások erőssége közötti kapcsolatra elvégzett elemzések egyértelmű irányokat mutatnak arra vonatkozólag, hogy bizonyos családi események magyarázó értékkel bírnak a családdal való azonosulás dinamikája tekintetében. Az is láthatóvá vált, hogy meghatározott eseménytípusok (pl. a különleges ünnepek, átmeneti rítusok) főként a származási család felé irányuló azonosulással, míg más események (pl. családi étkezések, nyaralás, vallási ünnepek) a saját, teremtett családhoz fűződő odatartozás érzéssel állnak szignifikáns hatáskapcsolatban. Ezek az eredmények messzemenően alátámasztani

látszanak a családi identitás-konstrukció, az azonosulási motiváció, valamint a közösen kidolgozott és kivitelezett rituálék szerves kapcsolatára vonatkozó elméleti hipotéziseket.

A vizsgálati anyag feldolgozásának utolsó lépésenként pedig egy olyan útvonal modell bemutatására került sor, mely a családi ritualizáció és identitás-konstrukció direkthatás modelljét volt hivatott alátámasztani. Az útvonal modell kidolgozása és tesztelése során két olyan alternatív modell lehetőségével indultunk, melyek a témában összegyűlt kutatási tapasztalatok alapján egyaránt működőképesnek mutakozhattak. Az általam is preferált modell helytállóságát, melyben a családi ritualizáció közvetlenül érvényesülő hatást fejt ki a családdal való azonosulás erősségére, a statisztikai elemzésekkel kapott eredmények is alátámasztották. Ez az eredmény egy olyan elméleti álláspontot erősít meg empirikusan is, melyet ugyan már a múlt század 50-es éveitől számos szerző (pl. Bossard és Boll, Wolin és Bennett) megfogalmazott, de az állítás statisztikai elemzésekkel való igazolására ez idáig nem fordítottak különösebb figyelmet.

Végül fontos néhány felvetés megfogalmazása arra vonatkozólag, hogy a közölt kutatási eredmények milyen további kutatási irányokra, milyen további vizsgálati lehetőségekre hívják fel a figyelmet. A családi ritualizáció tekintetében még számos nyitott kérdés maradt a család szociológiai jellemzőinek családi ritualizációra és ezen keresztül a családi működésre gyakorolt hatását illetően. További vizsgálatokat igényelne annak a kifejezetten újszerűnek és a nemzetközi vizsgálatokkal összehasonlítva is sajátosnak mondható eredmény, mely szerint a hazai mintában a családi nyaralások több vonatkozásban is meghatározó szerepet kapnak más családi eseményekhez képest. Hasonlóképp elgondolkodtató a további vizsgálati irányok tekintetében a családi étkezések kiemelt szerepének és jelentőségének pontosabb megértése, és annak feltárása, hogy melyek azok a társadalmi, kulturális specifikumok, melyek számos szociológiai változótól függetleníteni tudja a közös családi étkezések szerepét a magyar családok életében.

A családi azonosulási folyamatok terén elvégzett vizsgálatok és elemzések alapvetően „kísérleti jelleggel” bírnak, hiszen a IIS-skála használata a családpszichológiai kutatásban egy még „bejáratlan” terepen megtett kezdeti lépésnek tekinthető. Mindazonáltal úgy gondolom, hogy az így kapott eredmények, elhelyezve a családi élet olyan dimenzióiban, mint a kohézió, rugalmasság vagy a kommunikáció és a családi elégedettség, kellő alapot nyújtanak ahhoz, hogy e vizsgálati módszert hasznosnak gondolhassuk. Az azonosulásra kapott válaszmintázatok egyrésztől izgalmas és hasznos kiindulópontként szolgálhatnak olyan területeken, mint a különböző családi alrendszerrel, családrészekkel való azonosulási folyamatok vizsgálata, vagy a családi ritualizáció és más családi folyamatokkal (pl. kohézió, elégedettség, stb.) való

kapcsolat további részletesebb, célzottabb feltárása. Ez mellett hangsúlyozni kell, hogy a dolgozatban bemutatott eredményeket és a IIS-skála további kutatási alkalmazásában rejlő lehetőségeket kellő óvatossággal kell kezelnünk.

A további vizsgálati kérdésekre és lehetséges kutatási irányokra vonatkozó „kitekintésünk” zárásaként fontos megemlíteni a dolgozat talán legfontosabb eredményének tekinthető útvonal modellt. Reményeim szerint a családi ritualizáció és más családműködési jellemzők családi identitáskonstrukcióban játszott szerepének itt felvázolt és statisztikailag is alátámasztott modellje alkalmas lehet további izgalmas és tudományos értelemben is termékeny szakmai viták és vizsgálatok facilitálására is.

- Agate, R.J., Zabriskie, B.R., Agate, T.S., Poff, R. (2009) Family leisuressatisfaction and satisfaction with family life. *Journal of Leisure Research*, 2009, Vol. 41., No. 2, 205-223.
- Asen, E. (1997) *A boldog család*. Park kiadó, Bp.
- Andor, Cs. (1980) *Jel – kultúra – kommunikáció* Gondolat, Bp
- Aron, A., Aron, E. N., Tudor, M., & Nelson, G. (1991). Close relationships as including the other in the self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60, 241-253.
- Aron, A., Aron, E. N., & Smollan, D. (1992). Inclusion of Other in the Self Scale and the structure of interpersonal closeness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 63, 596-612.
- Assmann, J. (1999) *A kulturális emlékezet*. Atlantisz Könyvkiadó Bp.
- Bagger, J., Li, A., Gutek, B.A., (2008) How much do you value your family and does it matter? The joint effects of family identity salience, family-interference-with-work, and gender. *Human Relations* 2008; 61; 187-211.
- Baudrillard, (1987) *A tárgy rendszer*. Gondolat, Bp.
- Bauman, Z. (2002) *Globalizáció. A társadalmi következmények*. Szukits, Szeged
- Baumeister, R., F. (2003) *Hogyan lett probléma az „én”?* In.: V. Komlósi, A., Nagy J. (szerk.) *Énelméletek. Személyiség és egészség*. ELTE Eötvös Kiadó, Bp. 147 – 175.
- Baxter, L.A: (2004) *A tale of two voices: relational dialectics theory*. *The Journal of family communication*, 4, 181-192.
- Bennett, L.A., Wolin, J.S., McAvity, J.K., (1988) *Family identity, ritual, and myth: a cultural perspective on life cycle transitions*. The Guilford Press New York
- Bennett, L.A., Wolin, J.S, (1990): *Family culture and alcoholism transmission*. In: Collins, L. R., Leonard, K. E., Miller, B. A., Searles, J. S. (eds.): *Alcohol and the family*. New York, Guilford. 194–219.
- Bettelheim, B. (1988) *A végső határ*. Európa Kiadó, Bp.
- Bettelheim, B. (1994) *Az elég jó szülő*. Gondolat, Bp
- Berezkei, T. (1992) *A génektől a kultúráig*. Cserépfalvi Könyvkiadó, Bp.
- Berezkei, T. (1998) *A belénk íródott múlt*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs
- Berezkei, T. (1999) *A humán kommunikáció az etológia perspektívájából*. In.: Béres, I., Horányi, Ö. (szerk.) *Társadalmi kommunikáció*. Osiris, Bp. 211-244.

- Bolea, P.S., (2000) Talking about Identity: Individual, Family, and Intergenerational Issues. In: Rena D.H., ed., *Becoming a Family: Parents' Stories and Their Implications for Practice, Policy, and Research*. Lawrence Erlbaum Associates
- Boreczky, Á. (2004) *A szimbolikus család*. Gondolat, Bp.
- Borsányi, L. (1983) Bevezetés a szimbólumok antropológiai kutatásába. In: Hoppál, M., Niedermüller, P. szerk. (1983) *Jelképek – kommunikáció – társadalmi gyakorlat*. Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből. Tömegkommunikációs Kutatókp., Bp. 7-18.
- Boscolo, L., Cecchin, G., Hoffman, L., Penn, P. (2000) *A milánói módszer*. CSTO 12. Animula Kiadó, Bp.
- Bossard, J. H., Boll, E. S. (1950) *Ritual in Family Living*. University of Pennsylvania Press
- Böszörményi-Nagy, I., Krasner. R. B. (2001) *Kapcsolatok kiegyensúlyozásának dialógusa*. Coincidencia Kft Bp. 2001
- Braithwaite, D. O., Baxter, L. A., Harper, A.M. (1998): The Role of Rituals in the Management of the Dialectical Tension of "Old" and "New" in Blended Families. *Communication Studies*, Vol. 49, Issue 2, 1998, 101 – 120.
- Braithwaite, D. O., Baxter, L. A. (2006): Family rituals. In: Turner, L., West, R. szerk. *Family communication: A reference of theory and research*. Thousand Oaks, CA: Sage, 259-280.
- Brewer, M.B., Pickett, C.L. (2006) A társas én és a csoportidentifikáció: a beolvadás és az elkülönülés motivációja a személyközi és a kollektív identitásban. In.: Forgas, J. P., Williams, K.D. (szerk.) *A társas én. Az önmegismerés szociálpszichológiája*. Kairosz Kiadó, Pécs 297-316.
- Bruner, J., Lucariello, J. (2001) A világ narratív újrateremtése a monológban. In.: László, J., Thomka, B. (szerk.) *Narratív pszichológia. Narratívák 5*. Kijárat Kiadó, Bp. 131-156.
- Buchbinder, M., Longhofer, J., McCue, K., (2009) Family Routines and Rituals When a Parent Has Cancer. *Families, Systems, & Health*, Vol. 27, No. 3, 213–227.
- Buda, B., (1994) *Mentálhigiéné*. Animula Kiadó, Bp.
- Byng-Hall, J. (1973) Family myths used as defence in conjoint family therapy. *British Journal of Psychology*, 46: 239–250.
- Byng-Hall, J. (1979) Re-editing family mythology during family therapy. *Journal of Family Therapy*, 1: 103–116.
- Byng-Hall, J. (2006) *Munkám családi szkriptekkel*. CSTO 9. Animula Kiadó, Bp.

- Campbell, D., Draper, R., Huffington, C. (2004) Helyesebben a milánói módszer elméletéről és gyakorlatáról. CSTO 7. Animula, Bp.
- Campbell, K., Ponzetti, J.J, (2007) The moderating effects of rituals on commitment in premarital involvements. *Sexual and Relationship Therapy*, Vol 22, No. 4, November, 2007, 415-228.
- Campbell, K., Silva, L.C., Wright, W.D:, (2011) Rituals in Unmarried Couple Relationships: An Exploratory Study. *Family & Consumer Sciences Research Journal*, Vol. 40, No. 1, September 2011, 45–57.
- Caplow, T. (1984): Rule enforcement without visible means – Christmas gift giving in middletown. *American Journal of Sociology*, 89, 1306-1323.
- Carver, C.S., Scheier, M.F. (1998) Személyiségpszichológia. Osiris, Bp.
- Casotti, L., Campos, R., Walther, L. (2009) Christmas – not for the tropics – not for today's young adults: An Exploratory Study in Rio de Janeiro of Christmas Time. Images and Meanings. *Society for Marketing Advances Proceedings*, 2009, 53-56.
- Cattel, J.P. (1956): The Holiday Syndrome. *Psychoanalytic Review*, XLII, 1955. *Psychoanalytic Quarterly*, 25, 444.
- Clarke, P. (2008) Parental communication patterns and children's Christmas requests. *Journal of Consumer Marketing* 25/6, 2008, 350–360.
- Cigoli, W., Scabini, E., (2006): Family identity : ties, symbols, and transitions. Lawrence Erlbaum Associates, Inc., Publishers, London
- Compañ, E., Moreno, J., Ruiz, M. T., Pascual, E. (2002): Research report. Doing things together: adolescent health and family rituals. *Journal of Epidemiology and Community Health* 2002, 56, 89-94.
- Crespo, C., Davide, N.I., Costa, M. E., Fletcher, J.O.G. (2008) Family rituals in married couples: Links with attachment, relationship quality, and closeness. *Personal Relationships*, 15, 191–203.
- Crespo, C., Kielpikowski, M., Pryor, J., Jose, E.P. (2011) Family Rituals in New Zealand Families: Links to Family Cohesion and Adolescents' Well-Being. *Journal of Family*, Vol. 25, No. 2, 184–193.
- Csányi, V. (1999) Kulturális evolúció. In.: Csányi, V.: Az emberi természet. *Humánétológia*. Vince Kiadó, Bp. 247-281.
- Csányi, V. (2007) Az emberi viselkedés. Sanoma, Bp.
- Császi, L. (2001) A rituális kommunikáció neodurkheimi elmélete és a média. In.: *Szociológiai Szemle* 2001/2

- Császi, L. (2002) A média rítusai. A kommunikáció neodurkheimi elmélete. Osiris, Bp.
- Csikszentmihályi, M., Rochberg-Halton, E. (2011) Tárgyaink tükrében. Az vagy, amit birtokolsz. Libri Könyvkiadó, Bp.
- Dallos, R., Procter, H., (2001) A családi folyamatok interakcionális szemlélete. In.: Bíró S., Komlósi, P., szerk., Családterápiás olvasókönyv. CSTO 1. Animula, Bp. 7-52.
- Daly, K.J. (2001) Deconstructing family time: From ideology to lived experience. *Journal of Marriage and Family*; May, 2001; 63, 2, 283-294.
- Dickstein, S. (2002) Family Routines and Rituals - The Importance of Family Functioning: Comment on the Special Section. *Journal of Family Psychology*, 2002, 16, 4, 441–444.
- Dowling, E., Barnes, G.G. (2001) Együttműködés a gyermekkel és a szüleikkel a különélés és a válás során. *Coincidencia*, Bp.
- Dúll Andrea (1995) Az otthon környezetpszichológiai aspektusai. *Magyar Pszichológiai Szemle*, (35), 5-6, 345-377.
- Eaker, D.G., Walters, H.L. (2002): Adolescent Satisfaction in Family Rituals and Psychosocial Development: A Developmental Systems Theory Perspective. *Journal of Family Psychology* 2002, 16, 4, 406–414.
- Eisenberg, E. M., Olson, R.E., Neumark-Sztainer, D., Story, M., Bearinger, H.L., (2004) Correlations Between Family Meals and Psychosocial Well-being Among Adolescents. *Pediatrics & Adolescent Medicine* 2004; 158, 792-796.
- Elblinger, Cs., (2011) Identitás-konfliktusok a karácsonyfa alatt. *Vigilia*, 2011, december, 76. évf. 12, 895-900.
- Elblinger, Cs., Bernáth, L., (2011) Családi rituálék és családi identitás. *Pszichiátria Hungarica*, 26. évf. 6. sz./2011, 444-450.
- Elblinger, Cs., Alföldi, L., (2012) Karácsony és családi identitás, avagy újratemetni a családot. *Pszichoterápia*, 2012, február XXI. évf. 21-29.
- Elblinger, Cs., Bernáth, L. (2012) Ünnepek és családi identitás. *Pszichológia*, 2013 (megjelenés alatt)
- Eliade, M. (1993) Az örök visszatérés mítosza avagy a mindenség és a történelem. Európa Könyvkiadó, Bp.
- Elliott, J. (2010) Linking family leisure and family function: a literature Review. www2.uwstout.edu/content/lib/thesis/2010/2010elliottj.pdf
- Epp, A.M., Price, L.L. (2008) Family identity: A Framework of Identity Interplay in Consumption Practices. *Journal of consumer research*, Vol. 35, June 2008, 50-70.

- Erikson, H. E. (1966) Ontogeny of ritualization in man. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London, Series B. Biological Sciences*, No. 772. Vol. 251. 1966, 337-349. <http://rstb.royalsocietypublishing.org/subscriptions>
- Erikson, H. E. (1969) Identifikáció és identitás. In.: Huszár, T., Sükösd, M. (szerk.) *Ifjúságszociológia, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp.* 68-85.
- Erikson, H. E. (1991) *A fiatal Luther és más írások* Gondolat Kiadó, Bp.
- Erikson, H. E. (2002) *Gyermekkor és társadalom.* Osiris, Bp.
- Erős, F. (2001) *Az identitás labirintusai* Janus/Osiris, Bp.
- Fejős, Z. (1979) Az átmeneti rítusok. *Arnold van Gennepe elméletének vázlatja. Ethnographia*, 90 (3) 406-414.
- Felföldi, B. (2007) A rituális kommunikációról. *Kulturális antropológiai megközelítés.* In.: Fehér, K. (szerk.) *Fejezetek a társadalmi kommunikáció tanulmányozásából.* Budapest, L'Harmattan - Zsigmond Király Főiskola, 109-135.
- Ferenczi Sándor (1920): *Vasárnapi neurózisok* In.: Erős Ferenc (szerk.), Ferenczi Sándor Új Mandátum Kiadó Bp. 2000 161-164.
- Fiese, B. H. (1992) Dimensions of Family Rituals Across Two Generations: Relation to Adolescent Identity. *Family Process*, 31(2), 151-162.
- Fiese, B. H., Kline, A.C. (1993) Development of the Family Ritual Questionnaire: Initial Reliability and Validation Studies. *Journal of Family Psychology*, 6, 3, 290-299.
- Fiese, B.H, Hooker, K.A., Kotary, L., Schwagler, J. (1993) Family rituals in early stages of parenthood. *Journal of Marriage and the Family*, 55, 633-642.
- Fiese, B.H. (1997) Family Context in Pediatric Psychology from a Transactional Perspective: Family Rituals and Stories as Examples. *Journal of Pediatric Psychology*, 1997, Vol. 22, No. 2, 183-196.
- Fiese, B. H., Wamboldt, F. S., (2000) Family Routines, Rituals, and Asthma Management: A Proposal for Family-Based Strategies to Increase Treatment Adherence. *Families, Systems & Health*, 2000, Vol. 18, No. 4, 405-418.
- Fiese, B. H., Tomcho, J.T. (2001) Finding Meaning in Religious Practices: The Relation Between Religious Holiday Rituals and Marital Satisfaction. *Journal of Family Psychology* 2001, Vol. 15, No. 4, 597-609.
- Fiese, B.H. (2001) Family Matters: A Systems View of Family Effects on Children's Cognitive Health. In. Sternberg, R.J., Grigorenko, E.L., eds., *Environmental effects on cognitive abilities.* Lawrence Erlbaum, Associates, Publishers, London, 2001, 39-58.

- Fiese B. H., Tomcho, T. J., Douglas, M., Josephs, K., Poltrock, S., Baker, T. (2002): A Review of 50 Years of Research on Naturally Occurring Family Routines and Rituals: Cause for Celebration? In.: *Journal of Family Psychology* 2002, Vol. 16, No. 4, 381–390.
- Fiese, B. H., Foley, K.P., Spagnola, M. (2006) Routin and ritual elements in family mealtimes: contexts for child well-being and family identity. *New Directions for Child and Adolescent Development*, Special Issue: Family Mealtime as a Context of Development and Socialization 2006, 111, 67-89.
- Fivush, R., Bohanek, J. G., Duke. M. (2005) The intergenerational self: Subjective perspective and family history. Emory Center for Myth and Ritual in American Life Working Paper No. 44, November, 2005
- Frazer, J.G. (2005) *Az aranyág*. Osiris, Bp. 2005
- Frecska, E., Csökli, Zs., Nagy, A., Kulcsár, Zs. (2004) A terápiás kapcsolat neurofenomenológiai elemzése a rituális gyógyításban. *Neuropsychopharmacologia Hungarica*, VI./3 133-143.
- Friedman, R.S., Weissbrod, S.C., (2004) Attitudes Toward the Continuation of Family Rituals Among Emerging Adults. *Sex Roles*, Vol. 50, No. 3/4, February 2004, 277-284.
- Fukuyama, F. (2000) *A Nagy Szétbomlás*. Európa Könyvkiadó Bp.
- Fulkerson, A. J., Neumark-Sztainer, D., Story, M. (2006) Adolescent and Parent Views of Family Meals. *Journal of the American Dietetic Association*, 2006, 106, 526-532.
- Gergen, K., Gergen, M. M. (2001) A narratívumok és az én mint viszonyrendszer. In.: László, J., Thomka, B. (szerk.) *Narratív pszichológia*. Narratívák 5. Kijárat Kiadó, Bp. 77-120.
- Geertz, C. (2001) *Az értelmezés hatalma*. Osiris Kiadó, Bp.
- Gillis, J.R. (2002) *Our Imagined Families: The Myths and Rituals We Live By*. The Emory Center for Myth and Ritual in American Life Working Paper No. 7, February, 2002
- Goldenberg, H., Goldenberg, I. (2008) *Áttekintés a családról*. *Családterápiás sorozat* 19. Animula, Bp.
- Hankiss, Á. (1980) „Én-ontológiák”. *Az élettörténet mitologikus áthangolása*. In.: Frank, T., Hoppál, M. (szerk.) *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat*. II. kötet Bp. 30-39.
- Hankiss, E. (2005) *Az ezerarcú én*. Osiris, 2005
- Hardy, J., Koltai, M. (2005) *Mesék és mítoszok a családterápiában*. *Családterápiás hírmondó*, 2005/2
- Haugland, M.S.B. (2005) Recurrent Disruptions of Rituals and Routines in Families With Paternal Alcohol Abuse. *Family Relations*, 54, April 2005, 225–241.
- Hernádi, M. (1985) *Ünneplő társadalom*. Kossuth Kiadó, Bp.

- Hézszer, G. (1996) *Miért? Rendszerszemlélet és lelkipogondozói gyakorlat.* Kálvin Kiadó, Bp.
- Hézszer, G. (2003) Rítusok és szimbólumok, a családterápia és vallás közös öröksége. *Interdiszciplináris dialógus egy poligonális kapcsolatról.* Magyar Pszichológiai Szemle, 2003/1. 187-199.
- Hirschman, E. C., LaBarbera, P. A. (1989): *Interpretive Consumer Research: The Meaning of Christmas.* Association of Consumer Research, 136-147.
- Hoppál, M., Niedermüller, P. (1983) Társadalmi értékrend és szimbolikus kommunikáció. In: Hoppál, M., Niedermüller, P. szerk. (1983) *Jelképek – kommunikáció – társadalmi gyakorlat* Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből Bp. 1983, 258-278.
- Huxley, J. (1966) *Ritualization of behavior in animals and man.* In.: *Philosophical Transactions of the Royal Society of London, Series B. Biological Sciences, No. 772.* Vol. 251. 1966, <http://rstb.royalsocietypublishing.org/subscriptions> 249-271.
- Jacobs, P.M., Fiese, H.B., (2007) *Family Mealtime Interactions and Overweight Children with Asthma: Potential for Compounded Risks?* *Journal of Pediatric Psychology*, 2007, 32, (1), 64–68.
- Johnson, H. A., Zabriskie, R. B., Hill, B. (2006) *The Contribution of Couple Leisure Involvement, Leisure Time, and Leisure Satisfaction to Marital Satisfaction.* *Marriage & Family Review*, 2006, 40(1), 69-91.
- Jones, E. (1951) *The significance of Christmas Essays in Applied Psychoanalysis* 2, 212 London: Hogarth Press, 212-224.
- Jorgenson, J., Bochner, A.P. (2004) *Imagining families through stories and rituals.* In.: Vangelisti, A.L. (ed.): *Handbook of family communication.* Lawrence Erlbaum Associates, Publishers London, 513-540.
- Karácsony, A. (1995) *Bevezetés a tudásszociológiába.* Osiris-Századvég, Bp.
- Kasser, T., Sheldon, M.K (2002) *What makes for a merry Christmas.* *Journal of Happiness Studies*, 3: 313–329.
- Keltner, B., Keltner, N. L., Farren, E. (1990) *Family Routines and Conduct Disorders in Adolescent Girls.* *Western Journal of Nursing Research*, 1990, 12 (2), 161-174.
- Kézdi, B. (1996) *Karácsonyi identitás-zavarok.* *Vigilia*, 1996, 12, 941-945.
- Kézdi, B. (1998) *A karácsonyi narratívák természetéről.* *Vigilia*, 1998, 12 897-899.
- Kiser, J.L., Bennett, A. L., Heston, J., Paavola, M. (2005) *Family Ritual and Routine: Comparison of Clinical and Non-Clinical Families.* *Journal of Child and Family Studies*, Vol. 14, No. 3, September 2005, 357–372.

- Kiser, J.L., Bennett, A.L., Brubaker, J.S., (2007) Exploring Neighborhood Ritual and Routine Processes Related To Healthy Adolescent Development. *Children, Youth and Environments* 17(4), 2007 54 – 85.
- Kisgyörgyné, P.D., Tóth, M., Mirnics, Zs., Bagdy, E., Vargha, A. (2006) A Circumplex modell és az OCST-4 (FACES IV) David Olson strukturális családdinamikai modelljének és mérőeljárásának ismertetése. In.: Bagdy, E. , Baktay, Z., Mirnics, Zs. (szerk.) Pár –és családi kapcsolatok vizsgálata. Bölcsész Konzorcium, Bp. (6. fejezet) Honlap: <http://www.webcreator.hu./tankonyv/>, Digitális tankönyv
- Kissné Viszket, M. (2006a): Családi rituálék, múlt-jelen-jövő láncszemei életciklusaink füzérében. In: Bugán, A., (szerk.): A kapcsolati egyensúlyok szerepe az egészséges alkalmazkodásban, Didakt Kiadó, Debrecen
- Kissné Viszket, M. (2006b) Családi rituálék, mint protektív faktorok. In.: Bugán, A., (szerk.): A kapcsolati egyensúlyok szerepe az egészséges alkalmazkodásban, Didakt Kiadó, Debrecen
- Kissné Viszket, M.(2007): Családi rítusok mint protektív tényezők életciklusváltás idején. Doktori értekezés, Debreceni Egyetem
- Koenig Kellas, J. (2005) Family Ties: Communicating Identity Through Jointly Told Family Stories. *Communication Monographs*, Vol. 72, No. 4, December 2005, 365-389.
- Koerner, A., Fitzpatrick, M.A. (2002) Toward a theory of family communication. *Communication Theory*, 12, 70-91.
- Koerner, A., Fitzpatrick, M.A. (2004) Communication in intact families. In: Vangelisti, A.L. (Ed.) *Handbook of family communication*. Mahwah, NJ., Lawrence Erlbaum 177-196.
- Lacher, K. T., Meline, K. P. (1995): *The spirit of Christmas: an ethnographic investigation of the Christmas ritual*. Southwestern Marketing Association. 1995
- Larson, L.W., Gillmann, A.S., Richards, M.H., (1997) Divergent experiences of family leisure: fathers, mothers, and young adolescents. *Journal of family leisure*, 1997, Vol. 29. No. 1, 78-97.
- Larson, W.R., Branscomb, R.K., Wiley, R.A. (2006) Forms and functions of family mealtimes: Multidisciplinary Perspectives. *New Directions for Child and Adolescent Development Special Issue: Family Mealtime as a Context of Development and Socialization*, 2006, 111, 1–15.
- Leach, E.R. (1983) Két tanulmány az idő szimbolikus ábrázolásáról. In. Hoppál, M., Niedermüller, P. szerk., *Jelképek – kommunikáció – társadalmi gyakorlat Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből*. Bp. 137-156.

- Linville, P.W., Carlston, D.E. (2003) Az én és a szociális megismerés. In.: V. Komlósi, A., Nagy J. (szerk.) Énelméletek. Személyiség és egészség. ELTE Eötvös Kiadó, Bp. 94-145.
- Loerzer, S. (1996) Ha a szülők válnak. Park Kiadó, Bp.
- Luhmann, N. (1997) Szerelm – szenvedély. (Az intimitás kódolásáról) József Műhely Kiadó, Bp.
- Markson, S., Fiese, H.B., (2000) Family Rituals as a Protective Factor for Children With Asthma. *Journal of Pediatric Psychology*, 2000, 25, (7) 471-480.
- Markus, H. és Nurius, P.(2003) A lehetséges énképek. In.: V. Komlósi, A., Nagy J. (szerk.) Énelméletek. Személyiség és egészség. ELTE Eötvös Kiadó, Bp. 292-321.
- Markus, H. és Cross, S., (2003) A személyközi én. In.: V. Komlósi, A., Nagy J. (szerk.) Énelméletek. Személyiség és egészség. ELTE Eötvös Kiadó, Bp. 46-92.
- Maróthy, J. (1995) Rítus és ritmus. In.: Kapitány, Á., Kapitány, G. (szerk.) „Jelbeszéd az életünk”. A szimbolizáció története és kutatásának módszerei. Osiris-Századvég, Bp. 80-89.
- Mason, M., Pavia, T. (2006) When the Family System Includes Disability: Adaptation in the Marketplace, Roles and Identity. *Journal of Marketing Management*, 2006, 22, 1009-1030.
- McAdams, D.P., (2001) A történet jelentése az irodalomban és az életben. In.: László, J., Thomka, B. (szerk.) Narratív pszichológia. Narratívák 5. Kijárat Kiadó, Bp. 157-174.
- Minuchin, S. (2006) Családok és családterápia. Animula Kiadó, Bp.
- Moretti, M., Kurimay, T. (2006) Rítusok a terápiában, rítusok az életünkben. *Psychiatria Hungarica*, 2006, 21. évfoly. 2.sz. 108-129.
- Munn, N.D. (1983) Szimbolizmus rituális összefüggésben – a szimbolikus cselekvés nézőpontjai. In. Hoppál, M., Niedermüller, P. (szerk.) Jelképek – kommunikáció – társadalmi gyakorlat. Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből. Bp. 1983, 199-226.
- Ogilvie, D.M. (2003) A nem kívánt én: a személyiségkutatás elhanyagolt változója In.: V. Komlósi, A., Nagy J. (szerk.) Énelméletek. Személyiség és egészség. ELTE Eötvös Kiadó, Bp. 322-335
- Olson, D.H. (2000) Circumplex model of marital and family systems. *Journal of family therapy*, Vol. 22., 2., May 2000, 144-167.
- Olson, D.H., Gorall, D.M. (2003) Circumplex Model of marital and family systems In.: Walsh, F. ed. *Normal family processes*. Guilford, New York 514-547.
- Pataki, F. (1991) Az identitás helyzeti aktualizálódása. In.: *Pszichológia*, 11 (1991), 2, 229-249.

- Pataki, F. (1995) 1. Élettörténet és identitás (új törekvések az én-pszichológiában) In.: Pszichológia, (15), 4, 405-434.
- Pataki, F. (1996) 2. Élettörténet és identitás (új törekvések az én-pszichológiában) In.: Pszichológia, (16), 1, 3-47.
- Pataki, F. (1999) A kollektív narratívumok és a csoportidentitás In.: Kónya, A., Király, I., Bodor, P., Pléh, Cs. (szerk.) Kollektív, társas, társadalmi Akadémiai Kiadó, Bp. 577-581.
- Pataki, F., (2000) Életesemények és identitásképzés In.: Pszichológia, (20), 4, 331-366.
- Pataki, F., (2001) Élettörténet és identitás. Osiris Kiadó, Bp. 2001
- Pataki, F., (2004) Érzelem és identitás. U.M.K. Bp
- Penn, P. (2001) Az „előrecsatolás” technikája: jövőre irányuló kérdések, jövő tervezés. In.: Bíró, S., Komlósi, P. (szerk.) Családtérapiás olvasókönyv. CSTO 1. Animula, Bp. 118-132.
- Péley, B. (1995) A serdülőkori beavatási rítusok szerepe az identitásalakulásban In.: Kapitány, Á., Kapitány, G. (szerk.) „Jelbeszéd az életünk”. A szimbolizáció története és kutatásának módszerei. Osiris-Századvég, Bp. 528-541.
- Péley, B. (2006) A reprezentációk narratív terjedése a családi rendszerben. Lélekelemzés 1:(1), 45-50.
- Péley, B (2007) Személyiség és hagyomány. In: Péley B, Révész Gy (szerk.) Autonomia és identitás. Pécs, Pannon Könyvkiadó, 141-149.
- Pócs, É. (szerk.) (2004) Rítus és ünnep az ezredfordulón. L'Harmattan, Bp.
- Pratt, M.W., Fiese, B.H., (2004) Families, Stories, and the Life Course: An Ecological Context. In. Pratt, M.W., Fiese, B.H., Eds. (2004) Family Stories and the Life Course Across Time and Generations Lawrence Erlbaum Associates, Inc., 2004, 1-24.
- Price, L.L., Arnould, E.J., Curasi, C.F. (2000) Older consumers' disposition of special possessions. Journal of consumer research Vol. 27 September 2000, 179-201.
- Reitzes, C.D., Mutran, E.J., (2006) Grandparent Identity, Intergenerational Family Identity, and Well-Being. Journals of Gerontology, Series B, Psychological Sciences and Social Sciences, 2006, 61(2), 89-98.
- Roberts, J., Ismail Dincer Gunes, D.I., Seward, R.R., (2011) The Impact of Self Esteem, Family Rituals, Religiosity, and Participation in Conforming Activities upon Delinquency: A Comparison of Young Adults in Turkey and the United States. Journal of Comparative Family Studies, 2011, January, 59-76.
- Rook, W. D. (1985) The ritual dimension of consumer behavior. The Journal of Consumer Research, Vol. 12, No. 3, (december, 1985), 251-264.

- Róheim, G. (1984) Primitív kultúrák pszichoanalitikus vizsgálata. Gondolat, Bp.
- Sarbin, R.T. (2001) Az elbeszélés mint a lélektan tő-metafórája. In.: László, J., Thomka, B. (szerk.) Narratív pszichológia. Narratívák 5. Kijarat Kiadó, Bp. 59-76.
- Schmitt, M.T., et al.(2010): Identity moderates the effects of Christmas displays on mood, self-esteem, and inclusion. *Journal of Experimental Social Psychology* Volume 46, Issue 6, November 2010, Pages 1017-1022
- Schuck, A.L., Bucy, E. J.,(1997) Family Rituals: Implications for Early Intervention. *Topics in Early Childhood Special Education*, 1997, Vol. 17. (4), 477-493.
- Sedikides, C. (1995) Central and peripheral self-conceptions are differentially influenced by mood: tests of the differential sensitivity hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1995, Vol. 69. 4, 759-777.
- Sedikides, C. (2006) Hogyan építjük fel önünket? Integratív témák és makacs kérdőjelek. In.: Forgas, J. P., Williams, K.D. (szerk.) *A társas én. Az önmegismerés szociálpszichológiája.* Kairosz Kiadó, Pécs, 421-437.
- Segal, R. (2004). Family routines and rituals: A context for occupational therapy interventions. *American Journal of Occupational Therapy*, 58, 499–508.
- Seltzer, W. (1994): Mi a család? Univerzális mítoszok és terápiás vonatkozásaik, *Család, gyermek, ifjúság* 3 (1994), 16-22.
- Shaw, S.M., Dawson, D. (2001) Purposive Leisure: Examining Parental Discourses on Family Activities. *Leisure Sciences*, 2001, 23, 217-231.
- Sherman, R., Fredman, N. (1989) Strukturális technikák a pár-és családterápiában. MPT, Bp.
- Shimizu, M., Pelham, W. B. (2008) Postponing a Date with the Grim Reaper: Ceremonial Events and Mortality. *Basic and applied social psychology*, 30, 36-45.
- Spagnola, M., Fiese, B.H. (2007) Family routines and rituals. A context for development in the lives of young children. *Infants&Young Children*, Vol. 20., No. 4. 284-299.
- Sperber, D. (2001) A kultúra magyarázata. Osiris, Bp.
- Stern, D., (2004) Az anyaság állapota. Animula, Bp.
- Stern, D., (2002) A csecsemő személyközi világa. Animula, Bp.
- Sullivan, H.S., (1989) Interperszonális elmélet (Részletek). In.: Szakács, F., Kulcsár, Zs., (szerk.) *Személyiséglélektani szöveggyűjtemény II. Elméleti irányzatok.* Tankönyvkiadó, Bp. 140-159.
- Swinton, A.T., Freeman, P.A., Zabriskie, R.B, Fields, P.J. (2008) Nonresident fathers' family leisure patterns during parenting time with their children. *Fathering*, 2008, Vol. 6., No. 3. 205-225.

- Szalay, M. (2004) Tárgyi világ és társadalom. A művészetfogalom kultúraközi összehasonlításban. *Tabula*, 2004, 7, 3-14.
- Szijártó, Zs. (1999) A társadalmi kommunikáció a kultúraelmélet perspektívájából. In.: Béres, I., Horányi, Ö. (szerk.) *Társadalmi kommunikáció*. Osiris, Bp. 264-277.
- Taylor, S.E., Brown, J.D. (2003) Illúzió és jóllét. A lelki egészség a szociálpszichológia szemszögéből. In.: V. Komlói, A., Nagy J. (szerk.) *Énelméletek. Személyiség és egészség*. ELTE Eötvös Kiadó, Bp. 413-446.
- Tajfel, H. (1998) Csoportközi viselkedés, társadalmi összehasonlítás és társadalmi változás. In.: Erős, F (szerk.) *Megismerés, előítélet, identitás*. Új Mandátum Könyvkiadó-Wesley János Lelkészképző Főiskola, Bp. 132-141.
- Thomas-Lepore, C. E., Bohanek, J., Fivush, R., Duke, M. (2004) "Today I...": Ritual and Spontaneous Narratives During Family Dinners. *The Emory Center for Myth and Ritual in American Life, Working Paper, No. 31 April 2004*
- Tóth, M., Vargha, A. (2007) Családtípus és a házastársak személyisége. In.: Bagdy, E. , Mirnics, Zs., Vargha, A. (szerk.) *Egyén, pár, család*. Animula Kiadó, 310-341.
- Tóth, P. (1999) A kommunikáció az evolúció perspektívájából. In.: Béres, I., Horányi, Ö. (szerk.) *Társadalmi kommunikáció*. Osiris, Bp. 193-210.
- Tóth, P. (2007a) Kommunikációs célok és tervek az interakcióban. A kommunikáció szociálpszichológiai aspektusai. in.. Fehér, K. szerk. (2007) *Tanulmányok a társadalmi kommunikáció témaköréből* L'Harmattan Kiadó, 13-31.
- Tóth, P. (2007b) A társas alkalmazkodás egymással versengő alternatívái: az őszinteség és a félrevezetés. A kommunikáció az evolúciós viselkedéstudományok nézőpontjából. In.: Fehér, K. (szerk.) *Tanulmányok a társadalmi kommunikáció témaköréből*. L'Harmattan Kiadó, 32-50.
- Tropp, R.L., Wright, C.S. (2001) Ingroup identification as the inclusion of ingroup into the self. *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol. 27. No. 5. 585-600.
- Turner, C. J. (1998) A társadalmi összehasonlítás és a társadalmi azonosságtudat: a csoportközi viselkedés távlatai. In.: Erős, F (szerk.) *Megismerés, előítélet, identitás*. Új Mandátum Könyvkiadó-Wesley János Lelkészképző Főiskola, Bp. 330-359.
- Turner, V. (1983) Szimbólumtanulmányok. In. Hoppál, M., Niedermüller, P. (szerk.) *Jelképek – kommunikáció – társadalmi gyakorlat* Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Bp. 1983, 173-186.
- Turner, V. (2002) A rituális folyamat – Struktúra és antistruktúra. Osiris Kiadó, Bp.

- Yong, E., Mei, L.Y.C., (2010) Quality family meal times in promoting good social adjustment among adolescents, *Sunway Academic Journal*, 5, 128 – 138.
- Vajda, Zs. (1996) Az identitás külső és belső forrásai In.: Erős, F. (szerk.) *Azonosság és különbözőség*. Scientia Humana, Bp. 8-24.
- Van der Hart, O., Witztum, E., de Voogt, A. (1988) Myths and Rituals: Anthropological Views and Their Application in Strategic Family Therapy. In.: Anderson, S. A., Bagarozzi, D. A. (eds.) *Family Myths: Psychotherapy Implications*, The Haworth Press, New York, 57-79.
- Vargha, A., Tóth, M. (2007) Az Olson-féle családteszt magyar adaptációja. In.: Bagdy, E., Mirnics, Zs., Vargha, A. (szerk.) *Egyén, pár, család*. Animula Kiadó, 288-309.
- Vasilewski, J.S. (1983) Élet és halál. Adalékok a szimbolikus nyelvhasználathoz. In. Hoppál, M., Niedermüller, P. szerk. (1983) *Jelképek – kommunikáció – társadalmi gyakorlat Válogatott tanulmányok a szimbolikus antropológia köréből* Bp. 1983, 227-232.
- Verebélyi Kincső (2009) Átmenetek - rítusok. In.: Lajos, K., Tapodi, Zs. (szerk.) *A hagyomány burkai: tanulmányok Balázs Lajos 70. születésnapjára, 2009, 77-92*. Kolozsvár, Kri-za János Néprajzi Társ.
- Viere, G. M. (2001) Examining Family Rituals. *The Family Journal*, 9. 3, 285-288.
- Werner, M.C., Peterson-Lewis, S., Brown, B.B. (1989): Inferences about homeowners' sociability: impact of Christmas decorations and other cues. *Journal of Environmental Psychology* 1989, 9, 279-296.
- Wolin, S. J., Bennett, L. (1988) Családi rituálék. In: Illyés, S-Ritoók, P.-né (szerk.) *A nevelési és pályaválasztási tanácsadás pszichológiája III*. 813-853. Bp. 1988
- Wright, S.C., Aron, A., Brokk, S., Tropp, L.R., (2006): Hogyan teszünk más embereket és csoportokat énünk részévé? Énkiterjesztés és csoportközi viszonyok. In.: Forgas, J. P., Williams, K.D. (szerk.) *A társas én. Az önmegismerés szociálpszichológiája*. Kairosz Kiadó, Pécs 396-420.
- Zabriskie, B.R., McCormick, P.B.(2001) The Influences of Family Leisure Patterns on Perceptions of Family Functioning. *Family Relations*, Vol. 50, No. 3, (Jul., 2001), 281-289.
- Zabriskie, B.R., McCormick, P.B. (2003) Parent and child perspectives of family leisure involvement and satisfaction with family life. *Journal of Leisure Research*, 35(2), 163-189.

1. sz. melléklet

Családtípusok a ko-orientációs stratégiák mentén

		Dialógus orientáció	
		Erős	Gyenge
Konformitás orientáció	Erős	megegyezésem	védő
	gyenge	pluralisztikus	Laissez-faire

2. sz. melléklet

Az egymással szemben álló késztetések és az én-reprezentáció szintjei (Forgas, Williams, szerk. 2006, 311. o.)

Én szintje	Motivációs pólus	
	Elkülönülés	Asszimiláció
Személyes	Kivételesség	Hasonlóság
Kapcsolati	Autonómia	Intimitás/kölcsönös függés
Kollektív	Elkülöníthetőség	Beolvadás/valahova tartozás

ADATLAP

Válaszadó azonosító (3 számjegy) :

Dátum: _____

Életkor: ____

Kérjük, hogy a válaszok mellett lévő vonalra írt X jellel jelölje a megfelelő adatokat!

Nem: Férfi__ Nő__

Legmagasabb iskolai végzettség:

a) __ általános iskola	d) __ főiskolai, egyetemi diploma
b) __ szakmunkásképző, szakiskola	e) __ doktorátus
c) __ érettségi	

Anyagi helyzet:

Melyik szintre helyezné családjának anyagi helyzetét egy kilencfokú skálán, ha az 1 jelzi a legszegényebbeket, a 9 a leggazdagabbak körét? (Kérjük karikázza be választát!)

1 2 3 4 5 6 7 8 9

Jelenlegi kapcsolati státusz:

a) __ egyedülálló, sosem volt házas	f) __ élettársi viszony, első tartós együttélésben
b) __ egyedülálló, elvált	
c) __ egyedülálló, özvegy	g) __ élettársi viszony, nem első tartós együttélésben
d) __ házas, első házasságban	h) __ különélés (válás nélkül)
e) __ házas, nem első házasságban	

Jelenlegi életkörülmények:

a) __ egyedül él	d) __ másokkal él
b) __ szülőkkel él	e) __ gyerek(ek)kel él
c) __ partnerrel él	f) __ partnerrel és gyerek(ek)kel él

Az alábbi kérdések a jelenlegi családra vonatkoznak. Ha jelenleg nem él családban, a származási családra.

Családszerkezet:

a) __ Két szülő (biológiai szülők)	d) __ Két szülő (azonos nemű nevelőszülő)
b) __ Két szülő (nevelőszülő)	
c) __ Két szülő (örökbefogadó)	e) __ Egy szülő

Családtagság:

a) __ Apa	d) __ Második gyerek
b) __ Anya	e) __ Harmadik gyerek
c) __ Első gyerek	f) __ Negyedik vagy további gyerek

A gyermekek száma és életkora a családban:

Kérjük az életkor(oka)t növekvő sorrendben írja a gyermekek száma mellé, a zárójelben lévő vonalakra!

a) __ Nincs	
b) __ Egy (__)	
c) __ Kettő (__ __)	
d) __ Három (__ __ __)	
e) __ Négy (__ __ __ __)	
f) __ Öt (__ __ __ __ __)	
g) __ Hat vagy több	

Vallásosnak tekintí-e önmagát?

a) __ Igen	b) __ Nem

Családi szokások kérdőíve

A következő oldalakon a különféle családi szokások és hagyományok leírásai láthatók. Minden egyes család meglehetősen különböző szokásokat és tradíciókat követ. Bizonyos családokban a szokások és hagyományok nagyon fontosak, míg más családokban esetlegesebbek.

Minden lap tetején egy családi alkalom megnevezését találja. Gondolja át, hogy a családjára mennyire jellemzőek ezek az események, vagy hogy a családja mennyire vesz részt ezeken az alkalmon! Olvassa el a két állítást, és válassza ki azt, amelyik a legjellemzőbb a családjára. Miután kiválasztotta azt az állítást, amelyik a legjellemzőbb a családjára, döntse el, hogy ez az állítás teljes mértékben igaz, vagy részben igaz. Karikázza be azt a betűt, amelyik legjobb leírását adja a családjában zajló eseménynek.

Amikor a családjára gondol, gondoljon önmagára, a házastársára, gyermekeire / a szüleire és a testvéreire. Bizonyos együttléteken talán részt vesznek más családtagok is, mint például a nagyszülők, nagynénik, nagybácsik és az unokatestvérek. Azonban próbáljon úgy válaszolni a kérdésre, ahogy azok a szűkebb családjára leginkább vonatkoztathatók.

Egyetlen állításnál sincsenek jó és rossz válaszok, így arra kérem, próbálja kiválasztani azt az állítást, amelyik a legteljesebb mértékben írja le az Ön családját.

Példa:

A mi családunkra					A mi családunkra	
Teljesen igaz	Részben igaz				Részben igaz	Teljesen igaz
A	B	1. Bizonyos családokban egy valaki szokott mosogatni.	DE	Más családokban mindenki szokott mosogatni.	C	D
A	B	2. Bizonyos családokban kevésbé megtervezett a reggelizés.	DE	Más családokban sok tervezés van a reggeli körül.	C	D

Emlékeztető:

1. Olvassa el mindkét állítást, és azután válassza ki azt, amelyik inkább jellemző a családjára!
2. Döntse el, hogy az állítás teljes mértékben igaz, vagy részben igaz a családjára!
3. Karikázza be azt a betűt, amelyik leginkább leírja a családját!
4. Csak egy betűt karikázzon be soronként (A, B, C vagy D)!

Ebéd, vacsora
Gondoljon egy tipikus étkezésre a családjában!

A mi családunkra					A mi családunkra	
Teljesen igaz	Részen igaz		DE		Részen igaz	Teljesen igaz
A	B	1. Bizonyos családok rendszeresen együtt esznek	DE	Más családok ritkán esznek együtt	C	D
A	B	2. Bizonyos családokban mindenkinek meghatározott szerepe és teendője van az étkezéskor	DE	Más családokban az, hogy ki minnek mi a szerepe az étkezéskor, mindig attól függ, hogy mire van éppen szükség.	C	D
A	B	3. Bizonyos családokban az étkezés időpontja rugalmas. Mindenki akkor eszik, amikor éppen van rá ideje	DE	Más családokban az étkezés előre meghatározott időben történik, az étkezés minden nap azonos időben van	C	D
A	B	4. Bizonyos családokban mindenkitől elvárt, hogy otthon legyen az étkezés idejére	DE	Más családokban nem lehet tudni, ki lesz otthon az étkezés idejére	C	D
A	B	5. Bizonyos családokban a családtagok nagy jelentőséget tulajdonítanak az együttétkezésnek	DE	Más családokban nem olyan fontos, hogy a családtagok együtt étkezzenek	C	D
A	B	6. Bizonyos családokban az étkezés csupán az élelemhez jutást jelenti	DE	Más családokban az étkezés ideje több mint pusztán táplálkozás, speciális jelentéssel bír	C	D
A	B	7. Bizonyos családokban az étkezés menete nagyjából azonos marad az évek során	DE	Más családokban az étkezés rendje változik az évek során.	C	D
A	B	8. Bizonyos családokban kevésbé megtervezett az étkezés ideje	DE	Más családokban az étkezés ideje előre megtervezett	C	D

Hétvége Gondoljon egy jellegzetes hétvégére, amit családjával töltött!						
A mi családunkra					A mi családunkra	
Teljesen igaz	Részben igaz				Részben igaz	Teljesen igaz
A	B	1. Bizonyos családok ritkán töltik együtt a hétvégét	DE	Más családok rendszeresen együtt töltik a hétvégét	C	D
A	B	2. Bizonyos családokban mindenkinek meghatározott teendője van a hétvégén	DE	Más családokban nincsenek kijelölt feladatok a hétvégén	C	D
A	B	3. Bizonyos családokban előírt munkák és rendszeres programok vannak a hétvégén	DE	Más családokban nincsenek előírt munkák vagy események a hétvégén	C	D
A	B	4. Bizonyos családokban mindenkitől elvárt, hogy elmenjen a hétvégi programokra	DE	Más családokban az emberek többnyire úgy jönnek és mennek, ahogy kedvükre van	C	D
A	B	5. Bizonyos családokban a hétvégék elég lazák, nem kapcsolódik hozzájuk speciális érzélem	DE	Más családokban erős érzelmek kötődnek ahhoz, hogy együtt töltsék a hétvégét, mint egy család	C	D
A	B	6. Bizonyos családokban a hétvégi programokon való együttlét különleges élményt jelent	DE	Más családokban a hétvégi programoknak nincs különösebb jelentősége a családtagok számára	C	D
A	B	7. Bizonyos családokban a hétvégi események könnyen változnak az évek során	DE	Más családokban a hétvégi események egészen hasonlóak maradnak az évek során	C	D
A	B	8. Bizonyos családokban több a tervezés és megbeszélés a hétvégék körül	DE	Más családokban a hétvégével kapcsolatban nagyon kevés a tervezés és megbeszélés	C	D

Nyaralás

Gondoljon egy tipikus nyaralásra, amit a családjával töltött együtt!

<u>A mi családjunkra</u>					<u>A mi családjunkra</u>	
Teljesen igaz	Részben igaz				Részben igaz	Teljesen igaz
A	B	1. Bizonyos családok rendszeresen együtt nyaralnak	DE	Más családok ritkán nyaralnak együtt	C	D
A	B	2. Bizonyos családokban mindenkinek van saját teendője vagy feladata a nyaralás során	DE	Más családokban a családtagok azt teszik, ami éppen szükséges, és a teendőket felváltva végzik	C	D
A	B	3. Bizonyos családokban a nyaralás mindig másképp zajlik, nincsenek rutinszerű események	DE	Más családokban vannak rutinszerű alkalmak a nyaralásokban	C	D
A	B	4. Bizonyos családokban nem probléma, ha egy családtag elhatározza, hogy nem megy el nyaralni	DE	Más családokban mindenkitől elvárt, hogy elmenjen a közös nyaralásra	C	D
A	B	5. Bizonyos családokban a családtagok úgy érzik, hogy a nyaralás fontos családi esemény	DE	Más családokban a családi nyaralást könnyedebben veszik, senki nem foglalkozik vele sokat	C	D
A	B	6. Bizonyos családokban a nyaralás csupán a pihenés ideje, vagy az elmaradások behozatala a munkában	DE	Más családokban a családi nyaralás több mint egy utazás, ez a családi együttlét ideje	C	D
A	B	7. Bizonyos családokban történetek és hagyományok kötődnek a „Családi Nyaralásokhoz”	DE	Más családokban a családi nyaralások ötletszerűbbek és többet változnak egyik évről a másikra	C	D
A	B	8. Bizonyos családokban kevésbé tervezettek a nyaralások, a család csak úgy útnak indul	DE	Más családokban sok tervezés és megbeszélés előzi meg a nyaralásokat	C	D

Ünnepek az év során

Gondoljon a minden évben ismétlődő családi ünnepekre! Néhány példa erre a születésnap, a családi évfordulók, és talán az utolsó tanítási nap.

<u>A mi családunkra</u>					<u>A mi családunkra</u>	
Teljesen igaz	Részben igaz				Részben igaz	Teljesen igaz
A	B	1. Bizonyos családokban számos évente visszatérő ünnep van	DE	Más családoknak kevés ünnepük van, vagy ritkán tartják meg ezeket	C	D
A	B	2. Bizonyos családokban a tagoknak nincsenek kijelölt szerepük és feladatuk az egyes ünnepeken	DE	Más családokban mindenkinek meghatározott feladata van, amit az ünnep során tennie kell	C	D
A	B	3. Bizonyos családokban az ünnepek nem kötött rend szerint folynak, nehéz lenne megmondani, hogy mi fog történni	DE	Más családokban ezek az ünnepek meglehetősen kiszámíthatóak, mindenki tudja, mi várható	C	D
A	B	4. Bizonyos családokban mindenkitől elvárt, hogy ott legyen az ünneplésen	DE	Más családokban az évről évre megtartott ünnepek célja nem feltétlenül az, hogy minden családtag együtt legyen	C	D
A	B	5. Bizonyos családokban erős érzelmek kapcsolódnak a születésnapokhoz vagy más ünnepekhez	DE	Más családokban az évről évre megtartott ünnepek lazábbak, az emberek nem vonódnak be érzelmileg	C	D
A	B	6. Bizonyos családokban a születésnapok és az évfordulók fontos mérföldkövek, külön figyelemmel, sajátosan kerülnek megünneplésre	DE	Más családokban nincsen nagy felhajtás a születésnap és az évfordulók körül, a családtagok talán ünnepelnek, de nincs semmi extra	C	D
A	B	7. Bizonyos családokban a születésnapok és évfordulók megünneplése változik az évek során	DE	Más családokban hagyományos módon zajlanak a születésnapok és évfordulók, igazán sokat nem változnak	C	D
A	B	8. Bizonyos családokban sok tervezés és megbeszélés övezi ezeket az ünnepeket	DE	Más családokban kevés tervezés és megvitatás övezi ezeket az ünnepeket	C	D

Különleges alkalmak, ünnepek

Gondoljon bizonyos különleges ünnepekre, amik családjában történnek, olyan ünnepekre, amelyek sok családban megvannak vallásra vagy kulturális hovatartozásra való tekintet nélkül! Néhány példa erre az esküvő, a ballagás és bizonyos családi összejövetelek.

<u>A mi családunkra</u>			<u>A mi családunkra</u>			
Teljesen igaz	Részben igaz		Részben igaz	Teljesen igaz		
A	B	1. Bizonyos családokban ritkák a különleges ünnepek	DE	Más családokban számos különleges ünnep van	C	D
A	B	2. Bizonyos családokban nincsenek meghatározott feladatok vagy szerepek, amiket tenni kell a különleges ünnep alatt	DE	Más családokban a résztvevőknek meghatározott feladataik vagy szerepeik vannak a különleges ünnepen	C	D
A	B	3. Bizonyos családokban kötött menete van az eseményeknek, mindenki tudja, mi fog történni	DE	Más családokban ezek az alkalmak nem rutinszerűek, minden alkalom más	C	D
A	B	4. Bizonyos családokban nehéz megmondani, ki lesz jelen, aki tud, jön	DE	Más családokban mindenkitől elvárt, hogy részt vegyen az ünnepen	C	D
A	B	5. Bizonyos családokban ezek a különleges alkalmak nagy érzelmekkel teltek	DE	Más családokban ezek körül az alkalmak körül nincs nagy felhajtás, nincsenek nagy érzelmek	C	D
A	B	6. Bizonyos családokban a különleges ünnepeknek mély jelentésük van a család számára	DE	Más családokban a különleges ünnepek ugyanolyanok, mint bármilyen más alkalom	C	D
A	B	7. Bizonyos családokban a különleges alkalmak változnak az évek során	DE	Más családokban a különleges alkalmak hagyományosak és valószínűleg generációkon keresztül vivődnek tovább	C	D
A	B	8. Bizonyos családokban sok tervezés és megvitatás előzi meg ezeket az eseményeket	DE	Más családokban kevésbé tervezettek és megvitatottak ezek az események	C	D

Évente ismétlődő vallási ill. vallási eredetű ünnepek

Gondoljon arra, hogyan ünnepli meg a családja az olyan vallási ünnepeket, mint például a karácsonyt, a húsvétot, vagy a hanukát...

<u>A mi családunkra</u>			<u>A mi családunkra</u>			
Teljesen igaz	Részben igaz		Részben igaz	Teljesen igaz		
A	B	1. Bizonyos családok kevésbé tartják meg ezeket a vallási ünnepeket	DE	Más családok rendszeresen megtartják ezeket a vallási ünnepeket	C	D
A	B	2. Bizonyos családokban nincsenek rögzített feladatok és szerepek, a családtagok azt teszik, amit tenni tudnak a vallási ünnep alatt	DE	Más családokban mindenkinek van valamilyen meghatározott feladata és szerepe, amit tesz a vallási ünnep alatt	C	D
A	B	3. Bizonyos családokban rögzített menete van az ünnepi eseményeknek, mindenki tudja, mi várható	DE	Más családokban kevésbé szabályozottak a vallási ünnepek, az események évről évre változnak	C	D
A	B	4. Bizonyos családokban mindenkitől elvárt, hogy ott legyen a vallási ünnepen	DE	Más családokban nehéz megmondani, kik gyűlnek össze, aki tud jön	C	D
A	B	5. Bizonyos családokban a vallási ünnepek lazábbak, nincsenek túl erős érzelmek alatta	DE	Más családokban a vallási ünnepek érzelmekkel telve folynak	C	D
A	B	6. Bizonyos családokban a vallási ünnepek speciális és fontos jelentéssel bírnak a család számára	DE	Más családokban a vallási ünnep nem több mint egy szabadnap a sok közül	C	D
A	B	7. Bizonyos családokban a vallási ünnepek hagyományokhoz kötöttek, az események generációkon át adódnak tovább	DE	Más családokban a vallási ünnepek könnyen változnak az évek során	C	D
A	B	8. Bizonyos családokban ezek az alkalmak kevésbé megtervezettek és megvitatottak	DE	Más családokban ezeket az alkalmakat sok tervezés és megbeszélés előzi meg	C	D

Kulturális és nemzeti hagyományok

Gondoljon néhány kulturális és nemzeti hagyományra, amit családja megtart! Néhány példa erre a lakodalom, bizonyos alkalmakkor nemzeti ételek készítése, vagy ahogy eltemetjük halottainkat.

A mi családunkra					A mi családunkra	
Teljesen igaz	Részben igaz				Részben igaz	Teljesen igaz
A	B	1. Bizonyos családok megtartják a kulturális hagyományokat	DE	Más családok ritkán tartják meg a kulturális hagyományokat	C	D
A	B	2. Bizonyos családokban rögzített feladatai vannak a családtagoknak ezek alatt az események alatt	DE	Más családokban nincsenek rögzített feladatok ezek alatt az események alatt	C	D
A	B	3. Bizonyos családokban rugalmas, hogy hogyan tartják meg ezeket az eseményeket	DE	Más családokban rögzített az események sora, mindenki tudja mi várható ezeken az alkalmakon	C	D
A	B	4. Bizonyos családokban mindenkitől elvárt, hogy ott legyen ezeken az alkalmakon	DE	Más családokban esetleg csak néhány családtag vesz részt, hogy képviselje a családot	C	D
A	B	5. Bizonyos családokban ezek az események nagy érzelmekkel teltettek, a családtagok erős érzelmeket tapasztalnak meg	DE	Más családokban ezek lazább alkalmak, a családtagok kevesebb érzelmi bevonódással vesznek részt ezeken az alkalmakon	C	D
A	B	6. Bizonyos családokban ezek az események nem bírnak különleges jelentéssel a családtagok számára	DE	Más családokban ezek az események speciális jelentéssel bírnak és fontosak	C	D
A	B	7. Bizonyos családokban ezek az események hasonlóak maradnak generációkon át	DE	Más családokban ezek az események rugalmasak, és változnak az évek során	C	D
A	B	8. Bizonyos családokban ezek az események kevésbé tervezettek a családtagok szempontjából, a részletek megszervezését egy családon kívüli személyre bízzák	DE	Más családokban ezek az események megtervezettek és megvitatottak a családtagok között	C	D

5. sz. melléklet

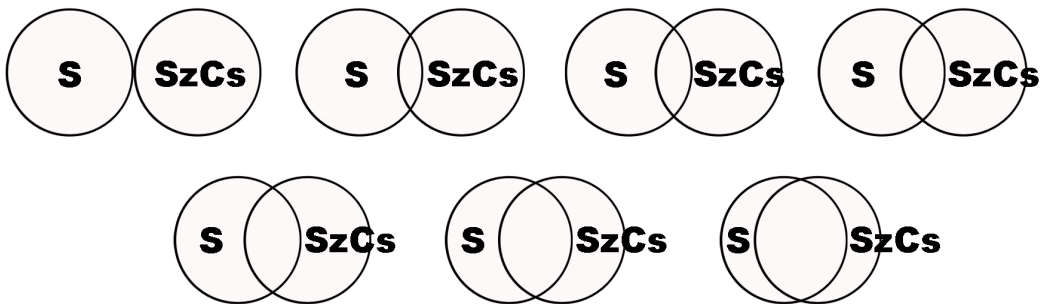
„Saját csoport beépítése az én-be” – skála

A családi élet különböző területeivel kapcsolatos kérdések (Családi Szokások Kérdőíve; OCST-kérdőív) végiggondolását követően arra kérjük, hogy próbálja meg az alábbi ábrák segítségével érzékeltetni a származási (eredeti) családjával és a jelenlegi, alapított családjával való azonosulásának szintjét. Kérjük a válasz kialakítása során ne egy-egy családtaggal való kapcsolatára, hanem a teljes családjára, mint csoportra és családjának jellemző vonásaira gondoljon.

A.

Kérjük, karikázza be azt a körpárt, amelyik érzése szerint legjobban jelképezi az ön származási (eredeti) családjával való azonosulásának szintjét.

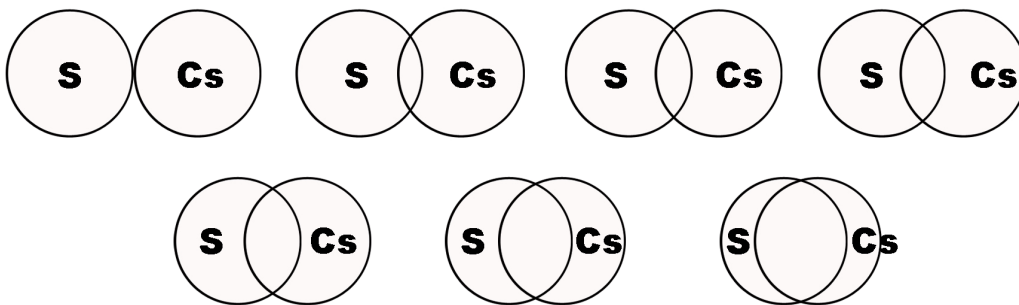
Az S saját magát, a SzCs az ön származási családját jelenti.

B.

Kérjük, most karikázza be azt a körpárt, amelyik érzése szerint legjobban jelképezi a felnőtt korban alapított, jelenlegi családjával való azonosulásának szintjét.

Az S saját magát, a Cs az ön jelenlegi családját jelenti.

6. sz. melléklet

Olson-féle Családteszt kérdőív-mintája

FACES IV. kérdőív

Válaszadó azonosító (3 számjegy) :

Útmutatás a kérdőív kitöltéséhez:

1. A kérdőívben a családi élet és a családi kapcsolatok egyes területeire vonatkozó kérdések szerepelnek.

Amikor a családjára gondol, gondoljon önmagára, házastársára/élettársára, gyermekeire, a szüleiére és a testvéreire. Azonban próbáljon úgy válaszolni a kérdésre, ahogy azok a szűkebb – első sorban az együtt élő családtagjai által alkotott - családjára leginkább vonatkoztathatók.

Egyetlen állításnál sincsenek jó és rossz válaszok, így arra kérem, próbálja kiválasztani azt az állítást, amelyik a legteljesebb mértékben írja le az Ön családját.

2. Ha két felnőtt családtag is kitölti a kérdőívet, kérjük, hogy egymástól függetlenül dolgozzanak, ne beszéljék meg a válaszaikat mindaddig, amíg el nem készültek.

3. Az 1.-52. sorszámú kérdéseknél azt kell eldöntenie, hogy az adott állítás mennyire jellemző az Ön családjára, és 5 válaszlehetőség közül kell egyet kiválasztania:

1	2	3	4	5
EGYÁLTALÁN NEM jellemző a családjunkra	KEVÉSSÉ jellemző a családjunkra	NÉMILEG jellemző a családjunkra	ÁLTALÁBAN jellemző a családjunkra	NAGYON jellemző a családjunkra

Az 53.- 62. kérdéseknél pedig arra kell válaszolni, hogy a családi élet adott területével milyen mértékben elégedett. Itt a következő válaszlehetőségek lesznek:

1	2	3	4	5
Nagyon elégedetlen vagyok...	Némileg elégedetlen vagyok...	Általában elégedett vagyok...	Nagyon elégedett vagyok...	Tökéletesen elégedett vagyok...

4. A kérdőív kitöltése során a FACES IV. Válaszlapot helyezze a kérdőív mellé. Kérjük, hogy kérdésenként haladva, írja be a megfelelőnek tartott válasz számát (1,2,3,4 vagy 5) a Válaszlap megfelelő sorszáma melletti vonalra.

(A válaszlapon az első válaszoszlop sorainak végén lévő A-B-C-D-E-F betűvel jelzett részek mellett lévő vonalra Önnek semmit sem kell írnia!)

FACES IV. kérdőív

1	2	3	4	5
EGYÁLTALÁN NEM jellemző a családonkra	KEVÉSSE jellemző a családonkra	NÉMILEG jellemző a családonkra	ÁLTALÁBAN jellemző a családonkra	NAGYON jellemző a családonkra

1. A családtagok részesei egymás életének.
2. Családonk nyitott az új probléma-megoldási lehetőségekre.
3. Jobban kijövünk másokkal, mint a saját családonkkal.
4. Túl sok időt töltünk együtt.
5. A családi szabályok megszegése komoly következményekkel jár.
6. Folyton felfordulás van a családonkban.

7. A családtagok közel állnak egymáshoz.
8. A szülők előre megbeszélik gyerekeikkel fontos döntéseiket.
9. Úgy tűnik, a családtagok kerülnek egymással a kapcsolatot, amikor otthon vannak.
10. A családtagok úgy érzik, hogy a szabadidejük nagy részét együtt kell tölteniük.
11. Súlyos következményei vannak, ha egy családtag valamit rosszul csinál.
12. Több szabályra volna szükség a családonkban.

13. A családtagok számíthatnak egymásra a nehéz időkben.
14. A gyerekeknek van beleszólásuk a rájuk vonatkozó szabályok kialakításába.
15. A családtagok közelebb érzik magukat másokhoz, mint egymáshoz.
16. A családtagok túlságosan függenek egymástól.
17. Ebben a családban majdnem mindenre van kész szabály.
18. A családonkban semmi sincs rendesen megcsinálva.

19. A családtagok személyes döntéseiket is megbeszélik egymással.
20. A problémák megoldásakor nálunk a gyerekek javaslata is számít.
21. Nálunk a családtagok magukra maradnak a problémáikkal.
22. A családtagoknak alig van igényük családon kívüli baráti kapcsolatokra.
23. A családonkban nehéz változtatni a szabályokon.
24. Tisztázatlan ki miért felelős a családban.

25. A családtagok szívesen vannak együtt.
26. Az otthoni tennivalókból mindenki kiveszi a részét.
27. Ez a család semmit sem csinál együtt.
28. Úgy érezzük, hogy szinte össze vagyunk nőve.
29. Ha egyszer egy családtagot kijelöltek egy feladatra, kevés az esély a változtatásra.
30. Ebben a családban senki sem tartja kézben a dolgokat.

1	2	3	4	5
EGYÁLTALÁN NEM jellemző a családonkra	KEVÉSSÉ jellemző a családonkra	NÉMILEG jellemző a családonkra	ÁLTALÁBAN jellemző a családonkra	NAGYON jellemző a családonkra

31. Mindenkinek van saját elfoglaltsága, mégis részt veszünk a közös tevékenységekben is.
32. A családtagok együtt alakítják a szabályokat.
33. A családtagok kevéssé függenek egymástól.
34. Neheztelünk arra, aki családon kívüli dolgokkal foglalkozik.
35. Fontos a családi szabályok betartása.
36. Ebben a családban mindenki hanyagolja a kötelességeit.

37. Összetartunk, mégis mindenkinek megvan a saját élete.
38. Ha probléma merül fel, együtt keressük a megoldást.
39. A családtagok keveset tudnak egymás barátairól.
40. A családtagoknak lelkiismeret furdalást okoz, ha családon kívüli időtöltést terveznek.
41. A családtagok kötelességüknek érzik, hogy kövessék a család döntéseit.
42. Nehéz megmondani, ki nálunk a család feje.

43. A családtagok elégedettek a családon belüli kommunikációval.
44. A családtagok figyelmesen végighallgatják egymást.
45. A családtagok kimutatják egymás iránti érzéseiket.
46. A családtagok képesek kérni egymástól, ha szükségük van valamire.
47. A családtagok képesek nyugodtan megbeszélni egymással a problémáikat.
48. A családtagok megosztják egymással gondolataikat, ötleteiket, elképzeléseiket.
49. A családtagok a kérdéseikre őszinte választ kapnak.
50. A családtagok igyekeznek megérteni egymás érzéseit.
51. Dühükben a család tagjai néha negatív dolgokat mondanak egymásról.
52. A családtagok valódi érzéseiket mutatják egymásnak.

1	2	3	4	5
Nagyon elégedetlen vagyok...	Némileg elégedetlen vagyok...	Általában elégedett vagyok...	Nagyon elégedett vagyok...	Tökéletesen elégedett vagyok...

53. ...a családtagok közötti összetartással.
54. ...azzal, ahogy a család képes kezelni a stressz-helyzeteket.
55. ...azzal, amennyire a család képes rugalmasnak lenni.
56. ...azzal, ahogy a családtagok képesek megosztani egymással a pozitív élményeket.
57. ...a családtagok közötti kommunikáció minőségével.
58. ...a család konfliktusmegoldó képességével.
59. ...a családként együtt töltött idő mennyiségével.
60. ...a problémák megvitatásának módjával.
61. ...a kritika méltányosságával (igazságosságával) a családban.
62. ...azzal, ahogy a családtagok törődnek egymással.

Köszönjük az együttműködést!

FACES IV. Válaszlap

1	2	3	4	5
EGYÁLTALÁN NEM jellemző a családukra	KEVÉSSÉ jellemző a családukra	NÉMILEG jellemző a családukra	ÁLTALÁBAN jellemző a családukra	NAGYON jellemző a családukra

1. ___	7. ___	13. ___	19. ___	25. ___	31. ___	37. ___	A. ___
2. ___	8. ___	14. ___	20. ___	26. ___	32. ___	38. ___	B. ___
3. ___	9. ___	15. ___	21. ___	27. ___	33. ___	39. ___	C. ___
4. ___	10. ___	16. ___	22. ___	28. ___	34. ___	40. ___	D. ___
5. ___	11. ___	17. ___	23. ___	29. ___	35. ___	41. ___	E. ___
6. ___	12. ___	18. ___	24. ___	30. ___	36. ___	42. ___	F. ___
-

1	2	3	4	5
EGYÁLTALÁN NEM jellemző a családukra	KEVÉSSÉ jellemző a családukra	NÉMILEG jellemző a családukra	ÁLTALÁBAN jellemző a családukra	NAGYON jellemző a családukra

43. ___	44. ___	45. ___	46. ___	47. ___	48. ___	49. ___
50. ___	51. ___	52. ___				

1	2	3	4	5
Nagyon elégedetlen vagyok...	Némileg elégedetlen vagyok...	Általában elégedett vagyok...	Nagyon elégedett vagyok...	Tökéletesen elégedett vagyok...

53. ___	54. ___	55. ___	56. ___	57. ___	58. ___	59. ___
60. ___	61. ___	62. ___				

Köszönjük az együttműködést!

7. sz. melléklet

Családi rituálé alkalmak válaszmintázata a teljes mintában (Bonferroni-féle páros összehasonlítás)

Pairwise Comparisons

Measure: MEASURE_1

(I) alkalom	(J) alkalom	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig. ^a	95% Confidence Interval for Difference ^a	
					Lower Bound	Upper Bound
1	2	,143	,260	1,000	-,654	,940
	3	-1,348 [*]	,296	,000	-2,257	-,440
	4	-2,949 [*]	,322	,000	-3,935	-1,962
	5	-,744	,325	,481	-1,741	,253
	6	-1,816 [*]	,409	,000	-3,068	-,563
	7	,010	,381	1,000	-1,157	1,178
2	1	-,143	,260	1,000	-,940	,654
	3	-1,491 [*]	,230	,000	-2,195	-,788
	4	-3,092 [*]	,252	,000	-3,866	-2,318
	5	-,887 [*]	,246	,008	-1,642	-,132
	6	-1,959 [*]	,363	,000	-3,070	-,848
	7	-,133	,330	1,000	-1,143	,877
3	1	1,348 [*]	,296	,000	,440	2,257
	2	1,491 [*]	,230	,000	,788	2,195
	4	-1,601 [*]	,247	,000	-2,357	-,845
	5	,604	,278	,642	-,248	1,456
	6	-,468	,361	1,000	-1,574	,639
	7	1,358 [*]	,352	,003	,281	2,436
4	1	2,949 [*]	,322	,000	1,962	3,935
	2	3,092 [*]	,252	,000	2,318	3,866
	3	1,601 [*]	,247	,000	,845	2,357
	5	2,205 [*]	,205	,000	1,577	2,832
	6	1,133 [*]	,298	,004	,221	2,045
	7	2,959 [*]	,327	,000	1,958	3,960
5	1	,744	,325	,481	-,253	1,741
	2	,887 [*]	,246	,008	,132	1,642
	3	-,604	,278	,642	-1,456	,248
	4	-2,205 [*]	,205	,000	-2,832	-1,577
	6	-1,072 [*]	,281	,003	-1,932	-,212
	7	,754	,309	,323	-,194	1,703
6	1	1,816 [*]	,409	,000	,563	3,068
	2	1,959 [*]	,363	,000	,848	3,070
	3	,468	,361	1,000	-,639	1,574

	4	-1,133*	,298	,004	-2,045	-,221
	5	1,072*	,281	,003	,212	1,932
	7	1,826*	,314	,000	,864	2,788
7	1	-,010	,381	1,000	-1,178	1,157
	2	,133	,330	1,000	-,877	1,143
	3	-1,358*	,352	,003	-2,436	-,281
	4	-2,959*	,327	,000	-3,960	-1,958
	5	-,754	,309	,323	-1,703	,194
	6	-1,826*	,314	,000	-2,788	-,864

Based on estimated marginal means

a. Adjustment for multiple comparisons: Bonferroni.

*. The mean difference is significant at the ,05 level.

8. sz. melléklet

<i>Családi rituálé alkalmak összehasonlítása a rituálé dimenziók mentén (n=293)</i>	
Családi rituálé dimenziók	Statisztikai eredmény
1. gyakoriság	F(6,1752) = 61,5 p<0,01
2. szerepek kijelöltsége	F(6,1752) = 15,6 p<0,01
3. rutin, rendszeresség	F(6,1752) = 23,8 p<0,01
4. részvétel	F(6,1752) = 44,4 p<0,01
5. érzelem	F(6,1752) = 39,1 p<0,01
6. szimbolikus jelentőség	F(6,1752) = 18,8 p<0,01
7. folytonosság	F(6,1752) = 29,4 p<0,01
8. tudatosság, szándékoltság	F(6,1752) = 27,3 p<0,01

9. sz. melléklet

Egyes rituálé alkalmak jelentés-faktorainak válaszmintázata a teljes mintában (Bonferroni-féle páros összehasonlítás)

Pairwise Comparisons

Measure: MEASURE_1

(I) faktor	(J) faktor	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig. ^a	95% Confidence Interval for Difference ^a	
					Lower Bound	Upper Bound
1	2	-,294	,152	1,000	-,760	,173
	3	-1,819*	,171	,000	-2,343	-1,295
	4	-1,273*	,187	,000	-1,846	-,700
	5	-,126	,179	1,000	-,674	,422
	6	-,457	,217	,756	-1,123	,208
	7	,157	,207	1,000	-,478	,792
2	1	,294	,152	1,000	-,173	,760
	3	-1,526*	,136	,000	-1,941	-1,110
	4	-,980*	,159	,000	-1,468	-,491
	5	,167	,147	1,000	-,284	,618
	6	-,164	,194	1,000	-,758	,430
	7	,451	,184	,317	-,114	1,015
3	1	1,819*	,171	,000	1,295	2,343
	2	1,526*	,136	,000	1,110	1,941
	4	,546*	,156	,012	,067	1,026
	5	1,693*	,164	,000	1,191	2,195
	6	1,362*	,198	,000	,754	1,969
	7	1,976*	,195	,000	1,378	2,574
4	1	1,273*	,187	,000	,700	1,846
	2	,980*	,159	,000	,491	1,468
	3	-,546*	,156	,012	-1,026	-,067
	5	1,147*	,131	,000	,745	1,548
	6	,816*	,176	,000	,275	1,356
	7	1,430*	,190	,000	,848	2,012
5	1	,126	,179	1,000	-,422	,674
	2	-,167	,147	1,000	-,618	,284
	3	-1,693*	,164	,000	-2,195	-1,191
	4	-1,147*	,131	,000	-1,548	-,745
	6	-,331	,158	,767	-,814	,152
	7	,283	,169	1,000	-,235	,801
6	1	,457	,217	,756	-,208	1,123

	2	,164	,194	1,000	-,430	,758
	3	-1,362*	,198	,000	-1,969	-,754
	4	-,816*	,176	,000	-1,356	-,275
	5	,331	,158	,767	-,152	,814
	7	,614*	,165	,005	,110	1,119
7	1	-,157	,207	1,000	-,792	,478
	2	-,451	,184	,317	-1,015	,114
	3	-1,976*	,195	,000	-2,574	-1,378
	4	-1,430*	,190	,000	-2,012	-,848
	5	-,283	,169	1,000	-,801	,235
	6	-,614*	,165	,005	-1,119	-,110

Based on estimated marginal means

a. Adjustment for multiple comparisons: Bonferroni.

*. The mean difference is significant at the ,05 level.

10. sz. melléklet

Egyes rituálé alkalmak rutin-faktorainak válaszmintázata a teljes mintában (Bonferroni-féle páros összehasonlítás)

Pairwise Comparisons

Measure: MEASURE_1

(I) faktor2	(J) faktor2	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig. ^a	95% Confidence Interval for Difference ^a	
					Lower Bound	Upper Bound
1	2	,457*	,128	,008	,066	,849
	3	,812*	,149	,000	,355	1,269
	4	-,829*	,145	,000	-1,273	-,386
	5	-,082	,149	1,000	-,540	,376
	6	-,754*	,167	,000	-1,268	-,241
	7	,096	,157	1,000	-,384	,575
	2	1	-,457*	,128	,008	-,849
3		,355	,135	,190	-,059	,769
4		-1,287*	,129	,000	-1,682	-,892
5		-,539*	,126	,001	-,926	-,152
6		-1,212*	,159	,000	-1,699	-,724
7		-,362	,148	,320	-,816	,093
3		1	-,812*	,149	,000	-1,269
	2	-,355	,135	,190	-,769	,059
	4	-1,642*	,137	,000	-2,063	-1,221

	5	-,894*	,146	,000	-1,343	-,446
	6	-1,567*	,167	,000	-2,079	-1,054
	7	-,717*	,165	,000	-1,223	-,211
4	1	,829*	,145	,000	,386	1,273
	2	1,287*	,129	,000	,892	1,682
	3	1,642*	,137	,000	1,221	2,063
	5	,747*	,110	,000	,409	1,086
	6	,075	,135	1,000	-,339	,489
	7	,925*	,148	,000	,472	1,378
	5	1	,082	,149	1,000	-,376
2		,539*	,126	,001	,152	,926
3		,894*	,146	,000	,446	1,343
4		-,747*	,110	,000	-1,086	-,409
6		-,672*	,125	,000	-1,055	-,290
7		,177	,138	1,000	-,247	,602
6		1	,754*	,167	,000	,241
	2	1,212*	,159	,000	,724	1,699
	3	1,567*	,167	,000	1,054	2,079
	4	-,075	,135	1,000	-,489	,339
	5	,672*	,125	,000	,290	1,055
	7	,850*	,137	,000	,430	1,270
	7	1	-,096	,157	1,000	-,575
2		,362	,148	,320	-,093	,816
3		,717*	,165	,000	,211	1,223
4		-,925*	,148	,000	-1,378	-,472
5		-,177	,138	1,000	-,602	,247
6		-,850*	,137	,000	-1,270	-,430

Based on estimated marginal means

*. The mean difference is significant at the ,05 level.

a. Adjustment for multiple comparisons: Bonferroni.

11. sz. melléklet

Családi rituálék válaszmintázata a vizsgált minta vonatkozásában		
Válaszadói jellemzők	Elemzési egység	Statisztikai eredmény
Teljes minta	alkalmak	$F(6,1752) = 27,9$ $p < 0,01$
Nem	alkalmak	$F(6,1746) = 22,5$ $p < 0,01$
	alkalmak x nem	$F(6,1746) = 1,15$ $p > 0,05$
	férfi/nő	$F(1,291) = ,130$ $p > 0,05$
Vallásosság	alkalmak	$F(6,1746) = 28,6$ $p < 0,01$
	alkalmak x vallásosság	$F(6,1746) = 6,87$ $p < 0,01$
	vallásos/nem vallásos	$F(1,291) = 28,7$ $p < 0,01$
Iskolázottság	alkalmak	$F(6,1740) = 25,5$ $p < 0,01$
	alkalmak x iskolázottság	$F(12,1740) = 1,20$ $p > 0,05$
	szakmunkás/érettségi/diplomás	$F(2,290) = 8,94$ $p < 0,01$
Családszerkezet	alkalmak	$F(6,1740) = 27,6$ $p < 0,01$
	alkalmak x családszerkezet	$F(12,1740) = 1,22$ $p > 0,05$
	egyszülős/kétszülős/újratársult	$F(2,290) = 2,80$ $p > 0,05$
Együttélési forma	alkalmak	$F(6,1224) = 16,2$ $p < 0,01$
	alkalmak x együttélési forma	$F(6,1224) = 1,15$ $p > 0,05$
	házastársi/élettársi kapcsolat	$F(1,204) = 3,98$ $p < 0,05$
Anyagi helyzet	alkalmak	$F(6,1740) = 12,5$ $p < 0,01$
	alkalmak x anyagi helyzet	$F(12,1740) = 1,41$ $p > 0,05$
	átlag alatti/átlagos/átlag feletti	$F(2,290) = 5,81$ $p < 0,01$

12. sz. melléklet

<i>Családi rituálé alkalmak a vallásosság mentén</i>	
<i>vallásos n=144</i> <i>nem vallásos n=149</i>	
Családi rituálé alkalmak	Statisztikai eredmény
1. étkezés	$F(1,291) = 1,68$ 1>2 $p>0,05$
2. hétvége	$F(1,291) = 9,65$ 1>2 $p<0,01$
3. nyaralás	$F(1,291) = 7,98$ 1>2 $p<0,01$
4. éves családi ünnepek	$F(1,291) = 18,6$ 1>2 $p<0,01$
5. különleges ünnepek	$F(1,291) = 23,8$ 1>2 $p<0,01$
6. vallási ünnepek	$F(1,291) = 43,5$ 1>2 $p<0,01$
7. hagyományok	$F(1,291) = 11,4$ 1>2 $p<0,01$

13. sz. melléklet

<i>Családi rituálé dimenziók a vallásosság mentén</i>	
<i>vallásos n=144</i> <i>nem vallásos n=149</i>	
Családi rituálé dimenziók	Statisztikai eredmény
1. gyakoriság	$F(1,291) = 23,4$ 1>2 $p<0,01$
2. szerepek kijelöltsége	$F(1,291) = 18,6$ 1>2 $p<0,01$
3. rutin, rendszeresség	$F(1,291) = 22,5$ 1>2 $p<0,01$
4. részvétel	$F(1,291) = 8,24$ 1>2 $p<0,01$
5. érzelem	$F(1,291) = 18,4$ 1>2 $p<0,01$
6. szimbolikus jelentőség	$F(1,291) = 25,2$ 1>2 $p<0,01$
7. folytonosság	$F(1,291) = 15,4$ 1>2 $p<0,01$
8. tudatosság, szándékoltság	$F(1,291) = 17,4$ 1>2 $p<0,01$

14. sz. melléklet

<i>Vallási ünnepek dimenziói a vallásosság mentén</i>	
vallásos n=144 nem vallásos n=149	
Családi rituálé dimenziók	Statistikai eredmény
1. gyakoriság	F(1,291) = 14,0 1>2 p<0,01
2. szerepek kijelöltsége	F(1,291) = 20,4 1>2 p<0,01
3. rutin, rendszeresség	F(1,291) = 35,8 1>2 p<0,01
4. részvétel	F(1,291) = 9,34 1>2 p<0,01
5. érzelem	F(1,291) = 30,1 1>2 p<0,01
6. szimbolikus jelentőség	F(1,291) = 41,4 1>2 p<0,01
7. folytonosság	F(1,291) = 32,0 1>2 p<0,01
8. tudatosság, szándékoltság	F(1,291) = 28,6 1>2 p<0,01

15. sz. melléklet

Az alkalmak ritualizációja az iskolázottság mentén (Bonferroni-féle páros összehasonlítás)

Pairwise Comparisons

Dependent Variable	(I) iskolai végzettség szerinti csoport: 1=általános, szakmunkás 2=érettségi 3=diploma, doktorátus	(J) iskolai végzettség szerinti csoport: 1=általános, szakmunkás 2=érettségi 3=diploma, doktorátus	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig. ^a	95% Confidence Interval for Difference ^a	
						Lower Bound	Upper Bound
alkalom1	szakmunkás	érettségi	-,317	,770	1,000	-2,171	1,536
		diploma	-1,055	,736	,458	-2,826	,716
	érettségi	szakmunkás	,317	,770	1,000	-1,536	2,171
		diploma	-,738	,693	,863	-2,406	,930
	diploma	szakmunkás	1,055	,736	,458	-,716	2,826
		érettségi	,738	,693	,863	-,930	2,406
alkalom2	szakmunkás	érettségi	-1,093	,678	,324	-2,726	,540
		diploma	-1,781 [*]	,648	,019	-3,342	-,220
	érettségi	szakmunkás	1,093	,678	,324	-,540	2,726
		diploma	-,688	,610	,782	-2,158	,782
	diploma	szakmunkás	1,781 [*]	,648	,019	,220	3,342

		érettségi	,688	,610	,782	-,782	2,158
alkalom3	szakmunkás	érettségi	-1,833 [*]	,642	,014	-3,379	-,286
		diploma	-2,805 [*]	,614	,000	-4,282	-1,327
	érettségi	szakmunkás	1,833 [*]	,642	,014	,286	3,379
		diploma	-,972	,578	,281	-2,364	,419
	diploma	szakmunkás	2,805 [*]	,614	,000	1,327	4,282
		érettségi	,972	,578	,281	-,419	2,364
alkalom4	szakmunkás	érettségi	-1,732 [*]	,675	,032	-3,358	-,107
		diploma	-2,502 [*]	,645	,000	-4,056	-,949
	érettségi	szakmunkás	1,732 [*]	,675	,032	,107	3,358
		diploma	-,770	,608	,619	-2,233	,693
	diploma	szakmunkás	2,502 [*]	,645	,000	,949	4,056
		érettségi	,770	,608	,619	-,693	2,233
alkalom5	szakmunkás	érettségi	-,928	,701	,560	-2,617	,761
		diploma	-1,795 [*]	,670	,024	-3,408	-,181
	érettségi	szakmunkás	,928	,701	,560	-,761	2,617
		diploma	-,867	,631	,512	-2,386	,653
	diploma	szakmunkás	1,795 [*]	,670	,024	,181	3,408
		érettségi	,867	,631	,512	-,653	2,386
alkalom6	szakmunkás	érettségi	-2,018	,899	,076	-4,182	,145
		diploma	-3,238 [*]	,859	,001	-5,306	-1,170
	érettségi	szakmunkás	2,018	,899	,076	-,145	4,182
		diploma	-1,219	,809	,398	-3,167	,728
	diploma	szakmunkás	3,238 [*]	,859	,001	1,170	5,306
		érettségi	1,219	,809	,398	-,728	3,167
alkalom7	szakmunkás	érettségi	-,353	,843	1,000	-2,384	1,678
		diploma	-1,885	,806	,060	-3,826	,056
	érettségi	szakmunkás	,353	,843	1,000	-1,678	2,384
		diploma	-1,531	,759	,134	-3,359	,296
	diploma	szakmunkás	1,885	,806	,060	-,056	3,826
		érettségi	1,531	,759	,134	-,296	3,359

Based on estimated marginal means

a. Adjustment for multiple comparisons: Bonferroni.

*. The mean difference is significant at the ,05 level.

16. sz. melléklet

<i>Családi rituálék és OCST kohézió-skálák korrelációs elemzése</i>			
<i>(n=293)</i>	Összetartó-skála (kiegyensúlyozott kohézió)	Széteső-skála (kiegyensúlyozatlan kohézió)	Összefonódott- skála (kiegyensú- lyozatlan kohé- zió)
1. Étkezés	,355**	-,252**	,129*
2. Hétvége	,441**	-,296**	,172**
3. Nyaralás	,308**	-,245**	,208**
4. Éves családi ünnepek	,318**	-,231**	,057
5. Különleges ünnepek	,337**	-,208**	,124*
6. Vallási ünnepek	,259**	-,181**	,000
7. Nemzeti, kulturális hagyományok	,193**	-,107	,042

*p<0,05, **p<0,01

17. sz. melléklet

<i>Családi rituálék és OCST flexibilitás-skálák korrelációs elemzés</i>			
<i>(n=293)</i>	Rugalmas-skála (kiegyensúlyozott flexibilitás)	Kaotikus-skála (kiegyensúlyozatlan flexibilitás)	Merev-skála (kiegyensúlyozatlan flexibilitás)
1. Étkezés	,318**	-,355**	,199**
2. Hétvége	,368**	-,286**	,235**
3. Nyaralás	,227**	-,200**	,248**
4. Éves családi ünnepek	,220**	-,124*	,149*
5. Különleges ünnepek	,238**	-,212**	,126*
6. Vallási ünnepek	,142*	-,219**	,019
7. Nemzeti, kulturális hagyományok	,116*	-,225**	,072

*p<0,05, **p<0,01

18. sz. melléklet

<i>Családi rituálék és OCST kiegészítő-skálák korrelációs elemzése</i>		
<i>(n=293)</i>	Családi kommunikáció-skála (CSKS)	Családi elégedettség-skála (CSES)
1. Étkezés	,336**	,332**
2. Hétvége	,354**	,310**
3. Nyaralás	,216**	,199**
4. Éves családi ünnepek	,235**	,171**
5. Különleges ünnepek	,300**	,265**
6. Vallási ünnepek	,241**	,164**
7. Nemzeti, kulturális hagyományok	,164**	,124*

*p<0,05, **p<0,01

19. sz. melléklet

Származási és alapított családdal való azonosulás kapcsolata a válaszadói jellemzők mentén		
Válaszadói jellemzők	Elemzési egység	Statisztikai eredmény
Teljes minta <i>n</i> =293	azonosulás (származási és alapított)	$F(1,292) = 142,5$ $p < 0,01$
Nem <i>férfi n</i> = 94 <i>nő n</i> = 199	azonosulás (származási és alapított)	$F(1,291) = 135,8$ $p < 0,01$
	azonosulás x nem	$F(1,291) = 1,88$ $p > 0,05$
	férfi/nő	$F(1,291) = ,185$ $p > 0,05$
Vallásosság <i>vallásos n</i> = 144 <i>nem vallásos n</i> = 149	azonosulás (származási és alapított)	$F(1,291) = 142,0$ $p < 0,01$
	azonosulás x vallásosság	$F(1,291) = ,634$ $p > 0,05$
	vallásos/nem vallásos	$F(1,291) = 1,27$ $p > 0,05$
Iskolázottság <i>szakmunkás n</i> = 78 <i>érettségizett n</i> = 96 <i>diplomás n</i> = 119	azonosulás (származási és alapított)	$F(1,290) = 134,1$ $p < 0,01$
	azonosulás x iskolázottság	$F(2,290) = ,802$ $p > 0,05$
	szakmunkás/érettségi/diplomás	$F(2,290) = 1,40$ $p > 0,05$
Családszerkezet <i>egyszülős n</i> = 87 <i>kétszülős n</i> = 118 <i>újrátársult, kétszülős n</i> = 88	azonosulás (származási és alapított)	$F(1,290) = 135,8$ $p < 0,01$
	azonosulás x családszerkezet	$F(2,290) = 3,87$ $p < 0,05$
	egyszülős/kétszülős/újrátársult	$F(2,290) = 2,14$ $p > 0,05$
Együttélési forma <i>házastárs n</i> = 160 <i>élettárs n</i> = 46	azonosulás (származási és alapított)	$F(1,204) = 86,3$ $p < 0,01$
	azonosulás x együttélési forma	$F(1,204) = 2,23$ $p > 0,05$
	házastársi/élettársi kapcsolat	$F(1,204) = 3,48$ $p > 0,05$
Anyagi helyzet <i>átlag alatti n</i> = 57 <i>átlagos n</i> = 222 <i>átlag feletti n</i> = 14	azonosulás (származási és alapított)	$F(1,290) = 35,6$ $p < 0,01$
	azonosulás x anyagi helyzet	$F(2,290) = 1,55$ $p > 0,05$
	átlag alatti/átlagos/átlag feletti	$F(2,290) = ,397$ $p > 0,05$

20. sz. melléklet

Az alapított családdal való azonosulás összehasonlítása a családszerkezet mentén

Pairwise Comparisons

Dependent Variable: v.sz. azonosulásának mértéke saját (alapított) családjával

(I) családszerkezet	(J) család-szerkezet	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig. ^a	95% Confidence Interval for Difference ^a	
					Lower Bound	Upper Bound
egyszülős	két szülős	-,704*	,193	,001	-1,168	-,239
	újra társult	-,356	,206	,256	-,853	,141
két szülős	egyszülős	,704*	,193	,001	,239	1,168
	újra társult	,347	,192	,216	-,116	,811
újra társult	egyszülős	,356	,206	,256	-,141	,853
	két szülős	-,347	,192	,216	-,811	,116

Based on estimated marginal means

*. The mean difference is significant at the ,05 level.

a. Adjustment for multiple comparisons: Bonferroni.

21. sz. melléklet

A származási és alapított családdal való azonosulás közötti különbségek összehasonlítása a családszerkezet mentén

Multiple Comparisons

azonosulás_különbség

Bonferroni

(I) családszerkezet	(J) család-szerkezet	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
egyszülős	két szülős	-,709*	,262	,021	-1,34	-,08
	újra társult	-,559	,280	,141	-1,23	,12
két szülős	egyszülős	,709*	,262	,021	,08	1,34
	újra társult	,150	,261	1,000	-,48	,78
újra társult	egyszülős	,559	,280	,141	-,12	1,23
	két szülős	-,150	,261	1,000	-,78	,48

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

22. sz. melléklet

A származási családdal való azonosulás a családi elégedettségi-csoportok mentén

Pairwise Comparisons

Dependent Variable: v.sz. azonosulásának mértéke származási családjával

(I) satisfaction_csoport	(J) satisfaction_csoport	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig. ^a	95% Confidence Interval for Difference ^a	
					Lower Bound	Upper Bound
1	2	-,666 [*]	,264	,036	-1,301	-,031
	3	-1,254 [*]	,304	,000	-1,987	-,521
2	1	,666 [*]	,264	,036	,031	1,301
	3	-,588	,244	,050	-1,176	8,101E-5
3	1	1,254 [*]	,304	,000	,521	1,987
	2	,588	,244	,050	-	1,176

Based on estimated marginal means

*. The mean difference is significant at the ,05 level.

23. sz. melléklet

Az alapított családdal való azonosulás a családi elégedettségi-csoportok mentén

Multiple Comparisons

v.sz. azonosulásának mértéke saját (alapított) családjával

Bonferroni

(I) satisfaction_csoport	(J) satisfaction_csoport	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
1	2	-1,217*	,195	,000	-1,69	-,75
	3	-1,663*	,225	,000	-2,20	-1,12
2	1	1,217*	,195	,000	,75	1,69
	3	-,445*	,180	,042	-,88	-,01
3	1	1,663*	,225	,000	1,12	2,20
	2	,445*	,180	,042	,01	,88

*. The mean difference is significant at the 0.05 level.

24. sz. melléklet

Kohéziós-aránymutató az elégedettségi csoportok mentén

Pairwise Comparisons

Dependent Variable:kohéziós_arány

(I) satisfaction_csoport	(J) satisfaction_csoport	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig. ^a	95% Confidence Interval for Difference ^a	
					Lower Bound	Upper Bound
1	2	-1,646*	,213	,000	-2,158	-1,133
	3	-2,690*	,245	,000	-3,281	-2,100
2	1	1,646*	,213	,000	1,133	2,158
	3	-1,045*	,197	,000	-1,519	-,571
3	1	2,690*	,245	,000	2,100	3,281
	2	1,045*	,197	,000	,571	1,519

Based on estimated marginal means

*. The mean difference is significant at the ,05 level.

a. Adjustment for multiple comparisons: Bonferroni.

25. sz. melléklet

Flexibilitás-aránymutató az elégedettségi csoportok mentén

Pairwise Comparisons

Dependent Variable: Flexibilitás_arány

(I) satisfaction_csoport	(J) satisfaction_cs csoport	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig. ^a	95% Confidence Interval for Difference ^a	
					Lower Bound	Upper Bound
1	2	-1,362*	,196	,000	-1,835	-,889
	3	-2,771*	,227	,000	-3,317	-2,225
2	1	1,362*	,196	,000	,889	1,835
	3	-1,409*	,182	,000	-1,847	-,971
3	1	2,771*	,227	,000	2,225	3,317
	2	1,409*	,182	,000	,971	1,847

Based on estimated marginal means

*. The mean difference is significant at the ,05 level.

a. Adjustment for multiple comparisons: Bonferroni.

26. sz. melléklet

Kommunikáció-skála az elégedettségi csoportok mentén

Pairwise Comparisons

Dependent Variable: communication_percent

(I) satisfaction_csoport	(J) satisfactio n_csoport	Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig. ^a	95% Confidence Interval for Difference ^a	
					Lower Bound	Upper Bound
1	2	-28,138*	2,322	,000	-33,729	-22,547
	3	-44,625*	2,680	,000	-51,077	-38,173
2	1	28,138*	2,322	,000	22,547	33,729
	3	-16,487*	2,149	,000	-21,662	-11,312
3	1	44,625*	2,680	,000	38,173	51,077
	2	16,487*	2,149	,000	11,312	21,662

Based on estimated marginal means

*. The mean difference is significant at the ,05 level.

a. Adjustment for multiple comparisons: Bonferroni.